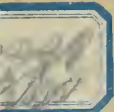

3 1761 07457955 8

DEN DANSKE LITERATURS HISTORIE.

FØRSTE DEL.

DEN DANSKE
LITERATURS HISTORIE

FRA DENS BEGYNDELSE TIL VORE DAGE.

EN HAANDBOG

AF

FR. WINKEL HORN.

FØRSTE DEL.

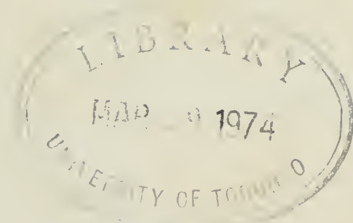

KJØBENHAVN.

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN).

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE.

1881.

LIBRARY
MAR 1974
UNIVERSITY OF TORONTO

Forord.

Da jeg gik ind paa min ærede Forlæggers Opfordring til mig om at skrive en Bog som den, der nu foreligger fuldstændig, gjorde jeg det ikke blot, fordi Opgaven i høj Grad interesserede mig, men ogsaa fordi jeg ligesom han mente, at der vilde raades Bod paa et virkeligt Savn i vor Literatur, hvis det maatte lykkes mig at løse den paa en nogenlunde fyldestgjørende Maade. Det store Publikum har hidtil i Virkeligheden ikke haft let ved at skaffe sig Kjendskab til vor Literaturs Historie i et passende Omfang. De to eneste Værker, som paa en udtømmende Maade behandle større Afsnit af den, N. M. Petersens og Kristian Arentzens omfattende Arbejder, føre tilsammen ikke længere ned i Tiden end til c. 1826 og kunne derhos vist nok paa Grund af deres betydelige Omfang kun gjøre Regning paa en snævrere Kreds af Læsere. Men give disse Fremstillinger i Forhold til det store Publikums Behov for meget, give de kortere Fremstillinger af det samme Æmne, vi have, og som nærmest ere udarbejdede til Skolebrug, sikkert paa adskillige Punkter for lidt, mindre, end mangen Læser kunde ønske. Min Opgave har været at gaa midt imellem disse Yderligheder, i det min Fremstilling af vor Literaturs Historie fra dens Begyndelse til vore Dage skulde medtage saa meget Stof, at den kunde tjene som Haandbog for almindelige Læsere og derhos meddele det i en let tilgængelig Form og saaledes, at den lod sig læse i Sammenhæng med Interesse og Udbytte.

Hvor vidt det nu er lykkedes mig at løse denne Opgave, maa andre om. Den har ikke været let, saa meget mere som der i denne Retning saa godt som ganske savnes Forarbejder.

Der er i de senere Aartier bleven arbejdet meget og med stor Dygtighed i vor Literaturhistorie, men de Behandlinger af herhen hørende Æmner, der ere fremkomne, have gjennemgaaende haft Fagmændene og ikke det store Publikum for Øje, saa at jeg i det hele taget med Hensyn til Bestemmelsen af det for en Fremstilling som min naturlige Omfang, af, hvad der burde medtages og hvad ikke o. s. v., ikke har haft synderlig Vejledning af mine Forgængere. Anderledes selvfølgelig med Hensyn til selve det literaturhistoriske Stof. Enhver blot nogenlunde kyndig Læser vil se, at jeg i høj Grad støtter mig til de større og mindre Arbejder, der ere fremkomne — adskillige har jeg paa sit Sted henvist til som Kilder, her skal jeg blot foruden N. M. Petersens og Kr. Arentzens indholdsrige Værker med Tak og Anerkjendelse af den Nytte, jeg har haft af dem ogsaa ved dette Arbejde, særlig minde om de mangfoldige Bidrag, Pastor, Dr. phil. Holger Fr. Rørdam har givet til Belysning særlig af den lærde Tids Literaturhistorie. Man vilde imidlertid gjøre mig Uret ved at betegne min Bog som et Andenhaandsarbejde. Jeg skal villig indrømme, at der for vor ældre Literaturs Vedkommende er Partier i den, hvor jeg ikke har min Viden paa første Haand, men de er ikke ret mange; i det hele taget har jeg været i Stand til ikke blot at bygge paa mine Forgængeres Arbejder, men ogsaa paa Selvsyn, og særlig gjælder det for hele den nyere Literaturs Vedkommende, ganske særlig for det nittende Aarhundredes. Jeg tror, jeg tør sige, at jeg ikke for dettes Vedkommende har omtalt en eneste Forfatter eller blot nævnet en eneste Bog, som jeg ikke har læst, saaledes at de Udtalelser, der findes om dem i mit Arbejde, fuldt ud tilhøre mig, hvad enten de stemme med andres eller ikke.

Hvad Behandlingen af Stoffet angaar, skal jeg blot bemærke, at jeg af Hensyn til Pladsen — det Omfang, der oprindelig var aftalt med Forlæggeren, er endda betydelig overskredet — væsentlig har maattet indskrænke mig til, hvad det i en Fremstilling som denne først og fremmest maa komme an paa, de biografiske Oplysninger om Forfatterne og Karakteristiken af deres Produktion. Adskillige Forhold, særlig de kulturhistoriske, der i og for sig have stor Interesse ogsaa ved det Lys, de kaste over Literaturen, har jeg maattet nøjes

med blot at berøre antydningsvis. Det er ogsaa Grunden til, at Forholdet imellem vor Literatur og Udlandets til de forskjellige Tider er behandlet knappere, end mangen maaske kunde have ønsket — forhaabentlig dog ikke knappere, end at man faar et bestemt Indtryk af, hvilke fremmede Strømninger, der til de forskjellige Tider have øvet en afgjørende og for Literaturens Karakter i det hele bestemmende Indflydelse.

Naar jeg har ført Bogen helt ned til vore Dage, er jeg mig fuldt vel bevidst, at det var en meget mislig Sag, jeg derved indlod mig paa, for saa vidt som det altid er vanskeligt at give en objektiv Fremstilling af, hvad man har saa nær paa Livet, og som det særlig maatte være det i dette Tilfælde paa Grund af den stærke Strid, der hersker om hele det sidste Tiaars Literatur. Jeg mente imidlertid, at mange af mine Læsere vilde sætte Pris paa at faa de rent faktiske Oplysninger, og besluttede mig derfor til at medtage dem. At jeg saa ikke kunde indskrænke mig dertil, men følte Trang til at udtale mig om de paagjældende literære Fænomeners hele Karakter, vil man vist let forstaa. Jeg har efter bedste Evne bestræbt mig for her som over alt i Bogen at se upartisk og uhildet paa Tingene.

Til Slutning skylder jeg at bringe den Raben-Levetzauske Fonds Direktion min ærbødigste Tak for den Understøttelse, den i to Aar har tilstaaet mig af Fondens Midler til dette Arbejde.

I September 1881.

Frederik Winkel Horn.

INDHOLD AF FØRSTE DEL.

I.

MIDDELALDEREN.

Vort Fædrelands Literatur har nogle af sine bedste og livskraftigste Rødder i den rige og frodige Digtning, Sagafortælling og øvrige aandelige Produktion, der i den hedenske Oldtid trivedes over hele Norden. Denne kan ganske vist i og for sig kun uegentlig kaldes en Literatur, for saa vidt som den først antog de Former, hvortil dette Navn efter almindelig Sprogbrug plejer at knyttes, efter at de Forudsætninger, under hvilke den havde udviklet sig, vare blevne væsentlig forandrede, navnlig efter at Kristendommen var traadt i Hedenskabets Sted. I sin egentlige Blomstringstid bares den udelukkende af mundtlig Tradition, og en uundgaaelig Følge heraf maatte blive, at overmaade meget af dens Frembringelser gik tabt. Det er da ogsaa forholdsvis kun faa og sparsomme Rester, vi have tilbage af den Rigdom, der har været. Den ældre Eddas Kvad, de talrige Brudstykker at Kvad i de mythisk-romantiske Sagaer, selve disse Sagaer, der i Virkeligheden kun ere Gjengivelser af tabte Digte, den yngre Eddas Gudefortællinger, Hentydninger til Gude- og Heltesagn i senere Skjaldes Digtning o. s. v. vise tilbage til en Sangrigdom, om hvilken vi vanskelig kunne danne os en tilstrækkelig omfattende Forestilling, til en Digtning og i det hele taget til en Aandsvirksomhed, i hvilken det ejendommelige Liv, der rørte sig blandt vore Fædre, har fundet et baade storartet og ejendommeligt Udtryk.

Naar vi tale om den oldnordiske Literatur som et af de betydningsfuldeste Udgangspunkter for vort Fædrelands Aandsliv, saaledes som det har givet sig Udtryk i Sprogets Form, et Udgangspunkt, som vel aldrig ganske er bleven tabt af Syne, ad hvilke underlige Veje vor Literatur end har bevæget sig, men som dog først i dette Aarhundrede kom fuldt og klart frem og blev væsentlig bestemmende for den Bane, den maatte gjennemløbe for at naa frem til national Selvstændighed, tænke vi selvfølgelig ikke paa den rige Produktion, der foregik i Norge og paa Island i de første Aarhundreder efter Kristendommens Indførelse, hvilende paa særlig norske og islandske Forhold, men paa den, der ligger forud for denne og maa betegnes som de nordiske Folks Fælleseje, hvilken det blev Islændingernes Lod at bevare de forholdsvis faa Rester af, vi have tilbage. Den Fortsættelse, som denne over hele Norden udbredte Produktion, der efter hele sin Karakter i Ordets egentlige Betydning maa siges at være en Folkepoesi, fandt navnlig paa Island i den Sagaskrivning og Skjaldedigtning, der i vor Middelalders første Halvdel trivedes saa frisk og frodig der, har det danske Folk ingen Lod og Del i; den har kun direkte Betydning for os, for saa vidt som den Aand, hvoraf denne Produktion udsprang, maa siges at være den fælles nordiske Folkeaand, som der fik Lejlighed til at røre sig frit efter sin Ejendommelighed, medens den hos os lagdes i Lænker og faldt i Dvale. Naar vi gjøre Krav paa Medejendomsretten til de Skatte, Islændingerne have bevaret til vore Dage, da gjælder dette Krav udelukkende de Aandsfostre, hvis Oprindelse ligger langt forud for den Tid, da de fæstnedes paa Pergamentet, og i Forhold til hvilke Islændingerne kun kunne siges at have været de lykkelige Bevarere, af hvad der ellers i endnu langt højere Grad, end Tilfældet blev, vilde være gaaet tabt. I det enkelte at paapege, hvad der af den levnede „fællesnordiske“ Arv maa antages at have været dansk Særeje, lader sig næppe gjen-

nemføre uden for en ringe Dels Vedkommende, men at der i den heroisk-romantiske Digtning, som Islændingerne have bevaret, findes adskilligt, der hører oprindelig hjemme hos os, er uden for al Tvivl.

De Forhold, hvorunder Literaturen begyndte i Danmark, og som betingede dens Væsen og Beskaffenhed for lange Tider, vare vidt forskjellige fra dem, under hvilke den norsk-islandske Skjaldedigtning og Sagaskrivning udviklede sig. Baade i Norge og paa Island, og navnlig paa det sidst nævnte Sted, var der mange Betingelser til Stede, som maatte bidrage væsentlig til, at den literære Udvikling, da den blev sig bevidst, fremtraadte med et stærkt nationalt Præg og med stærk Tilknytning til Oldtidens Hedenskab, hvori den havde sin Rod, medens den hos os fik en langt mere kosmopolitisk Karakter og kom til at træde i et langt bestemtere Forhold til den kristelige Kultur. Kristendommen indførtes hos os fra Tyskland af, den bares længe frem af fremmede, dels tyske, dels angelsachsiske gejstlige, og selv efter at Landets egne Børn havde sluttet sig sammen om den nye Lære, og dens Forkyndere toges af deres Midte — hvilket imidlertid ikke udelukkede, at der endnu et godt Stykke ned i Middelalderen indvandrede og indkaldtes fremmede Munke, ja hele Munkekolonier —, vedblev Kirkemændene, de eneste, der sad inde med den aandelige Dannelse og forstod at føre Pennen, ligesom i de Lande, hvorfra Kristendommen var kommen, at staa som et i mange Henseender stærkt afsluttet Lav overfor de øvrige Stænder, ofte i heftig og bitter Strid med disse. Langt friere udviklede Forholdene sig derimod navnlig paa Island, hvor den nye Lære indførtes og strax fra første Færd af holdtes oppe af Landets egne Børn, idet det gamle Forhold, at den gejstlige og verdslige Myndighed inden for et mindre Omraade var forenet i én Person, i mange Tilfælde bevaredes. Kløften imellem det gejstlige og verdslige blev som Følge heraf af langt ringere Betydning, og den

aandelige Udvikling fortsattes paa mange Punkter ganske i de samme Spor efter som før Trosforandringen. Medens de fremmede kristne Præster hos os ivrede imod de gamle Minder som djævelsk Overtro og søgte at udrydde dem med Rode, hvilket i det hele taget kun alt for godt lykkedes dem, førte Forholdene paa Island tvært imod naturlig med sig, at man ivrig søgte at bevare, hvad der var levnet af den Art, navnlig fordi Skjaldedigtningen her havde sit vigtigste Tilholdssted paa denne Tid. I denne ejendommelige Poesi, som aldeles overvejende dyrkedes og udøvedes af Islændinger, der rejste om fra Stormand til Stormand i de nordiske Lande og høstede Hæder og Ære for deres Kvad, spillede Billeder og Vendinger, der havde deres Rod i den gamle hedenske Mythe- og Heltedigtning, en fremragende Rolle, og den vilde ikke kunne have undværet dem uden at undergaa en gjennemgribende Forandring, eller rettere uden fuldstændig at skifte Skikkelse og Væsen. Herom kunde der imidlertid ikke være Tale, og endnu mindre om at opgive den, dertil var den alt for nøje knyttet til den hele Kultur og havde alt for dybe Rødder i en Fortid, Folket saa' paa med ublandet Stolthed og Glæde. Og ligesom Modersmaalet vedblev at være Skjaldenes Sprog, blev det ogsaa naturlig det, hvori den islandske Saga, der hvilede paa mundtlig Tradition, fortsattes og omsider førtes i Pennen, medens hos os Romerkirkens Sprog, Latinen, blev den lærde Gejstligheds Meddelelsesmiddel, der benyttedes, selv hvor det var Æmner af almen national Interesse, der behandledes, og hvor det i endnu højere Grad, end Tilfældet var i Almindelighed, maatte virke hæmmende for en fri og naturlig aandelig Udvikling. Medens kort sagt det folkelige kom til sin Ret i den islandske Literatur, var Betingelserne hos os saadanne, at der kun kunde komme en lærd Literatur ud af dem, en Literatur af og for lærde, og de Strømninger, der havde deres Udspring i Folket og i den fra Hedenold givne Udvikling, der tilsyneladende afbrødes

helt af Kristendommen, mundede først langt senere ud i Literaturen.

Den gejstlige Dannelse, hvilket altsaa i Virkeligheden vil sige den aandelige Dannelse i Almindelighed i Danmark hele Middelalderen igjennem, var ikke blot oprindelig importeret, men vedblev at være stærkt knyttet til Udlandets Lærdomssæder, idet de Klerke, der attraaede en videre gaaende Uddannelse, søgte den først ved de tyske Universiteter i Köln, Hejdelberg o. s. v., noget senere ved de berømte Højskoler i Paris, Bologna, Padua o. s. v., indtil man i Slutningen af Middelalderen, da de aandelige Interesser vare gaaede betydelig tilbage, igjen nøjedes med at søge til de nærmere liggende tyske Universiteter. I Danmarks Glanstid, Valdemarernes Tidsalder, da Danmark ikke blot i Henseende til Magt, Anseelse og Velstand indtog en fremragende Plads, men ogsaa det aandelige Liv i Middelalderen stod paa sin største Højde her hjemme, var det især Paris, der drog Ungdommen til sig. Universitetet her var ogsaa paa den Tid den mest omfattende og i alle Henseender ypperste Læreanstalt, der fandtes i Evropa; Ynglinge fra alle Lande samledes der i Mængde, og ogsaa fra Norden, særlig fra Danmark gjæstedes den berømte Højskole af mange, som efter der at have erhvervet den højeste lærde Dannelse, Tiden bød, og ofte vundet Hæder og Ære derved i det fremmede Land, vendte hjem for at naa op til de højeste Stillinger i Kirken; exempelvis kan saaledes nævnes Absalon og Anders Sunesøn, af hvilke den sidst nævnte har været Lærer, muligvis endogsaa Rektor ved Universitetet i Paris, en Værdighed, der flere Gange beklædtes af Danske; i det fjortende Aarhundrede kjendes Navnene paa mindst 4 Pariserrektorer „de Dacia“. At Tilstrømningen af Danske virkelig har været forholdsvis anselig, kan bl. a. ses af, at der ved Midten af det 12te Aarhundrede dannedes et særligt dansk Kollegium „Collegium Danicum“, det første af denne Art, der bestod i over to Hundrede Aar. Theolo-

gien og hvad dermed stod i mer eller mindre umiddelbar Forbindelse, Filosofi og kanonisk Ret, var naturligvis saa godt som den eneste Gjenstand for Studium; det var Mystikens og navnlig Skolastikens Tidsalder, og ved Højskolerne var det naturligvis især de skolastiske Granskninger, hvortil Italieneren Anselmus og Franskmanden Abälard, Middelalderens berømteste Kirkelærere, havde givet Signalet, der spillede Hovedrollen. Det laa i Sagens Natur, at synderlig befrugtende for Aand og Hjærte kunde disse Studier ikke være; idet de, tagende Kirkelæren som den givne urokkelige Forudsætning, der ikke kunde underkastes nogen Tvivl, blot gik ud paa at tilvejebringe en udvortes Harmoni imellem den frie Tænkning med Aristoteles som Grundlag og det givne System af dogmatiske Formler, nærmest ved at følge disse ud i deres subtileste Konsekvenser, vare de væsentlig at betragte som rene Forstandsøvelser, hvor Definitioner og Distinktioner var Hovedsagen og Troens levende og væsentlige Indhold af underordnet Betydning. Ganske af samme Art og Beskaffenhed var naturligvis den Undervisning, der meddeltes i Kloster- og Domskolerne her hjemme, for saa vidt den ikke indskrænkede sig til Latin og de tarveligste Forudsætninger for Udførelsen af Kirketjenesten. Blandt saadanne Skoler nævnes den, der oprettedes af Biskop Gunner i Viborg († 1251), medens han var Abbed i Øm Kloster, som særlig udmærket, idet det hedder om den, at hans Lærlinge gjorde lige saa god Fremgang „saa vel i Sædelighed som i Videnskab, som om de havde studeret i Paris.“ At Studiet af det latinske Sprog dyrkedes i samme Forhold, som aandeligt Liv overhovedet trivedes iblandt Gejstligheden, følger af sig selv. Romerske Forfatteres Skrifter afskreves i Klostrene, disse saavel som private gejstlige dannede Bogsamlinger, der synes undertiden at have været ret anselige, og Lærdommen holdtes i det hele højt i Ære i den bedste Klerketid. Først i Middel-

alderens senere Del indtraadte der heri som paa alle andre Omraader en sørgelig Nedgang.

Det er ganske betegnende for den Betydning, Kirken, og hvad der stod i Forbindelse med den, havde for det aandelige Liv, hvorledes den dannede det Midtpunkt, hvorom dette samlede sig, at det første Skrift af nogen Betydning, der vides at være bleven til her i Danmark, nærmest maa siges at have til Formaal at forherlige den første danske Helgen, Knud den hellige, som under hele sin Regering var en ivrig Forkæmper for Kirkens Tarv og til sidst ofrede Livet for dens Sag. Skriftet hedder „Historia ortus, vitæ et passionis Scti. Canuti regis Daniæ“ og er forfattet af Munken Ælnoth fra Kent, om hvem der for øvrigt kun vides, at han har levet i Danmark i Slutningen af det 11te og Begyndelsen af det 12te Aarhundrede, som Præst ved St. Albani Kirke eller maaske Forstander for St. Knuds Kloster. Skriftet, der er tilegnet Kong Niels, antages at være skrevet 1109, det kan i alt Fald ikke være synderlig ældre eller yngre og har derfor en ikke ringe Interesse som en næsten samtidig Fremstilling af Martyrkongens Liv og Død, der i det hele taget er skildret med historisk Troværdighed, om end Tonen i Forfatterens Lovtaler over hans Helt er stemt vel højt*).

Skjønt Ælnoths Skrift saaledes ikke er uden historisk Værd, og saa meget mere vigtigt for os, som Kilderne for vor Kundskab om denne Tidsalder flyde yderst sparsomt, er det dog aabenbart kun paa Grund af hans Forhold til Kirken, at Kong Knud har interesseret Forfatteren og bragt ham til at skrive hans Biografi. Historieskrivning i og for sig, for Historiens egen Skyld, laa endnu ikke for Tiden; der skulde hengaa næsten et helt Aarhundrede, før Trangen til at optegne Minderne om Fædrenes Liv og Bedrifter vaagnede,

---

*) Skriftet er trykt i Langebeks scriptores rerum Danicarum medii ævi III, oversat paa dansk af J. S. Jacobsen, 1874.

og med en enkelt Undtagelse var det hele Middelalderen igjennem kun ringe bevendt dermed. Foreløbig indskrænkede Klosterliteraturen sig, som det da ogsaa var at vente, til at behandle religiøse Æmner af forskjellig Art, en Virksomhed, der naturligvis vedblev hele Middelalderen igjennem. Hvad der er levnet af Skrifter, der kunne give os en Forestilling om Tidens videnskabelige Standpunkt, er yderst lidt, i Forhold til hvad der vist nok maa antages at have været til, i Betragtning af den theologiske Dannelse og Lærdom, der vitterlig var her i Landet i Middelalderens bedste Tid; flere fremragende gejstlige omtales som theologiske Forfattere, saaledes den før nævnte Biskop Gunner, Ærkebisperne Jakob Erlandsen og Jens Grand o. fl.

Ogsaa Helgendigte, Legender o. l. forfattedes naturligvis paa Latin, ligesom Kirkesangen saa vel som Gudstjenesten i det hele taget, ved hvilken Messen spillede Hovedrollen, i Reglen benyttede Kirkens Sprog, hvad der jo laa i Sagens Natur. Der mangler dog ikke ganske Spor til, at Modersmaalet nu og da har været benyttet ved Menigmands Deltagelse i Gudstjenesten, ikke blot til Prædiken, men ogsaa til Lovsang, skjønt der nu intet haves af aandelig Digtning paa Dansk yngre end Tiden hen imod Reformationen. Det betydeligste Produkt, Tidens skolastiske Lærdom har afsat, er Anders Sunesøns Digtning „Hexaëmeron“. Denne fremragende Mand, Absalons Efterfølger paa Lunds Ærkebispestol 1201—1222, da han slagen af Spedalskhed maatte trække sig tilbage i Ensomhed til sin Død (1228), stod paa Højden af sin Tids lærde Dannelse, og vandt under sit fleraarige Ophold i Udlandet (i Paris, England og Italien) stor Anseelse, der, som alt berørt, fik sit Udtryk i den Stilling, han beklædte ved Højskolen i Paris, og som han siden yderligere befæstede ved sit af hans Samtid højt priste store Digt. Dette omfatter 8039 Hexametre, der i det hele taget just ikke ere mønsterværdige i metrisk Henseende, som

Værket da overhovedet ikke vidner om nogen særlig digterisk Begavelse og ogsaa i Fortalen betegnes som nærmest bestemt til Ungdommens Undervisning, til at lære Latin af, uden at Lærlingene udsattes for den Fordærvelse, Læsningen af de hedenske Digtere, „disse Sirener“, let kunde medføre, men tvært imod lokkedes til at elske Læren. Som Navnet antyder, skildrer Digtet Verdens Skabelse i de sex Dage; det indskrænker sig imidlertid ikke hertil; til Behandlingen af dette Æmne medgaar kun de tre af Værkets Bøger. Resten optages af Allegorier og skolastiske Udviklinger af forskjellige Punkter i Kirkelæren, betydelige Partier af Forfatterens theologiske System, det hele vidnende om stor dialektisk Kløgt og stor Lærdom. Hexaëmeron er ikke den eneste Digtning, Anders Sunesøn har frembragt; et større skolastisk Digt „De septem sacramentis“ er nu vist nok tabt, men omtales endnu af Huitfeldt som tilværende i Lunds Domkirke. Desuden kjendes et Par mindre latinske Sange af ham til Jomfru Marias Pris („Mariaviser“), som vides at være blevne brugte ved Gudstjenesten, ikke blot i Danmark, men ogsaa i Tyskland, Frankrig og England*).

Samtidig med, at Middelalderens skolastiske Lærdom fik sit betydeligste Udtryk i Anders Sunesøns Digt, og omtrent samtidig med at den norsk-islandske nationale Historieskrivning naaede sin højeste Blomstring i Snorre Sturlessøns udmærkede norske Kongekrønike fik ogsaa Danmark sin Historie skrevet. Skjønt den fremmede kirkelige Kultur, der, som antydet, efterhaanden blev godt hjemme hos os, tvært imod at fremme snarere maatte hæmme enhver Bestræbelse efter at drage den „barbariske“ og hedenske Fortid frem for

*) Om Anders Sunesøn se Fr. Hammerichs Skrift „En Skolastiker og en Bibeltheolog fra Norden“, hvor der gives en udførlig Redegjørelse for det i „Hexaëmeron“ nedlagte theologiske System. De to omtalte latinske Hymner ere meddelte i Ny kirkehist. Saml. II., 785. o. ff. „Hexaëmeron“ er endnu ikke udgivet. Haandskriftet findes paa Universitetsbibliotheket.

Mindet, var den historiske Sans hos Folket og dets ledende Mænd dog heldigvis for stærk til helt at kunne kvæles, om end den latinske Dannelses Krav var stærke nok til at kunne paatrykke den Historieskrivning, der udviklede sig, sit Præg, saa den fremtraadte i fremmed Klædebon. Flere af Danmarks Konger i Middelalderen synes at have vidst forholdsvis god Besked om Fortidens Forhold og Fædrenes Bedrifter; det var saaledes f. Ex. Tilfældet med Svend Estridsøn, om hvem Adam af Bremen vidner, at han kjendte „Barbarernes Bedrifter udenad, som om de havde været opskrevne", og som meddelte ham megen Oplysning til hans Værk om Menigheden i Norden. Og det var uden Tvivl ikke blot blandt Kongerne, man kunde finde Sans for Fædrelandets Historie; Adam nævner saaledes blandt sine andre Hjemmelsmænd en dansk Biskop, og det tør vist nok i det hele taget antages, at Interessen i denne Henseende ikke har været saa ganske ringe, hvorom det store Stof, der stod til Raadighed, da Tiden til at skrive Danmarks Historie var kommen, da ogsaa synes at vidne bestemt nok.

I de første Valdemarers Tid finde vi Spor til, at denne Interesse har taget et betydeligt Opsving. Valdemar den store havde megen Sans for de historiske Minder og viste den bl. a. ved at sende Folk til Bleking for at undersøge den bekjendte Trapgang „Runamo", hvis naturlige Ridser og Sprækker man allerede den Gang holdt for Runetegn; de kunde imidlertid ingen Mening faa ud af de formentlige Skrifttegn, fordi disse, som de meldte Kongen, dels vare udslidte af Vandløb, dels af de Vejfarendes Skridt, saa Stregerne løb i hinanden. Kongen vilde selv gjærne kjende og fortælle historiske Begivenheder, og der er bevaret karakteristiske Vidnesbyrd om, hvor begjærlig han var efter at høre de islandske Sagamænd fortælle, som han lejlighedsvis kom i Berøring med. Til at vedligeholde og styrke denne historiske Sans bidrog vist nok den forholdsvis levende Forbindelse med Islæn-

dingerne, der fandt Sted under de første Valdemarer, ikke saa lidt. Danmark gjæstedes af flere islandske Skjalde, og vi have da ogsaa Vidnesbyrd om, at Islændingerne ikke blot vare ydende, men ogsaa bragte Fortællinger med sig hjem herfra, navnlig de to Sagaer om Jomsvikingerne og Knytlingerne, der begge ere af Vigtighed for vor ældre Historie, og hvortil Stoffet utvivlsomt er hentet direkte fra Danmark. Den sidst nævnte, der handler om Danmarks Konger fra Harald Gormsen af indtil Knud den sjette, tillægges med stor Sandsynlighed den navnkundige islandske Skjald Olav Thordarson, kaldet Hvítaskáld, der opholdt sig en Tidlang ved Valdemar Sejrs Hof, og om hvem det i Sagaen hedder, at han fik mange historiske Efterretninger og Frasagn af Kongen.

Stødet til en hjemlig Historieskrivning i Danmark udgik fra den i saa mange Henseender udmærket fortjente Ærkebisp Absalon, i hvem vi, naar alt kommer til alt, maaske turde have den alsidigste og mest storslaaede Repræsentant for det Liv, der rørte sig paa alle Omraader i den glimrende Tidsalder, han tilhorte. Selv stod han paa Højden af sin Tids lærde Dannelse, og ved Siden deraf havde han et klart Blik for Vigtigheden af, at de historiske Minder bevaredes. Han paalagde Munkene i Sorø at holde Bog over, hvad mærkeligt der skete i Landet. Exemplet fulgtes i andre Klostre, og herfra stamme de Annaler, hvoraf vi endnu have flere tilbage; da Sansen først én Gang var vakt, bar den ogsaa Frugt paa anden Maade, idet der nu og da forfattedes biografiske Skrifter over fortjente Mænd (f. Ex. den før nævnte Biskop Gunners Levnedsbeskrivelse). Nogen større Betydning fik denne Virksomhed imidlertid ikke; Annalerne, der aldrig ere én Mands Værk, men optegnede af forskjellige efter hinanden gjennem flere Slægtled, indskrænkede sig for største Delen til tørre Aarsregistre, og om en egentlig Historieskrivning kan der her slet ikke være Tale, om det end utvivlsomt har været Absalons Mening, at en saadan

skulde udvikle sig deraf. Han nøjedes imidlertid ikke med at lægge Spirer, der ikke udviklede sig til, hvad der stod for ham som Maalet, men fremkaldte direkte de to betydeligste historiske Værker, vor Middelalder frembragte, Saxos og Svend Aagesons, som begge ere skrevne efter hans Opfordring.

Svend Aageson tilhørte en af Landets rigeste og fornemste Slægter, der stammede ned fra Palnatoke; Ærkebiskop Eskild i Lund (1137—1178) var hans Farbroder. Om hans Livsforhold vides for øvrigt intet, uden at han selv ogsaa var gejstlig, rimeligvis Kannik i Lund. Hans Bog „Compendiosa historia regum Daniæ“ er det første Forsøg paa at give en sammenhængende Fremstilling af Danmarks Historie og gaar fra Kong Skjold til Kong Knud den sjette, hans egen Tid, men er, som Titlen angiver, meget kortfattet, og dvæler kun lidt mere ved enkelte fremtrædende Punkter, som Vermund og Uffe, Thyra Danebod o. fl. Om Valdemar den store og Knud den sjette er hans Meddelelser paafaldende sparsomme; han vidste, at deres Historie vilde blive udførlig skrevet af en Mand, der var Arbejdet voxen. Som Grund til, at han ikke skriver vidtløftigere, anfører han, at Saxo samtidig er i Færd med at give en udførligere Fremstilling. Han nævner Islændingerne og deres Kvad, men har ogsaa, og uden Tvivl fortrinsvis, haft indenlandske Hjemmelsmænd, „gamle bedagede Folk, som han har udspurgt*)“.

Saxo med Tilnavnet Langus, den lange eller af de Langers Slægt, for sin pyntelige Latins Skyld ogsaa kaldet Grammaticus, betegnes af Svend Aageson som hans „Kontubernal“, hvilket Udtryk man har forstaaet som betydende „Medbroder i Kapitlet“, saa at man har sluttet, at Saxo ligesom Svend har været knyttet til Domkapitlet i Lund. Det synes imidlertid

*) Svend Aagesons Skrift er udgivet særskilt 1642, senere i Langebeks Scriptores I.; oversat paa Dansk af R. Th. Fenger 1842.

rimeligere, at Ordet Kontubernal er at opfatte ligefrem som „Teltkammerat“ og har Hensyn til de to Klerkes Samliv paa et eller flere af Tidens Krigstog, i hvilke det jo ikke hørte til Sjældenhederne, at gejstlige tog Del. Svend Aagesøn fortæller selv, at han har været med Absalon paa Tog i Venden, og Saxos Skildring af Begivenhederne i hans Samtid er saa levende og anskuelig, at man paa mange Steder næsten nødsages til at antage, at han skildrer som Øjenvidne og ligesom sin Fader og Farfader, der havde været Krigere under Valdemar den store, har taget personlig Del i Krigsbegivenhederne. Ifølge et gammelt Sagn skal han have været Provst (præpositus) i Roskilde og være begravet i Domkirken der, og der er i Virkeligheden intet fremkommet, der væsentlig kan svække den Beretning, i Følge hvilken han maa antages at have været knyttet til Roskilde. Med Vished vides imidlertid kun, at han var Absalons Klerk (d. v. s. Sekretær, Kansler), og han har aabenbart staaet denne, paa hvis Opfordring han skrev sit Værk, meget nær. Han overlevede Absalon og tilegnede hans Eftermand Anders Sunesøn sit Arbejde. Han kan ikke være død før 1208.

Saxos Danmarks Krønike, „Gesta Danorum“ eller „Historia Danica“, er vor Middelalders aandelige Storværk, en Bog, som, lige fra det første den blev almindelig bekjendt, har været Gjenstand for Beundring paa Grund af de fortrinlige Egenskaber, der i formel Henseende udmærkede den, først den for den Tid usædvanlig elegante og smagfulde Behandling af Latinen, som skaffede Forfatteren hans Tilnavn „Grammaticus“, dernæst den helt igjennem livfulde og fængslende Fremstilling. Svend Aagesøn, hvis Værk da ogsaa i denne Henseende staar langt tilbage for Saxos, erkjender ham beredvillig for sin Overmand i Stilens Skjønhed, og den sjællandske Krønike, der er fra anden Halvdel af det 13de Aarhundrede, priser hans vidunderlige og smagfulde Veltalenhed. Efterhaanden som det gik tilbage med Viden-

skabeligheden og Dannelsen i Klostrene og Kapitlerne, kom man imidlertid naturligvis længere og længere bort fra hans Stil, som man mere og mere savnede Forudsætninger til at forstaa og skjønne paa, og hen ved Midten af det 15de Aarhundrede eller maaske endnu tidligere paatog Munken Thomas Gheysmer sig paa en tidssvarende og i det hele meget respektabel Maade at erstatte Saxos Værk, der faktisk saa godt som ikke mere læstes, ved et Compendium (med Fortsættelse deraf). Han motiverer sit Arbejde med den Bemærkning, at „Saxo paa mange Steder har været for vidtløftig og har sagt meget mere til Prydelse end for at fremme historisk Sandhed; hans Stil er dunkel og formedelst mange Ord og en Del Poesi usædvanlig i den nyere Tid“, Ord der noksom betegne den Tilbagegang, der var foregaaet i Løbet af et Par Hundrede Aar. Heldigvis gik Bogen dog ikke til Grunde, men det var med Nød og næppe, at Kristjern Pedersen fik opdrevet det Exemplar af den, hvorefter den første Udgave blev trykt (i Paris 1514). Mange Afskrifter har der næppe været af dette Værk, der stod saa højt over sin Samtids og de nærmest følgende Aarhundreders øvrige Frembringelser; nu haves der kun nogle faa Membranblade af det. Da Bogen blev tilgængelig for den lærde Verden, vakte den strax megen Beundring; Pariserudgaven blev forholdsvis hurtig efterfulgt af to Eftertryk, og det 17de Aarhundredes lærde Latinister vare enige om at berømme dens fortrinlige Stil. Videst i denne Henseende gaar Erasmus fra Rotterdam, som, ikke længe efter at Bogen var udkommen, siger om Saxo, at „han har bearbejdet sit Folks Historie med Glans og Højhed i Stilen. Jeg priser hans livfulde, fyrige Aand, hans aldrig slappe eller søvnige Foredrag; ikke mindre end hans ualmindelige Sprogfylde, hans Rigdom paa Leveregler og hans beundringsværdige Mangfoldighed i Billeder, saa at man ikke noksom kan undres over, hvorfra en dansk Mand paa hin Tid kunde faa saa stor en Kraft i sin Veltalenhed.“

Og al den Ros, der er bleven ham til Del, er i Virkeligheden ogsaa vel fortjent; han staar i Henseende til Stilen og Foredragets Kunst ikke blot højere end vore øvrige Forfattere i Middelalderen, hvad der ikke vil sige stort, men saa højt over dem, at han maa siges at indtage en meget fremragende Plads blandt Evropas latinske Stilister*), og ogsaa som latinsk Digter har han i de talrige Gjengivelser af gamle Kvad, der findes i hans Krønike, vist sig at være ualmindelig begavet og uddannet. — At han i sin brede, ordrige og pyntelige latinske Omdigtning af de gamle Sange har fjærnet sig saa langt fra deres oprindelige Tone, at denne maa siges at være bleven fuldstændig borte, er en anden Sag; anderledes kunde han ikke stille sig Opgaven, som han maa siges at have løst med sjælden Smag og Dygtighed. Havde han givet os de gamle Kvad i fuldstændig nøjagtig prosaisk Oversættelse, eller havde han givet os sit Værk paa Modersmaalet, vilde det være bleven et uskatterligt Klenodie, som næppe nogen Literatur skulde kunne opvise noget Sidestykke til, men allerede som det er, er det et Værk af første Rang. At det blev skrevet paa Latin, laa i de ovenfor antydede Forhold og kunde vanskelig være anderledes.

Saxos Danmarks Historie falder i to Dele, der hente deres Stof fra Kilder af væsentlig forskjellig Art og derfor ogsaa ere væsentlig forskjellige i hele deres Karakter. Den første, rent sagnhistoriske, omfatter de ni første af Værkets sexten Bøger, den sidste, rent historiske, kan egentlig først siges at begynde i hele sin Renhed med den 12te Bog; i de

*) Hans stilistiske Forbillede har især været Valerius Maximus, af hvem han hyppig har laant Udtryk og Talemaader. Iøvrigt er Saxo selv meget langt fra at gjøre sig til af Belæsthed i de gamle Klassikere; flere af hans samtidige blandt Nordens Forfattere, som i Henseende til Færdighed i at behandle det latinske Sprog med Smag og Kunst staa langt under ham, have ladet det være sig ganske anderledes magtpaaliggende at lade Verden vide, at de kjendte baade den og den klassiske Skribent.

to mellemliggende Bøger og navnlig da i den 10de brydes Historie og Sagn. Det hele Værk skyldes utvivlsomt mundtlig Tradition, som Saxo har samlet og gjengivet, væsentlig som den kom til ham, thi om nogen egentlig Kritik bærer hans Krønike ikke Vidne. For hans Samtids og den nærmeste Fortids, eller for de 5 sidste Bøgers Vedkommende, har denne Kilde flydt saa rigelig, at han har været i Stand til at skrive i høj Grad udførlig, des mere, jo nærmere Begivenhederne ligge hans egen Tid, og det er jo ogsaa let forstaaeligt, at Absalon, efter hvis Ønske han paatog sig det store og vigtige Hverv, har gjort alt, hvad han kunde, for at sætte ham i Stand til at løse Opgaven saa godt og værdig som muligt. Saxo vidner selv, at Absalon har været hans Hjemmelsmand for Fortællingen om hans og andres Bedrifter, og paa et enkelt Punkt, for Svend Estridsens Sønners Historie, synes vi at have Svend Aagesøns Vidnesbyrd om, at Absalons Beretning har været Kilden for Saxos Fremstilling. Det mindst tilfredsstillende Parti er 11te og især 10de Bog, i hvilke Traditionen har været paafaldende fattig og unøjagtig. Derimod er de ni første Bøger af uskatterligt Værd ved de Billeder af Danmarks Sagntid, de oprulle for os. Hans Kilder ere her gamle danske Kvad, af hvilke der, at dømme efter hans latinske Vers, som utvivlsomt alle ere Gjengivelser af Kvad eller Brudstykker af Kvad paa Modersmaalet, paa hans Tid endnu maa have levet en stor Mængde i Folkemunde, deriblandt adskillige, som næppe kunne have været kjendte paa Island, da de ikke have afsat det ringeste Spor der, ligesom ogsaa den Forskjel der paa mange Punkter er imellem den islandske Tradition og Saxos Gjengivelse af danske Oldsagn, peger i samme Retning og vidner om, at Sang og Sagn har ført et selvstændigt Liv ogsaa hos os. En poetisk eller rhetorisk Overdrivelse er det naturligvis, naar han efter at have fortalt, at Forfædrene ikke blot digtede Kvad om de store Bedrifter, men ogsaa indristede dem paa Klipper og

Stene, tilføjer, at han har gjennemgransket disse Oldtidsminder ligesom Oldskrifter og oversat dem nøjagtig Vers for Vers. At heller ikke dette sidste Udtryk om den poetiske Oversættelses Nøjagtighed maa forstaas efter Bogstaven, have vi ogsaa allerede antydet. Saxos sirlige, bredt udførte Vers ere vidt forskjellige i Aand og Tone fra de Originaler, han har haft for sig, og man behøver ikke i denne Henseende at nøjes med et almindeligt Indtryk, man kan paa enkelte Punkter ligefrem kontrollere ham under denne Del af hans Arbejde. Exempelvis kan saaledes nævnes hans paa sin Vis ypperlige Omskrivning i Hexameter af Bjarkemaalet, hvoraf der som bekjendt er bevaret nogle Brudstykker i den oldnordiske Text; i Sammenligning med Originalen er hans Oversættelse i høj Grad udtværet. Til Saxos Hjemmelsmænd for den sagnhistoriske Del af hans Værk har for øvrigt utvivlsomt hørt islandske Sagnfortællere; han beraaber sig selv i sin Fortale paa dem, og hans Værk vidner ogsaa, hvor forskjelligt det end i hele sin Stil er fra den islandske Saga, om, at han har været fortrolig med denne; at han skulde have haft skrevne Sagaer for sig, er der ikke det ringeste Spor til. Hans Fremgangsmaade ved Fortællingen af de Myther og Heltesagn, der udgjøre Indholdet af hans Værks 9 første Bøger, har aabenbart været den, at han har samlet, hvad han kunde overkomme af den Art, med sin livfulde, skabende Fantasi ordnet og sammenarbejdet det paa den Maade, der tyktes ham rimeligst og bedst, og fremstillet det saa episk-anskuelig som muligt. Nogen Stræben efter paa dette Omraade kritisk at sondre Digtning fra Virkelighed finde vi ikke, tvært imod er der al Grund til at antage, at han under Sagnstoffets Omsætning i den latinske Form paa mange Punkter mer eller mindre bevidst har pyntet paa det, for at det kunde tage sig saa meget bedre ud i den fremmede Dragt. Medens der er den Forskjel mellem den første og den sidste Del af hans Værk, at vi i hin have med mer eller

mindre æventyrlige Sagn og i denne med paalidelige historiske Kjendsgjerninger at gjøre, samles disse to vidt forskjellige Elementer i hans Fremstilling ved den ensartede Maade, hvorpaa han stiller sig til dem. Han er hverken Annalist eller Legendesamler som de fleste andre af Middelalderens historiske Forfattere. Han samler sig bestandig om en eller anden særlig fremtrædende Personlighed, hvis Levned og Bedrifter han skildrer fyldig og malende, med en høj Grad af Agtpaagivenhed for de større og mindre betegnede Træk i Karakter og Handling; han søger igjennem alle disse Billeder at give et samlet Billede af det danske Folks Levnedsløb fra Oldtiden til hans egen Tid, saaledes som det tegnede sig for hans poetiske Betragtning; derfor blev hans Danmarks Krønike, til Trods for de forskjellige Elementer, hvoraf den bestaar, i sin Helhed et saa sluttet Værk og i sine Enkeltheder en saa underholdende og til alle Tider tiltalende Bog*).

Med Undtagelse af Saxos og Svend Aagesøns Værker har den latinske historiske Literatur, vor Middelalder har efterladt os, som alt anført, kun ringe Betydning. Den indskrænker sig til nogle faa biografiske Skrifter (den hellige Kjelds Levned († 1150; han var Domprovst i Viborg) af en samtidig, Biskop Gunners Levned (fra sidste Halvdel af det 13de Aarhundrede) o. fl., Klosterhistorier, som Beretningen om Vitskøl Klosters Stiftelse (fra ca. 1200), Øm Klosters Historie; Krøniker eller Annaler som Anonymi Roskildensis

*) Saxos Danmarks Krønike udgaves første Gang af Kristjern Pedersen i Paris 1514; endnu i det 16de Aarhundrede kom der to Eftertryk (Basel 1534 og Frankfurt 1576). 1644 udkom Stephanius' Udgave (i Sorø) med et rigt Apparat af lærde Noter. En Udgave udkom i Leipzig 1771, og endelig gav P. E. Müller en ypperlig kritisk Udgave med Kommentarer, der efter hans Død fuldførtes af J. M. Velschow, Kbh. 1839. Anders Sørensen Vedel udgav sin Oversættelse 1575 (paa ny udgivet af Samfundet for den danske Literaturs Fremme 1851). N. F. S. Grundtvigs Oversættelse udkom første Gang 1818—22.

Chronicon Daniæ, der gaar til 1157 og omtrent maa være fra samme Tid, det ældste Skrift af denne Art; det vigtigste er den saakaldte „Sjællandske Krønike", som ender med 1282. De bedste og betydeligste af disse Skrifter ere fra anden Halvdel af det 12te samt fra det 13de Aarhundrede; jo længere vi komme frem i Tiden, des magrere blive de gjennemgaaende, men det følger af sig selv, at de til Trods for deres Fattigdom ere af stor Vigtighed for vor Historie som saa godt som de eneste Kilder for Middelalderens Vedkommende. Det eneste Forsøg paa en sammenhængende Fremstilling af Danmarks Historie er den før nævnte Thomas Gheysmers Udtog og Fortsættelse af Saxo. Et af de baade i Henseende til Indhold og Fremstilling mærkeligste Skrifter er en navnløs Forfatters Skildring af et Tog til det hellige Land 1191 *).

Var den literære Virksomhed, der øvedes i Klostrene paa Historiens Omraade, i det hele taget ringe nok, stod det dog endnu tarveligere til med den videnskabelige Syslen i andre Retninger. Man gav sig vel noget af med Lægevidenskab, Naturkyndighed og andre Videnskaber, men det kan ikke have haft stort at betyde, og hvad der er levnet eller vides at have været til af herhen hørende latinske Skrifter, er meget lidt, saa at det Indtryk, der kan vindes, er i høj Grad spredt og ufuldstændigt. Anders Sunesøn var en fremragende Retslærd, og gav en fortolkende Omskrivning paa Latin af skaanske Lov, vigtig ved de Forklaringer og Oplysninger, den meddeler, og interessant ved det Billede, den giver af en middelalderlig med den kanoniske Ret saa vel som med Romerretten og dens Fortolkere fortrolig Retslærd i Forhold til den paa gamle nationale Vedtægter byggede Lov **). Ogsaa nogle Kirkelove (statuta ecclesiastica apud Selandensem synodum) tillægges ham. Vigtige Oplysninger til Retsvæsenet

---

*) Alle de her nævnte Skrifter ere trykte i Langebeks scriptores.

**) Udgivet sidst af P. G. Thorsen i skaanske Lov 1853.

indeholdes i de Forklaringer til jydske Lov, der skyldes Tord Degn, som synes at have levet omkring Midten af det 14de Aarhundrede. Ogsaa Biskop Knud i Viborg (i anden Del af det 15de Aarhundrede) har forfattet Anmærkninger til jydske Lov, den ældste latinske Oversættelse skyldes muligvis ogsaa ham. Om Landets Inddeling og indre Tilstande giver Valdemar den andens Jordebog, der er begyndt 1231, vigtige Oplysninger. En Prøve paa den sene Middelalders Standpunkt med Hensyn til Kjendskab til Fædrelandets Geografi haves i Fynboen Claudius Clavius' Beskrivelse af de nordiske Lande med tilhørende Kort, der i det femtende Aarhundredes første Halvdel udarbejdedes paa en fremmed Kardinals Opfordring som Tillæg til en Oversættelse af Ptolomæus*).

De danske Skrifter, vi have fra Middelalderen, ere heller ikke mange og kun undtagelsesvis af nogen Betydning, bortset fra den sproglige Interesse, der naturligvis knytter sig til dem. Den „danske Tunge“, vi finde gjengivet paa de berømte Jellingestene fra det 10de Aarhundrede, taltes ikke blot i Danmark, men overalt i de nordiske Lande, men ikke ret længe efter er Adskillelsen af det fællesnordiske Sprog i forskjellige Sprogarter begyndt, og i de ældste Sprogmindesmærker efter Runestenene, Landskabslovene fra det 12—13de Aarhundrede, er Udsondringen af et særligt dansk Sprog, nærmest beslægtet med Svensk i Modsætning til Norsk-Islandsk, tydelig udpræget. Det danske Sprog fremtræder ved denne Tid i 3 forskjellige Former, Skaansk, Sjællandsk og Jydsk. Ordforraadet er endnu det samme som i Oldsproget, men dettes bestemt udformede Bøjningsendelser ere i Færd med at tabe sig, ligesom Selvlydene gjennemgaaende ere ved at omformes. Stærkest viser dette sig i Jydsk, me-

---

*) Des Claudius Clavius Beschreibung des skandinavischen Nordens, i Nordalbingische Studien I.

dens den skaanske Sprogform i det hele staar Oldsproget nærmest. Det bliver den sjællandske Mundart, der gaar af med Sejren; paa Grundlag af denne udvikler der sig efterhaanden et fælles dansk Skriftsprog, som mere og mere mister det for Oldsproget ejendommelige Præg, navnlig dets karakteristiske Bøjnings- og Afledningsendelser, og bliver blødere og blødere, til det paa Reformationstiden, da der bliver Brug for det i den Literatur, som denne aandelige Bevægelse affødte, i Henseende til Lyd- og Bøjningslære i det væsentlige har naaet det Trin, hvorpaa det endnu staar. Hen imod Middelalderens Slutning opstod der en ret ejendommelig sproglig Paavirkning, som dog ikke fik nogen videre indgribende og blivende Betydning. Det var den, der udgik fra de med Klosteret i Vadstena (grundlagt af den hellige Birgitte 1368), som Forbillede eller ligefrem som Filialer af dette stiftede Brigittinerklostre (bl. a. Maribo). Det stadige Samkvem imellem disse Klostre i Nordens forskjellige Lande førte til, at der ved Blanding af Svensk og Dansk opstod ligesom en ny Dialekt, Brigittinersproget, der har afsat talrige Spor i den senere Middelalders Skrifter paa Modersmaalet. Langt større Betydning fik imidlertid den Impuls, der kom syd fra. Den stigende Indflydelse, Tyskerne fik paa alle Omraader, maatte selvfølgelig ogsaa vise sig paa Sproget. Under Rigets Fornedrelsestilstand, hvoraf Niels Ebbesøns dristige Daad og Valdemar Atterdags kloge og dygtige Styrelse udfriede det, var det oversvømmet af Horder af tyske Krigsfolk. Hansestæderne, som vandt i Styrke, i samme Forhold som Danmark tabte, sendte deres Pebersvende til vore som til det øvrige Nordens Handelspladser, og deres Indflydelse bredte sig derfra over det hele Land. Tyske Haandværkere nedsatte sig i Byerne, kort sagt, paa alle Omraader lagdes Spirerne til den Sæd, der siden skulde voxe op og true med at kue det hjemlige helt i Væxten. Det er naturligvis fra Nedertysken, den sproglige Indflydelse kommer, den viser sig

navnlig i det prosaiske Skriftsprog ved Ordforraadets Forøgelse med talrige nedertyske Ord, medens Indvirkningen paa Talesproget og det poetiske Sprog forholdsvis var forsvindende.

Vende vi os fra den sproglige Side til Betragtningen af Indholdet paa de Skrifter paa Modersmaalet, der haves fra Middelalderen, bliver Udbyttet, som alt anført, i det hele taget kun ringe. Vi begynde med Lovene, der naturligvis indtage en fremragende Plads ved den Vigtighed, de have i kulturhistorisk Henseende. De ere dels verdslige, dels kirkelige. Saaledes som de foreligge nu, er der ikke nogen væsentlig Tidsforskjel imellem dem, de skrive sig alle fra det 12—13 Aarhundrede, og af Haandskrifterne er intet ældre end 1250, men i Virkeligheden gaa de verdslige Love efter deres Oprindelse tilbage til Oldtiden, medens de kirkelige opstode i Følge med de Institutioner, Kristendommen førte med sig. De verdslige Love, der ligesom de kirkelige alle ere Provinslove — de ældste, mere særlige Lovsamlinger som Knud den stores Vederlagsret, Palnatokes Lov for Jomsvikingernes Samfund o. l. ere kun bevarede i Brudstykker og Uddrag, navnlig (paa Latin) hos Saxo og Svend Aagesøn —, hvile paa Vedtægter, saaledes som de i Hedenskabets Tid bevaredes ved mundtlig Tradition, gamle Retssædvaner, som de havde været fulgte fra Arilds Tid, formede i korte, fyndige Sprog, ofte i en mer eller mindre digterisk Form, med Rimstave, for bedre at binde dem i Hukommelsen. Disse Lovbestemmelser, hvis Mængde selvfølgelig voxede i Tidernes Løb, blev det omsider hensigtmæssigt og nødvendigt at sigte og slaa fast. Det blev Kongens Sag at lade lovkyndige Mænd foretage dette Arbejde, og paa denne Maade fik hver Landsdel sin Lov paa Grundlag af traditionelle Bestemmelser, der oprindelig vare blevne til og havde haft Gyldighed i mindre Retssamfund, som efterhaanden samledes til større Kredse. De foreligge i en Mængde Haandskrifter fra forskjellige Tider.

De vigtigste danske Landskabslove ere Skaanske Lov, som bl. a. haves i det eneste Haandskrift der er skrevet med Runer, de to sjællandske Love og Jydske Lov. Den første stammer ligesom den ene af de sjællandske fra Valdemar den store, medens den anden sjællandske fører Navn efter en Kong Erik, uvist om det er Plovpenning, Glipping eller Menved, og den jydske er givet af Valdemar Sejr 1241. Den sidste, i hvis Affattelse bl. a. Biskop Gunner havde Del, er den mest udarbejdede og derfor ogsaa den, der giver det største Udbytte i kulturhistorisk Henseende, det bedste Billede af Landets Tilstand og de Forhold, hvorunder Folket levede. Det skal endog have været Kongens Mening at gjøre den til Landslov for hele Riget; den stod ved Magt, til den 1683 afløstes af Kristjan den femtes danske Lov; i Sønderjylland gjaldt den til 1864. Af de kirkelige Love er de vigtigste den skaanske Kirkeret, given af Ærkebiskop Eskild, og den sjællandske Kirkeret, given af Absalon, begge fra det 12te Aarhundredes anden Halvdel og i Hovedsagen af samme Indhold. Endnu bør nævnes, at der haves adskillige danske Stadsretter eller Bylove og andre Lovstykker, som dog til Dels oprindelig vare skrevne paa Latin og kun foreligge i Oversættelser fra en langt senere Tid, saa at deres Betydning som Sprogmindesmærker er forholdsvis ringe. En vigtig Undtagelse danner dog Flensborg Stadsret fra 1284, som haves i et Haandskrift, der ikke er synderlig yngre. Ogsaa af Gildeskraaer, Vedtægter for Gilder og Lav, er der bevaret adskillige, der er af Interesse baade i sproglig og kulturhistorisk Henseende.*)

Til de vigtigste danske Skrifter, der ere bevarede fra Middelalderen, høre Lægebøgerne, af hvilke der haves adskillige. Den ældste er den, der sædvanlig gaar under Erik Plovpennings Læges, den roskildske Kannik Henrik Harpe-

*) De gamle danske Provinslove ere udgivne af P. G. Thorsen I—IV, 1852—53. Danske Gaardsretter og Stadsretter i Kolderup - Rosenvinges Samling af gamle danske Love V, 1827.

strængs († 1244) Navn; den haves paa Dansk i et Haandskrift fra Begyndelsen af det 14de Aarhundrede, næst efter Lovene et af de ældste Sprogmindesmærker, vi eje. Den bestaar af to Urtebøger og en Stenbog og ender med en Kogebog og giver naturligvis ligesom de andre Bøger af samme Art ingen sammenhængende systematisk Fremstilling, men kun spredte Lægeraad. Hvor vidt den virkelig skriver sig fra Henrik Harpestræng, er meget uvist; den synes i alt Fald kun at kunne være Uddrag eller Oversættelse af hans formodentlig oprindelig paa Latin forfattede Bog*).

Efterhaanden som vi nærme os Reformationen, blive de gudelige Skrifter paa Modersmaalet flere og flere. Det er gjennemgaaende lidet betydelige, for det meste uoriginale, fra Latin oversatte Bøger af forskjellig Art, Postiller, Legendebøger, Messebøger, Bønnebøger o. l. Mere omfattende Arbejder ere yderlige sjældne; særlig maa fremhæses en voluminøs Samling af oversatte Skrifter af Kirkefædrene, skreven i Mariager Kloster 1488, samt den ældste danske Bibeloversættelse, der er omtrent fra samme Tid og indeholder det gamle Testamentes otte første Bøger oversatte efter Vulgata**). Den i hele Evropa udbredte Folkebog Lucidarius, en underlig, for os ofte pudsig Blanding af theologisk og verdslig, navnlig geografisk Lærdom, haves ogsaa i en dansk Bearbejdelse***). Af historiske Skrifter paa Modersmaalet er den saakaldte Erikskrønike det eneste, der er værd at nævne. Den er en Oversættelse af den latinske Krønike, der gaar under samme Navn, men er ført videre, til 1313 — den latinske standser ved 1288. Dens historiske Værd er meget ringe, for Oldtidens Vedkommende har den ikke andet end Fabler, for den senere Tids kun tørre annalistiske Optegnelser.

---

*) Udgiven af Chr. Molbech 1826.
**) Udgiven af Chr. Molbech 1828.
***) Udgiven af J. C. Brandt 1849.

Det kan ikke nægtes, at den Literatur paa Modersmaalet, hvoraf vi her have fremhævet det vigtigste, er yderst tarvelig, og at de Synspunkter, hvorfra disse spredte og fattige Levninger fra et langt, i saa mange andre Henseender interessant og stærkt bevæget Tidsrum i vor Historie have Betydning, i det hele taget maa søges uden for det literære. Der er ingen betydelige Kræfter i Bevægelse, ingen Spirer, der give Løfter om en Udvikling; de faa Skrifter, vi have fra Middelalderen, i hvilke der er Liv og Aand, ere paa Latin. Men medens Modersmaalet saaledes aldeles ikke trivedes i den skrevne Literatur, førte det uden for denne paa Folkets Læber i det mindste til en Tid et smukt Liv i Folkevisen, der, naar vi se bort fra Saxos Værk, i Virkeligheden staar som den eneste Kilde, der i Middelalderen har sit Udspring fra Folkets Hjærtedyb, det eneste, vi den Dag i Dag kan kjendes ved som et sandt og levende Udtryk af Nordens Aand i hin af fremmede Elementer overgroede Tidsalder. Vor Folkevisedigtning kan betragtes som en Fortsættelse af den oldnordiske Digtning. vi have for os i Eddas mythiske og heroiske Kvad, en sund og naturlig Udvikling af denne med de Modifikationer, som de ændrede Kulturbetingelser, den hele Forandring i Livssyn, der fulgte med Kristendommen, førte med sig; den er himmelvidt forskjellig fra den Kunstdigtning, hvori den gamle Folkedigtning i Slutningen af Oldtiden og Begyndelsen af Middelalderen mundede ud i Norge og paa Island, og som nærmest maa betragtes som en ensidig Udvikling af enkelte Elementer i denne med Fastholdelse af hele det i den gamle Tro og det gamle Livsyn grundende ydre Apparat. Medens Skjaldedigtningen nærmest er som et stillestaaende Vand, der nødvendigvis maa udtørres, fordi det mangler Tilløb fra Livets bedste Kilder, er vor Folkevisedigtning som en frisk rindende Strøm, der vel til en Tid kan sive ned i Sandet, men kun for at føres videre gjennem dybere Lag, af og til udsende et lille frisk Kildespring og omsider atter bryde mægtig

sprudlende frem. Den er af den allerstørste Betydning i vor Literaturs og vort aandelige Livs Historie, ikke blot paa Grund af den Poesi og Skjønhed, den rummer, men ogsaa fordi vi i den have Bindeleddet imellem Oldtidens og Nutidens Digtning.

Allerede i formel Henseende pege vore Folkeviser hen til Oldtidsdigtningen; til Trods for den store Forskjel, der i flere Henseender er til Stede, og som ved første Øjekast lader den i Middelalderen almindelig benyttede Rhythme- og Rimform fremtræde som væsentlig uensartet med den, vi kjende fra Oldkvadene, som bygget paa helt andre Principer, synes en nærmere Undersøgelse at gjøre det aldeles utvivlsomt, at den yngre Form er en ligefrem Udvikling af den ældre. Karakteristisk for Folkevisen er den to- eller fireliniede Strofe, i hvilken Enderimet er traadt i Stedet for det gamle Bogstavrim; her og i Omkvædet have vi de væsentligste Kjendemærker, der begrunde Forskjellen. Begge disse Elementer kunne imidlertid ogsaa henføres til Oldtidsdigtningen, hvor de ganske vist kun forekomme sporadisk, men dog ere saa bestemt til Stede, at de i Folkevisedigtningen ikke kunne betragtes som noget helt nyt, der er kommet til, men maa siges at være udviklede af det givne Grundlag, paa ejendommelig Maade betinget af Visernes særlige, overvejende lyriske Karakter, ligesom vi ogsaa finde dem i Skjaldekvadene, om de end der have faaet en hel anden, ikke nær saa fyldig Udvikling. I rhythmisk Henseende ere de to Hovedformer, vi finde i Folkevisen, den toliniede og den fireliniede Strofe, begge med faste Taktslag, men vexlende Stavelsemaal, aabenbart byggede over ganske det samme Grundskema som Fornyrðalag og Ljóðaháttrstrofen.

Betragte vi Folkevisens poetiske Stil, da kunne vi heller ikke her undgaa at erkjende det nære Slægtskab med Oldtidsdigtningen. Den hele Behandling frembyder, til Trods for det Præg af Romantik, der er ejendommeligt for Folkevisen

og hænger sammen med dens i langt højere Grad lyriske Karakter, adskillige Lighedspunkter af væsentlig og indgribende Betydning. Ligesom i Oldtidsdigtningen udfolder Handlingen sig sædvanlig i store, mægtige Træk, det gjælder om at faa den til at træde saa stærkt og virkningsfuldt frem som muligt, derfor dvæles der kun ved de betydningsfulde Hovedmomenter, som gives i korte, slaaende Udtryk, der kaste et stærkt Lys over de Karakterer og Situationer, der skildres; hvad der ingen Betydning har for Hovedhandlingen eller kan bidrage væsentlig til at fremkalde den Stemning, Digtningen tilsigter at vække, kommer slet ikke eller i alt Fald kun svagt med. Deraf kommer det springende, der ofte er i Viserne ligesom i Oldkvadene, ligesom ogsaa det store Apparat af staaende Udtryk for den samme Tanke, den samme Situation, som Folkevisen har udviklet og stadig benytter, naturlig forklares deraf.

Det Sprog, hvori Folkeviserne foreligge, er i det hele taget yngre end Viserne selv, idet disse først nedskreves efter i lange Tider at have været bevarede ved mundtlig Tradition; ingen af vore Opskrifter ere ældre end det 16de Aarhundrede, og det er endda de færreste, der ere saa gamle, først i det 17de Aarhundrede blev det ret Mode at optegne disse gamle Sange, som da kun levede paa Almuens Læber. En naturlig Følge heraf er, at Viserne baade i Henseende til Indhold, Form og Sprog ere undergaaede mangehaande Ændringer, og at adskillige Viser foreligge i flere, ofte vidt forskjellige Opskrifter, saa at det tit er en vanskelig Sag at naa en tilnærmelsesvis sikker Forestilling om, hvorledes Visen egentlig har set ud. Hvor forvanskede de end gjennemgaaende ere, er der dog bleven nok tilbage af Skjønhed til at fængsle enhver, der har Sans for ægte Poesi, og selv i sproglig Henseende ere de, til Trods for den barbariske Sprogform, hvori det 16de og 17de Aarhundredes adelige Damer optegnede dem, af stor Interesse, idet mange gamle

Ord og Former, som ikke kjendes anden Steds fra, ere blevne bevarede i dem, ofte rigtig nok saa tilslørede, fordi de den Gang, da de optegnedes, hverken forstodes af dem, der meddelte, eller af dem, der skrev, at først en udviklet Sproggranskning har kunnet bringe Klarhed i dem. Ogsaa i denne Henseende have Viserne, til Trods for det nivellerende Præg, den mundtlige Tradition maatte medføre, paa mange Punkter bevaret Mærker af at skylde en fjærn Fortid deres Oprindelse.

Med Hensyn til Indholdet falde Folkeviserne i to store Hovedgrupper: 1) mythiske og heroiske Viser samt Trylle- og Vidunderviser og 2) Ridderviser, hvortil slutte sig saadanne Viser, som uden at have nogen egentlig historisk Kjærne give Billeder af Ridderlivet, samt Skjemteviser o. l.

Under den første af de nævnte Grupper indbefatte vi saadanne Viser, som mere eller mindre bestemt vise den direkte Tilknytning til den gamle Gude- og Heltedigtning. Enkelte ere ligefrem Omdannelser af Oldkvad, der kjendes i deres oprindelige Skikkelse. Dette gjælder saaledes om Viserne om Tor af Havsgaard og om Ungen Svejdal. Til Grund for den første ligger det ypperlige Kvad om Thor, der henter sin Hammer i Jotunheim forklædt som Freja og fulgt af Loke som Terne (Þrymskviða). Vi kunne i Visen følge den i Oldkvadet skildrede Handling Træk for Træk, saa at Visen, som for øvrigt har været udbredt over hele Norden, maa være bleven til i dens nuværende Form paa en Tid, da Mythen endnu stod levende for Bevidstheden, om end ikke længere som Gjenstand for Tro, det vil vel altsaa sige i den ældste kristne Tid. Som bekjendt vedblev Mindet særlig om denne Gud paa mange Maader at leve i Norden, bl. a. karakteristisk overført paa kristne Sagnhelte som Hellig Olaf, og lever endnu paa sine Steder i Folkesagnet, saa det i og for sig er ganske naturligt, at den Folkevise, der renest og tydeligst viser sig at være en Omdannelse af et gammelt Gude-

kvad, er knyttet netop til ham. Mythen er i Visen naturligvis kun opfattet og gjengivet som en lystig Historie; Thor er ikke længere Guden fra Asgaard, men Herremanden Tor af Havsgaard, Loke Løvøs Søn er bleven til hans Broder Lokke Løjemand, Freja til Jomfru Frøjeborg og Thursedrotten til Tossegreven af Nørrefjæld. Den Humor, der er i Oldkvadet, gjenfinde vi frisk og fornøjelig i Visen. „Ungen Svejdal“ er en højst interessant Bearbejdelse af en Oldtidsdigtning, hvis Rester foreligge i de tvende Eddakvad Grógaldr og Fjølsvinnsmál, der, saaledes som de optegnedes paa Island, fremtraadte som to Digte, der ikke havde noget med hinanden at gjøre, men hvis oprindelige Sammenhæng og Enhed Visen har bevaret Mindet om, ligesom den paa mange Maader har hjulpet til Forstaaelse af de dunkle Oldkvad, den er en Omdannelse af. Ogsaa den dunkle Vise om Svend Vonved, der foreligger i højst forvansket Skikkelse, har et stærkt mythisk Præg og viser baade i sin Helhed og i mange enkelte Træk hen til den mythiske Oldtidsdigtning; der kan vel ikke som ved de andre Viser paavises noget Kvad, hvoraf den kunde være en Omdigtning, men der er stor Sandsynlighed for, at den hviler paa et tabt Gudekvad.

Ogsaa den heroiske Oltidsdigtning har efterladt sig adskillige mere og mindre direkte Spor i vore Folkeviser. Hele den Gruppe af Viser, paa hvilken man med Føje anvender Navnet „Kæmpeviser“, fordi de virkelig handle om Kæmper, bevæger sig i en Tankegang, i hvilken de fra Oldtiden arvede heroiske Forestillinger blande sig med de i det middelalderlige Livssyn grundende Forudsætninger; navnlig har den storslaaede, stundum groteske Indbildningskraft, der her hvert Øjeblik træder os i Møde i mange af Viserne, og som er af samme Art som den, vi finde i mange af Nordens Folkesagn og Æventyr, sin Rod i Hedenold. Men ogsaa i rent stoflig Henseende se vi vore Viser knytte sig til Oldtidsdigtningen, idet vi i dem gjenfinde adskillige af de Sagn og

Sagnkredse, der have været behandlede i denne. Det gjælder saaledes om det over hele Norden og Tyskland udbredte Völsungsagn, der har afgivet Stoffet til flere af de ypperste Kvad i den ældre Edda, til Völsungasaga og Vilkinasaga, det store tyske Digt Nibelungen Not, der hviler paa tabte tyske Folkesange, og endelig til fire danske Viser (om Sivard Snarensvend, som Sigurd Fofnersbane her kaldes); endvidere om det ligeledes over hele den gotiske Stammes Omraade udbredte Sagn om Kong Diderik af Bern (Theodorik i Verona) og hans Kæmper, der haves behandlet i 7 danske Viser, hvortil dog maa bemærkes, at medens i det mindste nogle af Sivardsviserne have Sagnet i den nordiske Form, dels som den oprindelig var, dels som den i Tidens Løb var bleven ændret, hvile Didriksviserne paa oprindelig tyske, tidlig indvandrede Sange. Af Viser, der behandle særlig nordiske Sagn, maa først og fremmest nævnes den dejlige Vise om Aage og Else, i hvilken vi gjenkjende Slutningen af det andet Kvad om Helge Hundingsbane, kristnet og romantiseret og knyttet til ganske andre Personer, men i det væsentlige umiskjendelig hvilende paa aldeles de samme Forestillinger som i Oldkvadet. Den berømte, over hele Norden stedfæstede Vise om Hagbard og Signe omhandler et Sagn, som er ældgammelt og uden Tvivl allerede i Oldtiden har været besunget. Vi have Viser om Regnar Lodbrog, om Angantyr o. fl., og adskillige omhandle Sagn, vi ikke kjende anden Steds fra, men som ved hele deres Præg vise bestemt tilbage til Oldtiden. Hertil hører saaledes vist nok de to Viser om Svend Felding, i hvem man har villet se Eddakvadenes Sinfjøtle, og ganske sikkert den højst ejendommelige Vise om Hævnersværdet, der skildrer Blodhævnen med de mest levende Træk, idet den i den Grad personificerer Grumheden i Sværdet, at dette baade taler og raser saa vildt, at dets Herre maa anraabe Gud om Hjælp for at faa det til at standse med Blodsudgydelsen.

Foruden de mythiske og heroiske Viser have vi en hel Gruppe endnu, der ligeledes hviler paa Forestillinger, som have deres Rødder i Hedenold. Det er Trylle- og Vidunderviserne, i hvilke vi vel ikke træffe direkte Minder om Oltidsdigtningen, men føres ind i hele den Dæmonologi, der under Kristendommens Indvirkning dannede sig paa Grundlag af Hedenskabets religiøse Forestillinger. Overgangen fra Hedenskab til Kristendom var ingenlunde brat, adskillige Træk af den gamle Tro gik mere eller mindre modificerede over i den ny, og navnlig var alle de Væsener, hvormed den mythedannende Fantasi havde befolket Naturen, ikke lette at blive af med, hvor megen Umage de kristne Præster end uden Tvivl have gjort sig dermed. De vedblev at føre deres Liv i Sagn og Sang, men rigtig nok under væsentlig andre Vilkaar, ja Mythedannelsen fortsattes endog paa det fra Hedenold arvede Grundlag. For den kristelige Bevidsthed stod Naturen som falden og syndig; de Væsener, der vare knyttede til den, maatte derfor dele Skæbne med den; de maatte blive at opfatte som onde, mod Menneskets sjælelige Vel fjendtlig sindede Magter, hvorledes end Hedenskabets Betragtning af dem havde været. De Grupper og Enkeltvæsener, den mythedannende Fantasi allerede havde skabt, bleve i Hovedsagen staaende, men de opfattedes alle som hørende Djævlens Rige til, som Væsener, en god Kristen under alle Omstændigheder maatte sky, og som, naar han gav sig i deres Vold, bragte ham i Fortabelse. De Guder, om hvilke Mindet bevaredes, blev til vilde, fordømte Aander (vi skulle saaledes minde om Asgaardsrejen, der utvivlsomt har sit tilsvarende hos os i den vilde Jagt, saaledes som denne oprindelig er tænkt), de lyse, venlige Alfer bleve til de lumske og troløse Ellefolk, til de lokkende Elverpiger, der opføre deres natlige Danse, daarende dejlige forfra, men bagtil hule som et Dejgtrug, og som lokke Ridderen fra Vid og Sans, saa han glemmer alt til sin Sjæls Fortabelse; de kunstfærdige

Dværge, der i Oldtiden vel opfattedes som Væsner af en lavere Art, men dog i det hele tænktes som velsindede imod Mennesket, staa i Middelalderen til Dels sammen med Jætterne, disse Gudernes Fjender, og blive med dem til Trolde og Højfolk, der for det meste vil baade Gud og Mennesker ilde, om der end er enkelte af Arten, Nisser, Underjordiske o. s. v., der ses i et noget mildere Lys. Alle disse Forestillinger, der paa det nojeste hænge sammen med Hedenolds Tro, gjenfinde vi i mangfoldige Viser. Exempelvis skal mindes om „Elveskud“, Visen om Ridder Hr. Oluf, der mister Livet i sit Møde med Elverpigen, og „Hr. Bøsmer i Elvehjem“, om Ridderen, der lokkes ind i Højen, hvor han glemmer alt, hvad han har kjært; Viserne om Rosmer Havmand og Germand Gladensvend, der begge ved hele deres Karakter vise tilbage til Oldtidens storslaaede Forestillinger om Jætter og Riser; Viser om Nøkken, Agnete og Havmanden o. fl. Et nyt Element, der er indkommet i disse Viser, som i det hele taget i vor Middelalders Folkevisedigtning, og som i Oldtiden ganske savnes, i alt Fald i den Form, er den drømmende Romantik, der er saa karakteristisk for hele Middelalderens Syn paa Livet, i hvilket Fantasien spiller den mest fremtrædende Rolle, og som giver alle Skikkelser og Forestillinger en ganske ejendommelig Duft og Farve, hvorfor ogsaa denne Digtning fik saa stor Betydning og gjenfødtes og omdigtedes i stor Udstrækning, da den romantiske Poesi ved dette Aarhundredes Begyndelse blev den herskende — Stoffet til de allerfleste af disse Viser er jo almindelig kjendt, ikke blot gjennem de oprindelige Viser, men ogsaa og maaske nok saa meget gjennem de Digtninger, hvortil de have givet Oehlenschläger og andre af vore Digtere Anledning. Det samme træffe vi ogsaa i høj Grad i de talrige Viser om Forvandlinger og Trolddom, der ligeledes hvile paa en Overtro, som grunder i den hedenske Tid, hvor vi have mange Træk af den, og som i Middelalderen blot optræder under noget andre

Former, vi skulle blot minde om Viser som Dalby Bjørn og Nattergalen. Nær beslægtede med disse ere ogsaa Viserne om Runernes forfærdelige overnaturlige Magt („Ridder Stigs Bryllup“, „Kæmperne paa Dovrefjæld“). Den Tro paa Gjengangere, som kommer frem i saa mange af vore Viser („Svend Dyrings-Visen“, „Aage og Else“ o. fl.) hviler ligeledes paa ældgamle Forestillinger om Dravger og Højboer, der med meget ringe Modifikation bevaredes, som den havde levet fra Arilds Tid i Folket.

Paa alle Punkter, hvor vi kunne vente at finde Forbindelsen imellem de Anskuelser om det overnaturlige, der komme til Orde i Oldtidsdigtningen, og de Forestillinger af samme Art, der give sig Udtryk i Folkeviserne, se vi saaledes Traaden endogsaa mærkelig godt bevaret, ja vi træffe det samme paa Omraader, hvor det ved første Øjekast maa tage sig højst paafaldende ud, nemlig i de kristelige Vidunderviser eller Legendeviser, der omhandle Træk af Kristi og de helliges Liv. Ikke blot smelter Hellig Olaf og hans Kamp med Troldene i Viserne sammen med Thor og hans Kamp med Jætterne, ja Helgenkongen arver endogsaa Gudens røde Skjæg, men ligefrem mythiske Forestillinger gaa ind i saadanne Viser. Ligesom en islandsk Skjald lader Kristus sidde ved Urds Brønd og Oldkvadet Sólarljóð med dets mærkelige Brydning imellem Hedenskab og Kristendom gaar over i den norske Folkevise Draumekvædi, i hvilken man paa sine Steder endogsaa gjenkjender det gamle Kvads Ord, saaledes træffe vi ogsaa hos os f. Ex. et Træk som det om den blinde Hød, der gjennemborer Balder, anvendt i en Vise om Jesus. Ogsaa mange af de Helgener, der besynges i Legendeviserne, ere i Virkeligheden nærmest at betragte som de gamle Guder i kristelig Forklædning, ligesom hele den Tankegang, der kommer til Orde i mange af disse Viser, er mere hedensk end kristelig. Karakteristisk er ogsaa den store Popularitet, en Helgen som St. Jørgen vandt hos Nor-

dens Folk. Der er ingen Tvivl om, at denne for en stor Del skyldtes den Forbindelse af kristne Forestillinger med uddryddede hedenske Minder, som denne Skikkelse tillod, idet hans Dragekamp, samtidig med, at den symbolsk betegnede Kristendommens Kamp med det onde, mindede om Thors Kamp med Midgaardsormen og Sigurds Kamp med Fofner.

Den Gruppe af Viser, vi i de foregaaende Antydninger have omhandlet, og som vi have betegnet med Fællesnavnet mythiske Viser, en Benævnelse, der vel ikke fuldt ud passer paa alle de herhen hørende Viser, men hvis Mening vel nu turde være klar, har altsaa, foruden den Betydning, deres rent digteriske Værd giver dem, nærmest Interesse ved det højst lærerige Indblik, de give os i den Maade, hvorpaa hedenske og kristelige Forestillinger i Middelalderen mødtes og brødes, hvorledes mange af de først nævnte bevaredes i mer eller mindre afændret Form, og hvorledes der under Blandingen af de forskjellige Sfærer dannede sig en i hele sin Karakter højst ejendommelig romantisk Naturanskuelse. Den anden Gruppe, de historiske Viser og de, der nærmest slutte sig til dem, have nærmest Betydning ved den Række livlige og farverige Billeder af Middelalderens Liv og Tænkesæt, de oprulle for os, saaledes som dette tog sig ud udadtil, og give os et levende Indtryk af, hvorledes forskjellige Begivenheder af stærkt fremtrædende Betydning dømtes og omformedes i den almindelige Bevidsthed. Medens de mythiske Viser utvivlsomt for en stor Del ere Omdigtninger eller Bearbejdelser af en ældre Tids Digtninger, eller i alt Fald hvile i den Grad paa et fra Hedenold arvet Grundlag, at de ligesom høre begge Tidsaldre til, have vi i de historiske og de med dem beslægtede Viser helt og holdent Middelalderens egen Poesi, dens egne Tanker og Livssyn for os. Modersmaalet tav, da det gjaldt om at fortælle Tidens Historie, men i Viserne nedlagdes Middelalderens historiske Syn i store Træk. De ere ikke historiske Kilder i den Forstand, at man kan

lide paa dem med Hensyn til de faktiske Enkeltheder, de berette; de ere først og fremmest Digtninger, i hvilke det positive Stof ofte med beundringsværdigt Mesterskab er formet og læmpet efter den poetiske Idé, Digtet vil have frem, og hertil kommer, at den mundtlige Tradition, igjennem hvilken disse Viser, der fornemmelig interesserede ved deres poetiske Indhold, forplantedes fra Slægt til Slægt, heller ikke kunde have nogen heldig Indflydelse paa den uforvanskede Bevarelse af historiske Enkeltheder. Men de have alligevel en stor historisk Betydning baade som Billeder, der næppe kunne være tegnede synderlig længe efter, at de Begivenheder, de skildre, vare foregaaede, idet disse i deres Hovedtræk maatte staa levende for Digteren, og som Udtryk for den Opfattelse og Dom over det skete og over de handlende Personer, der var gaaet over i Folkebevidstheden. En Vise som den om Niels Ebbesen f. Ex. giver os en levende Forestilling om, hvorledes det stod til i Danmark i hin skæbnesvangre Tid, et Billede, som i sin Anskuelighed giver et langt mere fyldigt og virkelig historisk Indtryk end nogle magre Krønikeoptegnelser. Vi have i Viser som dem om Dronning Dagmar og Dronning Bengjerd, karakteristiske ved deres Skildring af de to stærkt udprægede Modsætninger, i Viserne om Valdemar og Tove, de ypperlige Marsk Stigs Viser, i hvilke vor Folkevisedigtning i visse Maader kan siges at have naaet sin Kulmination, Visen om Niels Ebbesen og adskillige andre, der ere knyttede til bestemte historiske Personligheder, ikke blot en Række udmærkede Digte, men ogsaa Livsbilleder fra vor Middelalder af højt Værd for vor Historie i Almindelighed, hvor mange Uoverensstemmelser der saa end i det enkelte lader sig paapege imellem deres Skildring af Begivenhederne og den, der kan udvindes af andre, rent historiske Kilder.

Ved Siden af Viserne om historiske Personer have vi i de saakaldte Ridderviser, som mer eller mindre skyldes fri

Opfindelse, en Mangfoldighed af Digte til Dels af stor Skjønhed, der føre os ind i forskjellige Sider af Middelalderens Liv og give os Billeder af dette af stor Interesse. Det er navnlig gjennem disse Viser, vi lære Middelalderens Menneskers daglige Liv og Færden at kjende. Vi se Borgen for os med dens Højenloft, Fruerstue og Jomfrubur, med dens Porttaarn, hvor Kuren støder i Hornet, naar fremmede komme ridende til Gaarde, inden han lader Vindebroen ned; med Abildgaard og Urtegaard, med Borgeled og Bedelund (Dyrehave); vi se hele det Liv, der rører sig derinde, Jomfruerne med deres Terner væve i Rør og Lad og læse i den hellige Læst, Ridderen ved Drikkekruset i Vennelag eller fulgt af sine Svende med Horn og Hund, naar han beder Hjort og Hind eller farer i Leding for at værge Land og Rige eller øve Hærværk imod en Uven o. s. v. o. s. v. Kort sagt, der kan paa Grundlag af disse Viser tegnes et farverigt og i høj Grad detailleret Billede af Ridderlivet paa alle dets Omraader, et Billede, som kun kan vindes gjennem dem, hvilket selvfølgelig giver dem en overordentlig stor kulturhistorisk Betydning*). Og ved Siden deraf vise de os igjennem en Mangfoldighed af poetiske Æmner Middelalderens Sæder og Skikke, Tænkesæt og Handlemaade i brogede Billeder af den forskjelligste Karakter. En fremragende Plads indtager Kjærligheden i disse Viser; der findes mange rørende Træk af ubrødelig Troskab, af Kamp imod den onde Skæbne, der modsætter sig de elskendes Forbindelse, som i den berømte Vise om Axel og Valborg; men sværmerisk er Kjærligheden, som den kommer til Orde i disse Viser, sjælden; en stærk Sanselighed, der ikke skyer noget Middel for at komme i Besiddelse af Gjenstanden

*) En saadan Skildring har Vedel Simonsen givet i sin Afhandling „Kæmpevisernes Skildring af Middelalderens Riddervæsen, eller den danske Adels Skikke og Sæder i den katholske Tidsalder“. Molbechs nordisk Tidsskr. f. Hist., Lit. og Kunst III 1829.

for sin Attraa, er det sædvanlige, og vi støde derfor ofte paa Træk, som stærkt minde os om, at det er en fjærn Tidsalder med ubændige Lidenskaber og helt andre Forestillinger om Ret og Ære end vore, vi have for os. Kvinderan, Voldtægt, vild og grum Hævn over heldigere Medbejlere o. l. høre ingenlunde til Sjældenhederne, men paa den anden Side forekommer der ogsaa jævnlig Træk af stor Skjønhed og Adel i Tænkemaade. I nogle af Ridderviserne træder Handlingen saa stærkt tilbage, at de blive overvejende lyriske som f. Ex. den bekjendte Vise om Gangerpilten, men det er Undtagelser; det sædvanlige er her som i de øvrige Grupper af Viser et episk Indhold i en stærkt lyrisk farvet Form. Endnu skal mindes om de faa Skjemteviser, der ogsaa nærmest maa føres herhen, idet de ligeledes hente Æmnerne for deres Skjemt fra Ridderlivet, og endelig om Nidviserne, i hvilke navnlig de ugudelige Munke maa holde for; de tilhøre naturligvis Slutningen af Middelalderen, da Gejstligheden var stærkt i Forfald, og danne Overgangen til Reformationstidens Satirer.

Folkevisedigtningen, saaledes som den her er skildret, er ikke særlig ejendommelig for Danmark, men tilhører hele vor Folkestamme. En Digtning af ganske lignende Art finde vi nemlig ikke blot over hele Norden, men ogsaa i Tyskland, i England og Skotland, for ikke at tale om Island og Færøerne, hvis Rimur og Kvæder ogsaa væsentlig høre herhen. Adskillige af de Viser, der have været sungne hos os, høre oprindelig hjemme i et af de nævnte Lande og navnlig er der stort Fællesskab imellem Danmark, Norge og Sverig i denne Henseende; der har aabenbart i al den Tid, denne Digtning stod i Flor, fundet en betydelig gjensidig Paavirkning Sted imellem de nordiske Lande; Viser, som oprindelig ere blevne til i det ene af dem, ere ogsaa blevne fuldstændig hjemme i et af de andre eller endogsaa i dem begge, og det er derfor ofte saa godt som umuligt at afgjøre, hvor en saadan Vise fra først af kan have hørt hjemme. Lettest er dette naturligvis for

de historiske Visers Vedkommende, men hvor stort Fællesskabet er, kan bedst ses af en Omstændighed som den, at ikke blot Viser af mere almindelig Karakter, men ogsaa adskillige rent historiske Viser ikke ere indskrænkede til det Land, hvor de ere blevne til, men have været udbredte over hele Norden. For en stor Del turde dette vist nok have haft sin Grund i, at Viserne altid vare bestemte til at synges, for det meste vist nok som Akkompagnement til Dans, saaledes som de endnu anvendes paa Færøerne. De samtidig med Viserne fødte Melodier, der gjennemgaaende udmærke sig baade ved Simpelhed og Skjønhed, maatte let bære Sangene fra Land til Land, hvor saa blot Texterne undergik de Ændringer, den ikke synderlig store Forskjel i Sprog gjorde nødvendige, for saa at dele Skæbne med det Lands egne Viser, der saaledes havde tilegnet sig dem.

Ligesom den Oldtidsdigtning, hvis ypperste Rester ere bevarede i den ældre Edda, maa vor Middelalders Digtning betegnes som en Folkepoesi, men denne Betegnelse er tvetydig og kræver derfor en nærmere Forklaring. Visernes Forfattere kjende vi ikke, de ere alle komne navnløse til os, men de skylde naturligvis enkelte særlig digterisk begavede Aander, virkelige Digtere, deres Oprindelse; direkte kan det hele Folk naturligvis kun siges at have haft Part i dem, for saa vidt som de under den mundtlige Tradition undergik mangehaande mer eller mindre indgribende Forandringer, omdigtedes, udvidedes og forkortedes, hvorom de forhaandenværende Opskrifter bære tilstrækkelig Vidne. Det følger af sig selv, at disse Ændringer lige saa ofte eller vel snarere endnu oftere vare Forvanskninger i Stedet for Forbedringer, saa at hvad der er levnet os af denne Digtning ikke blot med Hensyn til Massen, men ogsaa med Hensyn til Formen — og det ikke blot den grovere, rent ydre sproglige Form — er at betragte som tarvelige Rester og Ruiner, af hvad der har været. Naar vi kalde dem Folkeviser, er det ikke paa

Grund af denne Folkets Delagtighed i dem, men fordi deres Forfattere have været sande Folkedigtere, gjennemtrængte af Folkets Individualitet og evnende at give de Følelser og Stemninger, der bevægede det, et saadant Udtryk, at det strax kunde kjendes ved det og optage det som sit. Dette er den første og nødvendigste Betingelse for, at en saadan Tradition som den, der har baaret Viserne frem igjennem Tiderne, skal kunne blive mulig. Dermed er ikke sagt, at Folkevisernes Digtere have været Mænd af Folket i den Forstand, at de ere udgaaede fra Almuen. Det viser sig tværtimod tydelig, naar man betragter hele denne Digtnings Karakter, at den skylder Mænd, der have færdedes i Samfundets højere Kredse. sin Oprindelse. Borgeren kommer slet ikke til Syne i Viserne, og Bonden viser sig, naar han en sjælden Gang træder frem i dem, saaledes som han i Virkeligheden var, som „den uselig Bonde", hvis Kaar vare alt andet end blide og navnlig ikke skikkede til at danne Forudsætningerne for en saaden Digtnings Tilblivelse. Hele det Sceneri, alle de Billeder, Viserne oprulle for os, ere hentede fra Ridderlivet, de vise os Adelen i al dens Pragt og Herlighed, og det er herfra, de maa have deres Udspring. Hvor vidt der hos os, i Lighed med hvad Tilfældet var i andre Lande, har været Sangere, der vandrede om fra Borg til Borg eller vare fast knyttede til enkelte Herrer, og Folkeviserne skyldes saadanne, eller de, hvad der vel turde være nok saa rimeligt, mere direkte høre Folkets Blomst til ved at være digtede af enkelte digterisk begavede Mænd af Adelens egen Midte, lader sig nu næppe afgjøre, men at Herreborgen er deres Hjem maa anses for sikkert. Deres i den Forstand folkelige Karakter, at de paa en for alle forstaaelig og tiltalende Maade gav Følelser og Stemninger Luft, som alle, ringe saa vel som høje, Bonden saa vel som Herremanden kunde være med til, gjorde imidlertid, at de efter at have udspillet deres Rolle i Riddersalen og Fruerstuen, hvor de fra det 15de Aarhundrede af efterhaanden gik af Mode

og glemtes, idet de fortrængtes af de fremmede Ridderromaner, Kjærlighedsviser og Æventyr, kunde tilegnes af Befolkningens lavere Lag. Her bevaredes de trofast, til Interessen for dem vaagnede igjen i det 16de Aarhundredes anden Halvdel, og det blev en Modesag for Adelen og især for dens Damer at samle og optegne de gamle Sange fra Folkemunde. De trykte Visesamlinger, af hvilke Vedels fra 1591 er den ældste, var igjennem Aarhundreder en yndet og søgt Læsning, og den mundtlige Tradition fortsatte derhos sit Liv lige ned til vore Dage. Mangen en Vise, som aldrig har været opskrevet har den bevaret, indtil den levende Sans for de gamle Minder, der er vaagnet i vor Tid, gav Stødet til, at alt, hvad der var at overkomme af den Art, blev omhyggelig samlet. Enkelte Egne i Landet ere endogsaa mærkværdig rige paa saadanne Viser, navnlig er Hammerum Herred i det sydvestlige Jylland et ualmindelig karakteristisk Exempel i denne Retning. Forholdene i denne øde Hedeegn, hvis Folkeliv indtil den nyeste Tid fik sit særlige Præg af Bindestuerne, som nu ere gaaede af Brug, vare særlig gunstige for Bevarelsen af gamle Sagn og Sange, idet disse udgjorde Beboernes væsentligste Morskab, naar de om Aftenerne samledes i Gaardene, hver med sin Bindehose, og Høsten af Viser, der have været bevarede fra Slægtled til Slægtled, har her været overordentlig rig*).

Med Hensyn til Tiden for vore Folkevisers Tilblivelse er de eneste faste Holdepunkter, vi have, de historiske Viser. Man kan naturligvis ikke gaa ud fra, at en Vise, der skildrer en historisk Begivenhed, er bleven til, saaledes som den foreligger nu, umiddelbart efter denne, men den maa dog i alt Fald i sin oprindelige Skikkelse være bleven digtet saa kort efter, at de skildrede Personligheder og Begivenheder i deres

*) Evald Tang Kristensen har udgivet to Bind Jydske Folkeviser, samlede af Folkemunde, især i Hammerum Herred, 1871—1876.

Hovedtræk stod klart og levende for Bevidstheden. Gaa vi ud herfra, komme vi ved en Betragtning af de historiske Viser, som strække sig fra det 12te Aarhundredes Begyndelse helt ned til Reformationen, til det Resultat, at sidste Halvdel af det 12te og hele det 13de Aarhundrede har været denne Visearts Blomstringstid hos os, idet vi i de fra dette Tidsrum af bevarede og gjenkjendte historiske Viser have et Gjennemsnitstal af 30 for 100 Aar, medens de 3 følgende Aarhundreder kun give et Gjennemsnitstal af 7 for hvert 100 Aar. Dette Resultat er jo i og for sig ganske naturligt, idet det paagjældende Tidsrum jo for største Delen er vor Middelalders daadrigste og i alle Henseender bedste Tid, den, som baade efter sit stærkt bevægede Indhold og efter det Trin, hvorpaa den stod i aandelig Henseende, havde de fleste Forudsætninger for en saadan Digtning. I Viserne om Marsk Stig med deres tragiske Billeder af Kongens og Marskens Brøde og den Vaade, deres Skyld bragte over Landet, naar den sin største Højde, i Visen om Niels Ebbesen bryder den atter ud i sin fulde Kraft, saa taber den sig mere og mere, om den end nu og da kan skyde et friskt Skud, sidst i den smukke allegoriske Vise om Kristjern den anden og Adelen. Men tør den historiske Visedigtnings Begyndelse end ikke, efter hvad der foreligger, sættes længere tilbage i Tiden end til det 12te Aarhundrede, maa Folkevisedigtningen som Helhed betragtet utvivlsomt være ikke saa lidt ældre. De mythiske og de med dem beslægtede Viser, der, som vi have set, paa mange Maader vise tilbage til Oldtidsdigtningen og til Dels endogsaa ligefrem er Omformninger af Oldkvad, maa nødvendigvis skrive sig fra en Tid, da denne Digtning og de Ideer og Forestillinger, hvoraf den bares, endnu stod levende for Bevidstheden. Overgangen fra den ældre Form til den yngre kan næppe sættes senere end til det 11te Aarhundrede, som saa for Visedigtningens Vedkommende nærmest har været optaget af de fra Oldtiden arvede Æmners Omsætning i den nye Form,

indtil Tiden var moden til en i alle Henseender selvstændig Digtning, d. v. s. til de historiske Viser, som staa i fuldt Flor i Slutningen af det 12te Aarhundrede. At det virkelig forholder sig saaledes, kan ogsaa sluttes af den Omstændighed, at vi i det 12te Aarhundredes første Halvdel træffe en stærk Indstrømning af tyske Viser, thi at de gamle Kvads Omdannelse til Kæmpeviser skulde være foregaaet samtidig med denne, er meget lidet sandsynligt, ligesom ogsaa at den skulde kunne ligge efter dette Tidspunkt. Alt viser saaledes hen til det 11te Aarhundrede som Tiden for Folkevisedigtningens Begyndelse, og der er saa meget mindre Grund til at nære Betænkelighed overfor denne Tidsbestemmelse, som vi have et utvetydigt og uforkasteligt Vidnesbyrd om, at Kæmpevisens ejendommelige Form var udviklet allerede paa Knud den stores Tid. Det hedder nemlig i en gammel engelsk Klosterkrønike fra det 11te Aarhundrede, at da Knud den store en Gang kom sejlende ind til Klosteret Ely med sin Dronning og sine Mænd, gav han sin glade Stemning Luft i en Vise, han digtede paa staaende Fod, og bød sine Mænd stemme i med. Der er bevaret nogle Linier af denne Vise, og det er ikke til at tage fejl af, at det er Kæmpevisetonen, vi her møde for første Gang i hele dens Ejendommelighed, ikke til at forvexle med den Karakter, vi træffe i Skjaldekvadene. Kong Knuds Vise blev sungen paa Engelsk; hvor den nye Form først er bleven udviklet, om i England, Tyskland eller Norden, lader sig næppe afgjøre, men længe kan det ikke have varet, før den er bleven almindelig baade hist og her.

Vi kunne dog ikke forlade dette Punkt, Spørgsmaalet om Visernes Ælde, ved hvilket vi ligesom i det hele taget i alt væsentligt i den her givne Fremstilling af Folkevisedigtningen, den Maade hvorpaa, og de Forhold hvorunder den har udviklet sig, have fulgt N. M. Petersen og navnlig S. Grundtvig, uden at gjøre opmærksom paa, at der for nylig med stor Styrke er bleven fremsat Anskuelser, der stærkt

afvige fra de her udviklede. Det er den norske Forfatter G. Storm, som*) har søgt at vise, at vore Folkeviser ere langt yngre, idet han af de latinske Oversættelser, Saxo i sin Danmarks Krønike har givet af danske Sange, slutter, at den Tids Digtning saa' ganske anderledes ud end Kæmpevisedigtningen og navnlig gjennemgaaende havde Bogstavrim, eller med andre Ord vare digtede i de oldnordiske Versemaal. De nye Versformer skulle efter hans Mening i det tidligste kunne have gjort sig gjældende i det 13de eller 14de Aarhundrede og skulle derhos ikke være selvstændig skabte i Danmark eller udviklede af de ældre, men være affødte af beslægtede tyske. Forbillederne for dem skal være at søge i Tysklands lyriske Hofdigtning, og det kan da ikke være tilfældigt, at i disse Aarhundreder flere af de ridderlige Digtere træffes ved det danske Hof, besyngende danske Konger i tyske Lieder. Vi tør da vel tro, hedder det, at det er disse og lignende Digtere eller Sangere, som have ført Sang og Musik, tyske Digte og tyske Melodier til Danmark, og at af deres store lyriske Forraad nogle af de simplere Melodier have tiltalt de danske Sangere saa meget, at de have optaget dem i deres Sprog og begyndt at omdigte deres ældre Sange i den nye Manér. Hvor kortfattet den Fremstilling end er, vi i det foregaaende have givet af Folkevisedigtningen og de herhen hørende Forhold, turde den dog være udførlig nok, til, at enhver opmærksom Læser i den vil kunne finde Grunde nok, der gjendrive den her refererede Opfattelse. At der paa Saxos Tid fandtes Vers i den gamle Form — og det kan kun med Bestemthed paastaas om nogle faa af de latinske Oversættelser, han giver, at Originalerne maa have foreligget ham i denne — lader sig meget vel forene med, at den yngre Form var i fuld Anvendelse, ja der er ikke engang noget til Hinder for at antage, at Saxo kan have haft Digte

*) I „Sagnkredsene om Karl den store og Didrik af Bern", 1874.

for sig baade i den oprindelige og i den yngre Form. At denne er langt ældre end det 13de og 14de Aarhundrede, og ikke afledet af yngre tyske Versformer, men udviklet af den oprindelig nordiske maa vist nok endnu betragtes som aldeles utvivlsomt *).

I Folkeviserne have vi Udslaget af den Poesi, vor Middelalder rummede. Med Kraft og Fylde, tiltalende og poetisk skildre de os Livet fra dets forskjellige Sider i de Sfærer, hvori de bevæge sig, og afspejle klart og gribende de store Omskiftelser, vort Fædreland hjemsøgtes af i de Aarhundre-

*) Den ældste danske trykte Visesamling er Anders Sørensen Vedels „Et Hundrede udvalgte danske Viser", der udkom 1591; 1657, udkom „Den 1ste Part Tragica", indeholdende 30 „Ægteskabs- eller Elskovsviser", ligeledes samlede af Vedel, udgivne efter hans Død af Mette Gjøe. Peder Syv udgav 1695 „200 Viser om Konger, Kæmper og andre", indeholdende Vedels „Hundredvisebog" forøget med et Hundred Viser. Baade af Vedels og Syvs Samlinger er der forholdsvis mange Udgaver, Vidnesbyrd om, hvor yndet en Læsning disse Viser var hele det 17de og 18de Aarhundrede igjennem. 1780 og 1784 udgav Sandvig og Nyerup et Par Hefter „Levninger af Middelalderens Digtekunst" med Kæmpeviser. Først i Begyndelsen af dette Aarhundrede blev der gjort et Tilløb til at give en fuldstændigere Samling i Abrahamson, Nyerup og Rabeks „Udvalgte danske Viser fra Middelalderen", der ogsaa ledsagedes af Melodier (5 Dele, 1812—14). Det var en i alle Henseender lidet tilfredsstillende Udgave, og først i Svend Grundtvigs store Værk „Danmarks gamle Folkeviser", 1853 o. ff., i hvilket alle Viserne aftrykkes efter trykte, haandskrevne og mundtlige Kilder, bliver Savnet af en virkelig Kildesamling afhjulpet. Grundtvig er tillige den første, der har underkastet vore Viser en indtrængende kritisk Behandling; Resultatet af sine omfattende Undersøgelser paa dette Omraade har han nedlagt i det store, lærde Apparat af Indledninger og Anmærkninger, hvormed han ledsager sin Udgave. Af mindre Samlinger af Viser og Bearbejdelser af Viser, beregnede paa det store Publikum, er der i dette Aarhundrede udkommet adskillige ved Oehlenschläger, Schaldemose, Molbech, N. F. S. Grundtvig o. fl. Den, som bedst løser den vanskelige Opgave, paa én Gang at give de gamle Viser væsentlig uforvanskede og at lægge dem tilrette for læge Læsere, er Svend Grundtvigs lille Samling „Danske Kæmpeviser og Folkesange fra Middelalderen, fornyede i gammel Stil", 1867. — Af Literaturen om vor Folkevisedigtning skal her foruden den alt anførte Afhandling af Vedel Simonsen endnu nævnes N. M. Petersens Afhandling „Om Behandlingen af Kæmpeviserne" (samlede Afhandlinger III), Hauch: Bemærkninger om nogle ved Christendommen modificerede Oldtidsminder i vore Viser fra Middelalderen" (Afhandlinger og æsth. Betragtninger 1869), og P. Friis: „Udsigt over de danske Kæmpeviser og Folkesange fra Middelalderen" 1875.

der, i hvilke denne Digtning stod i Flor. De give os Billeder fra de første Valdemarers lykkelige Tid, da Sejr og Lykke syntes at følge de danske Konger og Stormænd, hvor de end vendte sig hen, da der naaedes et Højdepunkt i Henseende til Aandens Dannelse, Velstand og Magt som ingen Sinde før; og de give os lige saa karakteristiske og poetisk gribende Billeder fra den Ulykkens og Ydmygelsens Tid, der fulgte saa forunderlig brat paa det Aarhundrede af Storhed og Lykke, der vakte den historiske Vise til Live og bragte Saxo til at skrive sin Krønike, for at vi heller ikke i denne Henseende skulde staa tilbage for andre Folkeslag, med hvem vi ellers godt kunde taale en Sammenligning. Modsætningen imellem dette og det foregaaende Tidsrum er saa stærk som vel muligt. Splid og Gjæring paa alle Punkter, en dyb Fornedrelse i Forholdet til de tyske Voldsmænd, der maatte bringe Land og Rige til Afgrundens Rand, før det greb til Fortvivlelsens Selvhjælp, samlede sig med en vældig Kraftanstrængelse og atter en kort Tid hævede sig til en Storhed, der mindede om den gamle. Alt dette, alle disse vexlende Stemninger, har vor Folkevisedigtning uden Tvivl givet mangfoldige levende og farverige Billeder af, som vi nu ikke længere kjende; hvad vi have tilbage af dem, indeholder mangt et forunderlig gribende Udtryk for den Stemning, de skiftende Kaar, de opløftende saa vel som de nedtrykkende, vakte i de bedste blandt Folket. Men denne dybt stemte Naturpoesi er ogsaa den eneste poetiske Arv af nogen Betydning, vor Middelalder har efterladt sig. Dens Kunstdigtning paa Modersmaalet var overmaade fattig og indskrænkede sig oven i Kjøbet for største Delen til Laan fra andre Literaturer. Den romantiske Digtning, der til Dels paa Grundlag af gamle Sagn og Sange, udviklede sig rundt om i Evropa og udbredte sig fra Land til Land, stadig skydende nye Skud, til de efterhaanden fra rimede Digte gik over til Romaner i Prosa og sluttelig sank ned til som „Folkebøger“ at blive

Almuens Læsning, hvad mange af dem til Dels ere endnu den Dag i Dag, naaede ogsaa op til os, dog først i Slutningen af Middelalderen. Hele denne Digtning, der i lange Tider var almindelig kjendt og yndet ved alle Evropas Hoffer og paa Riddernes Borge, samler sig for største Delen, til Trods for den Mangfoldighed af Æmner, den frembyder, om enkelte store Sagnkredse, som Artus- og Karl Magnussagnene o. fl., der stadig udvikledes videre og videre. Det er ikke meget, der findes paa vort Sprog af denne Art fra den egentlige Middelalder, sex rimede og én prosaisk Fortælling, men man fejler næppe ved at antage, at der dog har været en Del mere, om det end næppe har været meget, fordi den hele Bevægelse naaede saa sent her op. Ligesom Folkeviserne havde disse Digte og Fortællinger deres første Tilhold i de højere Samfundskredse, hvor de vandt stor Yndest og fortrængte de gamle Viser, skjønt de i den Form, hvori de, oversatte og bearbejdede paa anden, tredje Haand, fandt Indgang her i Landet, staa langt tilbage for deres oprindelige Forbilleder og ingenlunde kunne maale sig i Friskhed og virkeligt Værd med den af Folkets eget poetiske Livssyn udsprungne Digtning, de fortrængte. De holdt sig længe i Yndest og udbredtes, da Bogtrykkerkunsten var bleven indført, i større og større Kredse, idet der stadig kom flere og flere til, indtil de omsider ogsaa hos os sank ned til udelukkende at blive Almuelæsning, „trykt i dette Aar", et paa sin Vis interessant Bindeled imellem vore Dage og den fjærne Fortid, der frembragte dem under ganske andre Vilkaar *). Af de sex rimede Fortællinger føre de tre Navnet „Evfemiaviserne" efter den norske Dronning Evfemia, Haakon Mag-

---

*) Danske Folkebøger paany udgivne af Carl Elberling, 1867 (Kejser Karl Magnus Krønike, Griseldis; Doktorens Datter af Bononia; Fortunatus' Pung og Ønskehat, Melusina). Jvnf. R. Nyerup: „Almindelig Morskabslæsning i Danmark og Norge gjennem Aarhundreder" 1819, samt G. Storm: „Sagnkredsene om Karl Magnus og Didrik af Bern", 1874.

nussøns Gemalinde, som omtr. Aar 1300 lod dem oversætte paa Norsk eller Svensk. I hvilket af disse to Sprog de først have været gjengivne, lader sig nu ikke med Sikkerhed afgjøre, Sandsynligheden taler dog for, at den norske Oversættelse har været den ældste. Den danske er foretaget fra Svensk og i en senere Tid. Disse tre Digte — Ivan Løveridder og Hertug Frederik af Normandi, der begge med deres brogede Skildringer af Ridderlivet, Heltebedrifter og Kjærligheds-æventyr høre til Artussagnkredsen, samt Flores og Blanseflor, den berømte Kjærlighedsroman — høre oprindelig hjemme i Frankrig, men ere vel gjennem tyske Bearbejdelser naaede til Norge og derfra over Sverig til os. De svensk-norske Evfemiaviser ere imidlertid næppe ligefrem Oversættelser, i alt Fald kan der ikke paavises noget Digt, der kan betragtes som Original til dem. Forholdet er vist nok snarere saaledes, at de ere rimede Bearbejdelser af de almindelig bekjendte, ogsaa gjennem mundtlig Tradition forplantede Æmner. Det samme synes at være Tilfældet med de tre andre Digte af denne Art, der haves paa Dansk, Dværgekongen Lavrin, der hos os er bleven knyttet til Sagnkredsen om Didrik af Bern, Persenober og Konstantionobis, en Bearbejdelse af den franske Roman Partonopæus, og den kyske Dronning, hvis Æmne — Dronningen, der i sin Husbonds Fraværelse efterstræbes af en utro Stormand, som ved Kongens Hjemkomst anklager hende, hvorfor hun forstødes, men frelses af en fremmed Ridder — hører til dem, der hyppigst er bleven behandlet i Vers og Prosa, i Viser og rimede og urimede Romaner. For de to sidstes, i alt Fald for den kyske Dronnings Vedkommende, kjende vi den danske Forfatter, hvis Navn var Jep Jepsen, og som satte den sidste Historie i Rim 1483; den anden er fra 1484 og skyldes sandsynligvis samme Haand. Den prosaiske Fortælling, der er bevaret paa Dansk, er Historien om Karl Magnus, som haves i et Haandskrift fra 1480. Det er en stærkt forkortet, rimeligvis efter Hukom-

melsen nedskrevet Gjengivelse af den norske Karlmagnussaga, som er bygget paa de talrige Digtninger, denne Sagnkreds, der, saaledes som den udviklede sig i Løbet af Middelalderen, fik mindre og mindre med Historiens Karl den store at gjøre, affødte navnlig i Frankrig. Den hører ligesom Flores og Blanseflor til de tidligst trykte danske Bøger — den blev trykt første Gang 1501 af Gotfred af Ghemen — og holdt sig længe som en meget yndet Læsning, hvortil vel ogsaa den Omstændighed bidrog sit, at den, til Trods for Indholdets æventyrlige Karakter, toges for Historie. Det samme gjælder om Historien om Jon Præst, en frisisk Kongesøn, der var med paa Holger Danskes Tog til Indien og blev Konge over tre Indielande*).

Et af de vigtigste Rimværker, der er bevaret fra Middelalderen, er den danske Rimkrønike, den første danske Bog, der blev trykt (af Gotfred af Ghemen 1495)**), siden optrykt gjentagne Gange, et Vidnesbyrd om, hvilken yndet Folkebog den har været. Den var da ogsaa, som den første nogenlunde udførlige Fremstilling af Fædrelandets Historie paa Modersmaalet, ved sin rimede Form, der staar Folkevisernes overmaade nær, og ved hele sin kortfattede naive Behandling fortrinlig skikket til at vinde Prisen fremfor det lidet andet, der fandtes af dansk Læsning, om den end som Helhed ikke staar synderlig højt i poetisk Henseende. Den historiske Interesse har utvivlsomt ogsaa været den overvejende,

---

*) Trykt 1510 (optrykt i Danske Magazin III). De øvrige anførte rimede Bøger af denne Art ere udgivne af C. J. Brandt i „Romantisk Digtning fra Middelalderen“ I—III 1869—77. Flores og Blanseflor samt Dværgekongen Lavrin er optaget i C. J. Brandts „Ældre danske Digtere“ 1860—62.

**) Der synes at have været en endnu ældre Udgave af Rimkrøniken, idet nogle enkelte Blade, der bleve fundne 1817, synes at have hørt til en saadan, rimeligvis fra 1493, samme Aar, som det ældste latinske Skrift, der vides at være trykt her hjemme af Gotfred af Ghemen, forlod Pressen. At Udgaven af 1495 ikke er den ældste, turde maaske ogsaa fremgaa af, at Krøniken i denne betegnes som udgaaet „af ny“ og „vel overset og rettet.“

og det er i den Henseende betegnende, at den just tabte sin Popularitet ved Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, da de første vidtløftige Danmarks Historier paa Modersmaalet, Vedels Oversættelse af Saxo og Arild Huitfelds danske Krønike, fortrængte den (den sidste af de gamle Udgaver er fra 1613). Den fortæller de danske Kongers Levnedsløb fra Kong Humble til Kristjan den første, saaledes at hver Konge optræder talende og giver Beretning om sit Liv og Levned, og hvad mærkeligt han har bedrevet, samt om sin Død og Begravelse. Som historisk Skrift har den for os aldeles ingen Betydning, da den følger Saxo, saa langt hans Krønike naar, og hvor denne slipper, uddrager sin Fortælling af Thomas Gheysmers Fortsættelse og de latinske Annaler. Fremstillingen er noget forskjellig, ikke blot i Skrivemaade og Verseart, men ogsaa i Sproget og det poetiske Indhold og Udtryk; adskilligt er meget tørt og trivielt*), medens der paa den anden Side jævnlig forekommer endogsaa store Stykker, der ere tiltalende ved en ejendommelig Friskhed i Tonen og

---

*) F. Ex. af Stykket om Valdemar den store:

Kejser Frederik sig skrev af Rom,
han sendte mig Bud, jeg til ham kom,
i Lybække Stad vi mødte.
Jeg gav hans Søn der Datter min,
og han gav mig alle Landene sin,
som norden paa Elven stødte.
Han gav mig der Bevisning oppaa
og Innocentius Pave Stadfæstning aa
med Buller af Guld det klare,
til evige Vidnesbyrd og Tegn,
at alle de Land og al den Egn
skulde danske Koning svare.
MC fire Sinds tyve paa det første Aar,
efter at Guds Søn føder vaar,
da gjordes denne Kontrakten,
men andet Aar, som der kom næst,
da kom Helsot og vorde min Gjæst,
hun tog fra mig al Magten.

Fyndighed i Udtrykket*). Meningerne om, hvorledes Rimkrøniken er bleven til, ere derfor ogsaa delte. Molbech, som først har udgivet den igjen i nyere Tid, mener saaledes, at den skyldes én Støbning, idet han vel indrømmer, at der er nogen Forskjellighed i Udtrykket, men søger Grunden dertil i de forskjellige Kilder, hvoraf Forfatteren har øst, idet Saxos udførlige, pyntelige og blomstrende Fortælling maatte have Ind-

---

*) F. Ex. af Stykket om Harald Hildetand:

Der ginge vi sammen udi en Strid
med Konger syv oppaa en Lid.
Vi lode der lyde Basuner og Horn,
de sloge hverandre som Bønder slaa Korn,
der gavs et Skraal og Bulder ved,
som Himmelen skulde faldet ned;
en Røg der op i Himmelen stod
af Støv og Hede og Mandeblod.
Saa fløđ der Blod oppaa den Mark,
som det havde været en Flod vel stark;
Himmelen kunde man næppelige se
for Sten og Pile, saa tykke flue de.

Eller det ypperlige Stykke om Dronning Margrete:

Den Snor, som lægges af Strænge tre,
hun brister fuldnæppelige,
det siger Vismand foruden Spe,
om hun lægges læmpelige.
Jeg lagde en Snor med alle stærk.
da jeg vandt Sveriges Krune
og ærvde Norge til Danemark,
at de skulde staa i Lune.
Intet Vold eller Verdsens Magt
kan de samme Rige beskade,
imeden de blive ved samme Pagt,
som jeg dem sammen lagde.
Thi raader jeg alle de gode Mænd,
som fore de Rige skulde svare,
Ridder og Svende hver og en,
I lade dem saa sammen være.
Lyder paa ingen Uvenners Raad,
som eder vil andet raade,
fordi det kommer eder selv til Haad
og Liv og Sjæl til Vaade.

flydelse paa de danske Rim i Modsætning til de Partier, hvor han kun har haft magre Klosterannaler at holde sig til. Herefter kunde det vel ligge nærmest i Overensstemmelse med den Angivelse, der findes i en plattysk Oversættelse af Rimkrøniken, efter et Haandskrift eller efter dens tidligste Udgave, at antage, at Forfatteren til det hele Værk er Munken Broder Niels i Sorø Kloster († 1481); den maa i ethvert Tilfælde antages at være sluttet i et af Kristian den førstes sidste Leveaar, eller mellem 1478 og 1480, idet den er tilegnet denne Konge, som døde 1480, og ender med Hanses Giftermaal med Prinsesse Kristine (1478). N. F. S. Grundtvig har, i Modsætning til denne Anskuelse, med stor Styrke hævdet, at Forskjellen i Sprog og Behandling paa forskjellige Steder er saa stor, at Bogen umulig kan stamme fra én Mand, idet denne snart maatte have rimet som en Mester snart som en arm Stymper, „det er saa umuligt, som at Kukkeren, naar han vil, kan synge som en Nattergal.“ Han kan ikke gaa ind paa, at Rimene skulle være bedre, saa langt Saxo gaar, men gjør med Føje gjældende, at man træffer Forskjellen rundt omkring i Bogen, ligesom man ogsaa træffer meget forskjellig Stemning og Tendens. Han kommer derfor til det Resultat, at Rimkrøniken er bleven til paa den Maade, at flere Forfattere have afløst hinanden og rimet hver om den eller de Konger, der stod for Tur, og at den som Følge deraf er bleven et Spejl for Folkelivet, som det aftog og uddøde fra Valdemar den andens Dage til Reformationen. At dømme disse to modstridende Anskuelser imellem er ikke nogen let Sag. Det rimeligste turde være, at Sandheden først kommer frem ved at forlige dem. At Bogen i Virkeligheden ikke kan stamme fra én Haand, synes umiskjendeligt, men paa den anden Side maa den, som den nu foreligger, hel og holden tilhøre Middelalderens Slutning, d. v. s. det 15de Aarhundrede. „Man havde de gængse historiske Forestillinger paa Latin, paa dansk Prosa; nu vilde man ogsaa give Folket dem paa Krø-

nikerim," siger N. M. Petersen; „Broder Niels kan have samlet deslige sorøske Munkerim, vel ogsaa selv have digtet nogle til. Nærmere lader det ikke til, at man kan komme Tingen" *).

Hen imod Reformationstiden begynder Modersmaalet i noget større Udstrækning at anvendes til Salmer og aandelige Sange, undertiden paa en forunderlig Maade blandet med Latin**). Mest karakteristiske ere Viserne til den hellige Jomfru, Mariaviserne, med deres religiøst-erotiske Sværmeri, der mere giver dem Karakteren af Elskovssange, end af fromme Hymner***). Ved Siden af disse forekommer der ogsaa en Del Legende- og Helgenviser, rimede Bønner o. s. v. Enkelte af disse aandelige Sange paa Modersmaalet, om hvilke der haves det bestemte Vidnesbyrd (af Hans Thomæsøn), at

---

*) Rimkrøniken er i nyere Tid udgivet flere Gange, idet alle have været enige om, hvad allerede Langebek udtalte, at den er „et Monument i det danske Sprog". Først udgaves den af Molbech, 1825, derefter af Ley, 1841, sidst af C. J. Brandt, 1858. Et fotolitografisk Aftryk af Gotfred af Ghemens Udgave af 1495, hvoraf der kun haves to fuldstændige Exemplarer, udkom 1873.

**) F. Ex.:

O lux et decus hominum,
lux luminum,
Maria meth dygdh oc frommæ,
peperisti filium
et dominum,
Jesum then synethæ blommæ. o. s. v.
(Af en Mariavise).

***) F. Ex.:

Ret Elskovens Dyd med Sang og Fryd,
det vil jeg love og prise;
et Blomster er til, jeg ej nævne vil,
som æres med denne samme Vise.
Hun er baade faver og dydelig
og vis og klog foruden al Svig
og tro foruden Galde.
Som Solen for andre smaa Stjærner er,
slig er den Jomfru baade fjærn og nær,
blandt Fruer og Jomfruer alle.
Heya, Heya!
vilde hun mig til sig kalde.

de „brugtes ikke meget i Kirkerne (thi alle Vraaer vare i Pavedømmet fulde af Latine Sang, hvilket den menige Almue ikke forstaa kunde)“, men nærmest bleve sungne for Døre og i Huse, bleve efter Reformationen optagne i Salmebøgerne og benyttede ved den evangeliske Gudstjeneste med de Ændringer og Læmpelser, der vare nødvendige. Det er ikke meget af denne Art, der lader sig samle sammen af Haandskrifter (Bønnebøger o. l.) og vore ældste Salmebøger, og kun lidt af det har andet Værd end det kultur- og literærhistoriske. Højt over alt dette hæver sig Præsten Hr. Michaels Rimværker. Om Forfatteren vides kun, at han var Sognepræst til St. Albani Kirke i Odense og skrev sine Vers 1496 efter Opfordring af Dronning Kristine. Hans Rimværker, der bleve udgivne i Trykken 1514—15, efter hans Død, men af hvilke der muligvis har foreligget en ældre Udgave besørget af ham selv, ere tre i Tallet: Om Jomfru Mariæ Rosenkrans, Om Skabelsen og Om det menneskelige Levned. Det første, som er det største, er et frit og i Formen ganske selvstændigt poetisk Uddrag af et latinsk Skrift af Dominikanermunken Alanus de Rupe (Alain de Roche), som levede i det 15de Aarhundrede og med stor Iver arbejdede paa at udbrede Jomfru Marias Dyrkelse ved Hjælp af Rosenkransen og de til denne knyttede Bønner. De to andre Digte ere paa lignende Maade frit bearbejdede efter latinske Originaler, og alle tre udmærke de sig ved dyb og inderlig, ikke blot religiøs, men virkelig poetisk Følelse og ved en for den Tid i høj Grad paafaldende Sans for Udtrykket og i det hele taget for Behandlingen af Formen; han overgaar i denne Henseende ikke blot sine samtidige, men det varede længe, før nogen dansk Digter fik saadan Magt over Sproget som han*). Da Reformationen kom,

---

*) F. Ex.: Thi kalder jeg nu paa Marie trøst
og beder, at hun vil høre min Røst
og føje mig til det bedste;

blev Hr. Mikkels Rimværker, der jo ogsaa paa det nøjeste hang sammen med Papismen, selvfølgelig skudt til Side, men allerede den Gang beholdt man dog enkelte Stykker af „Jomfru Mariæ Rosenkrans“, der, dels omdannede, dels som de var, optoges iblandt de lutherske Salmer. Baade i Thomæsens og Kingos Salmebøger er der saadanne Brudstykker, og flere ere atter optagne i vor nyeste Salmebog (Nr. 263, 404 og 468). Digtet om Menneskets Levned blev allerede 1571 fremdraget og udgivet af Anders Sørensen Vedel*).

Et Skrift, i hvilket Poesi og Prosa, Latinen og det hjemlige mødes paa ganske ejendommelig Vis, er Peder Laales Ordsprog. Om Forfatteren vides der egentlig ikke det mindste; nogle have i hans Tilnavn søgt Vidnesbyrd om, at han var en Lollik, andre have faaet ud deraf, at han har tilhørt en gammel dansk Adelsslægt, nogle have gjort ham til Landsdommer i Halland og have antaget, at han laa begravet i Halmstad, medens andre have angivet, at hans Grav var i Laaland og atter andre have ment, at han skulde have været begravet i Roskilde Skoles nederste Klasse. Det rimeligste er vist nok, at han har været en lærd gejstlig, der mer eller mindre direkte har gjort sig fortjent ved at virke for Undervisningen. Den Ordsprogssamling, der bærer hans Navn,

---

hendes Lov at bære baade hist og hid
agter jeg at gjøre efter denne Tid
saa meget, som jeg kan læste.

Ej kunstig er jeg, ej vis, ej snild,
uden hun mig hjælper, da fo'r jeg vild
hende noget til Vilje at gjøre,
thi flyr jeg til din Ydmyghed,
send mig at skrive det, jeg ej véd,
og noget heraf at røre.

*) Herr Michaels Rimværker ere udgivne af Molbech 1836. Skabelsen og Syndefaldet samt Blade af Jomfru Marias Rosenkrans i C. J. Brandts „Ældre danske Digtere“. — Med Hensyn til de gamle danske Salmer, Hymner o. s. v. henvises til Brandt og Helveg: „Den danske Salmedigtning“ I, 1846.

peger i alt Fald bestemt i den Retning, thi der er ingen Tvivl om, at den ikke er fremgaaet af nogen Stræben efter at bevare vore Ordsprog for deres egen Skyld, men er en slet og ret Skolebog til at lære Latin af, idet de latinske Vers, hvortil Ordsprogene ere knyttede som Oversættelse eller Forklaring, aabenbart have været Hovedsagen. Hvornaar Peder Laale har levet, lader sig heller ikke afgjøre, men der synes at være størst Sandsynlighed for, at Bogen oprindelig skriver sig fra det 15de Aarhundrede. Saaledes som den nu foreligger, er den næppe én Mands Værk, men forøget med senere Tilføjelser. Den er selvfølgelig af stor Interesse ikke blot i sproglig, men ogsaa i kulturhistorisk Henseende som den ældste Samling af den Art, der haves paa Dansk, og fordi den har bevaret mange Fyndord, der ligge langt forud for den Tid, da den blev til, men som Skolebog har det kun været slet bevendt med den, thi Latinen i dens leoninske Vers, er alt andet end klassisk og viser ved hele sit Snit og de mange franske Ord, den indeholder, hen til Frankrig som dens oprindelige Hjemland. Den er imidlertid bleven stærkt benyttet som Skolebog, blev allerede 1506 udgivet af „de Lærde ved Kjøbenhavns Universitet“, og maatte kun to Aar efter udgives paa ny. Da Kristjern Pedersen udgav den i Paris 1515, klagede han over, hvor barbarisk Latinen i den var, og i Kristjern den andens Skoleordinants nævnes den blandt de Bøger, Kongen vilde have brændt. Ordsprogene, den indeholdt, tænkte ingen paa, kun den slette Latin, og der gik hen ved et Hundred Aar, før Peder Laale atter blev fremdraget af Glemselen, men da for de gamle danske Fyndords Skyld*).

---

*) I nyere Tid er Peder Laales Ordsprog udgivne af R. Nyerup, 1828.

Hermed have vi tilendebragt Oversigten over vor Middelalders Literatur. Denne er ikke righoldig hverken i kvantitativ eller kvalitativ Henseende, men det bør dog ikke glemmes, at der uden Tvivl har været en Del mere, som vi nu ikke kjende, thi i de følgende Aarhundreder fór man grumt frem imod, hvad der var levnet af gamle Haandskrifter; ingen interesserede sig derfor, og de ødelagdes paa den hensynsløseste Maade, ja allerede i Middelalderen er en Del gaaet til Grunde, mangen en gammel Membrans oprindelige Indhold er bleven udraderet for at give Plads for Bønner, Klosteroptegnelser o. desl. Der er imidlertid ingen Grund til at antage, at det Billede, de spredte tiloversblevne Levninger give os af Munkenes Syslen med Pen og Bog, gjennemgaaende er væsentlig forskjelligt fra det, vi vilde have faaet, dersom der var bleven bevaret mere, thi de kulturhistoriske Betingelser vare, om de end ikke umuliggjorde Fremkomsten af et og andet fremragende Værk, i det hele taget alt andet end gunstige for Udviklingen af en Literatur. Navnlig kunde der saa godt som slet ikke være Tale om, at hvad der fremkom, kunde faa et nationalt Præg. Se vi bort fra Folkevisedigtningen, der jo indtager en ganske særlig Stilling, og fra Lovbøgerne, der jo kun temmelig uegentlig kunne regnes med til Literaturen, savne vi saa godt som ganske det folkelige Element; hvad vi have for os, er med faa Undtagelser en Literatur for og af lærde — efter Tidens Lejlighed —, for største Delen skrevet paa Kirkens Sprog og ogsaa efter sit Indhold utilgængelig for Folket. Denne Karakter faar den hele Produktion strax, og der er jo deri for saa vidt intet paafaldende, som det samme er Tilfældet hele Evropa over; det maatte endogsaa for vort Vedkommende komme saaledes med dobbelt Nødvendighed, fordi Kristendommen, der blev Forudsætningen for den nye Literatur, blev bragt os af Fremmede og kom med hele den Overmagt, en igjennem Aarhun-

dreder bevidst tilstræbt og udviklet Aandsdannelse maatte give. Medens vi i andre Lande, hvor Betingelserne vare anderledes, og hvor navnlig den nye Lære fra første Færd af kom til at staa mindre skarpt overfor den tidligere udviklede Kultur, træffe kraftige Bestræbelser for at lade det nationale og folkelige Element komme til sin Ret ved Siden af den paa Kirkens Grund fremspirede latinske Literatur, finde vi saa godt som ingen saadanne hos os. Det var udelukkende Gejstligheden, der gav sig af med boglige Idrætter, og dens aandelige Liv hvilede, baade da det stod paa sit Højdepunkt og under dets Dalen, væsentlig paa Forudsætninger, som Folket var fremmed for. Først hen imod Middelalderens Slutning begynder Modersmaalet at trænge sig frem, men dette er ikke et Udslag af et kraftigt nationalt Liv, men en ganske simpel Følge af, at den fremmede Kultur er sygnet hen under Gejstlighedens tiltagende Ladhed og Uvidenhed, saa at det bliver ligefrem nødvendigt at tage Modersmaalet med til Hjælp.

Men manglede saaledes Betingelserne for, at en fra Folkets Liv udgaaende Strømning kunde gjennemtrænge Middelalderens Klosterliteratur og give den national Fylde og Livskraft, var det paa den anden Side ogsaa og maatte det være slet bevendt med den, set fra et almindeligt Synspunkt. I de første Par Aarhundreder efter Kristendommens Indførelse var Gejstligheden stærkt optaget af at befæste Kirkens Stilling, og det er derfor ikke at undres over, at der i dem saa godt som slet ikke synes at have fundet nogen literær Produktion Sted. Saa kom Danmarks kortvarige Storheds Tid, i hvilken der ogsaa paa Aandens Omraade udviklede sig et forholdsvis frodigt Liv og i alt Fald i Saxos Danmarks Historie frembragtes ét Værk af første Rang, som oven i Kjøbet er udsprungen af en levende Interesse for og Kjærlighed til det nationale Stof, der med Mesterskab er behandlet i den frem-

mede Form. Men den Dannelse og aandelige Sans, vi møde i de første Valdemarers glimrende Tidsalder, synker sammen med denne. Den Dag, da Rigets Kræfter lammedes i politisk Henseende ved Overfaldet paa Lyø, blev ogsaa skæbnesvanger for det aandelige Livs Væxt. Under de store Uroligheder og Ulykker, der hjemsøgte Landet i de nærmest følgende Aarhundreder, Borgerkrig, Pest, det stedse voxende, i alle Henseender kuende og ødelæggende Fremmedherredømme, og i hvilke vel ogsaa en af Grundene bør søges til, at den Historieskrivning, der var begyndt, saa at sige helt sygnede hen, sank Gejstligheden dybere og dybere i aandelig Henseende; den blev verdslig i samme Forhold, som dens Magt voxede. Den havde i Henseende til Lærdom og Dannelse, saaledes som denne nu en Gang var og maatte være ud fra de almen evropæiske Forudsætninger, indtaget en forholdsvis meget respektabel Stilling; vi føle os ikke tiltrukne af den skolastiske Lærdom, som var Hovedsagen, men det var den, Tiden krævede, og den var virkelig til Stede, tilegnet gjennem ivrigt og dygtigt Arbejde. Nu blev Tallet paa dem, der søgte og naaede denne almen evropæiske lærde Dannelse, efterhaanden mindre og mindre; man lærte at lade sig nøje med et Skin af Lærdom, og jo nærmere vi komme Reformationen, des mere uvidende finde vi Gejstligheden, saa at end ikke de tarveligste Forudsætninger for at kunne benytte Latinen, der ikke des mindre stadig vedbliver at være Kirkens Sprog, ere til Stede hos ret mange. Klostrene, der en Tid havde set et flittigt, om end i Almindelighed ikke videre betydningsfuldt aandeligt Arbejde røre sig inden for deres Mure, blev efterhaanden Tilholdssteder for en grænseløs Usædelighed, Uvidenhed og Dovenskab; Munkenes Bestræbelser kom mere og mere til at gaa ud paa saa nemt som muligt at skaffe sig og deres Klostre den størst mulige Magt og Andel i denne Verdens Goder, og deres Sans for aandeligt Arbejde sank i samme Forhold, som hin Tilbøjelighed steg.

De enkelte Undtagelser, der ganske vist stadig fandtes — vi have i det foregaaende nævnet, at flere Danske endnu i det 14de Aarhundrede vandt Anseelse i Udlandet for deres Lærdom, og at enkelte endogsaa naaede at blive Rektorer ved Paris' Universitet —, bidrage kun yderligere til at stadfæste Reglen. Nogen væsentlig Forskjel imellem Danmark og det øvrige Evropa er der dog ganske vist ikke, Slutningen af Middelalderen er over alt en aandelig Tilbagegangstid, men vor afsides Beliggenhed i Forhold til Dannelsens Hovedpunkter maatte naturlig medføre, at Forfaldet blev nok saa gjennemgaaende hos os som i andre heldigere stillede Lande, og Lyspunkterne færre.

I Sammenhæng med det aandelige Standpunkt i det hele taget staar naturligvis Skolevæsenets og den videre gaaende Uddannelses Tilstand, som ogsaa ved Overgangen til Reformationen var i høj Grad ynkelig. I Skolerne — her er naturligvis kun Tale om „lærde“ Skoler — dreves Undervisningen i Latin først og sidst, ikke for Skrifternes Skyld, — Klassikerne naaede vist nok yderst faa at stifte selv blot flygtigt Bekjendtskab med —, men af Hensyn til det praktiske Livs Krav; hvorledes denne Latin er beskaffen, er allerede antydet i det foregaaende, og den tilegnedes paa den pinagtigste og mest pedantiske Maade efter tørre og uforstaaelige Lærebøger under Slag og Hug, „saa Blodet løb de fattige Børn, Peblinge og Degne ned ad Ryggen i deres Hoser for en Tøddels eller Ords Skyld, som en fór vild udi, eller i sine Caser og Temporalier,“ som Kr. Pedersen siger i sit Skrift „Om Børn at holde til Skole“. Græsk læstes slet ikke, og dette Sprog begyndte i det hele taget først hen imod Reformationens Tid langsomt at bane sig Vej. Ogsaa paa dette Omraade træffe vi dog enkelte Undtagelser som den dygtige Skolemand Morten Børup (1446—1526), en Bondesøn fra Egnen om Skanderborg, der i sit 24de Aar løb fra Hoveriarbejdet, tiggede sig ind i Aarhus Skole og blev

dens Rektor 1491. Han vandt sig ikke blot et anset Navn ved den Iver og Dygtighed, hvormed han røgtede sit Kald, men er i flere Henseender en mærkelig Skikkelse for sin Tid, Forfatter til et Par latinske Sange, af hvilke hans Foraarssang („In vernalis temporis ortu lætabundo") navnlig fortjener at fremhæves som et virkelig smukt lyrisk Digt med ejendommelig Gjenklang af Folkevisens friske, naive Tone. Særlig maa han nævnes som Lærer for flere af Reformationens betydeligste Mænd (bl. a. Hans Tavsen og Kansleren Johan Friis), paa hvilke han uden Tvivl har øvet en ikke uvigtig Indflydelse. Medens Børup i Hovedsagen hørte til den gamle Skole, om han end stod i den med fremragende Dygtighed, træffe vi i enkelte af hans samtidige Repræsentanter for den humanistiske Retning, der omsider ved Overgangen fra det 15. til det 16. Aarhundrede ogsaa trængte ind hos os og begyndte igjen at skaffe de klassiske Forfattere Indgang i Skolerne.

Efterhaanden som den videnskabelige Interesse i det hele tog af, og samtidig med at Forbindelsen med Tyskland fik mere og mere Overhaand, trak de Danske, der i Udlandet søgte en videre gaaende Uddannelse, end Hjemmet kunde byde, sig bort fra Paris og vendte sig til de nærmere liggende tyske Universiteter, der rigtig nok ikke havde nær saa megen Anseelse. Navnlig i det 15de Aarhundrede blev det almindeligt at søge til Køln, Erfurt, Greifswalde o. s. v., medens Rejserne til Paris bleve sjældnere, om de end ikke ganske ophørte. Samtidig begyndte man at tænke paa at faa oprettet Universiteter i Norden selv. Allerede 1419 fik Erik af Pommern Tilladelse til at oprette „et almindeligt Studium" i et af de nordiske Lande, men først over et halvt Aarhundrede senere blev Tanken til Virkelighed; Sverig fik sit Universitet i Upsala 1477, og 1479 indviedes Kjøbenhavns Universitet. Det var Højskolen i Køln, der blev tagen til Mønster ved dennes Oprettelse, og herfra hentedes den første Stamme af

Lærere og Studenter. Forventningerne om, hvad den vilde kunne udrette, bleve imidlertid foreløbig skuffede, dels fordi Tiden i det hele taget ikke længere var gunstig for Oprettelsen af katholske Universiteter, dels fordi de Pengemidler, der havdes til Raadighed, vare utilstrækkelige. Studierne synes at være blevne drevne i det gamle skolastiske Spor, men synderlig besøgt har den nye Højskole næppe været; mange vedblev endnu længe efter at søge til Tyskland, hvor Forholdene vare mindre smaa, saa at Kong Hans fandt sig foranlediget til at nedlægge udtrykkeligt Forbud imod at rejse til fremmede Universiteter, med mindre man i Forvejen havde studeret mindst 3 Aar i Kjøbenhavn. Det var saaledes ikke nogen livskraftig Tilværelse, Universitetet førte fra første Færd af, og da den reformatoriske Bevægelse kom og bragte Forstyrrelse og Usikkerhed ind i Ordningen af de gejstlige Forhold, sygnede det fuldstændig hen; i de sidste Aar af Frederik I's Regering existerede det i Virkeligheden ikke længere.

Forholdene havde altsaa i ingen Henseende udviklet sig til det bedre, da den nye Tid stod for Døren. Tvært imod, det stod saaledes, at det nye Liv, Reformationen vakte, maatte begynde forfra paa alle Punkter, og adskillige af de Forudsætninger, der gik i Arv fra den gamle Tid til den nye, vare i høj Grad hæmmende. Værst var den nøje Forbindelse, hvori Danmark var kommen med Tyskland, en Forbindelse, som Forholdene uundgaaelig førte med sig, og som blev saa uheldsvanger og dybt indgribende i Folkets aandelige Liv for lange Tider, fordi den bredte sig over alle Omraader. Det rige og frugtbare Danmark lokkede tidlig vore sydlige Naboer til at søge Vinding og Fordel hos os, og da der ingen Hindringer blev lagt dem i Vejen, tilrev de sig efterhaanden en saadan Indflydelse paa alle Forhold, at da Øjnene omsider aabnedes for Faren, var det allerede for sent. Hansestæderne sad som Herrer over vor Handel, tyske Haandværkere indvandrede i Mængde, vore Konger vare tyske, vor Dannelse

var tysk, for saa vidt den ikke var latinsk, kort sagt, paa alle Omraader trængte det fremmede sig ind. Det saa' en Stund ud, som Aaget skulde afkastes, da Niels Ebbesen havde fældet den kullede Greve og Valdemar Atterdag og Dronning Margrete atter hævede Landet til en kortvarig Storhed og Glans; nogen væsentlig Betydning for Folkelivet fik det imidlertid ikke, og for Literaturen aldeles ingen. Tilbagegangen i national Henseende begyndte strax igjen efter Margretes Død; de tyskfødte, for største Delen svage og uduelige Konger, der fulgte efter hende, mægtede ikke at gjennemføre hendes store Tanke om Nordens Enhed; Splittelsen blev større og større, og Svagheden overfor det fremmede steg i samme Forhold. Ved Middelalderens Slutning var alt lagt til Rette for at give Tyskheden Overmagten, og den skulde beholde den i lange Tider.

II.

REFORMATIONSTIDEN.

Den Omvæltning, der foregik i Evropa i Løbet af det 14de og 15de Aarhundrede, og hvortil navnlig den klassiske Literaturs Gjenfødelse havde givet Stødet, begyndte ved Slutningen af det 15de og Begyndelsen af det 16de Aarhundrede at øve sin Virkning her oppe i Norden. Øjnene aabnedes ogsaa her for det gamles Tomhed og Ufrugtbarhed og det nyes Herlighed, og det maatte saa meget snarere ske, som Bogtrykkerkunstens Opfindelse omkring 1450 jo nødvendigvis maatte medføre en langt livligere Forbindelse med og Paavirkning fra Udlandet, end der tidligere havde været mulig. Der gik vel en rum Tid, inden Bogtrykkerkunsten naaede op til os. Den ældste Bog, der er trykt her i Landet, er fra 1482, trykt i Odense af Tyskeren Johan Snell paa Gjennemrejsen til Sverig, hvortil han var indkaldt af Sten Sture d. ældre; først noget senere bosatte den første Bogtrykker sig i Danmark; det var Vestfaleren Gotfred af Ghemen, som formodentlig nærmest indkaldtes for Universitetets Skyld og trykkede i Kjøbenhavn i det seneste fra 1493 af, rimeligvis noget før. Hans første Arbejder var latinske Skolebøger; den ældste danske Bog, der blev trykt, var, som alt nævnt, Rimkrøniken (1495 eller maaske før). Der udgik navnlig fra Begyndelsen af det 16de Aarhundrede mange Bøger, mest Folkebøger som Karl Magnus, Lucidarius, Flores og Blanseflor o. l., fra hans Værksted, og det varede

ikke længe, før der var flere Presser i Gang baade i Kjøbenhavn og i de vigtigste Provinsbyer; adskillige Bøger af Danske og beregnede paa Danmark tryktes ogsaa udenlands, saa det blev forholdsvis ikke saa ringe en Produktion, da den først var kommen i Gang. Endnu inden man var begyndt at trykke Bøger her hjemme, var naturligvis trykte Bøger naaede her ind fra Udlandet, og der mangler, som sagt, ikke Vidnesbyrd om, at de ikke blev ganske uden Virkning som Budbringere fra den nye Tid, der var brudt frem over Evropa.

Det varede ikke længe, før Bogtrykkerkunsten skulde faa en vigtig Gjerning at gjøre som et kraftigt Middel til at udbrede og befæste Reformationen, der vel for en stor Del maa siges at skylde den sin Sejr. Den stedse stigende Misfornøjelse med det bestaaende, navnlig paa Kirkens Omraade, der var en naturlig Følge af Gejstlighedens Forfald og af det helt nye Livssyn, Kjendskabet til den klassiske Literatur havde fremkaldt, slog efter forskjellige mislykkede reformatoriske Forsøg omsider igjennem med Martin Luther, og den Bevægelse, han vakte, forplantede sig hurtig til os. Tiden var moden her hjemme til at tage imod den. De kirkelige Tilstande vare sunkne saa dybt som noget Steds, Prælaterne med det hele Kleresi af Kanniker og Præster tænkte med Hensyn til deres Embeder kun paa de Indtægter og Fordele, de kunde yde dem, og lod for det meste Kirketjenesten skjøtte sig selv. Men selv hvor dette ikke var Tilfældet, slog den gamle Tingenes Tilstand ikke længere til; Folket var voxet fra at lade sig nøje med de latinske Messer og Bønner, hvoraf de ikke forstod et Ord, Kravet paa at høre Guds Ord paa Modersmaalet blev stærkere og stærkere og har efterladt sig Vidnesbyrd i de Forsøg, der i Slutningen af Middelalderen gjordes paa at gjøre den hellige Skrift tilgængelig for alle ved at oversætte Stykker af den paa Dansk, samt i de andre, ganske vist ikke mange, gudelige Skrifter, der forfattedes

paa Modersmaalet. Følgen af dette Bekjendtskab med Guds Ord maatte nødvendigvis blive, at Grunden udhuledes under den katholske Kirke, idet den uklare Følelse af, at det i mange Maader stod galt til med den, som længe havde gjæret og bredt sig i videre og videre Kredse, veg Pladsen for en stedse klarere Erkjendelse af, at den Kristendom, hvorfor Kirken var et Udtryk, ikke var den, Evangelierne forkyndte. Der behøvedes derfor kun et Stød, for at faa den vaklende Kirkebygning til at falde, og kort efter, at Luther havde rejst Kampen i Tyskland, var den i fuld Gang ogsaa hos os.

De danske Konger var strax fra første Færd af paa det rene med, hvilket Parti de skulde tage. Kristjern den anden maatte føle sig højlig tiltalt af den hele Bevægelse; det var jo en af hans ivrigste Bestræbelser at drage det folkelige Element frem, og der skulde ikke megen Skarpsindighed til for at opdage, at det religiøse og det folkelige her vare forbundne paa den inderligste Maade. Noget afgjørende Skridt, som et Brud med Pavekirken, har Kristjern den anden dog imidlertid næppe tænkt sig som Konsekvensen af, hvad han foretog sig i denne Henseende; saa vidt var det heller ikke endnu kommet med Luther selv, da Kongen søgte at skaffe den Bevægelse, han havde rejst, Indgang hos os. Han havde nærmest til Hensigt at reformere Tilstanden i det hele ved at bringe friske Kræfter ind ved Universitetet, som han søgte at styrke paa enhver Maade, bl. a. ved ligesom Kong Hans at nedlægge Forbud imod at rejse til Udlandet for at studere. Han søgte at tilvejebringe en bedre Ordning i Kirken, navnlig ved gjennem Lovgivningen at tvinge de gejstlige til at gjøre deres Pligt og ved at kræve større Vægt lagt paa Prædiken paa Dansk og skyde den latinske Messe til Side. Han beskikkede Povl Eliesen til Lærer i Theologi ved Universitetet, for at han med sit friere Syn skulde fremhjælpe de alvorlige Studier ved den hensygnende Højskole, han indkaldte Mænd fra Wittenberg, der stode Luther nær, for at de skulde virke

for den nye Lære, ja, han søgte endogsaa at faa Luther selv til at komme. Hans Forsøg løb imidlertid ikke synderlig heldig af. Der kom to wittenbergske Theologer, Mathias Gabler, som var særlig dygtig i det græske Sprog, der jo stod paa Dagsordenen, og Martin Reinhardt, der hørte til Luthers mest yderlig gaaende Tilhængere. Gablers Virksomhed, der varede et Par Aar, gik temmelig sporløst hen, hvorimod Reinhardt, der i Stedet for at virke ved Højskolen optraadte som ivrig Prædikant imod den bestaaende Kirkeorden, vakte et ikke ringe Røre, men dog nærmest blev til Spot, dels paa Grund af hans Voldsomhed og dels fordi han som Tysker ikke kunde gjøre sig forstaaelig for den store Mængde uden ved Hjælp af en Tolk. Efter et halvt Aars Forløb maatte han vende hjem, og det gik ikke hans Afløser, Karlstadt, bedre; han blev her endog kun nogle faa Maaneder. I Sammenhæng med disse Kongens Forsøg paa at berede Reformationen Indgang staar ogsaa hans Bestræbelser for at fremme Undervisningen baade for Almuens og de latinske Skolers Vedkommende, men hans Foranstaltninger til Indførelse af en ny og bedre Tingenes Tilstand paa dette Omraade strandede, lige saa vel som hans Forsøg paa umiddelbart at reformere Kirken, paa den sejge Modstand, de herskende Klasser stillede op imod ham. Hans Anordninger i denne Retning stred eller mentes at stride alt for direkte imod deres Interesser, og de bleve sammen med hans øvrige Love brændte af Adelen paa Viborg Landsthing som „skadelige og stridende mod gode Sæder", hvilket imidlertid ikke udelukkede, at de følgende Konger efterhaanden maatte optage en stor Del af dem igjen som hensigtsmæssige og tidssvarende.

Kristjern den andens Bestræbelser for at gjennemføre en Reformation ad Lovgivningens Vej mislykkedes fuldstændig og bidrog deres til at hidføre hans Fald. Den Sæd, der var bleven udsaaet under hans Avspicier, spirede imidlertid allerede under hans Eftermand. Da Frederik den første besteg

Thronen, saa' det vel ud, som om alt skulde vende tilbage i det gamle Spor og navnlig syntes den katholske Kirke og Gejstlighed at staa saa fast som nogen Sinde før. Kravene paa en ny Ordning vare imidlertid blevne fremsatte og havde fundet for stærk en Gjenklang i den ophobede Misfornøjelse til at kunne bringes til Tavshed. Frederik den første begunstigede aabenbart Reformationen, og skjønt han ikke indførte den nye Lære med Magt, men nøjedes med at lade den hele Bevægelse gaa sin Gang, som den kunde bedst, støttede han den dog ogsaa direkte, saa vel ved at bryde med Pavekirken, idet han beskikkede baade Bisper og Præster paa egen Haand, uden Hensyn til de vedkommende gejstlige Myndigheder, som ved at tilstaa Lutheranerne fri Religionsøvelse. Det var da ogsaa under denne Konge, at Reformationen vandt fast Fod i Danmark, samtidig med, at den gjennemførtes af hans Søn, den senere Kristian den tredie, i Slesvig. Hovedføreren for den aandelige Bevægelse i Danmark blev Hans Tavsen, en fattig Bondesøn fra Fyen (1494—1561). Han røbede tidlig ualmindelige Aandsevner, fik Velyndere, som lod ham studere i Odense Skole, ogsaa, som det synes, i Aarhus, eftersom han nævnes blandt Morten Børups Disciple. Efter at have været ved Universitetet i Rostock, hvor han gjennemgik de akademiske Grader og derefter optraadte som Docent, idet det blev overdraget ham at holde Forelæsninger over Aristoteles. Her er han uden Tvivl bleven berørt af den aandelige Strømning, der udgik fra Wittenberg, om han end endnu ikke var udpræget luthersk i sine Anskuelser, senere foredrog han en Tid, fra 1521 af, Theologi ved Kjøbenhavns Universitet jævnsides med Povl Eliesen, fra hvis Anskuelser, der, som alt antydet, var mere frisindede, end Tilfældet ellers almindelig var, Tavsens endnu ikke var udpræget forskjellige. Ikke længe efter finde vi imidlertid Hans Tavsen i Wittenberg. Han havde faaet et Rejsestipendium fra Johanniterklosteret i Antvorskov, i hvilket han var indskreven som Munk, men

med udtrykkeligt Paalæg om ikke at rejse til den nye Læres Hoved-Arnested. Han gik ogsaa først til Køln og Løwen, rettroende katholske Universiteter, men Luthers Skrifter vakte en saadan Lyst hos ham til at høre den store Reformator, at han ikke kunde modstaa Fristelsen, men rejste til Wittenberg, hvor han, som hans Gravskrift siger, „med utrolig Lærelyst hørte Luther paa andet Aar“ og blev aldeles vunden for Reformationens Sag. Han blev kaldt hjem til sit Kloster, hvor han blev modtagen med store Forventninger paa Grund af det Ry for Lærdom, der var gaaet forud for ham, men kort efter sin Hjemkomst blev han sat i Fængsel, da han havde vakt stærk Forargelse ved en Prædiken, hvori han lod de nye Anskuelser, han havde tilegnet sig, komme til Orde. Prioren sendte ham til Johanniterklosteret i Viborg, for at han kunde blive omvendt fra sine Vildfarelser af den lærde og veltalende Peder Jensen, som var Prior der. Han blev i Begyndelsen behandlet som Fange, men efter nogle Maaneders Forløb havde han vundet Prioren saaledes, at han fik Lov til at prædike ogsaa her, hvad han for Resten allerede havde gjort uden Forlov fra sit Fængsels Gitter, og det gjorde han med saadant Fynd og Klem, at han samlede en stor Menighed om sig. Da Følgen heraf blev, at hans Stilling i Klosteret blev usikker, tyede han til Byens Borgere. Det kom til Uroligheder, da Munkene i Graabrødreklostret ikke vilde overlade ham deres Kirke; Borgerne satte sig i Besiddelse af den med Magt. Bispen gjorde Forsøg paa at kue Oprøret med væbnet Magt og gribe Tavsen, men det mislykkedes, og endelig fik han tillige med Jørgen Sadolin, der ogsaa var kommen fra Wittenberg og ligeledes prædikede Reformationen i Viborg, et kongeligt Beskyttelsesbrev, og blev udnævnt til Kongens Kapellan. Fra Viborg bredte Bevægelsen sig til andre jydske Byer. Kongen holdt sin Haand over de evangeliske Prædikanter, og begunstiget paa denne Maade trængte Reformationen sejrrig frem over hele Landet og fandt

især et stærkt Tilholdssted i Malmø, hvor Borgmesteren Jørgen Kok tog sig af den og navnlig Klavs Mortensen Tøndebinder, Hans Spandemager og Frants Wormordsen ivrig prædikede den nye Lære. 1529 kaldte Kongen Hans Tavsen til Kjøbenhavn og ansatte ham som Præst ved Nikolaj Kirke, den samme, hvor Martin Reinhardt faa Aar i Forvejen med saa liden Fremgang havde prædiket. Tavsen havde mere Held med sig og fik største Delen af Byens Borgere paa sin Side. Den nye Lære bredte sig med uimodstaaelig Magt over hele Riget, og Hans Tavsen stod nu som „Fænnikedrager for det ganske Lutheri i Danmark“, som han kaldes af Povl Eliesen, der nu alt i flere Aar havde hørt til Reformationens ivrigste Modstandere. Som de evangeliskes anerkjendte Fører optraadte han paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530 og fremlagde Protestanternes Trosbekjendelse og deres Svar paa Katholikernes Angreb. Spændingen var nu kommen paa sit højeste; Lutheranerne gjorde stadig Fremskridt, men disse ledsagedes ikke sjælden af betydelige Uordener og Voldsomheder. Da Frederik den første døde (1533), fik Katholikerne igjen en lille Tid Overtaget, og de vendte sig selvfølgelig først og fremmest imod Hans Tavsen, som „af særdeles Naade“ kun blev dømt til at nedlægge sit Præsteembede og forlade sit Stift, samt for Fremtiden aldeles at opgive at befatte sig med Religionssager. Det var ved denne Lejlighed, at det bekjendte Optrin fandt Sted, da Kjøbenhavns Borgere, der havde forsamlet sig udenfor Raadhuset for at forsvare deres Præst mod Prælaternes Overlast, var ved at lægge Haand paa Biskop Rønnov, som kun frelstes ved, at Tavsen tog ham i Beskyttelse mod den opbragte Mængde. Tavsen forlod Kjøbenhavn, men Bispen maatte give efter for Borgernes Forlangende og tillade ham at vende tilbage. Til Trods for al den Modstand, Prælaterne satte imod den, vandt Lutherdommen stadig mere og mere Indgang, og da der efter Grevefejdens stormfulde Tid atter oprandt fredelige Tider over

Landet, var det første, den nye Konge, Kristian den tredje, gjorde, at sikre dens endelige Sejr. Dette skete paa Rigsdagen i Kjøbenhavn, hvor Grundlaget for den fremtidige Kirkeordning vedtoges.

Reformationen fik Betydning for Aandslivet ikke blot paa det religiøse Omraade, men ogsaa i forskjellige andre Retninger; idet den vakte Folket med Hensyn til, hvad der snart kom til at staa for de fleste som en Livs- og Salighedssag, rev den det ud af den Sløvhedstilstand, hvori det i det hele havde været nedsunket, og det Krav paa aandelig Frigjørelse, den rejste for Religionens Vedkommende, var nøje forbundet med Frihedskrav ogsaa paa andre Omraader og vakte navnlig Trang til at løsrive sig fra det aandelige Formynderskab, hvorunder man hidtil havde levet. Da den hele Bevægelse efter sin Natur var og maatte være folkelig, var det nødvendigt for Reformatorerne saa vel som for deres Modstandere at henvende sig direkte til Menigmand i Tale og Skrifter; Modersmaalet maatte benyttes i en Udstrækning, hvorom man tidligere ikke havde drømt; de store Stridsspørgsmaal drøftedes i Skrifter, der spredtes i vide Kredse, og Følgen af, at Folket saaledes kaldtes til Eftertanke, blev en Sans for Oplysning, som der tidligere ikke havde været noget tilsvarende til. Da Forholdene vare blevne ordnede i Overensstemmelse med den nye Læres Krav, og denne stod i en fast og tryg Stilling, forlod Udviklingen rigtig nok igjen det Spor, hvori den i Kampens Tid var kommen ind. Da man ikke længere mente at have direkte Brug for Folket, opgav Literaturen efterhaanden for største Delen det folkelige Element, den havde optaget i sig, Modersmaalet maatte igjen vige Pladsen for Latinen, Reformationen affødte „den lærde Tidsalder“, men imellem denne og Middelalderen ligger der et Tidsrum af omtrent et Aarhundrede, i hvilket den nye Kirkelære forberedes, gjennemføres og befæstes, og som er en virkelig Folketid, fordi det er Folket, der i den spiller Hovedrollen, ikke

blot i den Forstand, at det er det, der arbejdes for, men ogsaa fordi det selv bærer hele Bevægelsen og bidrager væsentlig til den ved Mænd, der ere udgaaede af dets Midte.

Blandt de Mænd, der ved deres Skrifter bidrog til Reformationens Fremme, indtager Kristjern Pedersen afgjort den første Plads. Han var, som de fleste af Reformationens Forkæmpere, udgaaet fra Borgerstanden og blev født i Svendborg (?) omtrent 1480. Han blev gejstlig, var Kannik i Lund og studerede i adskillige Aar i Paris, hvor han blev Magister. Efter sin Hjemkomst blev han Kansler hos Ærkebispen i Lund, og da Kristjern den anden rømmede Landet, blev han tilbage for at varetage sin Herres Tarv. Han sluttede sig aabenlyst til den fordrevne Konge og blev, efter at have deltaget i Søren Norbys Indfald i Skaane 1525, nødt til at flygte. Han tyede til Kristjern den anden, hvem han bestandig var en trofast Ven og Tjener. Efter Kongens mislykkede Forsøg paa at vinde sine Lande tilbage, der førte til hans Fængsling, fik han Lov til at bo i Malmø og „nære og bjærge sig af Prenteri“, og her træffe vi ham under Grevefejden som Sekretær hos den bekjendte Borgmester Jørgen Kok eller Mønter, en af den fangne Konges ivrigste Tilhængere. Sine sidste Aar tilbragte han syg og svag efter det anstrængende og bevægede Liv, han havde ført, hos en Slægtning, der var Præst i Helsinge paa Sjælland. Her døde han den 16de Januar 1554.

Kristjern Pedersen var en overordentlig frugtbar Forfatter, og de forskjellige Elementer, der vare karakteristiske for den gjærende og urolige Tidsalder, hvori han levede, afspejlede sig klart og levende i hans Skrifter. Under sit Ophold i Paris var han i alle Maader rettroende Katholik, om der end gjærede nye Tanker i ham, som først kom til Klarhed, da han kom i Forhold til Luthers Lære. Her udgav han flere latinske theologiske Skrifter, Messebøger o. l., men allerede den Gang havde han dog Øjet aabent for Betydningen af, at

der i større Udstrækning gaves Folket Adgang til Læsning, og benyttede ofte Modersmaalet. Han udgav saaledes her flere Skrifter, der vare beregnede paa Lægfolk blandt hans Landsmænd, foruden en Bønne- eller Tidebog og det lille Folkeskrift om Messen, den store „Jertegnspostille“ (1515), en — vist nok ligesom ogsaa de to foregaaende Skrifter — efter latinske Forbilleder udarbejdet Samling Prædikener over alle Aarets Evangelier og Epistler, med et Jertegn knyttet til hver. Men han indskrænkede sig allerede i denne Periode ikke til at udgive gudelige Skrifter, han udgav ogsaa Bøger til Skolens Tjeneste, saaledes 1510 den ældste latinsk-danske Ordbog (Vocabularium ad usum Dacorum) og 1515 Peder Laales Ordsprog. Hans Hovedværk under hans Pariserophold var imidlertid Udgaven af Saxos Danmarks Krønike, hvorved dette for vor Oldtids og Middelalders Historie uvurderlige Værk efter al Sandsynlighed reddedes fra Undergang, at dømme efter de Vanskeligheder, der vare forbundne med Tilvejebringelsen af et Exemplar til Trykningen (1514). Hans Syslen med Fædrelandets Historie indskrænkede sig for øvrigt ikke til Udgivelsen af Saxos Krønike, han har ogsaa arbejdet paa en Oversættelse eller dansk Bearbejdelse, ja, endog paa en Fortsættelse af denne. Der er bevaret enkelte Levninger af dette Arbejde, der synes at skulle have været ført ned til Kristian den førstes Død.

Under Kristjern Pedersens Ophold i Tyskland og Nederlandene, hvorhen han fulgte den fordrevne Konge, fuldendtes det Omslag i religiøs Henseende, der vel allerede var begyndt efter hans Hjemkomst fra Paris, og ligesom det før, medens han endnu var Katholik, især havde ligget ham paa Hjærte at faa Menigmand i Tale, er ogsaa den Forfattervirksomhed, han udfoldede, efter at han havde sluttet sig til den nye Lære, overvejende for ikke at sige udelukkende folkelig. Størst Betydning fik hans Oversættelse af det Nye Testamente, der tryktes i Antwerpen 1529 „til den menige Almues Tjeneste“

og allerede to Aar efter udkom i andet Oplag. Det var ikke den første danske Oversættelse, der blev trykt, allerede 1524 udkom den, der sædvanlig tillægges den bekjendte Hans Mikkelsen, Borgemester i Malmø, en af Kristjern den andens ivrigste Tilhængere. Det var utvivlsomt efter Kongens Tilskyndelse, at Hans Mikkelsen gav sig i Lag med dette vigtige Arbejde, som Kristjern i det mindste tog Del i ved at gjennemgaa Oversættelsen af flere Stykker, selv prøvede Kongen paa at oversætte det gamle Testamente, saa det har aabenbart været Meningen at tilvejebringe en Oversættelse af hele Biblen. Hvor vidt han har nogen direkte Del i Oversættelsen af det nye Testamente, lader sig nu ikke afgjøre, men Hans Mikkelsen har i alt Fald ikke været ene om Arbejdet. han har oversat Brevene, Evangelierne skyldes en eller flere andre. Dette første Forsøg paa at give Folket Guds Ord i Hænde paa Modersmaalet var imidlertid ikke heldigt, navnlig fordi Sproget gjennemgaaende var daarligt og paa mange Steder ligefrem uforstaaeligt, og Bogen vandt derfor lige saa lidt den nye Læres Tilhængeres som Katholikernes Bifald. Der var derfor virkelig Trang til en ny Oversættelse; Kristjern Pedersen vidner selv i sin Fortale, at mange klagede over, at de ikke kunde forstaa Dansken i den tidligere, og anfører det som en af Grundene til, at han har taget sig for at give en ny. Den Modtagelse, hans Arbejde fandt, vidner jo allerede paa Forhaand om, at det slog an, og det staar i Virkeligheden ogsaa højt over sin Forgænger. Ligesom Hans Mikkelsens er Kristjern Pedersens Oversættelse foretaget fra Latin, idet Vulgata er lagt til Grund, men saaledes, at de begge have fulgt „de allerbedste og ypperste Klerke“ og benyttet baade Erasmus af Rotterdam og Luther, hvilket dog for Kristjern Pedersens Vedkommende er sket med megen Selvstændighed og Kritik. Der er adskillige Fejl, som vise, at om Kristjern Pedersen end efter den Tids Maalestok har været dygtig i Latinen, har Grammatiken ikke været hans

stærke Side, og Oversættelsen gaar undertiden videre i Frihed, end det baade var nødvendigt og heldigt, men i alt væsentligt er den et fortræffeligt Arbejde, holdt i et klart og godt Sprog, og i det hele taget udført med en Skjønsomhed og Dygtighed, der ikke blot giver den Krav paa Anerkjendelse i Betragtning af den Tid og de Forhold, i hvilke den fremkom, men ogsaa i og for sig er al Ære værd.

Fra samme Tid er Oversættelsen af Davids Psalter, der ligeledes udkom i Antwerpen (1531). Ogsaa denne Bog var tidligere oversat paa Dansk; allerede i sin Tidebog havde Kristjern Pedersen optaget en Del deraf, og kort før han udgav sin fuldstændige Fordanskelse, havde Karmelitermunken Frants Wormordsen udgivet sin Oversættelse (1528), som Kristjern Pedersen imidlertid ikke synes at have kjendt. Naar han dadler „de Psaltere, som før vare udsatte,“ for deres daarlige Dansk, tænker han vist nok paa de mange haandskrevne Oversættelser af større eller mindre Dele af Psalteren, der fandtes, og af hvilke der er bevaret flere til vore Dage. Frants Wormordsens Oversættelse bærer for øvrigt paa mange Steder Vidnesbyrd om Oversætterens fremmede Herkomst — han var fra Holland, men kom allerede i sin Barndom til Danmark — eller i alt Fald om, at han savnede Øvelse og Evne til at udtrykke sig let og flydende paa Dansk, skjønt han fik Hjælp til sit Arbejde af Povl Eliesen. Ogsaa her tilkommer den første Plads ubestridelig Kristjern Pedersen, hvis Gjengivelse aabenbart er foretagen med stor Omhu, baade i Henseende til Sprogets Kraft og Velklang og til Udtrykkets Nøjagtighed i Forhold til Originalen; ikke sjælden lyder denne Oversættelse ligefrem „som Vers og Rim“, den er da ogsaa helt igjennem trykt som Vers med brudte Linjer, og paa mange Steder bidrager Anvendelsen af Rimstave i høj Grad til at give den et karakteristisk digterisk Sving. Endnu efter at den nye Oversættelse af Salmerne, der optoges i den avtoriserede Bibeloversættelse (1550), var udkommen,

bevarede Kristjern Pedersens kraft- og kjærnefulde Gjengivelse den Yndest, den havde vundet, og i 1586 blev den udgivet igjen. Begge Oversættelser ere foretagne fra Latin, men med Benyttelse af fremmede Oversættelser fra den hebraiske Grundtext.

I de samme Aar Kristjern Pedersen ved sine Fordanskninger af den hellige Skrift gav den nye Læres Forkæmpere et fortræffeligt Vaaben i Hænde, bidrog han ogsaa ved forskjellige Smaaskrifter til at bane Vej for de nye Tanker, hvorpaa Reformationen hvilede. Der udkom i Aaret 1531 ikke mindre end 7 saadanne Smaaskrifter af ham, alle mer eller mindre frie Bearbejdelser for det meste efter Luther*). Der er ingen Tvivl om, at de varme, fyndige Ord, der her taltes til den store Mængde, have gjort deres Virkning; det var netop saadanne Skrifter, der skulde til for at bane Vej, Skrifter, der ikke subtilt drøftede dogmatiske Spørgsmaal, men talte varmt og stærkt til Hjærtet, en Gave, som Kristjern Pedersen i høj Grad besad. For os er det interessanteste af disse Smaaskrifter det, der handler „om Børn at holde til Skole“, en meget fri, fortræffelig lokaliseret Bearbejdelse af et Skrift

*) „Om vaar Herris Død oc pine och om billede“, en lille bibelsk Billedbog. Træsnit mest af Lidelseshistorien, med tilhørende kort Text, i Lighed med de i Middelalderen almindelige Passionaler. Det nærmeste Forbillede for den danske Bog er en lignende af Luther, men det er, saa vel med Hensyn til Valget af Billederne som til Texten, fulgt med stor Frihed. Det var en Maade at lære Folk Bibelhistorie paa, der slog an; Kristjern Pedersens Bog udkom i to Oplag, og fandt endnu i det 16de Aarhundrede to Efterlignere (Rasmus Hansen Rerav og Anders Sørensen Vedel). — „Huorledis huert menniske skal betencke vor Herris død oc pine“, „Huorledis huert Christet menniske skal bere sit kaarss“ og „Om Ecteskaff oc børn ath opføde“ ere Prædikener af Luther. — „Den rette vey till Hiemmeriges Rige“ indeholder Oversættelse af en Del Smaaskrifter, paa en enkelt Undtagelse nær alle af Luther, tilsammen dannende, hvad man vel nærmest maa betegne som en Katekismus. Af samme Art er „Merckelige Spørsmaall och swar.“ — Endelig skal til syvende og sidst følgende Titel anføres fuldstændig: „Om børn ath holde till Scole och Studium och ath skicke gode Scolemestere til dem“.

af Luther, der giver os et levende Billede af Skolevæsenets Tilstand, saaledes som den gjennemgaaende var her i Landet paa den Tid, og som derfor er af ikke ringe kulturhistorisk Vigtighed. Derimod turde denne Bog, der sigtede paa et enkelt praktisk Punkt og paaviste Trangen til Forandring dèr, være det af disse Smaaskrifter, der i Virkeligheden fik mindst praktisk Betydning. Skriftet kom midt under den religiøse Gjæring, da Gemytterne vare optagne af ganske andre Ting, og de Foranstaltninger, der, efter at Reformationen havde fundet Sted, bleve trufne til Forbedring af Skolevæsenet, udgik direkte fra Regeringen, uden at vist nok det fortræffelige lille Skrift har haft nogen Indflydelse derpaa.

Kristjern Pedersen fortsatte, efter at han var vendt tilbage til Danmark, den folkelige Forfattervirksomhed, han i Udlandet havde udfoldet i saa stort Omfang. Allerede 1533 udgav han i Malmø, hvor han nu i nogle Aar havde sit „Prenteri", til „enfoldige kristne Menneskers, baade unge og gamles" Tjeneste „170 merkelige och ret christelige spørssmaal med deris suar", en lille Katekismus, oversat eller bearbejdet efter et tysk Skrift af Joh. Agricola. Allerede i Skriftet „Den rette Vej till Hiemmeriges Rige" var han kommen ind paa at gjøre godt igjen, hvad Fortræd han mente muligvis at kunne have anrettet ved de danske Skrifter, han havde udgivet i sin katholske Periode, idet den nævnte Bog stærkt angriber de gamle Bønne- og Opbyggelsesbøger, aabenbart med Tanken særlig henvendt paa hans egen Tidebog og Bogen om Messen. Senere søgte han at raade Bod paa den Skade, han maatte have anrettet ved at hjælpe til at udbrede de papistiske Vildfarelser gjennem sin Jertegnspostil, eftersom de Fabler og Jertegn, den handler om, er noget, „som Menneskene selv have opdigtet og drømt", idet han oversatte en luthersk Postille, som imidlertid ikke udkom. I Slutningen af sit Liv var han optaget af Arbejdet med den

saakaldte Kristian den tredjes Bibel, i hvis Udarbejdelse efter Luthers Oversættelse han havde væsentlig Del.

Vi have nu nævnet de Arbejder, hvormed Kristjern Pedersen bidrog til at fremme og befæste Reformationen; vi have endnu tilbage at anføre nogle Skrifter af anden Art. Han udgav saaledes et Par Lægebøger, de første, der udkom paa Tryk hos os, sammensankede af „mange mærkelige latine og tyske Bøger", interessante ved det Indblik, de give i Lægekunstens daværende Tilstand. Hans Kjærlighed til Historie efter Datidens Lejlighed viser sig i hans Udgave af Folkebogen „Kejser Karl Magnus Krønike", der er aftrykt efter Gotfred af Ghemens tidligere omtalte Udgave, men rettet i Sproget, samt i Kong Olger Danskes Krønike, som han fik opledt i Paris, lod oversætte fra Fransk til Latin og derfra selv oversatte paa Dansk.

Man har kaldt Kristjern Pedersen den danske Literaturs Fader, og han fortjener i Virkeligheden dette Navn, thi ikke blot er han den første, som udfoldede nogen betydeligere Forfattervirksomhed paa vort Modersmaal, men hans stærkt udbredte og flittig læste Skrifter fik i flere Henseender afgjørende Betydning for den Literaturs Præg, der fulgte efter. En af de Hovedopgaver, der var at løse, var at skabe et dansk Skriftsprog, og i den Henseende kan man næppe sætte hans Virksomhed for højt; han var sig denne Opgave og dens Vigtighed fuldt bevidst, og han naaede ogsaa at skrive en „ret Danske", saa ren og klar, som man ikke før havde set den, og brød for sine Efterfølgere en Vej, som det ikke var hans Skyld de ikke fulgte i større Udstrækning, men som dog stadig betraadtes og holdtes aaben af nogle i de følgende Slægtled, indtil den almindelige Strøm omsider slog ind paa den, og den Udvikling for Alvor kom i Gang, som har fortsat sig til vore Dage. Hans Sprog er gjennemgaaende klart og godt formet, med en for den Tid sjælden Sans for Udtrykkets Kraft og Farve, og paa mange Steder behandler han

det ligefrem med Mesterskab. Højest naaede han maaske i Bibeloversættelsen fra 1550 („Kristian den tredjes Bibel"), uden Sammenligning det mærkeligste Sprogmindesmærke, vi have fra Reformationstiden. I Sammenhæng hermed maa fremhæves det afgjort folkelige og nationale Præg, hele hans Forfattervirksomhed havde; baade medens han var Katholik, og efter at han havde sluttet sig til Luthers Lære, var det først og fremmest den menige Mands Oplysning, han havde for Øje, og det ikke blot fordi Reformationen efter sin Natur førte med sig, at det gjaldt om at faa Menigmand med, men fordi hans Tarv virkelig i og for sig laa ham paa Hjærte. Han indskrænkede sig, som vi have set, heller ikke til at arbejde direkte for Kirkeforbedringen gjennem sine religiøse Skrifter, men skrev ogsaa paa andre Omraader, og hans folkelige Syn er ogsaa her stærkt fremtrædende. Særlig maa i denne Henseende fremhæves hans Karl den stores og Olger Danskes Krøniker, Bøger, der den Gang, som i lange Tider derefter, læstes med den største Interesse af Menigmand. I Modsætning til de fleste af sine samtidige, der i deres Kamp mod Papisteriet drog til Felts imod alt, hvad der var Folkets aandelige Arv fra Fortiden, saa' Kristjern Pedersen ogsaa med Kjærlighed paa de gamle Sagn og Viser og andre af Aandslivets Minder, og det fortjener ikke mindst at nævnes, at han havde en levende Følelse af Slægtskabet imellem de nordiske Folk, en Følelse, der gjentagne Gange kommer utvetydig til Orde i hans Skrifter.

Kristjern Pedersen var ikke blandt Førerne i den store Kamp imellem den gamle og nye Lære. Han var udenlands, da det gik hedest til, men selv om han havde været her hjemme, er det ikke rimeligt, at han vilde være kommen til at spille nogen fremragende Rolle i den, saaledes som den førtes ude i Livet; han „havde stedse elsket Rolighed og holdt sig i denne ulejlige Tid af Vejen hos sine Folk og Frænder", og hans Evner og Karakter, saaledes som den viser sig for

os i hans Skrifter, henviste ham aabenbart ogsaa til den stille Syslen med Bog og Pen. Desuden maa det ikke overses, at et saadant fuldstændigt og i alle Henseender afgjørende Brud med Fortiden, som vi træffe hos de fleste af hans Trosfæller, finde vi ikke hos ham; han holdt paa det af det gamle, han mente kunde bruges og fortjente at bevares, ved Siden af at han bragte væsentlig nye Elementer ind i Udviklingen. I denne Henseende blev Luthers Fremtræden selvfølgelig af den største Betydning for ham, men nærmest saaledes, at den tyske Reformators mægtige Ord hjalp ham til Klarhed over Tanker, han allerede tidligere tumlede med, men ikke af sig selv magtede, og frigjorde ham for, hvad der i Tidens Tankegang hildede ham og hæmmede hans frie Udvikling. Allerede i de Skrifter, han udgav, medens han var Katholik, er der noget reformatorisk, og de indeholde bl. a. netop den Tanke tydelig udtalt, der blev den ledende i hele hans Forfattervirksomhed, at ingen kan blive salig uden Evangelierne og den hellige Tro, hvori baade ligger Kravet paa Menigmands Adgang til Guds Ord og Modsætningen til den katholske Kirkes Anprisning af Gjerningernes saliggjørende Kraft. Saa vel i „Tidebogen“ som i „Jertegnspostillen“ er det, han selv lægger mest Vægt paa, de Stykker af den hellige Skrift, Bøgerne indeholde i Oversættelse. „Ingen skal tro, at Evangelierne er helligere paa ét Tungemaal end paa et andet“, siger han i Postillen; „havde nogen af Apostlene skrevet Evangelier til Danmarks Rige, da havde han dem visselig skrevet paa ret Dansk, thi hvert Menneske bør at kunne dem paa sit eget Maal“. I sin Hævdelse af Troens Betydning og Menigmands Ret til at faa den hellige Skrift i Hænde har han grebet Luthers Grundtanke, før Luther udtalte den, den holdt han fast ved til det sidste, og den bærer hele hans rige Virksomhed som religiøs Skribent. Han havde ikke Luthers vældige Aand, men han var en trofast og dygtig Arbejder, og den Betydning, han ved sine

Skrifter fik for Reformationens Udbredelse og endelige Sejr, var overordentlig stor. Hans danske Skrifter, som nu foreligge i en samlet fortræffelig Udgave*), ville bestandig beholde deres Værd, thi han var en betydelig, helstøbt Personlighed, der med Rette er bleven betegnet som Udtrykket for den historiske Aand i Danmark paa den Tid.

Den egentlige Fører for Lutheranerne, Hans Tavsen, førte, hvad der laa i Sagens Natur, overvejende Kampen mod Papismen praktisk og virkede først og fremmest som Prædikant. Han indtager dog imidlertid ogsaa en betydelig Plads blandt Reformationstidens Forfattere og udsendte navnlig flere Stridsskrifter, der fik megen Indflydelse paa hele Bevægelsens Gang, ligesom det ogsaa var ham, der forfattede Protestanternes officielle Klagemaal og Svar paa Katholikernes Beskyldninger. Men ved Siden heraf havde han ogsaa Arbejder for, der stillede direkte Krav til hans Lærdom, navnlig til hans for den Tid sjældne Kundskab i det hebraiske Sprog. 1535 udkom hans Oversættelse af de 5 Mosebøger, og 1543 var en fuldstændig Oversættelse af Biblen efter Grundtexten færdig fra hans Haand; denne udkom imidlertid ikke, vel rimeligvis fordi han ikke har kunnet bestride de store Omkostninger, der vilde være forbundne med Trykningen. Haandskriftet er som forskjellige andre Arbejder af ham tabt. Af hans øvrige kjendte Skrifter skal endnu kun nævnes hans Postil (1539), ved hvilken han „aleneste har tænkt at ramme enfoldige Folks Tarv og synderlig de Sognepræsters Gavn og Nytte, som en grov og enfoldig Undervisning have behov . . . . Er Viljen god, da kan man her behjælpe sig og begrunde heraf saa meget, at en Mand kan først lære sig selv en hel Uge og siden om Søndagen lære sine Sognefolk“. Det er et Værk, hvoraf det klarlig fremgaar, hvad man da ogsaa paa Forhaand kunde slutte

*) i 5 Bind, ved Brandt og Fenger, 1850—56.

maatte være Tilfældet af den overordentlige Virkning, han gjorde, at Tausen som Prædikant har indtaget en ualmindelig høj Plads. Efter at Reformationen var grundlagt 1536, vedblev Tausen en Tid at være Præst ved Nicolai Kirke, idet han blev forbigaaet ved Valget af de første evangeliske Superintendenter, vel nærmest paa Grund af den politiske Stilling, han havde indtaget som Præst for Kjøbenhavn, der havde gjort Kristian den tredje saa haardnakket Modstand. Han, der havde været den hele reformatoriske Bevægelses egentlige Leder, vedblev imidlertid selvfølgelig at spille en fremragende Rolle ved Ordningen af Kirkeforholdene. Ved Siden af sin Præstegjerning fik han derfor det Hverv at holde Forelæsninger over Hebraisk ved det i 1537 gjenoprettede Universitet. Men allerede Aaret efter blev han Læsemester i Roskilde, og her virkede han, indtil han 1542 blev kaldet til Bispestolen i Ribe, som han beklædte til sin Død d. 11te Novbr. 1561.

En lignende Stræben efter at give Folket den religiøse og moralske Opdragelse, hvortil det saa højlig trængte, som vi saa' hos Kristjern Pedersen, giver ogsaa den literære Virksomhed, der udfoldedes af Peder Plade (1503—1560) og hans Broder Niels Plade († 1560), dens overvejende Præg. De vare begge lærde Mænd, navnlig gjælder det om Peder, den ældste og i det hele taget navnkundigste af Brødrene, som ved Siden af at være Sjællands første evangeliske Biskop virkede ved Universitetet som Professor i Theologi, men langt større Betydning end deres Bøger i det lærde Sprog, skrevne dels med Skolen dels med Præsternes Uddannelse for Øje, havde de mange større og mindre Skrifter, de udgav paa Dansk sigtende til Menigmands Oplysning. De stammede som de fleste af Reformationsmændene fra jævne Borgerfolk, studerede i Wittenberg og vendte tilbage derfra fuldt rustede til at arbejde for den nye Lære, Peder Plade endogsaa med det Vidnesbyrd fra Bugenhagen, at han var den

dygtigste Mand til at fremme Reformationsværket i Danmark. Peder Plade virkede baade som Biskop og som Universitetslærer med stor Fremgang, baade hans Prædikener og Forelæsninger vare stærkt besøgte, men endnu mere virkede han dog maaske ved sine Skrifter, hvis Tal er overmaade stort — 65 trykte Bøger og 15 Haandskrifter, hvoraf rigtig nok en Del ere Oversættelser. En stor Del af dem ere udsprungne af og knyttede til hans gejstlige Embedsvirksomhed og have nærmest Præsternes Uddannelse til Formaal — vi have allerede af den anførte Ytring af Hans Tavsen set, at denne ofte lod meget tilbage at ønske. Han udgav saaledes Luthers lille Katekismus paa Dansk, en Haandbog for Sognepræster, ligeledes efter Luther, oversatte Kirkeordinansen — det var hans Oversættelse, der fik Lovskraft — og gav som Supplement dertil en Anvisning for Præsterne og senere Anvisning for Provsterne; endelig forfattede han den tit optrykte Alterbog. Ved Siden af disse og andre Skrifter, der nærmest gjaldt Kirken og Præsterne, udgav han en Mængde Skrifter til menige Kristnes Tarv, Bønnebøger, Prædikensamlinger og andre Andagts- og Opbyggelsesskrifter, dels oversatte, dels originale; særlig fortjener at fremhæves de to Prædikensamlinger St. Peders Skib og Forklarelsen paa Thabor, af hvilke navnlig den først nævnte er en højst ejendommelig Række Betragtninger over Kirkens Skæbne, der ved Siden af en livlig Polemik imod Papismen giver en hel lille klar og fængslende Udsigt over Datidens Theologi. En tredje Række Skrifter, der for os have endnu mere Interesse paa Grund af det Indblik, de paa mange Punkter give os i Datidens Sæder og Tænkemaade, er nærmest rettet imod enkelte særlig fremherskende Laster og Skjødesynder; herhen hører saaledes hans Skrift om „den formaledidede Aager“, om „den leppede og forkludede Hosedjævel“ (imod Overdaadighed i Klæder), „Om den store Gudsbespottelse med Sværgen og Banden“ o. fl. Med den i

kulturhistorisk Henseende meget mærkelige lille Bog „Undervisning om de Besatte“ aabner han den senere saa overordentlig frodige Literatur om Djævlen og alt, hvad denne Person fik Skyld for. Det betydeligste og mærkeligste af alle hans Skrifter er dog hans „Visitatsbog“, et af de interessanteste Skrifter, hele vor ældre Literatur ejer. Denne Bog er først bleven udgivet i vore Dage, og det har utvivlsomt aldrig været Forfatterens Mening, at den skulde offentliggjøres; den er aabenbart kun udarbejdet til Brug for ham selv i hans Embedsgjerning. Til Vejledning for Provsterne udgav han først et kort Udtog af den paa Dansk, senere et noget udførligere paa Latin. Den er en Gjengivelse af hans Foredrag paa Visitationsrejser som Biskop, saaledes som det efterhaanden er voxet op fra det oprindelige Grundlag ved de Bemærkninger, hvortil den paa Rejserne indvundne Erfaring har givet Anledning, og det følger af denne Skriftets Bestemmelse og Beskaffenhed, at det ikke blot giver os et levende Billede af Forfatterens Personlighed baade i og for sig og særlig i Forhold til hans Gjerning som Tilsynsmand for Kirken, og hvad dermed staar i Forbindelse, men ogsaa fører os umiddelbart ind i en Mængde Forhold, der tilsammen danne et Tidsbillede af sjældent kulturhistorisk Værd. Dette maatte saa meget mere blive Tilfældet, som Forfatteren i en ualmindelig Grad havde Evne til at tage sine Udgangspunkter i sine Tilhøreres Livsforhold, til at føre dem fra det dagligdags, velbekjendte ind paa de aandelige Omraader og bruge det som Grundlag for sin Udvikling af Troens Lærdomme. Stilen i denne ypperlige Bog har den ene af dens Udgivere, Sv. Grundtvig, træffende karakteriseret saaledes: „Hans Sprogføring udmærker sig altid ved sin trohjærtige Kraft og folkelige Veltalenhed; men her, hvor han staar imellem sjællandske Bønder, hvem han vil tale til Hjærtet og baade opvarme og oplyse, ikke alene om de høje og evige Ting, men ogsaa og fornemmelig om disses Ind-

flydelse paa al deres daglige Dont og Færden, — her faar hans Sprog ved Omgivelsernes og Omstændighedernes Magt al den folkelige Fylde og djærve Naturlighed som han var i Stand til ud af sit eget Væsen at lægge deri. Ogsaa i sine andre Skrifter bruger han vel af og til Ordsprog, Mundheld og billedlige Talemaader, grebne ud af Folkets Mund, eller rettere dukkende op af hans egne hjemlige Minder, men ingensteds vælde de frem i en saadan Rigdom som i Visitatsbogen"*).

Niels Plade, der efter at have været Sognepræst i Kjøbenhavn 1552 blev Biskop i Skaane, er ligeledes Forfatter af folkelige Opbyggelsesbøger og Skrifter med moraliserende Tendens. Hans Hovedarbejde „Skilsmisse imellem den rene evangeliske Lærdom og Pavens ugudelige Lærdom" er tabt; af de bevarede fortjener navnlig „Drukkenskabs Aflysning" og „Det hellige Ægteskabs Ordensregler" at fremhæves.

De fleste af de Mænd, hvis Navne ere almindelig kjendte fra deres Deltagelse i Reformationsværkets Gjennemførelse, have ogsaa givet Bidrag til Tidens Literatur. Karmelitermunken Frants Wormordsens første og vigtigste Skrift, Oversættelsen af Davids Salmer (1528), hvortil han, som var født i Holland, men dog allerede i sin Barndom kommen til Danmark, fik Hjælp af sin Ordensbroder, den bekjendte Povl Eliesen; det varer imidlertid ikke længe, før vi finde disse to som afgjorte Modstandere, idet Frants Wormordsen mere og mere bestemt sluttede sig til den nye Lære, til hvis ivrigste Forkæmpere han snart kom til at høre som en af Førerne for Bevægelsen i Skaane, medens Povl Eliesen kom mere og mere i Opposition til den. I Kampen for Reformationen tog Frants Wormordsen blandt andet Del med et

---

*) Peder Plades Visitatsbog er udgivet af S. Grundtvig 1872 (den tidligere Udgave ved A. C. L. Heiberg maa betragtes som mislykket). — Peder Palladius, Sjællands Stifts første evangeliske Biskop, en kirkehist. Skildr. af A. C. L. Heiberg, 1840 (Scharling og Engelstofts Theologisk Tidsskrift IV.)

Par Skrifter om Forskjellen paa den evangeliske og papistiske Prædiken og Lærdom og om gejstliges Ægteskab, begge fra 1531. Jørgen Sadolin, som stod ved Hans Tavsens Side, da Striden brød løs i Viborg, og som fortsatte det begyndte Værk i denne By, efter at Tavsen var draget til Kjøbenhavn, har ogsaa udgivet flere Skrifter, saa vel originale som oversatte, blandt andet en Oversættelse af Luthers lille Katekismus (1532) og af den augsburgske Konfession; af hans originale Arbejder maa navnlig fremhæves hans Beretning om Herredagen i Kjøbenhavn 1530*). Peder Lavrentsen († 1552) udgav foruden latinske Skrifter ogsaa enkelte danske, af hvilke „Malmøbogen", om Reformationen i Malmø, er af stor Vigtighed i historisk Henseende**). Blandt de Mænd, som ved deres Skrifter arbejdede paa Reformationens Udvikling og Befæstelse, efter at den var gjennemført, maa foruden de alt anførte endnu nævnes den for øvrigt navnlig ved sine historiske Arbejder bekjendte Jon Tursen og Peder Tidemand, af hvilke navnlig den sidste udgav mange Oversættelser.

Medens den lutherske Læres Forkæmpere saaledes arbejdede ivrig for deres Sags Fremme ved Skrifter paa Modersmaalet, af hvilke vel de færreste havde noget betydeligt Værd ved Originalitet eller Selvstændighed i Behandlingen af de brændende Spørgsmaal, idet de for største Delen vare Oversættelser eller Bearbejdelser af trykte Skrifter, eller, naar de ikke direkte fremtraadte som saadanne, dog i alt Fald fulgte lige i de tyske Reformatorers Kjølvand, men som dog havde deres store Betydning som virksomme Led i den hele Bevægelse, er det Billede, vi, af hvad der er levnet os af Datidens Literatur, faa af Katholikernes Deltagelse i Striden gjennem Skrifter, langt svagere. For en Del ligger

---

*) Uddrag af dette i historisk Henseende mærkelige Skrift er trykt i Danske Magazin I.

**) Udgivet af H. F. Rørdam, 1868.

dette uden Tvivl i, at adskillige Bøger nu ere tabte; flere katholske Stridsskrifter, som nu ikke længere haves, vides med Sikkerhed at have været til, og det laa jo ogsaa i Sagens Natur, at hvad der kom frem fra denne Side, maatte være særlig udsat for at gaa til Grunde i Tidens Løb, som Følge af den Foragt, Papismen var og blev Gjenstand for fra det sejrende Partis Side. Men i Virkeligheden har Katholikerne næppe været saa ivrige til at forsvare deres synkende Sag i Skrifter, som Protestanterne til at angribe den. Skulde Striden føres saaledes, at det fik nogen virkelig Betydning, maatte man bruge Modersmaalet, da det var Almuen, det gjaldt om at faa i Tale, men det gik Katholikerne nødig til, og om de end, naar Nøden tvang dem haardt, kunde bekvemme sig dertil, har de aabenbart i Reglen holdt sig tilbage fra Deltagelse i den forholdsvis frodige Literatur paa Modersmaalet, og indskrænket sig til at modarbejde Reformationen efter Evne ved Ord og Handlinger. En Hovedgrund hertil maa vist nok ogsaa søges i, at meget faa af den gamle, i og for sig uholdbare Tilstands Tilhængere vare i Stand til med nogen Virkning at tage Striden op med Reformationens ivrige, af deres Sags Betydning opfyldte Stridsmænd; saa godt som alt, hvad der var af aandelig Dygtighed i Landet, sluttede sig strax eller meget snart til den nye Bevægelse. Vi finde kun én fremragende Mand paa Katholikernes Side, kæmpende med glødende Lidenskab i en Mængde Skrifter imod den nye Lære, og han indtager endda en ganske ejendommelig Stilling; det var Povl Eliesen, i flere Henseender en af Reformationstidens mærkeligste Mænd.

Povl Eliesen eller Helgesen er født i Varberg i Halland omkring 1480; hans Fader var dansk, Moderen svensk. Om hans Barndom og Ungdom vides intet, vi træffe ham først ved Aar 1519 som Munk i Karmeliterklosteret i Helsingør, hvor han rimeligvis har modtaget sin første Dannelse. Uden egentlig at kunne regnes blandt Humanisterne, indtog

han allerede ved sin første Fremtræden en fremragende Plads blandt Datidens Theologer her i Landet ved sin omfattende og grundige Dannelse. Han synes da ogsaa tidlig at have vakt Opmærksomhed, og da Karmeliterordenen efter Kristjern den andens Befaling oprettede sit Kollegium Hvidekloster (det nuværende Valkendorfs Kollegium) i Kjøbenhavn, blev han (1519) dets første Forstander og Ordenens Læsemester ved Universitetet. Hans væsentlig praktiske Retning i Forbindelse med hans Studier havde allerede tidlig aabnet hans Øjne for de mange Brøst, der klæbede ved Romerkirken, og gjort ham Nødvendigheden af en Reformation indlysende. Allerede tidlig, endnu førend Luther var optraadt, synes han at have taget til Orde imod forskjellige Misbrug, saaledes imod Afladshandlen; hans Virksomhed ved Kollegiet og Universitetet bidrog kun til at gjøre hans Uvilje imod det Uvæsen, der dreves i den katholske Kirke, endnu stærkere, og han hilsede derfor i Begyndelsen den nye Lære med store Forventninger. Den ovenfor omtalte Udlænding, Matthias Gabler, der af Kristjern den anden indkaldtes hertil fra Wittenberg, nævner ham 1521 som en af det danske Universitets Prydelser, der med glimrende Navn i de hellige Videnskaber forkyndte de hellige Lærdomme, og den Omstændighed, at flere af Reformationens betydeligste Mænd have været hans Disciple, er et yderligere Vidnesbyrd saa vel om hans fremragende Dygtighed som Lærer for de unge, som om den oppositionelle Stilling, han fra først af indtog overfor den traditionelle katholske Theologi, i Modsætning til hvilken han baade i sin Tros- og Sædelære tog Skriften til Udgangspunkt og Rettesnor. Det var derfor intet Under, at Kong Kristjern mente i ham at have fundet en Mand, der i flere Henseender kunde blive ham til Nytte ved Gjennemførelsen af hans Planer paa Kirkens og Universitetets Omraade. Da Martin Reinhardt kom hertil, indkaldt af Kongen, og prædikede den nye Lære, fandt han virksom Understøttelse hos Povl Eliesen,

der optraadte som hans Tolk, da han ikke selv var det danske Sprog mægtig, og det saa' saaledes ud, som Lector Povl, der ved sine Evner og Kundskaber var selvskreven til at spille en betydelig Rolle, vilde blive en af Reformationens Hovedmænd.

Det varede imidlertid ikke længe, inden det Omslag, der skaffede Povl Eliesen Smædenavnet Povl Vendekaabe, indtraadte. Gjennemtrængt af Følelsen af de mange Brøst og Misbrug, der klæbede ved den katholske Kirke, havde han følt Sympathi med den frembrydende Reformation, saa længe han havde den paa Afstand, men saa snart han lærte den rigtig at kjende og blev fuldstændig klar over, hvad den førte i sit Skjold, maatte han træde i Opposition til den, thi den vilde aabenbart noget helt andet, end han havde tænkt sig. Efterhaanden som Reformationens Grundsætninger udviklede sig, blev det klart, at den fuldstændig vilde bryde med den bestaaende Tingenes Tilstand; det vilde Povl Eliesen aldeles ikke være med til, hans Ideer gik ud paa en Reformation paa Grundlag af det bestaaende ved Fjærnelse af de Misbrug, der i Tidernes Løb havde indsneget sig, men uden at opgive den katholske Kirkes væsentlige Standpunkt. Han standsede derfor snart paa den Fremskridtets Vej, han fra først af havde betraadt, og blev i Hovedsagen Katholicismens ivrige og voldsomme Forkæmper, til Trods for det meget i den, han nærede Uvilje imod, fordi han mente, at Reformationen, hvor meget han end sympathiserede med adskilligt i den, væsentlig var paa en Afvej paa Grund af hele dens revolutionære Karakter, og at den derfor maatte standses snarest mulig. Man kan sige om Povl Eliesen, at han med al sin Begavelse dog ikke var paa Højde med sin Tid, ikke forstod dens Tarv, men hans Standpunkt er i sig selv klart og korrekt nok, og han var konsekvent i den voldsomme Kamp, han førte for det.

Det gode Forhold, hvori Povl Eliesen stod til Kristjern den anden, blev ikke af lang Varighed. Kongen havde i Vinteren 1519—20 sendt ham en Bog, som han skulde oversætte; det var Macchiavellis „Fyrsten“; de mange Voldsgjerninger, Kristjern i de følgende Aar øvede, opbragte imidlertid Povl Eliesen mere og mere imod denne „vel den første af alle Tyranner“, som han kalder ham, og 1522 sendte han ham i Stedet for „Fyrsten“, som han havde lagt til Side efter at have oversat et Par Ark, en Oversættelse af Erasmus af Rotterdams Institutio principis christiani med en satirisk Tilskrift, i hvilken han dristig sagde Kongen adskillige Sandheder; den var tilmed dateret den Dag, da Didrik Slaghoek henrettedes. At Kongen blev opbragt herover, er en Selvfølge, og da Povl Eliesen ogsaa paa anden Maade vakte hans personlige Mishag, paa given Anledning erklærede sig i Opposition til Luthers Lære og endelig i en Prædiken paa Slottet optraadte med stor Frimodighed imod Kongen, kom hans Forbitrelse omsider til Udbrud; han tilbagekaldte sit Gavebrev til Karmeliterkollegiet, hvilket for Povl Eliesens Vedkommende var ensbetydende med Afsættelse fra Universitetet. Han fandt det raadeligst at flygte, først til Biskop Lage Urne i Roskilde, senere til Jylland. Han blev her indtil Frafaldet fra Kongen og tog, opfyldt af Had til Tyrannen, ivrig Del i Forberedelserne til den Revolution, der omsider hidførte hans Fald; bl. a. forfattede han en Satire paa Vers over Kongens slette Mønt, Klippingerne, som skaffede ham Øgenavnet Kong Klipping; han synes ogsaa at have bearbejdet Stemningen ved andre Flyveskrifter, men har dog vist nok fortrinsvis virket ved sin kraftige, lidenskabelige Tale; han kunde allerede 1524 opfordre sine Fjender til at paavise nogen, der i Ord og Skrift havde modsat sig Kongens Tyranni med en saadan Frimodighed som han. Han førte ogsaa i flere Skrifter Forsvaret for Revolutionen imod ham.

Efter Kongens Fordrivelse vendte Povl Eliesen sig med fuld Kraft imod den nye Lære, som han vel havde haabet skulde miste sin vigtigste Støtte, naar Kongen kom bort. Han havde hidtil, efter at det var blevet ham klart, at han ikke kunde være med til Reformationen, saaledes som Luther og de, der sluttede sig til ham, vilde gjennemføre den, indskrænket sig til passiv Modstand. Efter at det nu mere og mere viste sig, at hans Haab om, at Bevægelsen vilde dø hen, naar den forhadte Konge var forjaget, ikke vilde gaa i Opfyldelse, men at den ogsaa begunstigedes af hans Eftermand, og i det hele taget havde faaet en saadan Udstrækning og Styrke, at der virkelig var Fare paa Færde for den bestaaende Kirke, begyndte Povl Eliesen sin voldsomme Kamp imod Lutherdommen. Han opgav imidlertid ingenlunde sin Modstand imod de Sider af Katholicismen, der allerede tidlig havde vakt hans Forargelse, talte stadig strængt og haardt om den højere Gejstligheds Havesyge, Hoffærdighed og lastefulde Levned og var den derfor bestandig en Torn i Øjet, ligesom han for Lutheranerne vedblev at staa som en foragtelig frafalden og overøstes med Beskyldninger for at have ladet sig bestikke og for i det hele taget at lade sig lede i sin Optræden af egennyttige Bevæggrunde. Denne Mellemstilling, der var fuldstændig begrundet i hele hans Syn paa Forholdet, som netop krævede en Reformation paa katholsk Grundlag med Hævdelse af Bibelen som Norm for Liv og Lære, maatte nødvendigvis stille ham i Opposition til begge de stridende Yderligheder, om end Forholdene førte med sig, at Modsætningen til Lutheranerne blev skarpest og mest fremtrædende, og den maatte uundgaaelig tilsyneladende give hans Holdning et Præg af noget usikkert og vaklende, der har givet Anledning til den skjæve og uretfærdige Dom, der i lange Tider fældedes over hans Personlighed. Hans personlige Optræden, da han, udsendt af Bisperne, rejste om i Landet for at virke imod den nye Lære, der gjorde rivende

Fremskridt, fik næppe nogen synderlig Betydning, han var og blev for den almindelige Bevidsthed „Vendekaaben“; mere udrettede han vist nok ved sine mange Skrifter, om han end ikke formaaede ved dem at standse Strømmen i dens Løb.

Karakteristisk nok var den første Bog, Povl Eliesen, der 1525 igjen var bleven knyttet til Universitetet som theologisk Professor — en Stilling, hvori han blev til 1530 — lod trykke, et Skrift af Luther, „En kristelig Undervisning paa de ti Guds Budord“, som han oversatte 1524, og som, efter at have været udbredt i Afskrifter, blev trykt i Roskilde 1526. Det er i Hovedsagen en tro Oversættelse af Luthers Bedebog, kun med en enkelt større Afvigelse, idet Skjærsildsdogmet er optaget i den; særlig Interesse har dette Skrift i sin danske Form naturligvis ved det Lys, det kaster over Povl Eliesens Standpunkt i Forhold til Reformationen. Skriftet hører til Luthers tidligere Arbejder og stiller sig ikke i nogen direkte Modsætning til den katholske Kirkelære, om det end helt igjennem er udsprunget og gjennemtrængt af den evangeliske Aand, der efterhaanden udfoldede sig stærkere og stærkere i Luthers Bøger. Saa langt kunde Povl Eliesen følge Reformationen, men heller ikke længere. Da Bogen udkom, var det evangeliske Parti gaaet langt videre, og hos Katholikerne maatte den vække Forargelse som et ved hele sit Grundsyn kjættersk Skrift. Endnu samme Aar, som denne lille Bog udkom, forfattede han sine første Skrifter imod Reformationen, et Sendebrev til Munken Erasmus i Viborg, hvori han advarede ham imod Hans Tavsens Lære, og en „kristelig Undervisning“, i Form af et Sendebrev til Rigets Marsk Tyge Krabbe. Det første kjendes nu slet ikke, det andet er kun bevaret i nogle Uddrag af den svenske Reformator Olaus Petri, der udgav et Modskrift derimod. Efter at han saaledes havde brudt Isen, blev Povl Eliesen Katholikernes selvskrevne Ordfører i Striden og forfattede, vist nok til Dels paa direkte Opfordring fra Prælaterne, flere Stridsskrifter. Endnu 1526

skrev han sit Svar til Borgemesteren Hans Mikkelsen, der havde ledsaget den under hans Navn bekjendte Oversættelse af det nye Testamente med et Brev til sine Landsmænd, hvori han med Styrke angriber Papisterne. Det er det betydeligste af alle Povl Eliesens Stridsskrifter, klart og kraftigt i sin Form, men som det meste, af hvad vi have fra hans Haand, skæmmet ved den utøjlede Lidenskabelighed, som gjennemtrænger det, og som giver sig Udtryk i de udsøgteste Haans- og Skjældsord. Han indskrænker sig ikke til blot at angribe Hans Mikkelsen, hvis Brev blot har givet ham Anledning til at udtale sig, og hvem han ikke uden Grund betegner som den, der har indladt sig paa en Gjerning, han i ingen Henseende var voxen, men han tordner paa det voldsomste løs imod Reformationen og Reformatorerne i det hele taget, idet han, hvorvel han indrømmer, at det bestaaende har mange Mangler, og at det er nødvendigt, at disse afhjælpes, laster den hensynsløse og radikale Maade, hvorpaa Reformatorerne have brudt med Fortiden og kastet mangt og meget over Bord, som skulde og burde beholdes, og han bebrejder dem i de stærkeste Udtryk, at de ved deres Ord og Gjerninger have aabnet Sluserne for vild Lovløshed, Oprør og Bulder. 1527 og 1528 se vi ham tage Del i Reformationsstridighederne i Sverig, hvortil han, som han selv siger, bl. a. følte sig kaldet, fordi han paa mødrene Side var beslægtet med det svenske Folk, men vist nok nærmest, fordi han mente, at hvad han sagde til Svenskerne, ogsaa vilde blive hørt af de Danske. Han skrev først et Sendebrev til Kong Gustav, hvori han alvorlig advarede imod det lutherske Kjætteri, og Aaret efter udkom „Nogle kristelige Svar“ til de Spørgsmaal, Kongen havde opstillet til mundtlig Disputats og skriftlig Besvarelse, det Skrift, hvori hans theologisk-dogmatiske Standpunkt kommer klarest og udførligst frem. Fra svensk Side blev man ikke den voldsomme og ved sin Veltalenhed og Dygtighed utvivlsomt farlige Modstander Svar skyldig. Den

svenske Reformator Olaus Petri tog sig 1527 for at gjendrive Povl Eliesens ovenfor omtalte Sendebrev til Tyge Krabbe, der ogsaa var udbredt i Sverig. Han gaar ham haardt paa Klingen i sit med overlegen Dygtighed og Klarhed skrevne Gjensvar, men søger dog alt for meget at opnaa den Virkning, han tilsigter, ved at overdænge den forhadte Modstander med Skjældsord og Beskyldninger. Han kalder ham en falsk og løgnagtig Profet, som Djævelen har opvakt, og tillægger ham de uværdigste Bevæggrunde til hans Holdning og Optræden imod Reformationen. I Slutningen af sine kristelige Svar tager Povl Eliesen foreløbig til Orde imod denne „forgiftige Bog" og lover at give et knusende Gjensvar, som dog imidlertid ikke vides nogensinde at være udkommet. Derimod fremkom der endnu et Modskrift imod ham fra Olaus Petri, rettet imod hans Brev til Kong Gustav.

Paa samme Tid, som Povl Eliesen saaledes var optaget af sin Deltagelse i Sverigs Kirkestrid, fik han Lejlighed til ogsaa at tage sig anden literær Syssel for. Fra 1527 er hans Skrift om Hospitaler, der blev til i Anledning af, at der paatænktes oprettet et nyt Hospital i Kjøbenhavn paa Kommunens Bekostning, idet Omsorgen for saadanne milde Stiftelser som Følge af Reformationsbevægelsen mere og mere gik over fra Kirken til de verdslige Myndigheder. Bogen, der blev til som et Brev til Stadens Borgmester, om hvorledes den vigtige Sag bedst kunde begyndes og fremmes, blev trykt 1528; den er skrevet uden Polemik imod Reformationen og vidner om megen Indsigt i de omhandlede Spørgsmaal. Den kom paa et Tidspunkt, da der var god Brug for en saadan praktisk Anvisning, og skal være bleven udgivet igjen en halv Snes Aar senere. Samtidig ydede han sin Ordensbroder og fordums Discipel, Frants Wormordsen, Bistand ved det Arbejde, han havde for med at oversætte Davids Salmer paa Dansk. I selve Oversættelsen har han næppe taget anden Del end den, Frants Wormordsen omtaler, idet han siger,

at hans Oversættelse vilde have vist, at Tysken faldt ham i Munden, „dersom den gode Fader, Lector Paulus, min gamle Mester, havde ikke med sin Tunge som med en Grovfil hjulpet mig til at føje dette mit Arbejde efter danske Maals naturlige Ejendom“. Han gjorde dette efter Wormordsens Vidnesbyrd „meget hellere, end mange af hans Uvenner skulde tro, som hannem nu beraabe det hellige Evangelii Fjende og Modstander, idet han altid giver det Arbejde stor Magt, som udi en retsindig Mening udtrykker den hellige Skrift paa vor almindelige Tale“. Det stred i Virkeligheden heller ikke imod Povl Eliesens væsentlig bibelske Standpunkt at være med til at udbrede den hellige Skrift paa Modersmaalet; han havde allerede i Brevet til Hans Mikkelsen erklæret, at han kunde gaa ind derpaa, naar det skete uden „kjætterske Glosser og venetske (forgiftige) Fortaler“, som forvandle og formørke Skriftens sande Mening, og hvad angaar det tilsyneladende paafaldende ved at se Protestantismens ivrige Modstander arbejde sammen med en Mand, hvis Navn er indskrevet i vor Reformationshistorie blandt Førernes, da falder det bort ved nærmere Eftersyn, idet Frants Wormordsen paa dette Tidspunkt (1527) endnu ikke havde skilt sig fra den katholske Kirke, om han end jævnlig røber, at hans Anskuelser allerede staa Lutheranernes meget nær. Povl Eliesen viste ogsaa sin Interesse for dette Arbejde ved at tilføje den en Oversættelse af Athanasii Bog om Psalterens Kraft, eller egentlig et Udtog af den græske Kirkefaders Skrift, oversat fra Latin, det første patristiske Skrift, der er overført paa Dansk.

I Aaret 1529 var det forbi med den Ro, der forholdsvis havde hersket i Povl Eliesens nærmeste Omgivelser. Biskop Lage Urne, i hvem Katholicismen havde haft sin væsentligste Støtte i Hovedstaden, baade i Kirken og ved Universitetet, døde, og samtidig kaldte Kongen Hans Tavsen til Kjøbenhavn. Reformationen skiftede Karakter. I Stedet for de gjærende regelløse Tilstande traadte der nu mere og mere et

organiseret kirkeligt Samfund, der stadig vandt større Terræn og trængte Katholikerne haardere og haardere. Kirkeomvæltningen i Malmø blev Signalet for Povl Eliesen til at tage Ordet i Stridsskrifter, der ikke mere indskrænkede sig til i al Almindelighed at advare ved at skildre alle de Ulæmper, der vilde følge af det nye Uvæsen, som truede med at kuldkaste de gamle Tilstande, ikke blot det i dem, der ikke duede, men ogsaa, hvad han maatte anse for den uomgængelig nødvendige Grundvold for et kristeligt Liv. Det blev nødvendigt at gaa de „Bandskroppe og Kjættere" haardere paa Livet og at angribe selve den nye Organisation i dens Grundvold. Han skrev et Svar paa Peder Lavrentsens „Malmøbog", som dog først synes at være blevet trykt i vore Dage. Bevægelsen gik imidlertid uhindret sin Gang, og den Storm, Herredagen i Kjøbenhavn 1530 fremkaldte, tvang ham til at fortrække fra Hovedstaden. Han fortsatte imidlertid ufortrøden Kampen og samlede sig nu om et afgjørende Hovedpunkt, nemlig Messen, det Punkt, om hvilket hele Striden fra den theoretiske Side for den almindelige, ikke særlig theologiske Bevidsthed nærmest maatte synes at dreje sig. Han udgav 1531 i Aarhus, der nu var bleven Katholikernes væsentligste Tilholdssted, „En kort Undervisning paa den hellige Messe og hendes Brug imod nogle ny Messedræbere". Bogen er tabt, men Indholdet kjendes til Dels af Hans Tavsens Skrift imod den, som havde været Povl Eliesen tilstillet og blev heftig imødegaaet af ham i en Efterskrift. Da man i Randers vilde nedlægge Messen, tilskrev han Raadet og Borgmesteren, Niels Hammer, der var Hovedmanden i denne Sag, et heftigt Brev i den Anledning, og kort efter udkom „En kort og kristelig Undervisning paa det hemmelige Stykke i Messen, som kaldes Canon" (1531). Dette Skrift, i hvilket det polemiske indtager en underordnet Plads, idet det i Hovedsagen er af belærende og opbyggeligt Indhold, er en Oversættelse af en Samling latinske Prædikener over Messen med enkelte Tilføjelser, navnlig af en Del Udfald

imod „Messedræberne“. Bogen ledsagedes af et skarpt Brev til „alle kristne Mænd og Kvinder, som bygge og bo i Randers“. Hverken Bogen eller Brevet hjalp imidlertid; de Randers Borgere lod Rakkeren nagle Bogen til Pælen og afskaffede Messen.

Den tyske Lærde Dr. Stagefyhr var efter Opfordring fra Katholikerne i Danmark rykket til Hjælp med et lærd theologisk Modskrift imod Protestanternes Apologi eller Gjensvar paa de af Katholikerne fremsatte 27 Klagepunkter. Dette velskrevne Indlæg var paa Latin, det gjaldt om at faa det omplantet paa Dansk, og ingen var nærmere hertil end Povl Eliesen. Det var hans Agt at benytte det som Grundlag for to danske Skrifter. Det ene af dem, „Menige Danmarks Riges Biskoppers og Prælaters kristelige og retsindige Gjensvar til de Lutheranske Artikle“, udkom i Aarhus 1533; hvor vidt det andet, en „Underschede eller Forklaring paa den menige kristne Tro“, nogensinde har set Lyset, lader sig ikke afgjøre. I „en kort og kristelig Formaning med en føje Undervisning om den lutherske Handels vrange og uretsindige Vilkaar“, der særlig er rettet til „ærlige og velbyrdige Mænd og strænge Riddere, Danmarks Riges Raad og den menige Adel“, og hvoraf kun en Afskrift er bevaret, der betegner det som en „diabolica prorsus adhortatio“, naar hans lidenskabelige og voldsomme Polemik sit Kulminationspunkt og grænser stundum til Afsindighed. Dette Skrift, som er det sidste af hans Fejdeskrifter, er forfattet 1532 og har aldrig været trykt; i afmægtigt Raseri, med Haan og Skjældsord tordner han løs imod disse Prædikanter, af hvis „Fagter og Lader, Øjne og Ansigt, stinker ikke andet end Had og Hovmod, Spot og Skjændsel, Trods og Djærvhed, Rov og Mord og anden blodig Handel, som hører til Helvedes og ikke Himmeriges Aand.“ Han ser ikke andet end Egennytte, Lovløshed og Vold som Drivfjedre for den hele Bevægelse, og hvis deres hadske og forbitrede Handel samtykkes, bliver ingen Ting uforstyrret, hvor

hellig og kristelig den end er eller synes. Hans Haab og Trøst er, at Gud havde ladet Kirke og Kejsere overvinde farligere Kjætterier og Storme, at det før er sket med Tiden, at Kjætteri blev bekjendt at være en oprørlig og forbistret Handel, og en sand Kristendom kom siden i højlig Agt og Ære. Han haabede aabenbart paa, at den Bevægelse, der ikke kunde standses med Ord, skulde blive knust med Magt og kvalt i Blod.

Ved Frederik den førstes Død kom Katholikerne atter for en Tid til Magten. Forholdene udviklede sig imidlertid snart saaledes, at Povl Eliesen, tvært imod hvad man skulde have ventet, fandt sig foranlediget til at sagtne sin polemiske Virksomhed. Nærmest havde dette vist nok sin Grund i hans Misfornøjelse og Frygt for den Tilstand, der udviklede sig under Borgerkrigen, hvori alt mere og mere opløste sig og blev et Bytte for private Interesser. Det var klart, at der trængtes til en styrende Haand, og for at give sit Bidrag til at gjøre den, der vilde gaa ud af Gjæringen som Danmarks Konge, saa oplyst og dygtig som muligt, udgav han saa 1534 i Roskilde, hvor han siden 1533 var Lector i Theologi ved Domskolen, Katholikernes daværende vigtigste Læreanstalt, sin allerede under Kristjern den anden udarbejdede Oversættelse af Erasmus af Rotterdams Skrift „En kristen Fyrstes Undervisning“. Her udgav han ogsaa samme Aar et andet Skrift af Erasmus, læmpet med Hensyn til Forholdene i Danmark, „En kort Undervisning til en kristelig Forening og Forligelse“. Det er det sidste Indlæg fra Povl Eliesen i Kirkekampen, et Vidnesbyrd om, at den heftige Stridsmand var kommen til Forstaaelse af, at Protestanternes Sag maatte sejre, eller egentlig allerede havde sejret. Givende efter for Omstændighedernes Magt gjør han i dette Skrift et Forsøg paa at mægle de stridende Parter imellem. Han staar endnu paa sit gamle Standpunkt, og om han end i forskjellige Punkter opfordrer sine Trosfæller til Eftergivenhed,

vedkjender han sig aabent, at han ikke er gaaet over til Luther, og polemiserer helt igjennem, men dog nærmest saaledes, at han her mere forsvarer Katholicismen end angriber Protestantismen. Nogen synderlig Virkning kan dette Skrift næppe have øvet. Protestanterne var langt ude over det Standpunkt, Povl Eliesen her hævdede, den gjensidige Fordrageligheds; de følte sig sikre paa den endelige Sejr, der jo heller ikke lod vente længe paa sig, og Katholikerne fortsatte Kampen uden Indrømmelser, til Slaget var uigjenkaldelig tabt. Under Kristian den tredje forsvinder denne den gamle Kirkelæres tro Stridsmand fuldstændig af Historien. Beretningerne om, hvad der er bleven af ham, ere forskjellige og høist usikre. Efter nogle skal han være gaaet i sig selv og i en lang Række af Aar have virket som protestantisk Lector og Præst i Roskilde, efter andre skal han have levet som Kannik i Roskilde. Han var imidlertid en saa betydelig Mand, at det ikke ret vel synes tænkeligt, at han skulde kunne have overlevet Reformationen uden at efterlade sig det mindste Spor, og ingen af de anførte Beretninger, der begge savne al positiv Hjemmel, synes derfor at have Sandsynlighed for sig. „Men dersom han", saaledes slutter hans Biograf C. Engelstoft sin Afhandling om ham*), „som rimeligst er, var fratraadt fra Livets Skueplads, inden den danske Kirkes Gjenfødelse gik for sig, maatte han tage sit Had og sin Fortvivlelse med sig i Graven; dog bragte han ogsaa da saa megen sand Gudsfrygt og evangelisk Oplysning med sig fra Livet, at Miskjendelsens og Lidenskabelighedens Taage let maatte svinde for det forklarede Blik. Han maatte da ogsaa se, at de Gaver, der havde været ham betroede, havde baaret deres gode Frugter anderledes, end han selv havde villet erkjende, efter at han havde misforstaaet sin Opgave og Tidernes Krav. Paulus Eliæ var en af de mange, der blive

*) I Nyt hist. Tidskr. II.

Ofre for de store Overgangstiders Forviklinger, ikke fordi de mangle god Vilje, men fordi de mangle Sindets Ro og Karakterens Styrke til at vælge med Frihed og ville med Energi. De ere Redskaber i Forsynets Haand til at føre Udviklingen fremad; men selv lade de sig skræmme ved Synet af de Magter, de have bidraget til at kalde til Virksomhed."

Endnu et Vidnesbyrd om sin Aand og sin Stilling til Reformationen har Povl Eliesen efterladt os i den saakaldte Skibyske Krønike, som utvivlsomt skyldes ham. Dette Haandskrift har faaet sit Navn, fordi det blev fundet indmuret bag Alteret i Skiby Kirke i Horns Herred 1650. At han virkelig er Forfatteren til denne latinske Krønike, det mærkeligste og ejendommeligste historiske Skrift fra denne Tid, fremgaar utvivlsomt ikke blot af hele det Indtryk, man faar af Forfatterens Individualitet, som ganske stemmer med det Billede, Povl Eliesens mange danske Skrifter give os af ham, men ogsaa af mange enkelte Træk. Latinen deri er i hele sin Bygning, de særlig ejendommelige Udtryk og Vendinger saa vel som i karakteristiske Fejl i fuld Overensstemmelse, med hvad vi ellers kjende til hans latinske Stil, ligesom ogsaa hans danske Yndlings- og Kraftudtryk kan kjendes igjennem den. Men fuldstændig afgjørende synes den Omstændighed at maatte være, at man i Krøniken gjenfinder Stykker af hans Breve og andre Skrifter afskrevne til Dels med de samme Ord. Bogen er paabegyndt 1524 eller før, men for Resten skrevet i flere Gange med længere Mellemrum og giver i sin Blanding af objektiv annalistisk Historieskrivning og lidenskabelig bevægede subjektive Udtalelser over Personer og Tilstande et yderst interessant, men naturligvis stærkt ensidigt Billede af de vexlende Tidsforhold og af Forfatterens skiftende Stemninger overfor de politiske og kirkelige Tildragelser. Den Del af Bogen, der maa antages at hidrøre fra Povl Eliesen, ender midt i en Sætning ved 1534, men Arbej-

det er fortsat ved spredte Notitser af andre Hænder indtil 1555*).

Se vi tilbage paa denne mærkelige Mands Liv og hans Stilling til det nye aandelige Liv, der brød frem paa hans Tid, da er det aabenbart, at de haarde Domme, som fældedes over hans Karakter af hans Samtid og som stod ved Magt længe efter, er i høj Grad uberettigede. Der kan være Træk nok i det Billede, man faar af hans Liv og Virken, set i Historiens rolige, upartiske Lys, som man kun kan forsone sig med ved at tage Hensyn til den Tid, i hvilken han levede, en Tid, da det var mere end almindelig undskyldeligt, at Lidenskaberne fik frie Tøjler, men naar Povl Eliesen stod paa den fejle Side i den hidsige Strid, havde det utvivlsomt sin Grund i, at han holdt den for den rette; han var sikkert en lige saa redelig som begavet og talentfuld Forkæmper for Katholicismens synkende Sag. „Vendekaabe kunde man ikke kalde ham med Rette“, hedder det i Engelstofts anførte Afhandling; „han var og blev romersk-katholsk Kristen, og om han endog i Begyndelsen havde skjænket den endnu ufuldkomment udviklede Reformation et Bifald, som han mere og mere indskrænkede ved dens fuldere Udvikling, var det dog uden Grund, at man en Gang havde regnet ham til Luthers Tilhængere. En Mand, som bar Kappen paa begge Skuldre, kan han lige saa lidt kaldes, for saa vidt man derved tænker sig en Indifferentisme, som søger egen Fordel eller Fred ved at give begge Parter Medhold, thi han var ivrig for noget af begge Parters Sag . . . . Vilde man kalde ham en Hykler, fordi han brød Staven over Lutherdommen, uagtet han bifaldt noget i dens Stræben, da maatte man overse den Vægt, han lagde paa det kirkelige Lærebegreb, hvilket bragte ham til at sætte dens Væsen i de nye Lærdomme, medens dens øvrige Indhold syntes ham at være almindelig Kristen-

*) Trykt i Langebeks scriptores, II.

dom. Der er intet Bevis for, at han fornægtede sin Overbevisning, skjønt Lidenskab og Kamp vel stundum førte ham til Paastande, som han næppe tidligere havde vedkjendt sig. Men en lidenskabelig Modstander af Reformationen blev han; den havde berørt ham selv personlig paa en Maade, som forøgede Uviljen, og den traadte ham i Møde i Skikkelser, hvilke ogsaa kunde bidrage til at lægge Lidenskaben i en Modstanders Pen" *).

Den Kamp, der førtes om den nye Lære, og som endte med dennes fuldstændige Gjennemførelse paa Rigsdagen i Kjøbenhavn 1536, maatte efter Sagens Natur væsentlig faa en folkelig Karakter, og den lagde i den Grad Beslag paa alle aandelige Kræfter, at Videnskaben saa at sige fuldstændig maatte hvile, imedens den stod paa. Noget af det første, Kristian den tredje tænkte paa, efter at der igjen var begyndt at indtræde roligere og mere ordnede Tilstande, var imidlertid Universitetets Gjenoprettelse, hvortil der ogsaa i høj Grad trængtes. Synderlig Betydning havde det ikke haft i den katholske Tid, om der end kan nævnes enkelte Mænd ved det, der have vundet et godt Lov for Lærdom og Dygtighed og af hvilke enkelte ogsaa have efterladt sig Skrifter, som Højskolens første Vicekansler og i en vis Forstand dens Stifter, Juristen Peder Albretsen og Theologen Peder Skotte, som var Lærer ved Universitetet i 42 Aar. De Forsøg, der navnlig af Kristjern den anden gjordes paa at blæse nyt Liv i det, førte ikke til noget, og under de borgerlige Uroligheder i Anledning af Reformationsstridighederne var dets Virksomhed fuldstændig standset. Kristian den tredje tog, understøttet af Bugenhagen fra Wittenberg, der

*) Af Povl Eliesens Danske Skrifter, udgivne af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie, er kun udkommet første Bind ved C. E. Secher, 1855.

som bekjendt ogsaa havde Hovedfortjenesten af de kirkelige Forholds og Skolevæsenets Ordning, saa ivrig fat paa Højskolens Reorganisation, at Forelæsningerne allerede kunde begynde igjen 1537. Det er ikke her Stedet til at give en Skildring af Universitetets Historie, hvor stor Betydning denne Institution end selvfølgelig fik for Literaturen og hele det aandelige Livs Udvikling, det skal kun kortelig omtales her, fordi det i Reformationstiden i højere Grad end til nogen anden Tid var Midtpunktet for det videnskabelige Liv, der saa godt som udelukkende bares af dets Lærere. Kongen havde megen Sans og Interesse for Videnskaberne, og dette kom ogsaa til Syne ved den Maade, hvorpaa den gjenfødte Højskole traadte i Virksomhed. Der skulde være 14 Professorer, 3 i Theologien, en i Retsvidenskaben, 2 i Lægevidenskaben og 8 i det filosofiske Fakultet. Videnskaberne var imidlertid endnu i deres første Begyndelse, og det var ikke nogen let Sag at skaffe dygtige Folk til at docere dem, da de gejstlige Embeder efter Kirkevæsenets Omordning lagde Beslag paa de fleste brugbare Kræfter. Vi træffe derfor ogsaa en forholdsvis stor Mængde Udlændinge blandt Professorerne i dette Tidsrum, og dette bidrog vel ogsaa sit til at paatrykke Universitetet det Præg af Uselvstændighed i religiøs og almindelig videnskabelig Henseende, der allerede til Dels var en Følge af den Maade, hvorpaa dets Reform under Bugenhagens Ledelse foretoges efter fremmed Mønster, og af hele Forholdet til Højskolen i Wittenberg, der længe vedblev at afgive den eneste gyldige Norm. Størst Betydning havde naturligvis Theologien, om end ogsaa den først ret kom til Kræfter i det følgende Tidsrum. Vi træffe her bl. a. Hans Tavsen, der holdt Forelæsninger over Hebraisk; Johan Bugenhagen, som, næsten lige til han forlod Landet (1539), foruden de mange andre vigtige Gjerninger, han havde at røgte, ogsaa fik Tid til at tage flittig Del i Lærergjerningen; hans Efterfølger, den veltalende Oluf

Gyldenmund (Olaus Chrysostomus); Peder Plade, der virkede som theologisk Professor, indtil han 1545 nedlagde dette Embede; Jens Sinning, hvem Melanchton mindedes som den flittigste og bedst begavede af de mange unge Danske, han havde kjendt, og som i de faa Aar, han virkede som Lærer i Dialektik og Hebraisk (1538—1547) vandt sig et ualmindelig godt Lov; af Skrifter har han kun efterladt sig en akademisk Tale om de filosofiske Fags Betydning og Forhold til Theologien, der er af megen Interesse ved det Indblik, den giver i Datidens almindelige Betragtning af Videnskaben; Skotten John Mac Alpin (Johannes Machabæus), der efter Bugenhagens Anbefaling blev indkaldt hertil 1542, tog ivrig Del i de kirkelige og theologiske Forhandlinger og virkede som Professor til sin Død 1557; han udgav ligesom de fleste af de tidligere nævnte adskillige latinske theologiske Skrifter. Heller ikke de andre Videnskaber bleve forsømte. Navnlig havde saaledes Naturvidenskaberne og Lægekunsten flere for sin Tid ansete Dyrkere som Kristjern Terkelsen Morsing, den eneste, der gik over fra det gamle Universitet til det nye, hvis første Rektor han blev; han havde et stort Ry for Lærdom ikke blot i Lægekunsten, der var hans egentlige Fag, som han docerede ved Universitetet, men betegnes ogsaa i et Skrift fra Slutningen af det 16de Aarhundrede som „næsten et Vidunder i Sprogene, i de fri Kunster, i Filosofien og overhovedet i alt, hvad en lærd Mand bør vide“, og han nævnes som sin Tids største Mathematiker her til Lands; hans Skrifter vare mest af lægevidenskabeligt og mathematisk Indhold. Endvidere Hollænderne Peter Capeteyn, der 1546 blev kaldet til den medicinske Lærestol, og Jakob Bording, der 1557 kaldtes hertil som Kristian den tredjes Livlæge og ligeledes blev Professor i Medicinen. Begge have efterladt sig lærde Skrifter.

Uden for Universitetet er det kun ganske enkelte Mænd, der have virket ved Skrifter, saaledes Bondesønnen Jens

Pedersen Grundit, Rektor i Ribe, senere Præst ved Domkirken sammesteds, bekjendt som en udmærket Skolemand, der efterlod sig en Samling Lignelser knyttede til de kristelige Lærdomme. Den blev udgivet af Anders Sørensen Vedel, der havde været optaget i den Opdragelsesanstalt, han havde, og fra hvilken der udgik mange dygtige og betydelige Mænd. Historieskrivningen skete der nogle Tilløb til, men naar et enkelt Værk, som den alt omtalte Skibyske Krønike, undtages, kom der først i det følgende Tidsrum nogen egentlig Frugt deraf. Et af de mærkeligste historiske Skrifter er den umiddelbart efter Reformationens Gjennemførelse forfattede Seditionum liber, der skildrer Borgerkrigen før Kristian den tredjes Tronbestigelse. Det har Interesse ikke blot ved sit Indhold, men ogsaa ved den udprægede humanistiske Dannelse, der kommer til Syne i dets Stil, der er stærkt paavirket af de klassiske Forfattere i Modsætning til den almindelige latinske Krønikestil. Hvem der er Forfatter til dette Skrift, der først blev udgivet i Langebeks Scriptores R. D., lader sig nu ikke afgjøre, mest Rimelighed synes der at være for, at det skyldes Peder Litle, der var Professor ved Universitetet, en af de mest fremragende Humanister*). Medens vi i dette Arbejde saa vel som i den Skibyske Krønike have Skildringer af de samtidige eller saa godt som samtidige Begivenheder, mer eller mindre farvede af Forfatternes særlige Partistandpunkt, træffe vi ogsaa enkelte, der sysle med Historien i videre Forstand. Saaledes har den forhenværende Graabroder Peder Olufsen (Petrus Olai) efterladt sig adskillige historiske Optegnelser, hvoriblandt en Del af ikke ringe Vigtighed. Flere Stykker af hans „Paralipomena", som han paa sit Dødsleje overgav Anders Sørensen Vedel, ere meddelte i Langebeks Scriptores. Kristian den

*) H. F. Rørdam, Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen. S. 10 o. f.

tredje yndede selv Historien, og under ham fik Danmark sin første Historiograf. Det var Hans Svaning, der 1553 beskikkedes til dette Embede, nærmest med den Opgave, at fortsætte Saxos Værk til Samtiden. Vi opsætte den nærmere Omtale af hans Forfattervirksomhed til det følgende Tidsrum, i hvilket den for største Delen falder. Modersmaalet benyttedes ogsaa nu og da til historisk Fremstilling. Vi have alt omtalt, at Kristjern Pedersen syslede med en Oversættelse og Fortsættelse af Saxos Værk; der vides ogsaa at have været enkelte danske Skrifter om Fædrelandets Historie til af andre Forfattere, men intet af dem blev udgivet, der nævnes bl. a. Henrik Smith, bekjendt som Forfatter til Lægebøger, og hans Broder Herman Veigere. Jon Tursen, hvis Arbejder i Fædrelandets Historie skulle omtales i næste Tidsrum, udgav 1554 en almindelig Verdenshistorie, en Oversættelse af Carions Chronica. Som en ren literær Kuriositet maa nævnes Præsten Niels Pedersens Skrifter, hvis Sprog er antikveret ved Tilføjelse af Endelsen „um“ til hvert andet Ord, og som føre Danmarks Ælde tilbage til Syndfloden og i det hele taget ere de første fantastiske Forløbere for dansk Oldforskning.

Med den humanistiske Lærdom, der paa Reformationstiden begyndte at finde Indgang her i Landet, fulgte ogsaa den lærde Poesi; det latinske Versemageri anbefaledes fra Universitetet og dyrkedes allerede i dette Tidsrum i stor Udstrækning, om det end først ret bredte sig i det følgende. Der haves adskillige større og mindre Samlinger af latinske Digte, overvejende Skole- og Lejlighedsvers, der ikke have anden Interesse for os end den, de faa ved de Oplysninger, de lejlighedsvis give om Personer, Sæder, Forhold o. s. v. Digte, der hente deres Æmner fra andre Omraader og have virkelig digterisk Værd, ere i det her omhandlede Tidsrum saa vel som overhovedet i hele den Tid, i hvilken den latinske Poesi dyrkedes, yderlig sjældne. Blandt Poeterne maa navnlig fremhæves Hans Frandsen (1532—1584), som 1561 blev

Professor i Medicin, men længe forinden havde erhvervet sig et stort Navn som Digter baade her hjemme og i Udlandet, hvor han havde færdedes meget paa Rejser. Baade hans mange latinske Digte og de enkelte danske, der kjendes af ham, vise, at han har været i Besiddelse af en betydelig Digterevne; det betydeligste turde være hans Digt om Øjet og Farverne (de oculorum fabricatione et coloribus liber, elegiaco carmine conscriptus, 1556). Ogsaa Præsten Jens Jørgensen Sadolin og Johannes Sascerides (født i Holland 1526, men i 1557 indkaldt til at beklæde Professoratet i Hebraisk) vare højt ansete latinske Poeter.

Den poetiske Literatur i Modersmaalet fik vel et Stød fremad ved Reformationen, men det var ikke saa stort, som man paa Forhaand kunde være tilbøjelig til at vente vilde blive Følgen af det større aandelige Liv og den større Frihed, den medførte paa alle Omraader, og af de mange stærkt indgribende Begivenheder, der fulgte den. Der blev vel skrevet danske Vers i større Udstrækning end tidligere, men Poesi er der kun yderst sjælden at finde i dem, og Formen er yderst mangelfuld, hvad der i og for sig ikke kan være paafaldende, thi naar Reformationstidens Prosa gjennemgaaende bærer Præget af, at Forfatterne her havde med et Instrument at gjøre, som de vare ganske uøvede i at behandle, maatte dette naturligvis i endnu højere Grad være Tilfældet med den bundne Form; der maatte hengaa lange Tider, før den danske Digtekunst kom ud over sin allerspædeste Barndom. Allerede i Slutningen af Middelalderen var der, som vi alt have set, begyndt en aandelig Digtning, og det var ogsaa overvejende, for ikke at sige udelukkende, i denne Retning, Udviklingen fortsattes i Reformationstiden, en naturlig Følge af, at det var de religiøse Bevægelser, der stod i Forgrunden. Trangen til Sange for Menigheden paa Modersmaalet maatte strax gjøre sig gjældende, saa snart den nye Lære havde begyndt at vinde almindelig Indgang,

og vi se da ogsaa strax Reformatorerne tage denne vigtige Opgave op. Det var de evangeliske Prædikanter i Malmø, der her gik i Spidsen; fra dem udgik den første danske Salmebog, som skyldtes de to bekjendte Malmø-Reformatorer Klavs Mortensen Tøndebinder og Hans Spandemager. Den udkom første Gang 1528 og efterfulgtes hurtig af nye forøgede Udgaver, men ingen af dem er bleven bevaret til vore Dage*) lige saa lidt som den Salmesamling, Hans Tavsen besørgede 1544**). En Salmesamling, der er bleven bevaret, er fra 1553. Den indeholder 150 Salmer og desuden et Tillæg paa 25, er gjentagne Gange optrykt og synes derfor at have været meget udbredt. Hvem den skyldes, lader sig næppe med Sikkerhed afgjøre, da den ikke bærer andet Navn end Bogtrykkerens, men det er ikke usandsynligt, at den i Virkeligheden kun er et nyt forøget Oplag af Hans Tavsens Samling, besørget af Bogtrykkeren uden den oprindelige Samlers Medvirkning. Den første Salmebog, der trængte saaledes igjennem, at den, skjønt den ikke blev anordnet til Brug ved Gudstjenesten, kan siges at have været en almindelig Kirkesalmebog her i Landet, er Hans Thomæsøns, der udkom 1569 og snart tog Luven fra de tidligere Samlinger. I den var samlet alt det bedste, af hvad der af den ældre Menighedssang var kjendt og kjært for Folket, og desuden adskilligt nyt.

Det er en stor Mængde Forfattere, der have Del i denne Salmedigtning; foruden de nævnte Samlere af Salmebøger,

---

*) En gammel Salmebog trykt i Malmø 1533 turde dog rimeligvis være en Udgave af Klavs Mortensens og Hans Spandemagers, og en anden, der er trykt i Rostock 1529, er sandsynligvis et Optryk af en af de første Udgaver af samme Bog. Begge disse „Salmebøger fra Reformationstiden“ ere udgivne af Chr. Bruun 1865—66.

**) Om et Par gamle Salmebøger trykte i Rostock 1529 og 1536, der ere bevarede i en Bogsamling i Sverig, formode Brandt og Helveg i „Bidrag til en dansk Salmehistorie“ vist nok med fuld Føje, at de ere, om ikke Eftertryk af, saa dog i nær Slægtskab med Malmø-Salmebogen.

der alle selv digtede aandelige Sange, skal af de mere fremtrædende endnu kun nævnes Jørgen Sadolin og begge Brødrene Plade, men Tallet paa de Forfattere af Salmer, hvis Navne kjendes, er meget stort, og dertil slutter sig en Mængde Anonymer. Kunstformen lagdes der liden eller ingen Vægt paa; enhver, der følte sig drevet dertil af den Stemning, der stærkere eller svagere var over alle de evangeliske, sang, som han kunde bedst, og om hans Sang vandt Menighedens Øre og blev optaget og bevaret af denne, for derfra at gaa over i de trykte Samlinger, beroede paa ganske andre Ting, end om den var kunstfærdig føjet. Det kan dog ofte være vanskeligt nok for os at forstaa, hvad der har holdt de fleste af disse gamle Salmer oppe igjennem Tiderne, thi, ganske bortset fra den mangelfulde Form, tage de fleste af dem sig ogsaa i Henseende til Indholdet for os ud som ren Prosa. Forfatterne til den anførte Afhandling „Bidrag til en dansk Salmehistorie“ ramme uden Tvivl det rette, naar de sige: „Man havde ikke Smag for en mere renset Form, og ikke Raad til at vrage, hvad man skjænkedes; Spørgsmaalet var et ganske andet, Interessen var ikke æsthetisk, men religiøs, og Begejstringen stærk nok til at bøde paa Formens Mangler; den forstod en halvkvæden Vise og var glad ved at finde Udtryk, der nogenlunde kunde give den Luft; den kunde selv flyve, hvor Versene haltede“. Om Originalitet er der saa godt som slet ikke Tale; næsten alt er, for saa vidt det ikke er mer eller mindre umiddelbart optaget fra eller bygget paa den aandelige Digtning, der opstod i Slutningen af Middelalderen, oversat eller bearbejdet, dels efter den gamle Kirkes latinske Hymner, dels og endnu mere efter tyske Salmer. Indholdet er navnlig i de fra tysk oversatte for det meste saa abstrakt moralsk eller dogmatisk, at det maatte kvæle al Poesi. Derimod er mange af de gamle latinske Sange og endnu mere de tillæmpede danske fra Slutningen af den katholske Tid tiltalende ved deres Friskhed

og Umiddelbarhed. Adskillige baade af den ene og den anden Art have holdt sig i vor Kirkesang til den Dag i Dag*).

Betydelig mere Interesse end Reformationstidens Salmer have de polemiske Digte, denne bevægede Tidsalder affødte. Et udmærket Digt, som i enhver Henseende er enestaaende iblandt alt, hvad der er levnet os i bunden Stil fra Reformationstiden, er saaledes den allegoriske Vise om Løgn og Sandhed, der af en meget gammel Tradition, som synes at fortjene fuld Tiltro, tillægges Hans Tavsen. Den angives at være bleven til paa den Tid, da Reformatoren „blev tiltalt og dømt af Bisperne“ ɔ: 1533, og den stærkt bevægede Stemning, der gaar igjennem dette Digt, som i hele sin Tone bærer Præget af at være udsprunget af Digterens inderste Sjæl under Forhold af gribende Alvor, gjør det højst rimeligt, at det just er blevet til i Havblikket efter den stormfulde Tid, da den Sag, han kæmpede for, var stedt i den yderste Nød, da han „af særdeles Naade“ var bleven dømt af Bisperne til for bestandig at nedlægge sit Prædikeembede og havde hævnet sig ved at tage Biskop Rønnov i Forsvar imod den opbragte Hob, der truede Prælaten paa Livet. I djærve, fyndige Udtryk skildrer Digtet, hvorledes Sandheden, som „i fordum Tid var mægtig og bold“, nu alle Vegne er fortrængt af Løgnen, som „er vorden hende vred“; hvorlunde den fór til Herreslot og klagede sin Vaande, men Løgnen kom ridende i Gaarde „med blanke Spær i Hænde“, hvorlunde den fór til Kjøbstaden, men Løgnen „skrev Brev til Borgemestere og Raad, at de Sandhed ihjel skulde slaa“, saa den maatte undvige ved Midnats Tid. Saaledes udmales Sandhedens Flugt

---

*) Med Hensyn til Reformationstidens Salmer henvises foruden til Brandt og Helvegs oftere anførte Værk „Den danske Salmedigtning“ til Rudelbachs: „Om Salmeliteraturen“, 1856, som dog gjennemgaaende synes at sætte Reformationstidens Salmer alt for højt.

fra Sted til Sted; alle Vegne behandles den som en Rømningsmand, og især gaar det den ilde i Klosteret, thi

„Nu er Løgnen vorden Munkens Patron,
og Sandhed sidder i deres Prison,
til Døde ville de hende svælte.“

Men lige meget, Digteren er ved frejdigt Mod, vis paa, at der er den, som nok skal hjælpe Sandheden til Sejr, inden Enden kommer:

„Sandhed fortrykkes til en Tid,
det kan hver Mand vel mærke,
Djævelen gjør dertil stor Flid,
at han kan Løgnen bestærke;
men kommer Sandhed til Orde igjen,
da raader jeg Løgn, du bruger dine Ben,
du vedst, hvad det vil koste.“

Hans Tavsens poetiske Evne har efter de øvrige Vers, vi kjende af ham, i Virkeligheden kun været ringe. I dette Digt har han givet et smukt Vidnesbyrd om, hvorledes en stærk aandelig Betagethed kan gjøre et Menneske til Digter i et Øjeblik, hvor det højeste staar paa Spil. Den Tone, der er anslaaet i Visen om Løgn og Sandhed, er holdt med en Sikkerhed og klinger med en Skjønhed, som giver Digtet højt Værd, selv naar det maales med Kunstens Maalestok*).

Ved Siden af dette i en ædel Stil holdte polemiske Digt er der levnet os enkelte andre antipapistiske Viser, som til Trods for den Alvor og den Fortrøstning til den gode Sags Sejr, der jævnlig kommer til Gjennembrud i dem, sete med vor Tids Øjne, med en enkelt Undtagelse**) efter hele deres Karakter kun kan betegnes som fra Formens Side maadelige, fra Indholdets plumpe Smædedigte, rettede bl. a. mod Dr. Stagefyr, som Bisperne havde indkaldt fra Tyskland til

*) Dette Digt er ofte udgivet. Den ældste Udgave, der kjendes, er fra 1547, optrykt i „Viser fra Reformationstiden“, udgivne af Chr. Bruun, 1864. I nyere Tid er det desuden optaget i Brandt og Helvegs „Den danske Salmedigtning“, samt i Brandts „Ældre Danske Digtere“.

**) „En Vise om Munke og deres falske Handel, som er bruget lang Tid.“

Hjælp mod Protestanterne ved Herredagen 1530, imod „Povl Vendekaabe“, mod Paven „den Antikrist“ og Munkene med „deres falske Handel“ og fulde af de voldsomste Udfald imod den gamle Kirkes Tilhængere, der alle skæres over én Kam som arge Skalke, forførte af Satan. Katholikerne have vel her som anden Steds betalt med samme Mønt, men der er kun levnet ét saadant rimet Tilsvar til Protestanternes Angreb, „En Munks Klage“, som aabenbart skriver sig fra Slutningen af Reformationstiden, da Katholikerne maatte finde sig i det uundgaaelige og ikke kunde gjøre andet imod deres Modstandere end udtale saadanne velmente Ønsker over dem som det, hvormed denne Vise slutter:

„Gud give dennem Sorg og Hjærtevé
og aldrig Glæde i Bryste,
og lade det vare saa længe hos dennem,
indtil vi skulle dennem trøste.“*)

Et langt betydeligere Indtryk gjøre de ganske vist ogsaa grovkornede, men ofte virkelig vittige og træffende egentlig satiriske Digte, der fra Protestanternes Side sendtes imod Katholikerne. Munkene og alt det Uvæsen, de drev, havde, som bekjendt, længe før Reformationen været Gjenstand for hvas Satire, og et af de Digte af denne Art, vi have tilbage, „Broder Russes Historie“, tilhører denne ældre Gruppe af bidende Skildringer af Munkelivets Skrøbeligheder, der vel gaa ud paa at spotte og revse, men ikke have nogen egentlig reformatorisk Tendens, som vel tage Sigte paa den herskende Fordærvelse, men ikke tænke paa at rokke ved den katholske Kirkes Grundvold. Digtet handler om, hvorlunde Djævlen under Navn af Broder Rus skaffer sig Indpas i et Kloster, hvor han faar Tjeneste som Kok og hjælper Munkene med

*) De her nævnte polemiske Digte ere optrykte af Chr. Bruun i „Viser fra Reformationstiden“ („En Munks Klage“ ogsaa i „Bidrag til en dansk Salmehistorie“ S. IX og i Brandts „Ældre danske Digtere“.)

deres ugudelige Levned, til det antager et saadant Omfang, at han er lige ved at skulle føre baade Abbeden og alle hans Munke til Helvede, da de faa Øjnene op for, hvem han er og

begyndte strax at læse og sjunge
og tjente Gud med Hjærte og Tunge
og bade ham hjælpe dem af deres Nød,
at de maatte undgaa den evige Død.

Dette Sagn, der var almindelig udbredt i Evropa i Middelalderen, synes oprindelig at stamme fra Danmark, hvor det henføres til Esrom Kloster. Den danske Satire, hvis ældste bekjendte Udgave er fra 1555, er imidlertid næppe nogen original Digtning; den er uden Tvivl skreven paa Grundlag af den plattyske rimede Behandling af Sagnet, fra hvilken alle de, der kjendes anden Steds fra, ere udgaaede paa første eller anden Haand og som haves i en Udgave, der er et halvt Hundred Aar ældre end den ældste danske, men den er udført med megen Frihed og staar betydelig over sit Forbillede baade i Lune og livfuld Fremstilling. Den holdt sig da ogsaa hos os som en yndet Folkebog, længe efter at den havde tabt sin egentlige Braad, blot paa Grund af den fornøjelige og underholdende Maade, hvorpaa Sagnet her helt igjennem er behandlet.*)

De øvrige Satirer imod Katholicismen og de Misbrug, der fulgte med den, er i langt højere Grad egentlige Tendensskrifter, der gaa ud fra, at der ikke er noget Haab om, at Tilstanden kan blive bedre, med mindre hele Grundvolden ryddes af Vejen. Det betydeligste af dem er det, der fører Titlen: „Dialogus, en græsselig ond Tidende, som Paven fik til Rom om den papistiske Messe“. Det er en rimet Bearbejdelse af en Satire i Prosa af Berneren Niklas Manuel („Ain klegliche

*) Udgaven fra 1555 er optrykt af Chr. Bruun 1868. Digtet er udgivet af Brandt i „Ældre danske Digtere“.

Botschafft dem Bapst zukomen" 1528), et af de vittigste og mest slaaende polemiske Skrifter fra den Tid, som da ogsaa hurtig vandt Udbredelse i hele det protestantisk sindede Evropa. Den danske Bearbejdelse er udmærket gjort, skarp og vittig i sin Tone og saa godt lokaliseret, at man, naar man ikke kjendte Originalen, ikke vilde falde paa, at den var en Bearbejdelse. Som Digtet i det hele taget er læmpet efter de hjemlige Forhold, gjenkjender man ogsaa i de Personer, den danske Dialogus fører frem, flere af Papisternes mest fremtrædende Mænd (Dr. Johan Ulf, Kannik i Lund, Dr. Stagebrand (ɔ: Stagefyr), Dirik (ɔ: Povl) Vendekaabe)*). En helt original dansk Satire synes vi at have i Historien om „Peder Smed og Adser Bonde", som i jævne og let fattelige Rim lærer, hvad man bl. a. „skal holde og tro om Sjælemesser, Skjærsild, Afladsbreve, Pilegrimsrejser, om Munkenes Bedrageri, om Sakramenterne og anden saadan Vildfarelse, som haver været brugt i Pavens Kirke i mange Aar".**) Langt under de nævnte Digte staar „Vigilies", en daarlig Oversættelse af en plattysk Original, raa og plump i Form som i Indhold.***)

Uden for den af Reformationsbevægelsen fremkaldte aandelige og polemiske Digtning er der kun saare lidet, der er værd at nævne, og det har endda kun literær- og kulturhistorisk Interesse. Der kjendes enkelte historiske Viser, men de er ligesom den Fortsættelse, Erik Krabbe gav af Rimkrøniken (1533), ganske blottede for Poesi. Det i Middelalderen over hele Evropa udbredte allegoriske Digt, „Dødedansen", som fremstiller Døden overfor alle Stænder, og som oprindelig var knyttet til Billeder i Kirkerne, findes

---

*) Digtet, som blev trykt 1533, er optrykt i Danske Magazin I og senere udgivet af Brandt i „Ældre danske Digtere".

**) Udgivet af J. F. Fenger i Kirkehist. Samlinger II.

***) Optrykt i Danske Magazin II.

ogsaa paa Dansk i en Oversættelse fra Tysk, som, at dømme efter den Maade, hvorpaa Katholikerne omtales, maa antages at skrive sig fra Begyndelsen af Reformationstiden, da man vel havde begyndt at tage Bladet fra Munden, men dog endnu ikke talte helt ud. Af Hans Sachs' Digt „Helvedes Badstue" haves en taalelig god Oversættelse fra 1558. Det eneste større Digt, der omplantedes paa vort Sprog paa denne Tid, var den saa vel paa Latin som paa saa godt som alle Evropas Sprog foreliggende Dyrefabel om Reineke Foss, det bekjendte almen satiriske Digt; hos os oversattes det efter den plattyske Bearbejdelse af Herman Vejgere (ɔ: Vejer, han var Vejer og Raadmand i Kjøbenhavn). Denne „dejlige og lystige Rævebog", som udkom 1555, tager sig fortræffelig ud i den danske Oversættelse, som, skjønt den rent udvortes taget er en saa trofast Gjengivelse af den Original, der har foreligget Herman Vejgere, at den ikke blot giver Digtet, men ogsaa medtager de mange rimede og prosaiske Anmærkninger af forskjellige Forfattere, hvoraf det var ledsaget, dog paa den anden Side, væsentlig set, er behandlet med al fornøden Frihed — der er endogsaa gjort Tilløb til at lokalisere Digtet, og det skorter det ingenlunde paa Vid og Lune. Bogen vil den Dag i Dag kunne læses med Fornøjelse, og den holdt sig hos os som anden Steds længe som en yndet Folkebog, hvorom gjentagne Udgaver vidne.

I Reformationstiden træffe vi de første Forsøg paa dramatisk Digtning i Danmark. At her allerede tidligere har været opført Skuespil, der, i Lighed med hvad Tilfældet var i andre katholske Lande, vare knyttede til Kirken, er vel rimeligt. ja utvivlsomt, ligesom man længe efter, at Reformationen var indført, ja indtil hen imod det 17de Aarhundredes Slutning jævnlig opførte bibelske Historier — f. Ex. Lidelseshistorien — og andre aandelige Dramaer i Kirkerne, men der er i alt Fald intet Spor bevaret af saadanne gejstlige Skuespil. De danske Skuespil, der ere bevarede fra

Reformationstiden og det følgende Aarhundrede, henhøre alle til Skolekomediernes Klasse, som vel er beslægtet med og udgaaet fra de kirkelige Skuespil, men dog til en vis Grad indtage en særlig Plads. Som bekjendt finde vi i Middelalderens store Kulturlande to Arter af Skuespil, Mysterier eller Mirakelspil og Moraliteter. Mysterierne ere de ældste og naa langt tilbage i den kristne Kirkes Historie. De udviklede sig af den liturgiske Gudstjeneste som Dramatisering af større og mindre Stykker af den hellige Historie, oprindelig knyttede til de store kirkelige Højtider, og antog efterhaanden overordentlig storartede Dimensioner, strakte sig jævnlig over mange Dage og satte et uhyre Apparat i Bevægelse. Moraliteterne, der gaa tilbage til Slutningen af det 14de Aarhundrede, ere egentlig en Afart af Mysterierne, som Navnet antyder, dramatiserede Moralprædikener, der foredrages af allegoriske Personer, Personifikationer af alle mulige Dyder, Laster og abstrakte Begreber. Det er disse Skuespil, hvoraf der i Spanien udvikler sig en virkelig ejendommelig dramatisk Digtning, som i Calderon naar sin kunstneriske Fuldendelse. Hertil kommer de saakaldte Fastelavnsspil, der først kom frem ved Midten af det 15de Aarhundrede. De vare af rent verdslig Oprindelse og gik væsentlig ud paa at more den store Hob ved plumpe Løjer. Disse vare vel ingenlunde udelukkede af de gejstlige Skuespil, hvor der tvært imod var fuldt op af dem, men Hovedformaalet med disse var dog at opbygge Tilskuerne, medens Fastelavnsspillene vare kaade Farcer og intet andet. Paa dette Grundlag af gejstlig og verdslig dramatisk Digtning, og navnlig paa Moraliteterne og Fastelavnsspillene, hvile de Skuespil, der i Reformationstiden og længe derefter opførtes ved de protestantiske Landes Skoler og Universiteter, først paa Latin, idet de ligefrem gik ind som et Moment i Undervisningen, senere ogsaa paa Modersmaalet. Det vil allerede

efter disse Antydninger være indlysende, at Skolekomedien, er væsentlig forskjellig fra den moderne dramatiske Digtning, saaledes som denne indførtes hos os af Holberg. Den hører, med sit episke og allegoriske Præg, efter sin Karakter helt og holdent Middelalderen til. Det er Stoffet, det udelukkende kommer an paa; om noget, der ligner dramatisk Bygning eller Karakteristik af de handlende Personer, er der saa godt som slet ikke Tale, lige saa lidt som om Motivering af Handlingen o. desl. Det gjælder kun om dels at opbygge og belære ved Æmner fra den hellige Skrift eller ved Allegorier, ved Moraliseren og ved Fremstilling af opmuntrende eller afskrækkende Exempler, hvilket alt sammen for det meste sker med den største Naivetet, dels om at more ved mer eller mindre grovkornet Skjemt. Som oftest ere disse to Elementer sammenblandede paa den kuriøseste Maade. Om noget æsthetisk Udbytte kan der kun ganske undtagelsesvis være Tale. I Reglen slaar den Karakteristik til, som N. M. Petersen kort og fyndig har givet saaledes: „Naar denne Dramatik vilde være rørende, blev den komisk; naar den vilde være komisk, blev den grov“.

Skolekomediens Blomstringstid hos os falder i det 16de Aarhundrede, men den holdt sig hele det 17de Aarhundrede igjennem og var endnu ikke forsvunden i Begyndelsen af det 18de. Vi kjende den altsaa her hjemme kun fra en Tid, da den anden Steds var ved at forsvinde og afløses af det af Renaissancen fremgaaede moderne Drama. De ældste historiske Efterretninger om dramatiske Arbejder i Danmark føre os tilbage til Begyndelsen af det 16de Aarhundrede, idet der allerede under Kong Hans opførtes latinske Skuespil af de lærde Skolers Disciple ved særlig højtidelige Lejligheder. Først noget senere træffe vi Skuespil paa Modersmaalet. De ældste danske Komedier, der kjendes, ere fra Tiden lige før Reformationen, bevarede i et Haand-

skrift fra 1531*). De ere som alle den Slags Skuespil paa Rim og tre i Tallet: 1) „Den utro Hustru“, et meget grovkornet, af uhøviske Enkeltheder vrimlende Fastelavnspil, der dog paa sin Vis som Helhed er ganske morsomt og paa sine Steder bærer Præg af virkeligt Lune. Det giver, i hvor høj Grad det end slaar Gjækken løs, i det hele interessante Bidrag til et Billede af Datidens Tænkemaade, og navnlig er den hvasse Satire over Munkene, som en af Stykkets Scener indeholder, meget karakteristisk. Hvor vidt dette Fastelavnsspil er originalt eller oversat, lader sig næppe med Sikkerhed afgjøre. Skjønt flere af de vigtigste Motiver kjendes anden Steds fra, har der dog ikke kunnet paavises noget fremmed Forbillede for Stykket, som det foreligger paa Dansk. Dialogen er paafaldende let og naturlig, og Forfatteren eller Oversætteren kommer forholdsvis godt fra Rimene, ligesom Stykket ogsaa er temmelig frit for Germanismer, hvilket jo alt kunde tyde paa, at det virkelig er et originalt Arbejde. 2) „Paris' Dom“, et lille allegorisk-mythologisk Skuespil i de gamle Moraliteters Stil, saa ubehjælpsomt og aandløst gjort, at Udgiveren med Føje betegner det som „et maadeligt Stymperarbejde“ og i Anledning af det „temmelig ligegyldige“ Spørgsmaal om, hvor vidt det er originalt eller oversat, siger, at „dets Slethed til en vis Grad taler for dets Originalitet, thi ligesom man vanskelig kunde tænke sig, at et saadant Stykke skulde være blevet til i et Sprog, som havde en nogenlunde udviklet dramatisk Literatur, saaledes maatte det ogsaa synes mærkeligt, om nogen fremmed skulde føle sig saa tiltalt af det, at han vilde gjøre sig den Ulejlighed at oversætte det“. 3) „Dorotheæ Komedie“, en Oversættelse af et latinsk Helgenspil fra Begyndelsen af det 16de Aarhundrede af Tyskeren Ridder Chilian fra Mellerstadt, mat og ubehjælpsomt omplantet fra Prosa til Vers. Til Stykket

*) Disse „De tre ældste danske Skuespil“ ere udgivne af S. Birket Smith 1874.

som ganske er holdt i den gamle Mysteriestil og væsentlig gaar ud paa at indskærpe Tilskuerne Helgenindens Undergjerninger, er knyttet en original Epilog, „en føje Prædiken“. Disse tre Stykker tillægges Kristjern Hansen, der var Skolemester ved Vor Frue Kirke i Odense, men stor Sikkerhed for denne Antagelses Rigtighed haves dog ikke. At Epilogen til Helgenstykket om Dorothea er af ham, have vi hans eget Ord for, og det er da vel rimeligt nok, at hele denne Komedie er oversat af ham. Derimod kan der ikke godt være Tale om, at de to andre Stykker skulde kunne have en og samme Forfatter, dertil er Forskjellen imellem dem alt for stor. Fastelavnsspillet, der, som alt anført, ingenlunde er ilde, kunde vel antages at hidrøre fra Kristjern Hansens Haand, men „Paris' Dom“ synes snarere at maatte skyldes en umoden Skolediscipel. Hvorom al Ting er, have vi i dette Haandskrift „det dramatiske Repertoire for Frue Skole under Kristjern Hansens Styrelse“.

Disse tre Komedier tilhøre den katholske Tid. I „Dorotheæ Komedie“ er det først og sidst hendes Undergjerninger, det kommer an paa, d. v. s. Formaalet er, i Lighed med hvad der var Tilfældet med Middelalderens gejstlige Skuespil, Belæring om aandelige Ting og Opbyggelse efter den Tids Opfattelse. Epilogen er skrevet 1531, og Munkescenen i „Den utro Hustru“ saa vel som adskillige Repliker i Helgenspillet viser ogsaa, at disse Komedier ere blevne til i Slutningen af den katholske Tid, idet Forfatteren, skjønt ivrig Katholik, aabent vedkjender sig dyb Forargelse over Gejstlighedens verdslige Levned. Et andet Skuespil fra Reformationstiden, „Ludus de sancto Kanuto duce“, til Trods for den latinske Titel skrevet i danske Vers, er ligeledes af katholsk Oprindelse, men skriver sig fra en noget senere Tid, idet forskjellige Omstændigheder synes at gjøre det utvivlsomt, at Kirkeforandringen var gjennemført, da det blev til. Dette

er rimeligvis ogsaa Grunden til den ejendommelige Maade, hvorpaa den ubekjendte Forfatter har taget sit Æmne. Skjønt Stykket efter hele sin Karakter maa henføres til Mysteriernes Klasse, er det nemlig ikke Knud Lavards Helgendom, det gjælder om at indprente — det indeholder ikke engang nogen som helst mere direkte Hentydning til dette Forhold. Det er Fremstillingen af Hertugen som historisk Person, hele Vægten er lagt paa, og Stykket faar derved til Trods for al den naive Ubehjælpsomhed og tekniske Ufuldkommenhed, det lider under, en ganske særlig Interesse for os som et tidligt og i lange Tider enestaaende Forsøg paa at frembringe et nationalt Drama. Det var et betydningsfuldt Fremskridt, der skete ved, at man vovede sig uden for den snævert begrænsede Stofkreds, der stod til de gejstlige Skuespils Raadighed, et Fremskridt, som i de store Kulturlande gjordes helt ud og førte Skuespillet ind paa helt nye Baner. Hos os have vi kun dette eneste Forsøg, og det tør vel næppe en Gang paastaas, at det er gjort med fuld Bevidsthed om, hvad det betød; det er helt igjennem bygget paa den latinske legendariske Beretning om Helgenens Liv og Død, der ved den aandelige Kirkefest paa Aarsdagen for hans Mord oplæstes ved Gudstjenesten til hans Minde, og det er ikke umuligt, at der imellem Legenden og det Skuespil, vi kjende, ligger et ældre Helgenspil. Men i ethvert Tilfælde slog Forfatteren af vor „Ludus“ virkelig ind paa en helt ny Vej ved at holde sig til Æmnets historiske Side og ved at gjøre en Personlighed, der levede i Mindet ikke blot som den af Kirken fejrede Helgen, men ogsaa som en Fyrste, der i en ualmindelig Grad havde vundet Folkets Kjærlighed, til Hovedfiguren i sit Skuespil. „Der var herved givet en Anvisning, som, hvis den var bleven fulgt, snarere end noget som helst andet maatte have bidraget til at samle, hvad det 16de og 17de Aarhundrede ejede af poetisk

Ejendommelighed og kunstnerisk Evne, i en virkelig national Dramatik".*)

Hermed have vi omtalt, hvad vi have tilbage af Skuespil fra Reformationstiden, men da hele den Retning inden for Dramaets Udviklingshistorie, hvortil de høre, som alt anført, staar i en saa bestemt Modsætning til de Former, hvorunder Skuespillet træder os i Møde i senere Tider, som det moderne, paa den franske Renaissance hvilende Skuespil, hvis første, i alt Fald første betydelige Repræsentant hos os er Ludvig Holberg, ville vi for ikke at bryde Sammenhængen allerede nu meddele, hvad vi have at sige om Skuespildigtningen her hjemme i det 16de og 17de Aarhundrede. Den første dramatiske Forfatter, vi kjende af Navn efter Kristjern Hansen, er Præsten Hans Kristensen Sthen, der ogsaa optraadte som Digter i andre Retninger og navnlig indtager en fremragende Plads som Salmedigter. Han levede paa Frederik den andens Tid og var først Rektor i Helsingør, og her opførte han jævnlig Skuespil med sine Skolebørn. Af hans Komedier kjendes kun det moralsk-allegoriske Skuespil om Lykkens Omskiftelighed, „Kortvending" kaldet, en ægte Moralitet, som til Trods for dens fuldstændige Tomhed i dramatisk Henseende karakteristisk nok for Tiden og dens Syn paa Digtekunsten og særlig paa den dramatiske, længe efter beundredes ikke blot som en særdeles opbyggelig Komedie, men ogsaa for den sindrige Opfindelse og den poetiske Udførelse. Stykket behandler det samme Æmne som den berømte Middelalders-Allegori „Dødedansen", idet Folk af forskjellige Samfundsklasser føres frem, skildre deres Kaar og faa dem omskiftede af Hovedpersonen Kortvending. Handling er der saa godt som ikke Spor af, det hele er en Række Monologer.**)

---

*) „Ludus de sancto Kanuto duce" er udgivet af S. Birket Smith, 1868.

**) „Kortvending" er udgivet af S. Birket Smith i Danske Samlinger I.

Peder Jensen Hegelund (1542—1614) opførte ogsaa Skuespil med sine Disciple, medens han var Rektor i Ribe, hvor han senere blev Biskop. Han vides at have forfattet flere Komedier, men den eneste, der haves, er en „Comicotragedia“ kaldet „Susanna“, som han gjorde paa danske Rim efter en latinsk Komedie af samme Navn af en tysk Forfatter*). Det er en ikke uheldig, temmelig fri Bearbejdelse, der indeholder en Del, som væsentlig maa siges at tilhøre Bearbejderen. Den udmærker sig ved sit overraskende gode Sprog, der jævnlig er krydret med Ordsprog og andre Fyndord, samt ved det Liv, der gjennemgaaende er i Dialogen, og „enkelte Steder“ siger N. M. Petersen, „vilde, naar de ikke vare saa brede, heller ikke være uden Skjønhed, f. Ex. det, hvor Susanne taler med sine Piger om Naturens Skjønhed. Der gjøres endog Forsøg paa at udtrykke Lidenskaben, men desværre falde de for os i det komiske“. Den indeholder ogsaa flere gode satiriske Træk, ligesom Digtet om „Calumnia, den gamle almindelige og skjændige Last Bagtale“, en Monolog, der som en Slags Mellemspil har været knyttet til Stykket og helt er Hegelunds Arbejde.

Den interessanteste af de gamle Skuespilforfattere er uden Sammenligning Præsten Hieronymus Justesen Ranch (1539—1607). Denne Shakspeares samtidige var et virkelig dramatisk Talent, som, hvis hans Forudsætninger havde været andre, ganske sikkert vilde have drevet det til noget betydeligt, og som selv inden for den snævre og hæmmende Form, han var henvist til at skrive sine Skuespil i, naaede at præstere Arbejder, af hvilke i det mindste ét helt og holdent og et andet delvis vil kunne læses med

P. V. Jacobsen gjør i sin Afhandling „Om Skuespil og Skuespilforfattere i Danmark i det 16de Aarhundrede“ (i Historisk Tidsskrift V) dette Stykke til Gjenstand for en udførlig Undersøgelse, i hvilken han paaviser, at det er Sthen, der er dets Forfatter.

*) Den udkom 1578.

Fornøjelse den Dag i Dag af enhver, der har Dannelse nok til at sætte sig ind i en Kunstform, der ikke blot er en helt anden end vor Tids, men ogsaa saa tung, at selv det betydeligste Talent ikke vilde kunne undgaa at trykkes deraf. Han var intet Geni, der mægtede at kaste den Form, han fandt for sig, bort og selv skabe sig en ny, men han bragte mere ud af det overleverede, end nogen anden før ham havde formaaet, og i enkelte Retninger gav han det endogsaa en videre Udvikling. Et Træk, der strax springer i Øjnene, er saaledes den Udstrækning, hvori han i et af sine Stykker, „Samsons Fængsel“, anvender Sangelementet, som vel ogsaa var blevet benyttet i flere af de tidligere danske Skuespil, men dog kun meget sparsomt, medens det her spiller en saadan Rolle, at man med en vis Ret har betegnet denne „ynkelige Tragedie“ som det ældste danske Syngestykke. Endnu mere fortjener det dog at fremhæves, at han gjennemgaaende har langt mere Blik for at individualisere Personerne end nogen af hans Forgængere. Vi have tre Skuespil af ham, alle originale. Det første, „Kong Salomons Hylding“, er et Festspil, skrevet og opført i Anledning af Prins Kristians (Kristian den fjerdes) Hylding i Viborg 1584. Det er det svageste af hans Arbejder, hvad der til Dels ligger i Æmnets Natur, som maatte udelukke al egentlig dramatisk Handling. „Første Kongernes Bogs første Kapitel bliver ligesom i Mysterierne haspet af i den bibelske Fortællings Orden“. Det gjorde imidlertid megen Lykke baade hos Frederik den anden og Prinsen, der begge i høj Grad yndede Skuespil, og hos Publikum; det bød jo ogsaa rig Lejlighed til at give de Følelser, der i Dagens Anledning rørte sig hos de tilstedeværende, Udtryk i panegyriske og didaktiske Taler, og ved Siden af denne Festens alvorlige Del var der derhos i rigt Maal sørget for Løjer og Lystighed ved Narren Krage, som jævnlig bringer Afvexling i de lange Samtaler med sin Spot

og Satire, som man utvivlsomt den Gang har fundet overmaade morsom, men som unægtelig maa forekomme os dels flov dels plump.*) „Samsons Fængsel", der betegnes som „en ynkelig Tragedie om den dræfflige stærke Krigshelt Samson . . . hvorudi er at se Lykkens Ubestandighed og hastige Affald, som Mennisken uformodende overkommer", staar i dramatisk Henseende langt højere. Ranch har her ikke indskrænket sig til at „haspe Bibelens Text af", men har af de Træk, den meddeler, udvalgt, hvad han fandt tjenligt til sit Brug, og endogsaa vovet at tildigte Enkeltheder, hvor han fandt det fornødent for at faa frem, hvad han vilde. Stykket indeholder ogsaa enkelte karakteristiske Scener, i hvilke der virkelig er et vist dramatisk Liv, og som ere baade morsomt opfundne og i det enkelte formede med ikke saa lidt Lune. Særlig fortjene de ret talrige indlagte Sange at fremhæves; de passe gjennemgaaende godt ind i de Situationer, hvortil de høre, og ere meget forskjellige i Tone og Indhold, nogle moralske, andre lystige; enkelte er ligefrem ypperlige, fulde af Friskhed og Liv og ægte folkelige i deres Tone ligesom Forfatterens navnkundige Fuglevise, det eneste Digt, vi kjende af ham uden for hans Komedier, en med Liv og Lune gjennemført allegorisk Sammenligning imellem

*) Vi anføre af et Æredigt i Anledning af det nævnte Stykke følgende karakteristiske Linjer, der belyse, hvorledes man opfattede og begrundede det komiske Element i de efter deres væsentlige Indhold alvorlige Stykker:

Lærdom og Lyst vel føjes tilsammen,
alvorlige Tugt og lystige Gammen,
man skal ikke altid være bøs,
men undertiden slaa Gjækken løs.
Det er et gammel, lovlig Stykke,
Lærdom med Lyst at kunne besmykke,
det elskes mest, det gjemmes bedst,
der findes og Tilhører flest.

forskjellige Slags Mennesker og Fugle*). Hieronymus Justesens bedste dramatiske Arbejde er derimod i en helt anden Genre end de to omtalte Stykker; det er den lystige, man kan gjærne sige overstadig kaade Farce „Karrig Niding“, der handler om en gjerrig Mand, som, da han synes der gaar for meget med i Huset, klæder sig som Tigger og forlader sit Hjem, men da han kommer tilbage, finder sin Plads som Husbond og Ægtemand optagen af en Tigger, der er kommen til Gaarden under hans Fraværelse. Alle paastaa, at han gaar fejl, og gjennemføre denne Komedie med saa stor Fripostighed, at han til sidst selv tror det og gaar sin Vej igjen for at finde sin Gaard efter først at have kvæget sig ved den Mad og Drikke fra hans eget Spisekammer, som Konen gjæstfrit og gavmildt beværter ham med. Dette morsomme Sujet, som til Dels er hentet fra en meget udbredt Folkevise, der ogsaa haves paa Dansk under Titlen „Karrig Niding“, er behandlet med meget Lune og Vid. Der er naturligvis en Mængde groteske Overdrivelser og ogsaa en Del Plumphed deri, men adskillige af Stykkets Situationer ere virkelig morsomme, og Forfatterens Forsøg paa at karakterisere sine Personer, navnlig Hovedpersonen, er gjennemgaaende lykkedes bedre, end man paa Forhaand skulde vente. Denne

---

*) Vi anføre følgende fortræffelige lille Sang af Samsons Fængsel om Møllernes Uredelighed:

Den Møller setter sin' Sække i Ring,
saa holder han sin Retterthing.
I hvilken Sæk, som mest formaa,
der lader han Skjæppen tosser*) til gaa.
  Deraf haver han sin Rente.

Du staar og her, du lille Pose,
du maa og hjælpe til Sko og Hose,
en Skjæppe skal du mig borge,
den sulten Bonde maa sorge!
  deraf haver han sin Rente.

---

*) ɔ: to Gange.

gamle, virkelig folkelige Komedie blev da ogsaa en yndet Folkebog, hvorom de mange Udgaver, der kjendes af den — deriblandt en „trykt i dette Aar“ —, noksom vidne; derimod synes den ikke at være falden i de lærdes Smag, hvad der da i og for sig ikke er saa overraskende ved saa overgivent og djærvt et Stykke, som oven i Kjøbet kom fra en Præst, af hvem man naturligvis mente sig berettiget til at vente sig ganske andre Sager. Det vides, at Hieronymus Justesen som Svar paa Begjæring om Approbation til Trykken af et Skuespil har faaet en temmelig ringeagtende Afvisning, og der er al Sandsynlighed for, at det netop er „Karrig Nidding“, det gjælder; det kan i alt Fald ikke være noget andet af de Stykker af ham, vi kjende.*)

Af de øvrige ikke saa faa gamle Komedier, vi have tilbage, er der kun et Par, som der er Grund til at nævne. Rektoren Peder Thøgersen i Randers, som levede i første Halvdel af det 17de Aarhundrede, nævnes saaledes, skjønt det er tvivlsomt, om det er med Føje, bl. a. som Forfatter til en Komedie „De mundo et paupere eller om Verden og den fattige“, der skildrer, hvorledes en fattig, uden at agte paa de Advarsler, en Engel i hvide Klæder og med Palmer i Hænderne tildeler ham, giver sig i Verdens Tjeneste, underkaster sig forskjellige Betingelser, saasom at fornægte Gud, være haard imod de fattige o. s. v., hvorfor han til Gjengjæld kommer til Rigdom og Anseelse, ja bliver Kejser, alt sammen til stor Glæde for ham, indtil han bliver dødssyg og af den Munk, der skal skrifte ham, lyses til Helvede, hvorhen han da ogsaa transporteres af Djævle. Det er, som man let ser, en Moralitet i den almindelige gamle Stil, rimeligvis bearbejdet efter et fremmed — fransk eller tysk — Forbillede, hvorfra flere Udtryk, der vidne om, at den oprindelige For-

---

*) Hieronymus Justesen Ranchs danske Skuespil og Fuglevise ere udgivne ved S. Birket Smith, 1876—77.

fatter har været Katholik, maa antages at være løbne ind med. Der er virkelig en betydningsfuldere Idé og en med større Afvexling sammensat Handling, end man ellers plejer at træffe i vore Skolekomedier, men Udførelsen staar kun paa enkelte Steder i Højde dermed. Noget af det bedste er et Par Scener, der skildre en Bondes Fataliteter og for øvrigt staa saa godt som uden egentlig Sammenhæng med Stykkets egentlige Handling, saa at de utvivlsomt ere indlagte deri af den danske Bearbejder, hvorfor ogsaa det hjemlige Præg, der er over dem, taler. De ere ikke uden Lune og minde i flere Træk om „Jeppe paa Bjærget".*) Det samme gamle Haandskrift, i hvilket denne Moralitet er bevaret, indeholder nogle andre Komedier, deriblandt en „Tobiæ Komedie", der nærmest maa henregnes til Mysteriernes Klasse, idet den er en Dramatisering af Tobiæ Bog; den indeholder flere Scener af Interesse. Den frembyder i flere Henseender en vis Lighed med Komedien „De mundo et paupere", og det er derfor maaske ikke usandsynligt, at de hidrøre fra samme Haand.

I Løbet af det 17de Aarhundrede sygnede Skolekomedien efterhaanden hen. Den havde ingen Rod i Folket og var jo endogsaa i Virkeligheden udgaaet fra Forudsætninger, der næppe nok fandtes her i Landet, da den først indførtes hos os, end sige nu, efter at den protestantiske Udvikling var vedbleven at skride fremad, og om den end havde kunnet trives og endogsaa naa en forholdsvis ret frodig Udvikling en Tid, maatte den derfor forsvinde, da Tiderne blev mindre gunstige for den, saa meget mere, som der med en enkelt Undtagelse, som Hieronymus Justesen, ingen betydeligere Talenter fandtes, der kunde bane nye Veje for den. Man var i det hele taget i det 17de Aarhundrede for det meste for optaget af andre Ting, til at kunne give sig af med Komedier af den Art. Store og langvarige Krige lagde

*) Disse Scener ere udgivne af S. Birket Smith i „Danske Samlinger" VI.

Beslag paa den almindelige Opmærksomhed og trykkede Landets økonomiske Tilstand, og hertil kom, at medens Kongerne tidligere havde haft megen Interesse for denne Slags Skuespil og jævnlig havde ladet dem opføre ved festlige Lejligheder, fik man nu ved Hove Smag for theatralske Forlystelser af anden Art; i Stedet for de tarvelig udstyrede Skolekomedier med deres Forening af opbyggelig Moral og kaade Løjer traadte allerede fra Aarhundredets Begyndelse Operaen med dens „Præsentationer“, som nødvendigvis maatte stille hine i Skygge. Og det var ikke blot i de højere Samfundslag, Sansen for disse gamle Skuespil havde tabt sig, ogsaa Almuen havde faaet Smag for andre theatralske Forlystelser ved de udenlandske Komediantbander, der hyppigere og hyppigere gjæstede os, og som havde ganske andre Sager at byde. I Skolerne, hvor de jo oprindelig hørte hjemme, tabte man mere og mere Interessen for dem, idet man efterhaanden tabte Troen paa deres pædagogiske Betydning, saa fra alle de Steder, hvor de en Gang havde blomstret, fortrængtes de mere og mere. Følgen af alle disse samvirkende Aarsager blev, at der skreves færre og færre Komedier af den gamle Slags, og at de, der forfattedes, blev ringere og ringere. Helt forsvandt Skolekomedierne dog ikke før i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede. Først da Holberg kom, maatte de gamle katholske Helgenspils og Moraliteters Sildefødinger vige for den moderne, paa Renaissancens Grund fremspirede Komedie*).

Overse vi under ét den Literatur, Reformationstiden frembragte i Danmark, komme vi til det Resultat, at den,

*) Angaaende Skolekomedierne i det hele taget henvises foruden til de af S. Birket Smith udgivne Skuespil, der alle ere forsynede med udførlige

skjønt i og for sig lidet betydelig, dog betegner væsentlige Fremskridt i flere Retninger i Sammenligning med den katholske Tids. Som det, der først og fremmest fortjener Opmærksomhed, fremhæve vi dens gjennemgaaende folkelige Karakter. Om nogen Tilknytning til den gamle Literatur kunde der selvfølgelig ikke være Tale; Forbindelsen med den var, som vi have set, afbrudt for længe siden, og den var fuldstændig glemt. Den Literatur, der fulgte med Reformationsbevægelsen, var en fremmed Plante, men det skyldtes dog en aandelig Rørelse, der udgik fra og bares af Folket, at den omplantedes paa dansk Grund, og den tilpassedes efter bedste Evne efter vore hjemlige Forhold. Den fik da ogsaa en Betydning, der strakte sig langt ud over det religiøse Omraade, hvor Trangen til aandelig Frigjørelse først var vaagnet, idet den, da Skrankerne først var faldne, og Folket i større Udstrækning end tidligere var kommet med til Literaturen og i det hele taget i Forhold til aandeligt Liv, vakte Videlyst og aandelig Sans ogsaa paa andre Omraader. Det laa i Sagens Natur, at den for den allerstørste Del maatte blive religiøs; og at den i andre Retninger i Virkeligheden kun opnaaede yderst fattige Resultater — „i Stedet for Historie fik man Annaler, for medicinsk Literatur Samlinger af Husraad, for Mathematik Regnebøger" —, havde sin ganske simple Grund i, at saa godt som alle de betydeligere Kræfter optoges af Kampen for den nye Lære og Befæstelsen af den, efter at den havde sejret, men der blev i Virkeligheden ved den forholdsvis vidtløftige religiøse Literatur og de Skrifter, der fremkom paa andre Omraader, lagt et Grundlag, hvorpaa

---

oplysende Indledninger og Anmærkninger, til Overskous Theaterhistorie I, N. M. Petersens Literaturhistorie II og III, Nyerup og Rahbek: Den danske Digtekunsts Historie I og II, P. V. Jacobsens tidligere anførte Afhandling i Hist. Tidsskr. V, S. Birket Smith: „Djævelen og Narren i det gamle danske Skuespil" (Danske Samlinger, 2 R. III), samt O. Skavlan: Holberg som Komedieforfatter, første Afsnit.

en folkelig Literatur havde kunnet udvikle sig, dersom Forholdene i øvrigt havde taget en Retning, der var gunstig for en saadan. Skjønt de Løfter, Reformationstiden syntes at give om Literaturens Udvikling i et folkeligt Spor, ikke bleve holdte, idet den snart slog ind paa en helt anden Vej, blev den Indflydelse, de betydeligste af de Forfattere, der havde bidraget til Reformationsværkets Fremme, øvede ved deres Skrifter, ingenlunde indskrænket til denne Gjæringstid; i lange Tider vedblev de at virke som Forbilleder for enkelte, som netop for en stor Del gjennem dem fik Blikket aabnet for en national og folkelig Literaturs Betydning. Den Kjæde af Forfattere, som, skjønt faa imod mange, med stadig usvækket Energi og Dygtighed hele det 17de Aarhundrede igjennem føre Kampen for det nationales Ret imod de fremmede Elementer, hvormed vor Literatur mere og mere overgroedes, har sine Forudsætninger og sine første Led i Reformationstiden.

Grunden til, at den folkelige Vækkelse, Reformationen førte med sig, ikke blev saa frugtbar, som man paa Forhaand kunde være tilbøjelig til at vente, og navnlig ikke blev af varig almindelig Betydning, maa nærmest søges i den alt for inderlige Forbindelse, man vedblev at vedligeholde med Tyskland, hvorfra den var udgaaet. Man nøjedes ikke med at modtage Impulsen fra det Land, hvor Initiativet blev taget, for saa at udvikle de nye og store Tanker selvstændig; dertil manglede her i alt for høj Grad den nødvendige Forudsætning, et kraftigt aandeligt Liv. Man fulgte i alle Maader saa nøje som muligt i de tyske Reformatorers Spor, der førte til den i det følgende Tidsrum stærkere og stærkere fremtrædende Sondring imellem den lærde og den folkelige Literatur. En anden Følge af det Afhængighedsforhold, hvori man fra første Færd af stillede sig til den tyske Literatur, var, at de danske Skrifter, ved hvilke Reformationen grundlagdes og befæstedes, for den allerstørste Del

blev Oversættelser. Dette maatte i flere Henseender være uheldigt. I vort Sprogs Udviklingshistorie kom Reformationstidens Literatur til at spille en overordentlig vigtig Rolle, idet det var igjennem den, et almindeligt dansk Skriftsprog sloges fast. Det er navnlig Kristjern Pedersen, hvis talrige Skrifter i denne Henseende blev af Betydning, idet han var sig fuldt bevidst, hvilken vigtig Opgave der her var stillet, og ogsaa de andre betydelige Forfattere tog for saa vidt Del i dette Arbejde, som de i Følelsen af, at det her ikke gjaldt om personlige Udtalelser til en snæver Kreds, men at det var det hele Folk, der skulde tales til, til en vis Grad fjærnede de enkelte Dialekters Ejendommeligheder fra deres Stil og stræbte efter en vis Ensartethed. Hvorledes Sproget kom til at se ud, maatte dog imidlertid for de flestes Vedkommende være en Sag af underordnet Betydning, idet det blot kom dem an paa at blive forstaaede, hvilket kunde give dem nok at bestille, eftersom de havde med Begreber og Forestillinger at gjøre, til hvilke der maatte findes helt nye Udtryk, og det er derfor ikke at undres over, at de tyske Skrifter, der for en saa væsentlig Del blev Kilden til dette Tidsrums danske Literatur, ikke blot blev bestemmende for dennes Indhold, men ogsaa fik en stor og alt andet end heldig Indflydelse paa Sprogets Karakter, saa meget mere, som der aldeles ikke var nogen Følelse for, at der heri laa en Fare.

III.

DEN LÆRDE TID.

Det blev allerede udtalt af de store Humanister paa Reformationens Tid, at der var Fare for, at Theologiens stigende Overmagt vilde medføre et nyt Barbari, og selv Luther synes ikke at have været ganske fri for Frygt i samme Retning. Disse Anelser gik, skjønt man ingenlunde blev staaende ved Theologien, men følgende de Impulser, Humanismen havde givet, søgte ind paa alle Videnskabens Omraader, kun alt for meget i Opfyldelse i den Tidsalder, man har betegnet som den lærde, og som hos os regnes fra lidt over Midten af det 16de Aarhundrede til Begyndelsen af det 18de. Saa længe Trosstriden stod paa, havde man været nødt til og havde vel ogsaa, dreven af den hele Bevægelses folkelige Karakter, følt ligefrem Trang til at opgive det lærde Apparat eller i alt Fald at lægge det saa vidt til Side, at man kunde faa Menigmand med. Da Striden var endt med, at Reformationen, efter at have vundet Indgang hos den store Masse, var bleven indført ved et Lovbud, og de fornødne Foranstaltninger til at sikre den vundne Sejr vare trufne, vendte man tilbage til det gamle Spor. Ligesom i Middelalderen Gejstligheden stod som de eneste Indehavere af aandelig Kultur, sondrede den lærde Stand sig efterhaanden mere og mere ud fra det øvrige Folk, fordybende sig i Studier, som kun alt for ofte vare tomme og ørkesløse og uden Forhold til Livet og Virkeligheden. Det hele Tidsrum er til Trods for de glimrende Navne, det har

at opvise, væsentlig set en Tilbagegangsperiode i aandelig Henseende. I den første Halvdel rørte der sig endnu et frisk og kraftigt Liv, en Eftervirkning af det stærke aandelige Røre, Reformationen havde vakt, men det blev svagere og svagere, aandløst Pedanteri fik mere og mere Indgang, og ved Periodens Slutning var Tilstanden en saadan, at den maa betegnes som aandelig Død eller i det mindste Stillestaaen. Man sysselsætter sig hele Perioden igjennem med Videnskaben i en Udstrækning og med en Iver og Arbejdskraft, der er al Ære værd og ofte er aldeles forbavsende, men den Maade, hvorpaa man forholder sig til det aandelige Arbejde, er overmaade forskjellig i Periodens første og sidste Halvdel. I Slutningen af det 16de Aarhundrede og noget ind i det 17de granskede man, fordi man virkelig var opfyldt af Trang til at faa Klarhed over, hvad man ikke forstod, i største Delen af det 17de Aarhundrede var Maalet nærmest at blive lærd, at ophobe saa mange Kundskaber som muligt uden at spørge om indre Sammenhæng og uden Hensyn til deres Betydning for Aand og Hjærte. Den sande Videnskabelighed manglede; derfor finde vi ved Siden af den dygtige Fremdragen af en Mængde nyt Stof saa meget Fantasteri og ørkesløs Syslen med uvæsentlige Detailler, og derfor trivedes den polyhistoriske Lærdom som aldrig før eller siden. Det gjaldt om at vide det mest mulige, d. v. s. at have saa mange Detailkundskaber som muligt paa de flest mulige Omraader, og det er næsten utroligt, hvor vidt mange naaede i denne Henseende. Om en virkelig Fordybelse i et enkelt var der derimod kun undtagelsesvis Tale.

Allerede dette var jo tilstrækkeligt til at bevirke, at Folket i Almindelighed kom til at staa overfor det Arbejde, der udrettedes paa Videnskabens forskjellige Omraader, som overfor noget fremmed, der aldeles ikke vedkom det. Men hertil kom endnu, at den Udsigt, der i Reformationstiden

syntes at aabne sig til, at Modersmaalet skulde komme til at indtage sin berettigede Plads i Literaturen, meget snart lukkedes igjen. Latinen kom atter i Højsædet ligesom før; den blev saa godt som udelukkende de lærdes Meddelelsesmiddel hos os som i hele Evropa, hvilket naturligvis blev af stor Betydning med Hensyn til det videnskabelige Samkvem imellem de forskjellige Lande, men i højeste Grad maatte vanskeliggjøre Opkomsten af en national Literatur. Ingen kunde vinde sig et berømt Navn som lærd ved danske Skrifter, og da det stod som det højeste Maal, skrev alle paa Latin. Af de egentlige Videnskaber var det i Virkeligheden kun Historien, der til en vis Grad gjorde sine Resultater tilgængelige for Menigmand. Og det var ikke blot Bøger, der skreves i det lærde Sprog, ogsaa til Breve o. desl. benyttedes det fremmede Maal, naar det ikke netop var ulærde, Meddelelserne gjaldt, og selv da var de vist i alt Fald som oftest krydrede med lærde Sentenser.*) Selv Mænd, der med Iver og Varme talte Danskhedens Sag og vilde „udjage og udpiske det fremmede af Sproget og Literaturen", vexlede Breve paa Latin, i den Grad var dette Tungemaal gaaet over i Blodet.

Undervisningen i Skolerne og den højere Uddannelse ved Universitetet svarede naturligvis til den Tilstand, her er angivet i almindelige Omrids. Skolerne, der som oftest kun havde et meget tarveligt Lærerpersonale, da Lærerembederne vare yderst slet lønnede, holdt længe nok paa sine Disciple, thi den almindelige Skolegang varede fra det syvende Aar, til man var nogle og tyve, men alt drejede sig om at lære at læse, skrive og tale Latin, og Undervisningen heri dreves paa den aandløsest mulige Maade, med Hug og Haandtaver, naar man forsyndede sig imod Grammatiken, og Pengebøder for

*) Der haves Exempel paa, at en Præst ikke blot førte sin Kirkebog paa Latin, men ogsaa udstedte Skudsmaal for sine Sognefolk paa dette Sprog.

hvert dansk Ord, man talte, thi Modersmaalet taaltes aldeles ikke, ikke engang ved Disciplenes Lege. Lærebøgerne vare paa Latin, ogsaa den latinske Grammatik, og skjønt der gjentagne Gange blev gjort Forsøg paa at faa gjennemført at „lære danske Børn den grammatiske Kunst ikke paa Latine, naar man først begynder derpaa, men paa Danske og paa deres Modersmaal, som de forstaar", blev disse fornuftige Bestræbelser dog fuldstændig frugtesløse; man vedblev at drive Undervisningen paa den tilvante absurde Maade, og først langt ind i attende Aarhundrede afløstes de latinske Lærebøger, og særlig den vigtigste af dem alle, den latinske Grammatik, af danske. Det var lige netop, at Peblingerne overhovedet lærte at læse og skrive Dansk. Først hen imod Slutningen af det 17de Aarhundrede foresloges der oprettet enkelte Skoler, som uden at være lærde Skoler skulde give en noget videre gaaende Undervisning end de, der vare bestemte for Almuens Børn, der vist nok i Reglen ikke fik mere end lidt Kristendomsundervisning, som de fik sig mundtlig indprentet. Et Forsøg, som under Kristian den fjerde gjordes paa at tilvejebringe Gymnasier af en noget højere Art end de almindelige lærde Skoler, et Mellemled imellem disse og Universitetet med Optagelse af enkelte Realfag, maatte opgives efter faa Aars Forløb. Ved Universitetet gik selvfølgelig alt paa Latin, Forelæsninger saa vel som Disputationer, og ogsaa her vaagedes der med Bøder og andre Straffe strængt over, at Naturen ingen Sinde gik over Optugtelsen og forledte de unge til at tale Dansk i Stedet for Latin, ligesom over, at man ikke forsyndede sig imod Grammatikens Regler, hvilket naturligvis bidrog væsentlig til, at Studenterne optraadte som et særskilt Lav overfor andre Folk, hvormed ogsaa den ensartede Dragt og de traditionelle akademiske Skikke o. s. v. stod i god Overensstemmelse. Det aandelige Liv, der udgik fra Højskolen, var det, naar enkelte udmærkede Lærere undtages, ikke synderlig bevendt

med. Det var Theologien, der førte Ordet først og sidst. Bedst trivedes ved Siden af den Filologien, men med andre Discipliner saa' det kun bedrøvelig ud; først hen i det 17de Aarhundredes anden Halvdel blev Forholdene saaledes ordnede, at der kunde være Tale om et nogenlunde frit Studium og en mere almindelig Dannelse, idet Griffenfeldt 1675 indførte den saa kaldte Examen philosophicum for at skaffe den studerende Ungdom, „som alene beflittede sig paa attestationem theologicam, de fornødne Fundamenter in philosophia et artibus". Professorerne var gjennemgaaende alt andet end ivrige for deres Gjerning, hvorom de gjentagne Irettesættelser for Forsømmelighed noksom vidne. Ved Paabud om, at ingen maatte præstevies, uden at have underkastet sig Examen her hjemme, søgte man at holde Landets Børn til at blive ved vor egen Højskole, men adskillige, som attraaede en videre gaaende Uddannelse i en eller anden Retning, end der kunde naas her hjemme, tyede dog ligesom fordum til fremmede Universiteter. Tyskland bevarede i denne Henseende sin Tiltrækningskraft, men Hovedstrømmen af de danske studerende, der drog did, hørte efterhaanden op at søge til Wittenberg, hvorhen den i Reformationstiden næsten udelukkende var gaaet; det blev nu Rostock, der besøgtes stærkest. Ogsaa til de sydlige Landes Højskoler drog mange danske, navnlig gjæstedes den i Padua hyppig. Senere fik Universitetet i Leiden, hvor Filologien trivedes som intet andet Steds, stor Tiltrækningskraft.

Det var selvfølgelig fra Borger- og Bondestanden, at den lærde Stand fortrinsvis rekruteredes, og der udgik fra den hele Slægter, som flere Menneskealdre igjennem havde Medlemmer at opvise, der hørte til Videnskabens højeste Aristokrati, men det maa fremhæves, at ogsaa den gamle danske Adel, som netop i dette Tidsrum, indtil den knækkedes ved Enevoldsmagtens Indførelse, stod i sin fuldeste Flor, spillede en vigtig Rolle i Literaturen. Det var en ud-

mærket Slægt, der sad inde med Landets Borge og Jordegods og var med at styre Land og Rige, ikke blot rig og mægtig, men gjennemgaaende dygtig i enhver Henseende, i Fredens som i Krigens Idrætter, i Besiddelse af levende Sans for aandelig Virksomhed, som de ofte hengav sig til med største Iver og drev det til noget meget betydeligt i. De fleste af dem tilegnede sig i deres Ungdom, for det meste paa Rejser i Udlandet, grundige og omfattende Kundskaber, mange vare ligefrem lærde, og under deres praktiske Gjerning i forskjellige Retninger fandt de som oftest Tid til at sysle med Bog og med Pen, ligesom de ogsaa paa anden Maade lagde deres Interesser i denne Henseende for Dagen ved at oprette Bogsamlinger, ved Understøttelse af boglige Foretagender, ved at hjælpe lovende Borger- og Bondesønner frem paa Studeringernes Vej o. s. v. Særlig Betydning fik det, at Adelen, som med al sin aandelige Interesse og al den Lærdom, den var i Besiddelse af, dog i Hovedsagen stod uden for det lærde Lav og havde sin vigtigste Gjerning paa andre Omraader, ved sin udpræget nationale Karakter bidrog væsentlig til, at det nationale og ægte folkelige ikke gik helt til Grunde i den lærde Kosmopolitisme — vi behøve blot at minde om, at det var paa Herreborgene, Resterne af vor Folkevisedigtning bjærgedes i Hus. Det var nu nærmest Adelsfruerne, der havde Æren deraf, og det fortjener i høj Grad at fremhæves, at mange af de adelige Damer ikke stod tilbage for Mændene i Henseende til aandelige Interesser; det var ingenlunde ualmindeligt, at de vare højt dannede og kundskabsrige Mennesker, og der fandtes ogsaa enkelte virkelig lærde Damer. Ved Siden af Adelen fortjener ogsaa Kongerne at nævnes. Baade Frederik den anden og Kristian den fjerde var Videnskabens Beskyttere og søgte paa forskjellig Maade at fremme den, ligeledes Frederik den tredje, som selv var en lærd Mand. Kristian den femte havde selv personlig ingen Interesse for lærde

Sager, men Griffenfeldt traf som Universitetets Patron vigtige Foranstaltninger til Videnskabelighedens Fremme.

Som alt berørt, var det Theologien, der i det lærde Tidsrum stod i første Række, og den herskede i Virkeligheden saa uindskrænket, at den kom til at paatrykke hele Periodens Literatur sit Præg. Den lutherske Lære var vel gjennemført under stærk og almindelig Tilslutning fra Folket, men det var dog sket i Kraft af et Lovbud; mangehaande Farer truede den unge evangeliske Kirke fra Katholiker, Reformerte og andre anderledes tænkende, og der maatte derfor tages grundige Forholdsregler, for at Læren ikke skulde blive forvansket. Den gamle Skolastik forsvandt vel, da man kom til at staa overfor de hellige Bøger, men det varede ikke længe, før den kom igjen i andre Former, men lige saa hæmmende for en sund og fri Udvikling. Theologiens Maal blev mere og mere gjennem subtile Distinktioner at udvikle og fastslaa Dogmer, Troen blev en Bogstavtro, Religionen mere og mere en Lære i Stedet for et Liv. Og jo mere man arbejdede sig ind i en snæver Orthodoxi, des større Trang følte Theologien til at sikre sig imod de Farer, den følte truede den, ikke blot paa dens egne Enemærker, men ogsaa fra de andre Videnskaber. Dens vigtigste Vaaben var Censuren, og det anvendte den med stedse stigende Strænghed. Censurbestemmelserne skærpedes stadig og gav saa at sige hele Literaturen i det theologiske Fakultets Haand, og hvilket Tryk det maatte lægge paa hele den literære Produktion ved at tvinge Forskningerne ind i bestemte, paa Forhaand givne Former, behøver ikke nærmere at udvikles.

Hvad der ventede den, der prøvede paa at gaa sine egne Veje, fik allerede det 16de Aarhundredes største Theolog i Danmark, Niels Hemmingsen, bittert at føle.

Niels Hemmingsen blev født 1513 i en lille Landsby paa Lolland, hvor hans Forældre var fattige Bønderfolk. Han mistede tidlig sin Fader, og hans Farbroder, som var Landsby-

smed tog ham da til sig. Det var først Bestemmelsen, at han skulde lære Farbroderens Haandværk, men da han snart røbede et hurtigt Nemme og stor Lyst til Bogen, blev han sat til Studeringerne. Da han var moden til at gaa til Universitetet, var den kjøbenhavnske Højskole fuldstændig opløst — det var paa Grevefejdens Tid —, og han drog derfor til Lund og studerede endnu tre Aar i Skolen der. Hvad der særlig lokkede ham derhen, var den Omstændighed, at han her under Rektorens, den dygtige Humanist Mag. Bent Arvidsens Vejledning havde Lejlighed til at lægge sig efter det græske Sprog, som Skolerne ellers sjælden gav sig af med paa den Tid. 1537 kom han til Wittenberg, ved hvis Universitet han studerede i fem Aar og erhvervede sig Magistergraden. Hans Flid og Begavelse skaffede ham snart Venner og Velyndere her som over alt, hvor han havde været; særlig vandt han i høj Grad Melanchtons Yndest og knyttede sig til Gjengjæld nøje til ham. Ledsaget af Spaadommen om, at han vilde drive det til noget stort, vendte den fattige Bondesøn, der allerede havde et godt Navn for Lærdom og Dygtighed, tilbage til Danmark, hvor han Aaret efter sin Hjemkomst blev knyttet til Universitetet som Professor i Græsk. Et Par Aar efter blev han Professor i Dialektik og Hebraisk, og 1553 besteg han den theologiske Lærestol, til hvilken hans Anlæg og Studier i en ganske særlig Grad henviste ham, og hvor han udfoldede en saa betydningsfuld Virksomhed, at hans Navn snart nævnedes med Beundring over hele Evropa. Foruden den Betydning, han fik for det aandelige Liv her hjemme gjennem sine stærkt besøgte Forelæsninger, sine talrige lærde Skrifter og sin Virksomhed som Præst — han beklædte i mange Aar ved Siden af sin Stilling ved Universitetet Embedet som Sognepræst ved Helliggejsts Kirke —, havde han ogsaa i det private Liv rig Lejlighed til at udøve en vækkende og gavnlig Indflydelse paa mange, som ved deres Stilling kunde lade den forplante sig til vide

Kredse, idet han uddannede adskillige unge Adelsmænd og andre unge Mennesker i sit Hus, bl. a. Niels Kaas og Anders Sørensen Vedel. Ved sin Virksomhed i disse forskjellige Retninger vandt han allerede tidlig ved Siden af sin evropæiske Navnkundighed her hjemme det smukke Tilnavn „Danmarks almindelige Lærer", og det var en ualmindelig talrig Kreds af taknemmelige Disciple, der flokkedes om ham. Stor Fortjeneste indlagde han sig ved at uddanne en dygtig praktisk Præstestand, hvortil der i høj Grad trængtes.

Niels Hemmingsens Skrifter ere meget talrige — omtrent 70, hvoraf de fleste ere vigtige og betydelige Arbejder — og fik en betydelig Udbredelse, hvorom de gjentagne Udgaver af mange af dem noksom vidne. I et enkelt af dem, „Livsens Vej" (1570), en kristelig Troslære, vil han have „alle Danske" i Tale, og det er derfor paa Modersmaalet, ellers er næsten alt. hvad han har skrevet, paa Latin, men adskillige af hans Bøger ere oversatte baade paa Dansk og Tysk. Hans Forfattervirksomhed omfatter alle Theologiens Hoveddiscipliner med Undtagelse af Kirkehistorien. Ved sine Kommentarer til alle det nye Testamentes Breve*) og andre Stykker af Biblen (Johannes' Evangelium, Apostlernes Gjerninger o. fl.) vandt han Ry som en af sin Tids lærdeste Exegeter. Blandt hans øvrige Skrifter, af hvilke der naturligvis her kun kan være Tale om at nævne nogle enkelte af de vigtigste, maa fremhæves hans latinske Postille (1561) og hans „Pastor" (1562), den første egentlige Pastoraltheologi, der udkom i Danmark. Hans Hovedværk er „Syntagma institutionum christianarum (1574), det første fuldstændige theologiske System, et Skrift, der paa én Gang gav ham Plads blandt Evropas berømteste Theologer og blev skæbnesvangert for hans Stilling her hjemme.

---

*) De udkom samlede 1572.

Som vi have set, var det navnlig Melanchton, Hemmingsen under sit Ophold i Wittenberg sluttede sig til, og han vedblev hele sit Liv igjennem at høre til dennes mest beundrende Disciple. Han delte ganske sin store Mesters Syn paa Theologien og var navnlig som han gjennemtrængt af Overbevisningen om, at den for den kirkelige Udvikling saa vigtige Enighed ikke, som de strængt lutherske Theologer mente, burde søges naaet ved ensidig Fastholdelse af et bestemt fastslaaet Lærebegreb, der maatte føre til, at Kirken splittedes i mindre Samfund, som gjensidig forkjætrede hinanden, men at, naar Enigheden i det væsentlige var til Stede, burde de forskjellige theologiske Skolers Tvistigheder ikke kunne føre til kirkelig Søndring. Af denne Betragtningsmaade, der til Dels havde sin Rod i Melanchtons og hans Tilhængeres større Sans for fri Videnskabelighed, fulgte en Tilbøjelighed til for de store Stridsspørgsmaals Vedkommende at indtage en mæglende Stilling, og dette blev navnlig Tilfældet i Henseende til Læren om Nadveren, hvor Melanchtons Opfattelse mere nærmede sig Kalvins end Luthers. Hemmingsen fordrede Enighed i det væsentlige; enhver, der skulde kunne regnes for „Guds Husfælle", krævede han, maatte staa paa de tre Trosartiklers Grund, men gjorde han det, prædikede Hemmingsen Fordragelighed, „om han end afviger fra os i nogle Sætninger, som ikke rokke Grundvolden". Hvad særlig Nadverlæren angaar, som blev det Punkt, der fældede Niels Hemmingsen, havde han allerede tidlig antydet sine Anskuelser, og de traadte mere og mere bestemt frem i hans Skrifter. Da de begyndte at vække Opsigt og Modsigelse som afvigende fra den rene Lutherdom, udviklede han dem paa Modersmaalet i sin Bog „Livsens Vej", som han bl. a. betegner som sin „Tros og Lærdoms Bekjendelse, som jeg haver bekjendt og lært udi denne Kjøbenhavns Skole hardt ved fyrretyve Aar", og endnu bestemtere hævder han i Fremstillingen af hele sit theologiske System („syntagma

institutionum"), at Sakramentet maa forklares „aandelig", og at Nadveren er indstiftet til Ihukommelse af Kristi Død, og at det er en aandelig Forbindelse med Kristus, den giver. I Reformationens Hjemstavn, Sachsen, førtes der just paa denne Tid en skarp Strid imellem de tvende Retninger, den ensidig lutherske og Melanchtons mere mæglende, og Kurfyrsten vaagede strængt over, at alt, hvad der stred imod den orthodoxe Lutherdom, blev slaaet ned. Man havde længe opmærksomt fulgt Hemmingsen, paa hvis berømte Navn de afsatte Professorer og Præster jævnlig beraabte sig, og Kurfyrsten skrev omsider 1575 til sin Svoger Frederik den anden og advarede ham imod de Vranglærdomme, der forkyndtes ved hans Hojskole. Følgen blev, at alle de kjøbenhavnske Professorer maatte underskrive en Forpligtelse til under Tab af Gods og Liv ikke at lære anderledes om Nadveren, end den augsburgske Trosbekjendelse foreskriver. Aaret efter forlangte Kurfyrsten, at Hemmingsen skulde tvinges til at tilbagekalde, hvad han havde skrevet om Nadveren. Kongen opfyldte hans Forlangende, og Hemmingsen maatte underskrive en ydmygende Tilbagekaldelse af, hvad han havde lært i Strid med Formularernes Ord. Men ikke engang dette offentlige og højtidelige Skridt kunde de tyske Theologer lade sig nøje med. De paastod, at Hemmingsen vedblev mundtlig at foredrage sin Lære, og Kurfyrsten klagede atter til Kongen, som nu uden Undersøgelse og Dom afskedigede den gamle Mand fra hans Stilling som Professor og Præst, hvilken han i saa lang en Aarrække havde beklædt med fremragende Dygtighed.

Resten af sit Liv tilbragte Hemmingsen i Roskilde, hvor han havde et Kanonikat. Saa længe Frederik den anden levede, holdt han sine Meninger om de omstridte Punkter tilbage og udgav i det hele taget intet, men efter Kongens Død tog han atter til Orde, idet han i sine sidste Leveaar udgav en Mængde latinske Skrifter, det ene mere skarpt og

uforbeholdent end det andet; det var saa langt fra, at han havde forandret sin Mening, at han tvært imod var bleven endnu fastere i den og for Nadverlærens Vedkommende udtalte sig i den nøjeste Overensstemmelse med Kalvins Opfattelse. Han viser sig i disse Skrifter fra hans senere Aar i Besiddelse af sin fulde Aandsfriskhed, skjønt Alder og anstrængt Arbejde havde røvet ham Synet. Han vedblev ogsaa til det sidste at afgive sin Stemme ved alle kirkelige Forhandlinger af nogen Vigtighed, og heri skete ikke engang nogen Afbrydelse imellem hans Afskedigelse og Frederik den andens Død, idet Regeringen af og til indhentede hans Betænkning om vanskelige Spørgsmaal. Hans Skrifter nød bestandig til Trods for den Vanskæbne, der var overgaaet ham, den højeste Anseelse. Paven satte dem paa Listen over de farlige Bøger; i Udlandet — betegnende nok i Genf, Kalvinismens Hovedsæde — udgav man endnu i hans levende Live en samlet Udgave af en stor Del af dem, og Bisperne her hjemme anbefalede dem som en fortrinlig Læsning for Præsterne.

Den 23de Maj 1600 døde denne fremragende Theolog, der med Føje er bleven betegnet som Danmarks Melanchton, 89 Aar gammel. „Som lærd Theolog", hedder det om ham hos N. M. Petersen, „var han Evropas Lærer, og som mere populær Skribent for Præstestanden en Velsignelse for sit Fædreland. Kristendommens Væsen sætter han mere i det indre end i det ydre og foretrækker Aanden for Bogstaven. Næret ved de gamles Skrifter og ved Selvtænkning derover hævede han sig, hvor stræng orthodox han end var, til Anskuelser, som man først finder udtalte med Klarhed et Aarhundrede efter".*)

Det lærde Tidsrums berømteste Theolog i Danmark efter Niels Hemmingsen var Jesper Rasmussen Brochmand, som i det meste af det 17de Aarhundredes første

---

*) En udførlig Biografi af Niels Hemmingsen af J. Møller findes i Engelstoft og Møllers „Historisk Kalender" II (1815).

Halvdel ved sin Virksomhed som Skribent, Universitetslærer og gejstlig gav Theologien her hjemme dens Præg og afgjørende førte den ind i den strængt lutherske Orthodoxis Spor i Modsætning til den friere Melanchtonske Retning, Hemmingsen havde fulgt. Jesper Brochmand, som var født 1585 i Kjøge, stammede fra en anset Borgerslægt. Allerede da han var 16 Aar gammel, blev han, kort efter at han var kommen til Universitetet, kaldet til Hører ved Herlufsholms Skole af Rektoren, den dygtige Filolog Johannes Alanus, under hvem han selv havde været Discipel. At han i saa ung en Alder blev sat til at undervise andre, er efter den Tids Forhold et stærkt Vidnesbyrd om de Evner, han tidlig maa have røbet, og den Modenhed, han allerede maa have naaet, og i god Overensstemmelse hermed søgte han, saa snart der blev Lejlighed dertil, bort til Steder, hvor Lærdommen stod i Flor, saa meget mere, som Alanus, der utvivlsomt har givet Stillingen ved Skolen den største Tiltrækning for ham, snart forlod den for at overtage et Professorat ved Kjøbenhavns Universitet. Efter at have været Hører i to Aar, rejste den unge Brochmand uden Lands. Det var foreløbig især Filologien, der lagde Beslag paa hans Interesse, og hans Rejse gjaldt derfor først Leiden, hvor denne Videnskab paa den Tid trivedes som intet andet Sted, baaren af en Række udmærkede og over hele Evropa berømte lærde. I tre Aar studerede han her de gamle Sprog, navnlig Græsk, samt Historie og Filosofi. Han tilbragte endnu to Aar i Holland, ved Universitetet i Franecker, og kaldtes saa hjem for at overtage Rektoratet ved den Skole, han havde været knyttet til først som Discipel og senere som Lærer, men allerede to Aar efter, i sit fem og tyvende Aar, gik han over til Universitetet, ved hvilket han skulde virke til sin Død, hele 42 Aar, som en af dets dygtigste og mest ansete Lærere. Efter Datidens Skik blev han ikke strax sat paa den Plads, som hans Anlæg og Evner gjorde ham særlig

skikket til, men maatte gjennemgaa den sædvanlige Trinrække, idet han først blev Professor i Pædagogik, siden i Græsk og endelig 1615 i Theologi, i hvilken Stilling han udøvede en betydelig Indflydelse og tog ivrig Del i de Kampe, Kirken i den af Staten som den eneste gyldige anerkjendte Form havde at bestaa til forskjellige Sider, saa vel imod de Forsøg, der gjordes for atter at bane Vej for Katholicismen, som imod de friere evangeliske Rørelser. 1639 blev han Sjællands Biskop, hvilken Stilling han beklædte til sin Død 1652 jævnsides med sit Embede som theologisk Professor. Ligesom Niels Hemmingsen øvede han ogsaa fra sit Hjem en betydelig, mere privat Indflydelse, som blev af ikke ringe Vigtighed, idet han samlede en Planteskole af unge studerende i sit Hus. Til denne Kreds hørte bl. a. Mænd som den senere Biskop Svane og Peder Griffenfeldt.

Brochmand var, som alt anført, fra først af nærmest optagen af rent humanistiske, navnlig filologiske og filosofiske Studier, og det var ogsaa denne Retning, hans Stilling ved Universitetet i de første Aar naturlig henviste ham til. Betydelige direkte Spor har hans Virksomhed paa dette Omraade dog ikke efterladt i Literaturen, det er udelukkende som Theolog, han vandt sin Berømmelse, men saa vel de enkelte rent humanistiske Skrifter, der haves af ham fra hans yngre Aar, som hans talrige theologiske Skrifter vidne om de udstrakte Studier, han har gjort i den græske og romerske Literatur. Hans egentlige Forfattervirksomhed begynder først ved hans Tilbagevenden til Universitetet som theologisk Professor, efter at han i nogle Aar (1616—20) havde ledet den udvalgte Tronfølgers, Prins Kristians Undervisning. Fra da af, og indtil Bispeembedet lagde Beslag paa en stor Del af hans Tid og Kræfter, udfoldede han en meget betydningsfuld literær Produktion baade i lærd theologisk Retning, der skaffede ham et højt anset Navn blandt hans Tids ypperste orthodoxe Theologer ikke blot her hjemme,

men ogsaa i Udlandet, og fik afgjørende Indflydelse paa Landets Præstestand og derigjennem paa den hele Udvikling, og i Retning af opbyggelige Skrifter paa Modersmaalet, som gjennem lange Tider i fuldt Maal tilfredsstillede Folkets religiøse Trang.

Under sit Ophold i Udlandet synes Brochmand, som paa den Tid var helt optagen af humanistiske Studier, at være bleven ganske uberørt af den friere Retning, der den Gang trængte sig frem i Theologien og navnlig i Holland hævdedes af en saa overlegen Aand som Hugo Grotius. Den wittenbergske Skole havde afgjort sejret hos os; efter at Niels Hemmingsen havde maattet bukke under for den, var det udelukkende den, der gav Tonen an, og Brochmand, som selv maatte danne sig som Theolog, sluttede sig paa det nøjeste til den og bidrog yderligere til at befæste den. Nogen ny Skole dannede han altsaa ikke, og naar det religiøse Liv i Danmark efterhaanden stivnede i en gold Orthodoxi, maa Skylden derfor væsentlig tilskrives ham som Theologiens Fører her hjemme i en lang Række af Aar. Han naaede imidlertid med sine fremragende Evner og sine omfattende Studier i forskjellige Retninger i Virkeligheden meget vidt inden for de Grænser, hans Individualitet og Forholdene satte ham, og navnlig er hans Hovedværk, „Universæ Theologiæ Systema“ (1633), et grundlærd og meget betydeligt Arbejde. Det var især paa dette omfangsrige Værk, Brochmands Berømmelse i hele den lutherske Kristenhed kom til at hvile, og det fik stor Indflydelse her hjemme for lange Tider. I 100 Aar efter hans Død, ja mere, brugtes dette System, i hvilket Forfatteren ikke blot satte sig til Formaal at give en udtømmende Dogmatik, men i hver Artikel forbinder Polemiken og Kasuistiken med denne, „som den bekvemmeste Haandbog ved de unge studerendes Disputereøvelser paa Kommunitetet. Den var som et uudtømmeligt Rustkammer,

der Aar ud og Aar ind frembød de stridende alle Angrebs- og Forsvarsvaaben, som den lærde Kamp æskede". Han gav selv et Kompendium af dette sit System, „Epitome Systematis Theologiæ", der i over et Aarhundrede var den almindelig brugte dogmatiske Haandbog. Hans stærke Side er den Skarpsindighed, hvormed hvert enkelt Dogme udvikles i alle dets Konsekvenser, og den uhyre Lærdom og dialektiske Færdighed, hvormed alle tænkte og fremsatte Indvendinger imødegaas. Systemet er naturligvis i alle Maader strængt luthersk, alt er givet paa Forhaand, og det gjælder blot at udvikle det i det foreskrevne Spor. „Det manglede ham paa Aandsdristighed til at sønderrive den evangeliske Traditions Lænker og følge de faa frisindede Reformatorer. Han var saa langt fra slig Følgagtighed, at han endog bestrider de oplyste og lærde Arminianere (til hvis Parti, som bekjendt, Hugo Grotius hørte) med samme Iver som de arrigste og taabeligste Kjættere".

Brochmands andet Hovedværk*) er rettet imod Katholikerne. Det er fremkaldt ved et Skrift, som Jesuiterne udgav i Kristian den fjerdes Svogers, den brandenburgske Markgrev Kristian Vilhelms Navn, efter at de havde forlokket ham til at gaa over til Katholicismen. Efter Befaling af Kongen, hvem det maatte være meget magtpaaliggende at svække Indtrykket af dette Skridt, imødegik Brochmand det jesuitiske Forsvarsskrift Punkt for Punkt, og i dette saa vel som i det Skrift, hvori han udførlig imødegik deres Gjensvar**), udfoldede han en saadan Belæsthed, at hans Biograf Jens Møller mener, at man næsten uden Indskrænkning kan underskrive den knapt et Aarhundrede efter Brochmand levende Niels Slanges Dom: „At vel ikke noget

*) *Λυχνος λογου προφητικου*, 1634.

**) Titelen paa Jesuiternes Gjensvar er „Apologia speculi Brandenburgici", Brochmands Modskrift — hele 3 Kvartbind — hed „Apologiæ speculi Brandenb. confutatio".

bedre og udførligere Værk haves, hvorudi den romerske Kirkes Afvigelser fra Kristi og Apostlernes Lærdom ere lagte for Dagens Lys".

Brochmand har behandlet Æmner fra saa godt som alle Theologiens Omraader. Det bør saaledes fremhæves, at han har skrevet forskjellige kirkehistoriske Afhandlinger, som endnu længe efter stod i stor Anseelse, ligesom der ogsaa haves udførlige og for deres Tid betydelige exegetiske Arbejder af ham. Ved Siden af de lærde, paa Latin affattede Skrifter har han udgivet en Del Arbejder paa Modersmaalet, blandt hvilke hans Huspostille, „Sabbathens Helliggjørelse"*) er det vigtigste. Denne Bog udmærker sig fremfor de andre Prædikensamlinger fra denne Tid ved at give en simpel og enfoldig Udlæggelse af Bibelens Ord; den lægger aldeles ikke an paa at glimre ved Lærdom, men søger kun at tale til Hjærtet, og i Sammenhæng hermed staar da det jævne, simple Sprog, hvori det hele Foredrag er holdt, og som staar i paafaldende Modsætning til den skruede og udtværede Stil, hvori de lærde Præster plejede at tale, naar de vilde opbygge Menigmand. Den indtager i Virkeligheden, uden at være i Besiddelse af betydelig Originalitet i nogen Henseende, en fremragende Plads i Datidens Literatur ved sit forholdsvis rene og flydende Sprog, og det er intet Under, at de gode Egenskaber, den er i Besiddelse af, gjorde den til en overordentlig yndet Læsning, som lige indtil vor egen Tid holdtes i Agt og Ære hos den danske og norske Almue, hvorom det store Antal Udgaver, hvori den foreligger — over 10 — vidner. Ved Siden af dette Arbejde, der har holdt Brochmands Navn oppe blandt Menigmand, længe efter at hans lærde Skrifter vare lagte paa Hylden, have de øvrige danske Bøger fra hans Haand kun lidet at betyde. De vigtigste ere en „Gudelig Undervisning, om et Guds Barn

*) Vinterparten 1635, Sommerparten 1638.

uden sin Sjæls Skade kan antage den papistiske Religion" (1627) og „En Kristens aandelig Kamp" (1627).

Brochmand havde, som vi have set, det Held, at den Retning, hvori hans Personlighed førte ham, faldt sammen med den, hvori Forholdene drev hele Udviklingen ind her hjemme. Han var utvivlsomt ikke paa langt nær en saa betydelig Aand som Niels Hemmingsen, men de Forudsætninger, som Tiden havde Brug for, var han i fuldt Maal i Besiddelse af. Han var „den ypperste og varmeste Talsmand for sin Tids Kristelighed; og med al hans skarpe dogmatiske Ubøjelighed, og med al hans statskirkelige Haardhed maa ogsaa den kommende Tid nævne hans Navn med Ærbødighed og Højagtelse. Det blev ved hans Død erkjendt, at Fædrelandet i ham mistede sin navnkundigste Videnskabsmand, sin dybsindigste Theolog, sin nidkjæreste Biskop"*).

De to fremragende Forfattere, hvis Virksomhed vi nys have dvælet ved, betegne de to stridende Retninger i Theologien inden for det lærde Tidsrum; om disse tvende samler sig væsentlig hele Periodens theologiske Literatur, saaledes at den Hemmingsenske Skole har Overvægten i Slutningen af det 16de Aarhundrede og i den første Halvdel af det 17de jævnlig forsøger at bane sig Vej, medens den strængt orthodoxe Lutherdom i det 17de Aarhundrede breder sig mere og mere, stadig støttet af Regeringen, der, ligesom allerede i Frederik den andens Tid, var meget ængstelig for Stridigheder i religiøse Sager, og som bestandig søgte at undgaa disse ved at holde sig saa nær som muligt op til den wittenbergske Skoles Retning, som man fra første Færd af var slaaet ind paa; med Brochmand vandt den afgjort Sejr, hvorefter den, navnlig efter Enevoldsmagtens Indførelse, mere og mere stivnede i abstrakte dogmatiske Former. Det var en haard Dyst, der førtes, inden den friere Strømning i Theolo-

---

*) L. Helweg: Den danske Kirkes Historie efter Reformationen I, 375. „Biskop Jesper Brochmands Levnet, beskrevet af Jens Møller" findes i Engelstoft og Møllers Historisk Kalender III, 1817.

gien blev trængt tilbage, og de sejrrige orthodoxe fo'r ikke med Læmpe mod deres Modstandere. Hemmingsen havde mange Disciple, og endnu flere vare de, der, uden at være enige med ham i ét og alt, dog nærmest hyldede hans mere frisindede Retning. Kampen imod dem optoges især af Brochmands Forgænger paa Sjællands Bispestol, Præstesønnen Hans Povlsen Resen (1561—1638), som ved sin ualmindelige Viljekraft og sin store Skarpsindighed i Forbindelse med den store personlige Gunst, han stod i hos Kristian den fjerde, var særlig skikket til at føre denne Kamp sejrrig til Ende og lægge en fast Grundvold for den Bygning, Brochmand siden skulde fuldende. I sit tredivte Aar blev Resen efter sin Hjemkomst fra en syvaarig Udenlandsrejse, paa hvilken han blev Magister i Wittenberg, Professor i Logik, 1597 blev han Professor i Theologi, og 1615 udnævntes han til Sjællands Biskop. Som Universitetslærer arbejdede han ivrig for Skolevæsenet, navnlig ved at forfatte gode Lærebøger i forskjellige Fag, og for den Opfattelse af de religiøse Spørgsmaal, som han ansaa for den rette, kæmpede han ikke blot fra Kathedret, men ogsaa ved talrige Skrifter. Han udgav saaledes efter kongelig Befaling 1607 en ny Oversættelse af Biblen, den første af dem, der kom frem, som er udarbejdet efter Grundsprogene. Dette Arbejde fremkaldte 1609 en Strid med Ivar Stub, Professor i Hebraisk, som havde tilladt sig at kritisere denne kongelig avtoriserede Oversættelse. Hvor stor Resens Indflydelse var, og i hvilken Grad den Retning, Resen kæmpede for, allerede havde Overtaget, ses bedst af det Udfald, denne Sag fik: Stub, som bl. a. af Resen beskyldtes for Kryptokalvinisme, blev dømt fra sit Embede. Endnu heftigere var Striden med Præsten Oluf Kok, som havde angrebet et Par af Resens Skrifter; han blev ikke blot afsat fra sit Embede, men blev endog dømt fra Livet og beholdt det kun ved sær kongelig Naade imod at rømme Land og Rige. Resen blev frikjendt for Koks Beskyldninger

for at haveført vrang Lærdom i de paagjældende Skrifter, men blev dog opfordret til at udvikle sine Anskuelser om de omtvistede Punkter (Treenigheden og Kristi menneskelige Natur) baade paa Latin og Dansk, hvilket blev Anledningen til, at han udgav sit Skrift „De sancta fide" (1614), som ogsaa udkom paa Dansk („Om den hellige Tro til den sande Gud") for Lægfolks Skyld. Det betegnes af Helweg*) som „det dybsindigste Forsøg paa en spekulativ Opfattelse af den kristelige Lærdom, som vor ældre Theologi har at opvise". Den Kokske Sag trak ogsaa den fyenske Biskop Hans Knudsen Vejle med sig, idet denne, som stærkt misbilligede Koks Afsættelse, 1616 blev afsat for sine Ytringer i den Anledning og for Kryptokalvinisme.

Disse Exempler maa være tilstrækkelige til at vise, hvor haardt Resen, som dog ikke blot var en stridbar Mand, men virkelig omfattede sin Sag med Varme og Nidkjærhed, fuldt overbevist om dens Retfærdighed, tog fat paa sine Modstandere, og dette System fortsattes under Brochmand. Enhver fra den herskende orthodoxe Opfattelse afvigende Mening blev kuet, indtil alle den Slags Tendenser vare kvalte. Som et særlig fremragende Exempel i denne Retning kan anføres den ualmindelig kundskabsrige og fromme Adelsmand Holger Rosenkrands (1574—1642). Han erhvervede sig tidlig, til Dels ved Tydsklands berømteste Universiteter, en omfattende Lærdom og var særlig en udmærket Theolog, kyndig baade i Græsk og Hebraisk. Ved sin Hjemkomst fra Udlandet blev han, som tilhørte en af Landets ypperste Slægter, dragen ind i det praktiske Liv, men omsider opgav han sin Stilling i Rigsraadet for paa sin Gaard Rosenholm helt at kunne hellige sig til sine Studier og Andagtsøvelser. Hans Religiøsitet var ikke fri for at være noget overspændt, men han vandt ikke des mindre med fuld Føje et stort Ry

*) Den danske Kirkes Historie efter Reformationen I, S. 257.

for theologisk Lærdom, et Ry, der var grundet dels paa den Brevvexling, hvori han stod med lærde baade ude og hjemme, og paa hans Skrifter, som for en stor Del udkom i Udlandet, for at han kunde undgaa Theologernes Censur. Omsider kom han dog i Konflikt med dem. 1636 udgav han et Skrift kaldet „Fürstenspiegel“ af den i Reformationstiden bekjendte Markgreve Albrecht af Brandenburg og ledsagede det med et udførligt Forord, hvori han gjorde Rede for dets Indhold. Den slesvigske Superintendent Stefan Klotz tog af dette Forord Anledning til at beskylde ham for forskjellige Kjætterier, og det theologiske Fakultets Mening blev æsket. Fakultetet frikjendte ham vel for at have gjort sig skyldig i egentlig Vranglære, og Rosenkrands slap derfra med Aflæggelsen af en Trosbekjendelse („Veritas viæ vitæ æternæ“ 1637), hvormed Kongen lod Sagen falde, vist nok nærmest af Hensyn til hans adelige Stand, skjønt det nævnte Skrift ingenlunde tilfredsstillede de orthodoxe Theologer men gav Anledning til en stedse heftigere og heftigere Polemik imellem dem og Ridderen, som varede ved lige indtil dennes Død. Hvor galt det kunde gaa, kan ses af den Skæbne, der overgik Præsten Jørgen Friis i Sevel, som 1643 kom paa Bremerholm, fordi han efter Theologernes Mening lagde for stor Vægt paa den i Troen og Daaben givne Syndsforladelse og ikke var til at bevæge til at gjenkalde sine formentlige Vranglærdomme.

Af Forfattere paa Theologiens forskjellige Omraader har det lærde Tidsrum naturligvis foruden dem, vi allerede have nævnt, en stor Mængde at opvise, de fleste og forholdsvis betydeligste i Periodens første Halvdel, idet den stivnende Orthodoxi, der mere og mere blev eneraadende, ingenlunde var gunstig for et dybere gaaende theologisk Studium. Deres Skrifter have nu med ganske enkelte Undtagelser selvfølgelig kun Betydning i Videnskabens Historie, og vi skulle derfor her indskrænke os til at nævne nogle enkelte

af de mest fremragende. Kort Aslaksen (f. i Bergen 1564, † 1624), der tilhørte den kalviniserende Retning, men ved sin forsigtige og eftergivende Holdning overfor den myndige Resen undgik Ulemper deraf, udfoldede, efter at han Aar 1600 var bleven knyttet til Universitetet, ved hvilket han syv Aar efter blev Professor i Theologi, en betydelig Forfattervirksomhed og udgav bl. a. en Reformationshistorie paa Latin og Dansk*). Den første, der behandlede Danmarks Kirkehistorie paa Modersmaalet, var Præsten Povl Jensen Kolding (1581—1640), som dog indlagde sig endnu større Fortjeneste som en af den forurettede Danskheds ivrige Talsmænd og ved sit dygtige Arbejde i flere Retninger for dets Fremme. Jens Dinesen Jersin (1587—1634), som, efter at have været Professor ved Universitetet og Præst i Kjøbenhavn, 1629 blev Biskop i Ribe, havde ogsaa tidlig Blikket aabent for Modersmaalets Betydning og arbejdede ivrig for at skaffe det Indgang i Skolen. og han forfattede ogsaa sine vigtigste Skrifter paa Dansk, „enddog jeg det med mindre Umage og med større Anseelse paa Latine kunde forfærdiget“: han paalagde sig saa meget mere denne Tvang, som „jeg haver det befunden og forfaren, at de enfoldige og de, som enfoldigst forstaar Christum, og véd intet mere end deres Modersmaal, haver ofte de dybeste Anfægtninger“. Han søgte at bekæmpe den almindelig herskende Lettroenhed ved en „Traktat om Mirakler, Tegn og Aabenbaringer“ (1632). „En rigtig Vej, som fører til det evige Liv“ (1633) og „Troens Kamp og Sejr“ (1635), der ligesom det først nævnte Skrift have saa vel Menigmand som Præsterne for Øje, ere nærmest rene Andagtsskrifter, men staa som saadanne højt over det meste af, hvad Tiden

*) Oratio theologico-historica de religionis per D. Martinum Lutherum reformatæ origine et progressu ab. an. 1517. Havn. 1621. Den danske Oversættelse 1622.

ellers frembragte i den Retning, og holdt sig ogsaa i lange Tider, atter og atter optrykte*). Til den lærde Theologi i strængeste Forstand maa derimod henregnes den Forklaring over Luthers Katekismus, som Kristen Steffensen Bang (f. 1580 i Aalborg, Præst i Norge, † 1678) udgav i 10 Kvartbind; „endnu i vore Dage optrykker man hans Skrifter, og de læses atter og atter, selv af de højlærde der oppe (i Norge)“**). Blandt de mange Fejdeskrifter imod andre theologiske Retninger end den evangelisk-lutherske fortjener særlig at nævnes det Par Disputatser, hvormed den theologiske Professor Kristian Nold 1678—79 imødegik et af de Skrifter, ved hvilke Niels Stensen, der var gaaet over til Katholicismen (hvorom mere senere), søgte at forsvare dette opsigtvækkende Skridt. De kalvinske Lærdomme bekæmpes endnu 1690 af den theologiske Professor Hans Vandal i et Skrift, som er mærkeligt ikke blot ved, at det undtagelsesvis er forfattet paa Dansk, fordi „det ikke er nok alene med de lærdes Tungemaal, som paa vores høje Skole brugelig er, men man maa møde Faren, hvor den synes størst, og med vort eget Lands Tungemaal tale og skrive om disse Ting for de ulærde og enfoldige af alle Stænder og begge Kjøn“, men ogsaa derved at det ikke indskrænker sig til i almindelige Udtryk at polemisere imod Kalvinismen, men søger at oplyse om dens historiske Oprindelse ved Siden af, at det gjendriver dens Bevisførelse.

Ved Siden af den lærde Theologi trivedes den folkelige ikke mindre frodig, men det er overmaade lidt af den store Masse Andagts-Skrifter af forskjellig Art — store Postiller og smaa Traktater, og hvorunder man ogsaa kan med-

---

*) Om denne mærkelige Mand haves en udførlig Monografi, „Jens Dinesen Jersin, Bidrag til Danmarks Skole- og Kirkehistorie i det 17de Aarhundrede“, af S. M. Gjellerup 1868—70.

*) Barfods Fortæll. af Fædrel. Hist. II. S. 101. Udg. 1869.

regne de talrige og vidtløftige Ligprædikener —, der fortjener at kaldes virkelig opbyggelig Læsning, — det er i Virkeligheden et af de mest talende Vidnesbyrd om Tidens Goldhed, at de en Gang have gjort Fyldest som saadan. Formen vexler naturligvis noget med Tiderne, men Fremgang er der ikke, tvært imod maa man sige, at denne Andagtsliteratur arges, som den ældes. Religiøs Varme og Begejstring er der kun glimtvis Tale om, og mindre og mindre, jo yngre Skrifterne ere; det gjælder saa godt som udelukkende om atter og atter at indprente de fastslaaede Dogmer. Foredraget er bredt og udtværet, gjennemvævet med Skriftsteder — i Ligtalen over Niels Juel f. Ex. er der anvendt over 2000 Skriftsprog —, som oftest sammenstillede paa den besynderligste Maade, bibelske Lignelser og mer eller mindre skruede Allegorier, som vist nok for en stor Del i Virkeligheden laa over de Læseres Horisont, for hvem de vare bestemte. Smagløsheden er i stadig Stigen og naar undertiden en utrolig Højde. Man behøver blot at se paa Titlerne for at faa et Indtryk af den Luft, der slaar en i Møde fra disse Bøger. Holberg anfører i en af sine Epistler (den 126de), i hvilken han spotter derover, følgende (ikke opdigtede) Titler: „Nyt Skind paa Merians Tromme. Bibelske Stueuhr. En from Kristens Nathue, sammensyet med kraftige Sprog af den hellige Skrift. Solens blodrøde Nedgang. Duen i Klippens Rif. Evigheds Pegefinger. Lystmad. Forældre- og Børne-Konfekt. Fandens fire Døtre. Kateketisk Mælk. Katekismi Postbud og Brevdrager“ og tilføjer, at „man maa og se til, at Titlen opfylder den første hele Side af Skriftet, saa at den giver til Kjende ikke alene alt, hvad det indeholder, men endogsaa hvad det ikke indeholder“. Ved Opremsningen af de anførte Titler siger han ironisk beklagende, at der er kun faa saadanne „sindrige Titler“, og at ellers „ere de øvrige kun tørre og mavre“, hvilket er Skade, eftersom „Titler paa Bøger have samme Virkning, som Tjære paa Hjul“, men der er i Virkeligheden Overflod

paa Andagtsbøger fra det 17de Aarhundrede, hvis Titler ikke staa tilbage for de nævnte i „Sindrighed". En enkelt Titel, hverken bedre eller værre end saa mange andre, skal anføres fuldstændig. Det er et Skrift af Niels Helvad fra 1629 og hedder saaledes: „Morsus Diaboli eller den bitre Sandhed om Judas Ischarioths, Kristi Forræders Kompagni og Gildehus, til hvilket henhører alle falske, forræderske, løgnagtige Øretuder, Trappedrager, Spitzhøfder, Bagvasker, Beklikker, Riddero (ↄ: Ridder Rød), Talerkenslikkere, Øjentjenere, Parasiter, Kalumnianter, Æreskjænder, Paskvillenskriver og -digter." Af den store Mangfoldighed fortjener kun nogle enkelte at fremhæves for deres gode Egenskaber. Niels Hemmingsens „Livsens Vej" og Brochmands Huspostille ere allerede nævnte, ligeledes Jersins tre Skrifter, der ogsaa, og maaske nærmest, kunne regnes med til den folkelige Andagtsliteratur. Endnu skal anføres „Hellige Dages hellige Tanker over Evangelierne og Epistlerne" (1684 og 1693), en Postille af Henrik Gerner, hvis Forfattervirksomhed som Digter og Sprogmand senere vil blive omtalt, og som ogsaa i denne Prædikensamling udmærker sig fordelagtig i Henseende til Sprog og Stil i Sammenligning med de fleste af sine samtidige.

En sørgelig fremragende Plads blandt de Skrifter, der skulde tjene Lægfolk til religiøs Oplysning, indtager den overordentlig righoldige Overtroens Literatur. Den mangelfulde Naturkundskab i Forbindelse med Tidens hele bornerte Retning i religiøs Henseende, den aandløse Maade, hvorpaa den hellige Skrift opfattedes, maatte gjøre Jordbunden særlig modtagelig for Ukrudt af denne Art. „Livsanskuelsen havde tabt al Natur og Friskhed", hedder det i den ypperlige Karakteristik, N. M. Petersen har givet af det lærde Tidsrum paa dette Punkt*). „Trossystemet gik netop ud paa Livets Fordømmelse, Menneskenaturens totale Fordærvelse.

*) Bidr. t. d. d. danske Lit. Hist. III, 186.

Gud var en bestandig fortørnet Gud, og han delte Herredømmet over Verden med Djævelen. Alle naturlige Begivenheder stredes de om; alle Landeplager vare Straffedomme; naturlige Sygdomme betragtedes som Djævelens Værk. Den menneskelige Skæbne knyttedes til Himlens Begivenheder, for at udforske den hengav man sig til Stjærnetyderi og Nativitetsstilling. Troen paa lykkelige og ulykkelige Dage fremkaldte Ængstelighed ved ethvert Skridt i Livet. Der saas Tegn og underlige Gjerninger ikke blot paa Jorden, i Misfostre, i Storm og i Jordskjælv, men ogsaa paa Himlen; ved Kometer og Blodregn prædikede Gud i sin Vrede for den syndige Slægt. Literaturen oplyser, at Præstestanden i Almindelighed, skjønt klassisk dannet og theologisk oplært, ikke stod over Hoben, og det er sande Lysglimt, naar man finder enkelte Undtagelser derfra. Rædsomst ytrer denne Ugudelighed sig ved Troen paa Djævelen og hans Gjerninger, hans Ord og Sakramenter, og i dens Følger: Troen paa Besættelse, Forgjørelse og anden Trolddom, gruelig Tortur og Døden paa Baalet". I alle de i denne Karakteristik angivne Retninger har Overtroen efterladt sig talrige Spor i Literaturen i Skrifter, der for os naturligvis kun have rent kulturhistorisk Interesse til Oplysning af Tidsalderens Tænkemaade, hvilket de imidlertid ogsaa have i meget høj Grad, men som den Gang spillede en overordentlig betydelig Rolle. Der er næppe ret mange af Tidens Forfattere, selv af de allerbetydeligste, der, naar de kom til at berøre dette Æmne, ikke røbede, at de fuldstændig delte Tidsalderens forfærdelige Vildfarelser paa dette Omraade. Niels Hemmingsen nærer saaledes ingen Tvivl, om „at Foragt for den sande Guds Dyrkelse er Aarsag til, at de ubarmhjærtige Tyrker have rejst sig imod Kristenheden"; Jesper Brochmand giver Anvisning til at fordrive Spøgelser og helbrede Folk, der ere besatte af Trolddom, og selv Jersin, som var iblandt de første, der stillede sig imod den voxende Overtro og i den

Anledning blev udraabt som Atheist og Fritænker, er dog ikke kommen videre, end at han i sin „Traktat om Mirakler o. s. v.“, det Skrift, der netop skaffede ham dette Ry for ugudelig Vantro, f. Ex. kan sige: „Derfor vil jeg ikke raade nogen til at sige paa denne Dag, at alle de sælsomme Hændelser, som sig begiver med vanskabte Fødseler, med Aabenbaringer, med Blod, i Vand, paa Klæder, i Maden og med Tegn paa Himmelen, skulde aldeles intet have paa sig, eller Gud aldeles derforuden at være, saa at de slet uden al Eftertænkelse skulle gaas forbi. Men dog er det vist derhos, og kan ikke nægtes, at Fanden haver sin Finger i mange Stykker og spøger og giver sig udi mange Gjerninger for Gud og vil tros for Gud, da det dog er Satan selv fra Helvede“. Om at indlade os paa at gaa i det enkelte med denne Literatur om Tegn og underlige Gjerninger af den Art, som Holberg paa saa mange Steder i sine Skrifter driver Gjæk med — thi endnu i hans Dage passerede de jævnlig —, kan der naturligvis her ikke være Tale. Kun skal her som et exemplum instar omnium mindes om Skriftet „Kjøge Huskors“, en udførlig Beretning om alle Djævelens Bedrifter i Kjøge i Aarene 1607—1608, som Johan Brunsmand, den Gang Rektor paa Herlufsholm, senere Præst, udgav 1674, og i hvilket denne Literatur vist nok kan siges at kulminere. Bogen modtoges med Begjærlighed, „gjorde Lykke“ og gjorde sin Forfatter navnkundig. Først hen imod Slutningen af det 17de Aarhundrede begynder der en svag Reaktion, som bl. a. viser sig i, at dog Bedragerierne i den bekjendte Thistedske Besættelsessag afsløredes.

Ved Siden af Theologien trivedes ogsaa de friere Videnskaber, ikke blot i den Forstand, at man tilegnede sig de Resultater, som den over hele Evropa med største Iver drevne Forskning paa alle Omraader naaede, men ogsaa saaledes, at Danmark tog overordentlig hæderlig Del i det selvstændige Arbejde og paa flere Punkter har en ikke ringe

Del i Æren for de betydelige Fremskridt, der gjordes. Det var navnlig Naturvidenskaberne, der i det lærde Tidsrum havde Dyrkere at opvise, hvis Navne vare kjendte over hele den lærde Verden og for bestandig staa indskrevne i Videnskabens Historie. Det kunde ved første Øjekast synes underligt, at Erfaringsvidenskaberne kunde blomstre under det strænge Herredømme, der øvedes af en Theologi som den, vi have søgt at give en Forestilling om, thi det er umiddelbart indlysende, at de efter deres inderste Væsen ikke kunde forliges med den. At Theologien paa mange Maader maatte virke hæmmende paa Naturvidenskabernes frie Udvikling som paa alle andre Omraader, følger af sig selv, og naar det ikke skete i højere Grad, end Tilfældet blev, maa Grunden nærmest søges i, at Modsætningen imellem dem i Almindelighed ikke var kommen til Bevidsthed for nogen af Parterne, om end enkelte af Naturforskerne kunne have skimtet den mer eller mindre tydelig til Trods for alle de traditionelle Fordomme, hvori Naturvidenskaberne endnu vare hyllede, og som der skulde Aarhundreder til at sprede. Gjennemgaaende arbejdede de fredelig ved Siden af hinanden, saaledes at Naturvidenskaberne i denne deres Barndomsperiode over alt, hvor de berørte Theologien, anerkjendte dennes Overhøjhed, som derfor aldeles ikke følte sig truet fra den Kant. Det er saa langt fra, at der er Tale om noget fjendtligt Forhold, at Theologien undertiden søgte Udgangspunkter for sine Betragtninger i den rationelle Viden, og vi se da ogsaa i denne Polyhistoriens Tidsalder adskillige Mænd i gejstlige Stillinger ved Siden af Theologien med Iver dyrke naturvidenskabelige Studier.

Mathematiken og de med den beslægtede Videnskaber gjorde betydelige Fremskridt. Allerede 1562 fik Kjøbenhavns Universitet sin første Professor matheseos, og denne Videnskab havde ogsaa uden for Universitetet enkelte Dyrkere. Det var dog nærmest for Astronomiens Skyld, man lagde sig

efter Mathematik; om noget selvstændigt Studium af den for dens egen Skyld var der næppe Tale hos os, og selv Astronomien dyrkedes endnu nærmest af Hensyn til Astrologien, der stod højt anskrevet hos Evropas Konger og Fyrster, hvilket i væsentlig Grad bidrog til at fremhjælpe Astronomien, som mere og mere viklede sig ud af det mystiske Svøb. Vor første store Astronom, Tyge Brahe, var saa godt som nogen hildet i sin Tids astrologiske saa vel som i dens alkymistiske Vildfarelser, men Astronomien blev dog for ham Hovedsagen, og ved den vandt han sig et udødeligt Navn i Videnskaben.

Tyge Brahe tilhørte en af vore ældste og mest ansete Adelsslægter. Hans Fader var Rigsraaden Otto Brahe til Knudstrup i Skaane, og paa dette gamle Herresæde blev han født den 24de Decbr. (14de Decbr. gl. Stil) 1546. Han opdroges imidlertid ikke i Hjemmet, men af sin Farbroder Jørgen Brahe. Kun 13 Aar gammel kom han til Universitetet, men det varede ikke længe, før end hans tidlig vaagnende Interesse, for hvad der foregik paa Himlen, og i det hele for alle Naturbegivenheder drog ham bort fra Filosofien og Rhetoriken, som han efter sine nærmestes Ønske lagde sig efter. Det var Hensigten, at han skulde uddanne sig for Statstjenesten, og det var derfor ingenlunde efter hans Farbroders Hoved, at han med stadig vexlende Iver kastede sig over mathematiske Studier, og i Haab om atter at faa ham ind i det ønskede Spor sendte Jørgen Brahe ham nu til Udlandet for at studere Jura under Opsigt af Anders Sørensen Vedel som Hovmester. Denne havde de strængeste Instruktioner, men den unge Tyge slap ikke sin Yndlingsvidenskab, men fortsatte, saa godt det lod sig gjøre, sine astronomiske Studier i Smug og med de yderst tarvelige Hjælpemidler, der stode til hans Raadighed. Efter tre Aars Ophold i Leipzig vendte han tilbage til Danmark, men da Farbroderen kort efter døde, drog han atter til Udlandet,

hvor han allerede begyndte at vække Opmærksomhed ved sine Iagttagelser og sine Instrumenter. I Aaret 1572 opdagede han under et Besøg hos sin Morbroder Sten Bilde paa Herridsvad Kloster den pludselig opblussende og efter nogen Tids Forløb atter forsvindende „nye Stjærne“ i Stjærnebilledet Kassiopeja, og denne Opdagelse fremkaldte hans første Skrift*), som han dog kun paa sine lærde Venners indtrængende Opfordring gik ind paa at lade trykke, i det han selv fra første Færd af mente som de fleste af sine Standsfæller, at det ikke sømmede sig for en Adelsmand at udgive Bøger. Da Isen først var brudt, fulgte der snart flere Skridt efter, som i Samtidens Øjne maatte tage sig ud som uværdige for en Adelsmand. Han ægtede en uadelig Pige, efter nogles Sigende en Præstedatter, efter andres en Bondepige, hvilket naturligvis i høj Grad forargede hans jævnlige. Efter Frederik den andens Opfordring holdt han paa Universitetet Forelæsninger, som rigtig nok vare fremkaldte ved en Del unge Adelsmænds Ønske om at lære noget om denne Videnskab, men for Flertallet af Datidens Adel har dette, at han saaledes nedlod sig til at stille sig i Række med Professorerne, utvivlsomt staaet som noget meget slemt. Han begyndte mere og mere at føle sig utilfreds her hjemme, og han tog endogsaa paa en Udenlandsrejse den Beslutning at bosætte sig i Basel for at kunne leve uforstyrret for sin Videnskab. Frederik den anden vilde imidlertid ikke give slip paa ham. For at faa ham til at blive tillagde han ham ikke blot en aarlig Løn, men gav ham ogsaa Øen Hveen i Len og lovede ham rundelig Understøttelse til at indrette sig der, som han fandt det hensigtsmæssigt for at kunne drive sine Studier. Her levede han nu i en og tyve Aar optaget af betydnings-

*) De nova et nullius ævi memoria prius visa stella, jam pridem Anno a nato Christo 1572 mense Novembri primum conspecta, contemplatio mathematica. Hafniæ 1573.

fuldt Arbejde. Kongens Gavmildhed i Forbindelse med hans egen store Formue satte ham i Stand til her at bygge sit berømte Uranienborg med Observatoriet Stjærneborg, til at lade udføre kostbare og udmærkede astronomiske Instrumenter og i det hele til at indrette sig saaledes, at det saa vel som hans Opdagelser og de Skrifter, han udsendte fra sit Bogtrykkeri paa Uranienborg, gjorde ham berømt over hele Evropa og skaffede ham Besøg ikke blot af lærde fra alle Lande, men ogsaa af Konger og Fyrster. Saa længe hans Velynder Frederik den anden levede, gik alt vel, men efter hans Død begyndte han atter at blive mere og mere misfornøjet med Forholdene her hjemme. Man var ham ikke længer god ved Hove, hvor han havde mægtige Fjender, som forstode at indtage den unge Kong Kristian den fjerde imod ham. Der begyndte en smaalig Forfølgelse, som ikke blot ytrede sig i, at man efterhaanden til Trods for de givne Tilsagn fratog ham de Forleninger og andre Begunstigelser der vare blevne ham skjænkede af Frederik den anden, samt paa mange Maader fortrædigede ham, men endogsaa gik saa vidt, at man sendte to „lærde Mænd" — den ene skal have været den mathematiske Professor Thomas Finke — til Hveen for at undersøge de astronomiske Instrumenter o. s. v. og lod dem afgive den Erklæring, at Tyges Studier ingen Ting havde at betyde og ikke blot var unyttige, men endogsaa skadelige. Ja, man forbød ham endogsaa at fortsætte sine Observationer paa et Taarn, man havde overladt ham paa Volden. Tyge Brahe havde nu intet Valg længer; det var aabenbart, at i Danmark kunde han ikke blive, og han rejste derfor 1597 med tungt Hjærte til Rostock, hvorfra han gjorde et sidste Forsøg paa at faa Lov til at leve i Fred i sit Fædreland, idet han skrev et Brev til Kongen, hvori han bad ham ikke at tage ham hans Rejse unaadig op, og ytrede, at Hensigten med den ikke var „at jeg aldeles vilde forlade mit Fædreland, men ikkun at være

ude om Hjælp og Bistand hos andre Herrer og Potentater, om saa muligt kunde være, paa det jeg ikke skal være E. K. M. eller Riget for meget til Besværing". Kongen sendte ham et „haardt, man kunde sige uforskammet, Svar", og dermed var det afgjort, at Tyge Brahe var landflygtig. Der var udbrudt Pest i Rostock, og han rejste nu derfor strax derfra og begav sig til den lærde Henrik Rantzau, Statholder i Holsten, som overlod ham Slottet Wandesborg (Wandsbeck), hvor han strax gjenoptog sit Arbejde, der havde været afbrudt saa godt som hele Tiden, siden han maatte forlade Hveen, og hvorfra han i 1598 udgav den med Afbildninger forsynede Beskrivelse af hans Instrumenter, Bygninger o. s. v., der fører Titlen „Astronomiæ instauratæ Mechanica", og som han allerede i flere Aar havde forberedt. Dette Pragtværk var tilegnet den tyske Kejser Rudolf den anden. Denne opfordrede ham til at komme til Prag og lovede at understøtte ham rundelig til hans Studiums Fremme, og dette Tilbud tog Tyge imod. Endnu samme Aar brød han op, og Aaret efter var han i Bøhmens Hovedstad, hvor han døde efter et Par urolige og ikke meget glædelige Aars Forløb, den 24de Oktober 1601. De glimrende Løfter, Kejseren havde givet ham, formaaede denne, som altid var forlegen for Penge, ikke at holde, saa at Tyge arbejdede under temmelig trykkede Forhold, og hertil kom, at Keppler, som Kejseren havde givet ham til Medarbejder, ikke kunde gaa ind paa det Verdenssystem, han havde udtænkt, men saa', at det var Kopernicus, der havde truffet det rette.

Tyge Brahes Verdenssystem stod, som bekjendt, ikke sin Prøve; der gik ikke lang Tid hen, før end det var forkastet, skjønt det i Datidens Øjne havde det Fortrin frem for det kopernikanske, at det var i Overensstemmelse med Biblen, medens dette maatte synes at stride imod den. Og dog har Tyges Berømmelse holdt sig usvækket gjennem Tiderne, fordi han i Virkeligheden til Trods herfor og til Trods for sine

astrologiske Drømmerier bragte Videnskaben et betydeligt Stykke frem. „I Astronomiens Historie er hans Minde uforgængeligt. Hans Iagttagelser dannede en ny Epoke; han rensede dem fra Refraktionens Fejl. Han efterlod en Fortegnelse over Fixstjærnerne, nøjagtigere end de hidtil værende. Han opdagede Maanens Variation og flere Egenheder ved dens Bane. Han godtgjorde, at Kometerne ikke vare Meteorer i vor Atmosfære, men Himmellegemer. Men vigtige vare især hans Uddannelse og Opfindelse af de astronomiske Instrumenter og de med dem i mere end 30 Aar gjorte Iagttagelser af Planeternes Bevægelser. Tyge Brahes Fejltagelser forsvinde ganske ved Siden af hans rene videnskabelige Sans. Hans Verdenssystem hindrede ham ikke i at anstille Iagttagelser, „der i Nøjagtighed overgik alt, hvad den praktiske Astronomi til den Tid havde frembragt", og paa denne Grundvold opførtes den nyere Astronomi: Tyge Brahe gav Iagttagelsen, Keppler udledte Loven, og Newton opfattede Lovens Grund."*)

Den Dumhed og hensynsløse Uvilje, der havde jaget den største Videnskabsmand, Danmark ejede i hine Tider, i Landflygtighed, gik ogsaa ud over det verdensberømte Hjem, han havde bygget sin Videnskab. Allerede faa Aar efter, at Tyge Brahe havde forladt Hveen, var der saa godt som intet tilbage af det stolte Uranienborg.

Blandt Tyge Brahes Disciple fortjener at nævnes hans Søster Sofie Brahe (1556—1643), en af sin Tids kundskabsrigeste Adelsdamer, saa forfaren i Astronomi, at hun tidlig kunde gaa sin Broder til Haande ved hans Observationer, men dog endnu ivrigere optagen af astrologiske og alky-

---

*) N. M. Petersen Bidr. t. d. d. Lit. Hist. III, 230. Jvnf. F. R. Friis: Tyge Brahe. 1871; P. Pedersen: Den danske Astronom Tycho Brahes Liv og Levnet, 1838. J. L. Heibergs Afhandling: „Hveen, tilforn Danmarks Observatorium" (Prosaiske Skrifter IX.)

mistiske Studier*). Den tidligere som theologisk Forfatter omtalte Kort Aslaksen var et Par Aar Tyge Brahes Medhjælper paa Hveen og var en af de Disciple, denne havde størst Tillid til. Saa vel i særlig naturvidenskabelige og filosofiske Skrifter som ogsaa i Skrifter, der maa henregnes til det theologiske Forfatterskab, har han nedlagt Resultaterne af de under hans store Lærers Avspicier begyndte Studier i denne Retning. Peder Jakobsen Flemløse (1554—1598), der i ti Aar var Tyge Brahes Amanuensis, har bl. a. udgivet „En elementisch oc jordisch Astrologia“ (1591) d. v. s. en Angivelse af Kjendetegn paa Vejrligets Forandringer, en Meteorologi efter Tidens Lejlighed. Tyges kjæreste og betydeligste Discipel var dog Kristen Longberg [Longomontanus] (1562—1647), der selv vandt sig et udmærket Navn som Astronom og Mathematiker. Han var en fattig Bondesøn, der i sit femtende Aar løb fra Ploven til Viborg Skole, som han først forlod elleve Aar efter, I de sidste tolv Aar af Tyge Brahes Liv var han dennes stadige Medarbejder. Kejser Rudolf søgte at faa ham til at blive i Prag som Tyges Efterfølger, men han afslog dette Tilbud saa vel som flere andre, der fra forskjellige Sider blev gjort ham. Han vendte tilbage til Danmark, hvor han 1605 blev Professor ved Universitetet, dog først 1607 i Mathematik. Han har udgivet en anselig Række af astronomiske og mathematiske Skrifter.

Efter at disse Studier vare blevne dyrkede med saa stor Fremgang af Tyge Brahe og Kristen Longberg, sank de en Tid her hjemme tilbage i det gamle Spor; der var vel adskillige, som lagde sig efter dem, og man indskrænkede sig ikke udelukkende til Øvelser, men havde ogsaa Opmærksomheden henvendt paa, hvad der kom frem i Udlandet, saaledes var f. Ex. Rasmus Bartholin i Leiden bleven bekjendt med Descartes' mathematiske Opdagelser og udgav et Par Skrifter

*) J. L. Heiberg: „Sophie Brahe“ (Prosaiske Skrifter IX).

derom, men til noget synderligt drev ingen det, før den nys nævnte Bartholins Discipel Ole Rømer (1644—1710) fremtraadte og atter gav Videnskaben et betydeligt Stød fremad. Rømer kastede sig allerede tidlig over Mathematik, og da Forholdene førte ham til Frankrig, vandt han under et tiaarigt Ophold her (1671—1681) et evropæisk berømt Navn ved sine forskjellige mekaniske Opfindelser og videnskabelige Opdagelser, af hvilke hans epokegjørende Bestemmelse af Lysets Hastighed (1675) er den vigtigste. Ved sin Hjemkomst til Danmark blev han Professor i Astronomi, og han vedblev til det sidste at anstille Observationer og paa anden Maade at arbejde for denne Videnskab, som han ogsaa her berigede med flere vigtige Opdagelser (bl. a. Bestemmelsen af Fixstjærnernes Parallaxe), skjønt hans Tid og store Arbejdskraft paa mangfoldige Maader blev tagne stærkt i Beslag af Regeringen, saa at hans Navn er knyttet til en Mængde vigtige praktiske Foranstaltninger (Indførelse af ens Maal og Vægt over hele Riget, den første Matrikel for hele Landet o. s. v.) De talrige Instrumenter, han udtænkte og til Dels selv udførte — Observatoriet ejede længe efter hans Død 54 —, skaffede ham Navn af „den danske Arkimedes“. Største Delen af hans Observationer gik til Grunde ved Kjøbenhavns Brand 1728.

Ogsaa Naturvidenskabens øvrige Grene dyrkedes med udmærket Held af fremragende lærde. Ole Worm (1588—1654), der senere atter vil blive omtalt i Anledning af sine vigtige og mærkelige Arbejder i den nationale Oldgranskning, vandt ogsaa et anset Navn i Medicinen og de dermed beslægtede Videnskaber, navnlig Anatomi og Botanik, som han behandlede i adskillige lærde Skrifter for ikke at tale om de mangfoldige Breve, han vexlede med en stor Mængde lærde i og uden for Norden, og i hvilke der er nedlagt en umaadelig Lærdom i forskjellige Retninger*). Endnu større

*) De Rester, der vare blevne tilbage af denne overordentlig omfattende, mange-

Navnkundighed vandt dog Kaspar Bartholin (1585—1629), Stamfaderen til den talrige Slægt, som flere Generationer igjennem ved fremragende Lærdom hævdede dette Navn som et af den lærde Tids ypperste. Det var især som Anatom, Kaspar Bartholin udmærkede sig — hans „Institutiones anatomiæ“ (Wittenberg 1611), der udkom i gjentagne Oplag og blev oversat paa flere Sprog, maa betragtes som det første almindelige anatomiske Grundlag —, men ogsaa hans fysiske og medicinske Skrifter stode i stor Anseelse. Hans Hovedvirksomhed som naturvidenskabelig Forfatter falder mellem Aarene 1611, da han blev Professor ved Universitetet, og 1623, da han, efter imod Formodning at være sluppen igjennem en farlig Sygdom, i Følge et Løfte, han under denne havde aflagt, kastede sig over Theologien, i hvilket Fag han blev Professor Aaret efter. En dygtig Læge og Anatom var ogsaa Simon Paulli (1603—1680), hvis Navnkundighed dog især er knyttet til hans „Flora Danica. Det er: Dansk Urtebog“ (1648), den første danske Botanik, skrevet af ham paa Latin, men oversat paa Dansk af en af hans Disciple. Ogsaa Botanikeren Peder Kylling († 1696) fortjener at nævnes for sit „Viridarium“ (1688) en udførlig Fortegnelse over vildt voxende Planter i Danmark, der indeholder næsten tre Gange saa mange Plantenavne som Paullis Flora. Samme Aar, som Simon Paulli udgav det nævnte mærkelige Værk, aftraadte han Professoratet i Anatomi og Kirurgi til Kristen Longbergs Efterfølger som mathematisk Professor Thomas Bartholin, en Søn af den ovenfor omtalte Kaspar Bartholin. Thomas Bartholin (1616—1680) blev ikke blot den ypperste af denne lærde Slægt, men vandt sig et evropæisk

---

sidige og indholdsrige Brevvexling, bleve udgivne af Gram 1728, men Oplaget gik for største Delen tabt ved Kjøbenhavns Brand, hvorfor det kgl. danske Selskab for Historien og Sproget foranstaltede en ny Udgave: Olai Vormii et doctorum virorum ad eum epistolæ“. 2 voll. Hafn. 1751.

Navn og er uden Sammenligning Danmarks berømteste Anatom. Allerede paa den store Rejse, han i Aarene 1637—46 gjorde til de første Universiteter i Evropa, havde hans Navn en saadan Klang i den lærde Verden, at han i Padua blev valgt til Prorektor og Syndicus ved Universitetet, og at man søgte at knytte ham til Akademiet i Messina, hvilket han afslog af Kjærlighed til Fædrelandet. Efter hans Hjemkomst var hans Berømmelse i stadig Stigen som Følge af de Opdagelser, han gjorde. Den bekjendteste af disse er Opdagelsen af de lymfatiske Kar, som han og den berømte svenske Lærde Olof Rudbeck omtrent gjorde samtidig — Rudbeck dog i Virkeligheden først —, men, som det synes, uafhængige af hinanden. Bartholin offentliggjorde den først (1652), og der opstod nu en heftig Strid imellem de to rivaliserende lærde og deres Tilhængere, om hvem af dem Æren tilkom. Hvem af dem der i Virkeligheden har de gyldigste Krav paa den, eller om den ikke tilkommer dem begge, lader sig vel næppe afgjøre med fuld Sikkerhed. Samtiden tilkjendte almindelig Bartholin den, men Rudbeck har endnu i den nyeste Tid fundet varme Talsmænd for sine Adkomster til den. Bartholins Skrifter ere overordentlig talrige og indeholde Iagttagelser paa saa godt som alle Omraader af Lægevidenskaben, særlig maa fremhæves den anselige Samling (fem Bind) „Acta medica et philosophica“, som han udgav fra 1673 til sin Død, og hvori mange Afhandlinger ere af ham, hans store lærde Brevvexling, samt hans „Cista medica“, i hvilket han ligesom i mangfoldige andre Skrifter gav vigtige Bidrag til Lægekunstens Historie i Danmark. Ved Siden heraf fik han Tid til at tilfredsstille sin Trang til Kundskab i forskjellige andre Retninger, i hvilke han ogsaa producerede enkelte Skrifter, som, maalte med Datidens Maal, fortjene al Anerkjendelse, hvilken da ogsaa blev dem til Del. Han har saaledes efterladt sig enkelte Arbejder i Theologi og Fædrelandets Historie og er i det hele taget en smuk Type paa, hvorledes

den mere og mere om sig gribende Polyhistori kunde forenes med grundig og omfattende Lærdom i en enkelt Retning.

Thomas Bartholin havde mange dygtige Disciple, af hvilke flere vandt evropæisk Ry; dette gjælder bl. a. hans Søn, Lægen og Anatomen Kaspar Bartholin (1655—1738), men baade han og de andre overstraaledes dog af Ole Borch og i endnu højere Grad af Niels Stensen, et af de ypperste Navne, den lærde Tid har at opvise. Ole Borch (1626—1690) var endnu mere end hans Lærer Th. Bartholin en Type, og det en smuk Type paa Datidens Trang til alsidig Lærdom. Han var paa én Gang en fremragende Filosof, Kemiker og Anatom, Botaniker og Læge, Filolog og latinsk Digter; i alle disse Retninger udfoldede han en rig Forfattervirksomhed, og i dem alle vandt han et berømt Navn, men Kemien og den latinske Filologi var dog de Videnskaber, i hvilke han fortrinsvis udmærkede sig*).

Niels Stensen (1638—1686) er med Føje bleven betegnet som „næst Tyge Brahe den overordentligste Mand i dette Tidsrum. der dog er saa rigt paa udmærkede Videnskabsmænd“. Efter i nogle Aar at have studeret Medicin og Anatomi under Simon Paulli og Thomas Bartholin drog han til Leiden, hvor han foruden Anatomien ogsaa dyrkede Filosofi og Kemi. Han gjorde her flere vigtige, til Dels epokegjørende anatomiske Opdagelser, saa at der allerede gik Ry af ham baade ude og hjemme, da han kom til Paris, hvor han vakte stor Opsigt ved sine Sektioner og især ved sine Undersøgelser af Hjærnen. I en Alder af tredive Aar ansaas han for Evropas første Anatom. I Paris var han imidlertid under Paavirkning af Bossuet kommen ind paa religiøse Grublerier, som han hidtil ikke havde givet sig synderlig af med; han kom dybere og dybere ind i theologiske Granskninger, og i Aaret 1669 gik han under sit

*) E. F. Koch: Oluf Borch, en literærhist. biogr. Skildring 1866.

Ophold i Florens, hvor han var bleven knyttet til Akademiet del Cimento som Professor i Anatomi, over til Katholicismen. Han opgav imidlertid endnu ikke sine naturvidenskabelige Granskninger, ja han aabnede helt nye Felter og grundlagde en hidtil uanet Videnskab, Geognosien, som han var bleven ført ind paa under sit Ophold i Italien ved Iagttagelsen af Bjærgenes Dannelse, Forekomsten af Fossilier o. s. v. Det berømte Skrift, hvorved han saaledes brød Naturkundskaben nye Baner*), vakte vel strax ved sin Fremkomst megen Opmærksomhed, men Forfatteren var her et helt Aarhundred forud for sin Tid, saa lang Tid skulde der hengaa, før hans Ideer optoges og kom til deres Ret i Videnskaben. Som Titlen („Prodromus“) antyder, skulde dette Skrift kun være en Forløber for et større Værk, som imidlertid aldrig udkom, skjønt han næsten havde det færdigt. Grunden hertil maa vist nok nærmest søges i, at Katholicismen nu mere og mere lagde helt Beslag paa ham, hvilket ogsaa havde til Følge, at han intet af Betydenhed udrettede her hjemme. Han kaldtes tilbage af Frederik den tredje, der ansatte ham som Professor i Anatomien, men da Kongen kort efter døde, drog han atter tilbage til Florens. Griffenfeldt gjorde endnu et Forsøg paa at knytte denne udmærkede Mand til Fædrelandet, men uden synderligt Held. Han kom tilbage til Danmark 1672 og forestod i to Aar Anatomikamret, saa vendte han tilbage til Italien, hvor han lod sig præstevie 1675; fra nu af viede han sit Liv helt til Kirkens Tjeneste og var fuldstændig tabt for Videnskaben. 1677 blev han Biskop in partibus og kort efter apostolisk Vicar i Nordtyskland og Danmark. I denne Egenskab døde han 1686 i Schwerin efter at have tilbragt sine sidste Aar i en anstrængende Virksomhed og med strænge Andagtsøvelser**).

*) De solido intra solidum naturaliter contento dissertationis prodromus. 1669.

**) J. Wichfeld: Erindringer om den danske Videnskabsmand Niels Stensen. Hist. Tidsskr. 3 R. IV.

Den Rolle, Latinen spillede som Meddelelsesmiddel for al Kundskab, medførte ikke blot, at alle maatte være fuldstændig hjemme i dette „lærde“ Sprog og kunne udtrykke sig let og flydende deri, medens Modersmaalet var sat til Side, men det blev ogsaa en naturlig Følge heraf, at den latinske Filologi af enkelte dreves med Iver ud over det Omfang, som Tiden nødvendig krævede af alle. Skrifter af nogen virkelig Betydning fremkom der dog ikke mange af paa dette Omraade, skjønt det ingenlunde var noget ringe Antal af Forfattere, der syslede først og fremmest med grammatiske, men ogsaa med antikvariske, literærhistoriske og andre her hen hørende Studier. Den berømteste af dem var Ole Borch. Denne vandt ogsaa stor Navnkundighed for sin Færdighed i Udøvelsen af latinsk Poesi, som han lagde for Dagen ikke blot i mangfoldige Lejlighedsdigte, men ogsaa i større historiske Digte. Tallet paa latinske Poeter fra denne Periode er umaadelig stort, og mange af dem nød stor Anseelse for deres Produkter, som dog kun yderst undtagelsesvis kunne have Krav paa nogen som helst Interesse for os ud over den, der er knyttet til de historiske Kjendsgjerninger, de meddele, og de Bidrag, der i dem ere at hente til Oplysning af Tidsalderens Sæder og Tænkemaade. Der er ikke ret mange, om overhovedet nogen af disse Poeter, der fortjener at kaldes Digtere i den Betydning, vi give dette Ord. Det meste af, hvad de frembragte, var Lejlighedsdigte, thi der skete ikke den Ting, stor eller lille, i det offentlige eller private Liv, uden at en eller flere lærde Mænd tog Anledning deraf til at paakalde Muserne. Stilen er gjennemgaaende yderst ordrig, smagløs og bombastisk, udpyntet med Allegorier og Ordspil, saa at det spinkle Indhold som oftest drukner i denne Ordflom, hvor det først og fremmest kommer an paa at udtrykke sig saa elegant — det vil efter vore Begreber nærmest sige opskruet — som muligt, og at udfolde den størst mulige Lærdom. Som en af de berømteste i

denne Hærskare af latinske Versemagere skal her nævnes Erasmus Lætus (Rasmus Glad 1520—82), som maaske var den af dem, der var nærmest ved at fortjene Digternavnet. Han havde Ord for at være en meget lærd Mand, „stor i enver Lærdomsart", men Digternaturen synes at have været stærkere i ham end Trangen til at gjøre sin Lærdom frugtbringende paa almindelig Vis, i alt Fald opfyldte han kun daarlig de Pligter, hans Stilling som theologisk Professor paalagde ham. Han lod for det meste Universitetet skjøtte sig selv og tilbragte største Delen af sit Liv i Udlandet, flakkende om fra Sted til Sted, over alt udgivende Digte, der skaffede ham stort Ry baade ude og hjemme. Frederik den anden viste ham, vel nærmest som Anerkjendelse af hans poetiske Fortjenester, den i de Tider meget sjældne Ære at optage ham i Adelstanden, og Samtiden kaldte ham „den danske Virgil". Flere af de Digte, han med en forbavsende Frugtbarhed producerede, have en ikke ringe historisk Interesse, saaledes hans Dronning Margretes Historie paa Vers (Margareticorum libri decem, 1573) og hans Skildring af danske Forhold (Rerum Danicarum libri undecim, 1573). Det fortjener i det hele at fremhæves, at han med varm Fædrelandskjærlighed igjennem sine poetiske Værker ivrig søgte at oplyse de fremmede om Danmarks Natur og Historie. Saa' den beundrende Samtid i Rasmus Glad Danmarks Virgil, fandt den dets Horats i Willich Westhov (1577—1643). Han udgav adskillige latinske Poemer, om hvilke Worm*) rigtig nok siger, at „de holdes for at være ikkun maadelige". Denne Dom stemmer imidlertid ikke med den, hans samtidige fældede; Westhov nød stor Hæder baade ude og hjemme for sine Digterværker. Han blev „Poeta laureatus", Kejseren gjorde ham til „Comes palatinus", og Kristian den fjerde adlede ham. Vitus Bering (1617—1675) vandt ligeledes stor

*) i sit Lexikon over lærde Mænd.

Hæder ved sine Digte, navnlig ved sit historiske Digt om det østerrigske Hus (1648), som fremkaldte et Tilbud fra Kejseren om at optage ham i Adelsstanden*). I Slutningen af det lærde Tidsrum turde Flensborgeren Henrik Harder (1642—1683) og Erik Pontoppidan (1616—1678) have været de navnkundigste latinske Poeter i Danmark; den første skrev Heltedigte, som „Hafnia obsidione liberata“ (1660) og „Panegyris heroica in P. Griffenfeld“ (1675), den sidste mest Epigrammer og mindre Lejlighedsdigte. Ved Siden af den alvorlige, bombastiske Poesi florerede allerede tidlig Epigramdigtningen, i hvilken den lærde Poesi i det hele taget vist nok præsterede det bedste, den kunde naa. Ogsaa Satiredigtningen begyndte tidlig, men der er paa dette Omraade kun én Digter, der kan siges at stræbe efter et højere Maal end personlig, grovkornet Skjemt, det er den tysk fødte soranske Professor, Mathematikeren Hans Laurenberg (1590—1658), som ogsaa skrev plattyske Skjemtedigte, der indtage en meget fremragende Plads.

Latinen var Lærdomssproget i Almindelighed, men ved Siden af den dyrkedes ogsaa de andre gamle Sprog i ikke ringe Udstrækning. Latin, Græsk og Hebraisk stode ved Siden af hinanden som de tre „Kristi Korses Sprog“, som Kirkens, Apostlernes og Profeternes Sprog, og den Iver, hvormed Theologien dreves, førte naturlig til, at man ogsaa lagde sig efter de to sidst nævnte, og Studiet af dem udviklede sig efterhaanden fra den oprindelige Afhængighed af den alt beherskende Theologi til en vis Selvstændighed. Et vigtigt Tilholdssted for disse Studier var Universitetet i Leiden, hvor Filologien dyrkedes med udmærket Fremgang, og som drog saa mange danske til sig i denne Periode. Der kan anføres mange Forfattere, der tog hæderlig Del i Arbejdet paa dette Omraade med Skrifter af grammatisk og lexikalsk

*) H. F. Rørdam: Vitus Bering, en biogr. og literærhist. Skildr. Historisk Tidsskr. 5. Række, I.

Indhold, vi indskrænke os til for de semitiske Sprogs Vedkommende foruden at minde om de alt under Theologerne anførte Ivar Stub, Kort Aslaksen og Kristen Nold at nævne Theodor Petræus († 1673), vist nok en af sin Tids lærdeste Orientalister. Han gjorde med kongelig Understøttelse en Rejse i Grækenland, Syrien og Ægypten og erhvervede sig ualmindelig Kundskab i Armenisk, Persisk, Arabisk, Koptisk, Æthiopisk o. s. v. Han samlede mange sjældne Haandskrifter, af hvilke han fik nogle udgivne i Holland. Ogsaa den græske Filologi dyrkedes med Flid, om end, hvilket ogsaa gjælder om de semitiske Sprog, næppe af ret mange, og der opnaaedes en betydelig Færdighed, hvorom vi have Vidnesbyrd i de græske Vers og andre Smaaskrifter, der lejlighedsvis komme frem hele Perioden igjennem. Det mærkeligste Fænomen af denne Art er vel den græske Messiade, Biskop Peder Vinstrup (1549—1614) forfattede. Af de mange Forfattere, af hvem der haves Skrifter, som behandle det græske Sprog eller græske Oldtidsforhold, skal her kun fremhæves den som Historiker bekjendte Niels Krag, der ogsaa var Professor i det græske Sprog, og som udgav et Skrift „De republica Lacedæmoniorum“ (1593), „en smuk udførlig Afhandling om Landet, Folket, Sproget, Statsforfatningen, Indretninger, Sæder og Skikke“. Den som latinsk Satiredigter omtalte Hans Laurenberg forfattede en Beskrivelse over Grækenland med Kort. Som lærde Grækere vandt Rasmus Vinding (1615—1684) og hans Søn Povl Vinding (1658—1712) berømte Navne.

Man vil af den her givne Oversigt, i hvilken kun enkelte af de betydeligste Navne ere medtagne, have faaet et Indtryk af, at der arbejdedes ivrig i Filologien her hjemme; de herhen hørende Studier spillede i Virkeligheden en saa fremtrædende Rolle i den Dannelse, der gav Tidsalderen dens Præg, at de i det hele taget kun stod tilbage for Theologien. I en vis Forstand udrettedes der ogsaa en hel Del, men vi

møde paa dette Omraade som næsten over alt i det lærde Tidsrum gjennemgaaende en Aandløshed og et Pedanteri, der bliver større og større, jo nærmere man kommer Periodens Slutning, og som medførte, at det Udbytte, der blev vundet, i Virkeligheden ikke var nær saa stort, som det den Gang syntes, i det meget af, hvad man den Gang ofrede Tid og Kræfter paa, er ganske uden Værd. Der var ganske vist mangfoldige, som sad inde med en umaadelig Kundskab i de gamle Sprog, man kjendte og dyrkede, men som oftest var denne Kundskab fuldstændig gold, i det man satte den som Maal i Stedet for at bruge den som Middel. En mere indtrængende Sprogbetragtning er der ikke Tale om, og en dybere Tilegnelse af Indholdet i de klassiske Forfatteres Værker var der ligeledes yderst faa, der tænkte paa at søge, og endnu færre, der naaede. Hvad der var at lære af Oldtidens Skrifter af virkelig Betydning for Aand og Hjærte, havde man i Almindelighed ingen Sans for; paa den forunderligste Maade er en Lærdom, som man fra en vis Side set maa nære dyb Respekt for paa Grund af dens Grundighed, parret med en Kortsynethed, der ikke naar stort længere end til den yderste Overflade. Det er ikke nogen Overdrivelse, naar Holberg spotter over lærde Afhandlinger om de gamles Tøfler; en saadan Afhandling blev virkelig skrevet*), og den staar ikke alene som en kuriøs Særhed, men der kunde nævnes adskillige, som omhandle lige saa vigtige Materier. „De ere at undskylde", siger N. M. Petersen, „thi Livets poetiske Side var endnu ikke gaaet op for nogen". Sandheden af denne Sætning stadfæster sig paa alle Videnskabens Omraader i den lærde Tidsalder, men paa intet dog i saa høj Grad som paa dette. „Disse Mænd kjendte ingen Tilværelse uden den lærde, ingen Tænkning uden i Syllogismer og havde ingen Anelse

---

*) Otto Sperling: Diatribe de crepidis veterum vulgo Pantoffeln dictis. 1698.

om Poesi, uden for saa vidt den kunde studeres. Forgjæves laa den klassiske Oldtid for dem med sine kornrige Agre, sine frodige Enge; naar de vandrede igjennem dem, plukkede de kun Partikler og høstede kun Ordax.“

Et Omraade, hvor det ogsaa klart viser sig, hvor lidet dette Tidsrum med al sin fragmentariske Lærdom i Virkeligheden mægtede, er Filosofien. Om en virkelig fri Tænkning kunde der fornuftigvis ikke være Tale under det theologiske Systems Herredømme; saa snart Forholdet tænktes igjennem, maatte det vise sig, at der var en uforligelig Modsætning imellem dette System og en Filosofi, der vilde følge Tankens egne Veje. Denne Modsætning kom nu ikke til klar og fuld Bevidsthed lige saa lidt som Modsætningen imellem Theologien og Naturvidenskaberne. Tænkningen bøjede sig uden Modstand ind under Systemet, anvendte for en stor Del sine Kræfter i dets Tjeneste og stillede sig i alt Fald ikke i Opposition dertil, og det skjønt man ikke udelukkende indskrænkede sig til at sysselsætte sig med Filosofien i dens fra Middelalderen overleverede skolastiske Form, som rigtig nok bestandig vedblev at spille en fremtrædende Rolle, men ogsaa efter Evne søgte at følge med de Bevægelser, der foregik inden for denne Videnskabernes Videnskab i det øvrige Evropa. Pierre Ramée, den dybe og originale franske Tænker, der behandlede Aristoteles, „som Luther havde behandlet Paven“, og hvis Idéer i saa mange Retninger blev af Betydning for den Retning, det aandelige Liv tog i det 16de Aarhundrede, fandt ogsaa Vej til Danmark, hvor han fandt en begejstret Tilhænger i Anders Krag (1558—1600), som udgav et Par Skrifter om ham, og ogsaa vakte nogen Interesse for hans antiaristoteliske Filosofi. Baco, Descartes og Leibnitz vakte ogsaa nogen Opmærksomhed her hjemme, navnlig Descartes, men noget selvstændigt Arbejde var disse Impulser ikke mægtige nok til at fremkalde, lige saa lidt som til i det hele taget at virke befriende og løftende.

Den Del af det lærde Tidsrums Literatur, vi hidtil have betragtet, er som Helhed saa langt fra at være en Nationalliteratur som vel muligt, og vi have kun dvælet saa længe ved den, fordi den i saa væsentlig Grad lagde Beslag paa det aandelige Liv, og fordi det var nødvendigt at give et nogenlunde fyldigt Billede af, hvad der var at rydde til Side og bringe ind i helt andre Spor, før end en folkelig Literatur kunde komme til at trives. Allerede i dette Tidsrum se vi dog denne forberedes, i det der hele Perioden igjennem findes Mænd, som, skjønt de for største Delen skrev med lærde Læsere for Øje og i mange Henseender ikke vare naaede ud over deres Tidsalders snævre Syn, dog havde Blik for det nationale Elements Betydning og ved deres Skrifter arbejdede ivrig og dygtig paa at skaffe det Anerkjendelse i forskjellige Retninger. Denne nationale, til Dels folkelige Strømning er af megen Interesse, ikke blot fordi den frembragte adskilligt, der blev et nyttigt og godt Grundlag for senere Tiders Arbejde, og fordi den langt fra var uden Betydning for Forholdet imellem Literaturen og Folket i dets Helhed, men ogsaa fordi den i visse Maader kan betragtes som en Fortsættelse af det folkelige Røre, Reformationen havde vakt, eller som et Resultat deraf. Blandt de Mænd, der her blive at nævne, tilkommer den første Plads Anders Sørensen Vedel.

Anders Sørensen Vedel blev født 1542 i Vejle (Vedel), hvor hans Fader var Kjøbmand. Femten Aar gammel kom han til Ribe, hvor han kom i Huset hos Skolens tidligere Rektor, den under Reformationstiden omtalte dygtige Skolemand Jens Pedersen Grundit, som nu var Præst ved Domkirken, men endnu vedligeholdt en Slags Opdragelsesanstalt, fra hvilken der udgik mange udmærkede unge Mænd. Denne, hvem Vedel sluttede sig til med inderlig Kjærlighed, der fik et smukt Udtryk i den Levnedsskildring han gav af ham*),

*) Oratio de vita et obitu Joh. Petri Grundith. 1567.

og Skolens daværende Rektor, Salmedigteren Hans Thomæsen, fik afgjørende Indflydelse paa hele Vedels Aandsretning, og navnlig blev hans historiske Sans i den Grad næret og udviklet i Grundits Hus, at han, endnu inden han var atten Aar gammel, bl. a. havde skrevet en kort Udsigt over Fædrelandets Historie. Nitten Aar gammel kom Vedel til Universitetet, men allerede Aaret efter drog han uden Lands som Hovmester for Tyge Brahe. 1568 blev han Hofpræst hos Frederik den anden, hvilket bragte ham i Forhold til mange af Landets ædleste og bedste Mænd, hvem det laa stærkt paa Sinde at faa Fædrelandets Historie ordentlig og udførlig behandlet, og som nu blev opmærksomme paa hans Dygtighed og udprægede historiske Interesser og ivrig opfordrede ham til at følge dem. Kantsleren Johan Friis gjorde, hvad han kunde for at faa Vedel til at tage det Kald op, som hans Lyst og Evner saa bestemt henviste ham til, i det han gav ham Kristjern Pedersens Oversættelse og opfordrede ham til at forbedre den eller oversætte Saxos Værk paa ny. Vedel turde imidlertid ikke vove sig til nogen af Delene, men da Peder Oxe kort efter Kantslerens Død atter opfordrede ham dertil, gik han endelig ind paa at paatage sig Arbejdet. 1573 fik han et Kanonikat i Ribe, og fra nu af var det afgjort, at han skulde vie sit Liv til at arbejde paa, „at vi saa vel som andre Nationer kunde have en ordentlig Historie og Krønike.“ 1575 udkom Oversættelsen af Saxo. Det var første Gang, at dette ypperlige og i saa mange Henseender befrugtende Værk blev tilgængeligt uden for de lærde Kredse, og Vedel vilde allerede herved have gjort sig højt fortjent, selv om han ikke havde skilt sig saa godt ved det vanskelige Arbejde, som han i Virkeligheden gjorde. „Saxonis Latine er meget tung og dyb, og der vil megen Tid og Besindelse til, naar han skal læses, om man vil ellers ret forstaa hans Mening“, siger Vedel selv med Rette, og at oversætte ham i et saa lidet bearbejdet Sprog, som det danske den Gang var, maa have været saa

brydsomt, at man nu vanskelig kan gjøre sig nogen rigtig Forestilling derom. Naar man ser hen til den Tid, i hvilken den blev til, og til, at den Opgave, her var at løse, i Virkeligheden ikke gik ud paa noget ringere end at bryde Banen med Hensyn til Udviklingen af en historisk Stil, kan Vedels Oversættelse ikke prises for stærkt; den indtager ved sit sammenlignelsesvis overordentlig rene og ædle Sprog en fremragende Plads i Datidens Literatur og vil til alle Tider staa som et af vore mærkeligste og betydeligste Sprogmindesmærker.

Det laa for den Tids Forestillinger nær, at den, der oversatte Saxo, ogsaa burde fortsætte hans Værk. Kristjern Pedersen, Saxos første Oversætter, havde syslet med Arbejder i denne Retning, og det var ogsaa Vedels højtstaaende Velynderes Mening, at denne havde en Forpligtelse til at gaa videre paa den saa heldig betraadte Vej. Han vægrede sig af Frygt for, at Arbejdet skulde ligge over hans Kræfter, men omsider gav han dog efter for de gjentagne Opfordringer, der maatte give ham et stærkt Indtryk af, at alle, hvem denne Sag laa paa Sinde, satte deres Lid til ham. Man sørgede for hans Stilling i ydre Henseende saaledes, at han helt og holdent kunde hengive sig til dette Arbejde; han bosatte sig nu i Ribe, hvor han boede til sin Død, og gav sig ivrig i Færd med at gjøre Forarbejder til det store Værk, man havde overtalt ham til at paatage sig. Han var sig Arbejdets Betydning fuldt bevidst og havde ogsaa en levende Følelse af dets Vanskelighed, da han skred til Værket, hvilket kommer klart til Syne i det lille Skrift „Om den danske Historie at beskrive“, i hvilket han udviklede sin Plan, men hans Mod og Haab om at kunne udrette noget godt og gavnligt derved voxede, jo længere han naaede dermed, om det end blev ham klart, at hans utaalmodige Velynderes og hans egne sangvinske Forhaabninger om, at det maatte kunne gjøres paa nogle faa Aar, beroede paa en Misforstaaelse. Der manglede saa godt som alle For-

arbejder, og det kostede stor Møje at samle det nødvendigste Materiale, i hvilket Øjemed han gjorde flere vidtløftige Rejser rundt om i Landet, og da han endelig var naaet saa vidt, at han kunde begynde paa Udarbejdelsen, tog man Arbejdet fra ham. Vedel var ikke længere i Gunst ved Hove. Frederik den anden, der havde interesseret sig levende for hans Arbejde og selv havde opfordret ham dertil, var ikke mere, og de fleste af hans adelige Velyndere vare ogsaa døde. Nogle uforsigtige Udtryk om Frederik den anden i den Ligtale, han holdt over ham, har utvivlsomt gjort Kristian den fjerde uvillig stemt imod ham, og i den Kreds, der omgav den unge Konge, var man vel opsat paa at faa Danmarks Historie skreven, men dels var man som Følge deraf misfornøjet med, at det trak saa længe ud med Vedel, og dels vilde man have det gjort paa en anden Maade, end han havde i Sinde. Man var nemlig kommen i Tanke om, at saadan en Bog jo egentlig slet ingen Nytte var til, naar den var skreven paa Dansk og altsaa utilgængelig for fremmede lærde. Kort sagt, Vedel var falden i Unaade, og man havde en anden Mand, som man ønskede Arbejdet overdraget til; det var Professoren i Græsk Niels Pedersen Krag, som under en Sendefærd til Skotland var kommen i stor Gunst hos Kong Jakob den sjette og hans lærde Mænd, og hvem en af disse under sit Ophold her havde henledet Opmærksomheden paa som en Mand, der var særlig skikket til at skrive sit Lands Historie. 1594 blev han udnævnt til kongelig Historiograf og fik det Hverv at skrive Danmarks Historie. Vedels Forestillinger vare forgjæves, saa meget mere, som han netop nu mistede sin sidste Talsmand, Kantsleren Niels Kaas. Aaret efter fik han Befaling til at overgive ikke blot alt, hvad han havde samlet af Materiale til sit Værk, men ogsaa alt, hvad han havde udarbejdet deraf. Hvor meget eller hvor lidt Vedel vilde have formaaet at udrette, er det naturligvis umuligt at have nogen begrundet Mening om; kun saa meget kan siges

med Vished, at til at føre det Kæmpeværk igjennem, som han havde sat sig for, vilde hans Kræfter ikke have strakt til, medens der paa den anden Side er al Rimelighed for, at han med de omfattende Forarbejder, han havde gjort, og opfyldt af Iver for Sagen, som han var, i alt Fald vilde have givet Brudstykker af en Danmarks Historie, som i og for sig vilde være blevne af Betydning for vor Literatur, om end utvivlsomt langt mere i folkelig end i videnskabelig Henseende. Nu blev hans Livs Gjerning brat afbrudt. Hans Samlinger bleve overgivne til Niels Krag, og da man samtidig tog største Delen af hans Indtægter fra ham, afskar man ham ogsaa fra paa egen Haand at begynde forfra med Udsigt til nogen Fremgang, selv om han efter dette Stød havde haft aandelig Kraft dertil. Udbyttet af hans Arbejde paa dette Omraade blev nu kun ringe; det indskrænkede sig til den før nævnte lille Afhandling „Om den danske Historte at beskrive“ *) og nogle faa Levninger af, hvad der var udarbejdet, bevarede i Haandskrift **). Han syslede lige til sin Død (1616) med historiske Arbejder, men udgav intet efter det haarde Slag, man havde tilføjet ham. De Forventninger, man havde gjort sig om, hvad Krag skulde udrette, blev selvfølgelig skuffede. Man haabede og ventede, at denne vilde faa sit Arbejde, der skulde gaa fra Kong Frodes ned til hans egne Dage, færdigt paa sex Aar. Han forsømte sit Embede som Professor ved Universitetet for sin Historieskrivnings Skyld, blev omsider Forstander for Sorø Akademi for at faa Ro til udelt at hellige sig til den, men havde, som rimeligt var, ikke faaet stort mere end godt begyndt, da han døde 1602. Han havde da ikke faaet udarbejdet mere end de første sytten Aar af Kristian den tredjes Historie. Ved hans Død adsplittedes Vedels Samlinger.

---

*) Udgivet af Nyerup 1787.

**) Et Stykke, „Kong Svend Haraldssøn Tiuveskæg“ blev udgivet 1705 tillige med Vedels udførlige Fortale til Kroniken.

Vedels historiske og nationale Sans bar dog nogle ypperlige Frugter i Literaturen, om end den bedste paa Grund af Tidens Uforstandighed ikke fik Lov til at modnes. Han udgav saaledes 1579 Adam af Bremens „Historia ecclesiastica“ og gjorde det saa godt, at hans Udgave „stedse vil være et Minde om Udgiverens historiske Dygtighed og Lærdom“. Men især maa dog fremhæves hans „Et Hundrede udvalgte Viser“ (1591), den første Samling af Middelalderens Folkeviser, der udkom her i Landet. Maalt med vore Dages Maalestok, lader denne Udgave selvfølgelig adskilligt tilbage at ønske i Henseende til Kritik, eller rettere sagt, Vedel tænkte slet ikke paa at anvende Kritik paa de gamle Sange, han havde for sig. Han gav, hvad han havde, og søgte blot at bringe det i saa tiltalende en Form som muligt, ændrede, hvor han fandt Anledning dertil, digtede Vers til, hvor han syntes der manglede noget o. s. v. Men denne Visesamling blev ikke des mindre af den største Betydning som et virksomt Middel til at bevare de gamle Sange og holde Sansen for dem levende i Folket, og der aander en saa inderlig Kjærlighed til deres Poesi igjennem den, især igjennem den ypperlige Fortale, at Vedel ogsaa i denne Bog har sat sig et smukt Minde i vor Literatur. Han efterlod endnu en Samling „Elskovs- og Ægteskabsviser“, der først blev udgivet længe efter hans Død (1657) under Titlen „Tragica“. Af de øvrige Arbejder, der udgik fra Vedels Haand, skulle vi nævne, at han (1571) udgav et af den gamle danske katholske Digter Hr. Michaels Rimværker, oversatte Niels Hemmingsens „Livsens Vej“ paa Latin efter Opfordring af Forfatteren selv, hvem han i Henseende til religiøse Anskuelser stod nær, og udgav det under forrige Afsnit omtalte mærkelige Skrift af Jens Sinning om Filosofiens Nødvendighed for Theologien. Vedel var ikke uden poetisk Begavelse, hvorom hans Tildigtninger til de gamle Viser ikke sjælden bære Vidne — det smukke Vers om Dronning Dagmar: „Hun kom uden Tynge“ o. s. v. er saa-

ledes af ham. Et større Forsøg i Rimekunsten have vi i det krønikeagtige Digt „Antichristus romanus eller de romerske Pavers Levned og Gjerninger" (1571), paabegyndt af en anden paa Grundlag af et latinsk Værk, omarbejdet, fortsat og fuldført af Vedel, nærmest for dets historiske Indholds Skyld*).

Omtrent samtidig med at Vedel saaledes drog Danmarks gamle Minder frem, vaagnede der i Norge, hvor det aandelige Liv fra Slutningen af Middelalderen havde været i stærk Sygnen, en forbigaaende Bevægelse i lignende Retning. Præsten Absalon Pedersen i Bergen († omtr. 1574) forfattede ikke blot „Bergens Kapitelsbog", „en gjennem flere Aar holdt Dagbog, som giver os et livligt og tro Billede af den gamle Hansestad og dens Indbyggeres Liv og Færd; den er et Kulturbillede, der i Anskuelighed og Alsidighed næppe har noget Sidestykke i Nordens Literatur", men gav ogsaa en „Norges Beskrivelse", hvori han ogsaa udførlig dvæler ved Landets gamle Storhed og søger at paavise Grundene til dets Forfald. Endnu større Betydning end disse først i den nyere Tid udgivne Skrifter, som dog ere betegnende for den ogsaa i Norge opblussende Nationalfølelse, fik dog den norske Præst Peder Klausen Friis' (1545—1614) Arbejder, især hans Oversættelse af de norske Kongesagaer, som blev udgiven af Ole Worm 1633 og vel i endnu højere Grad end Vedels Oversættelse af Saxo opfyldte sin Bestemmelse, at blive Folkets Ejendom. Baade i dette og i sine andre Arbejder, navnlig „Norriges og omliggende Øers Beskrivelse", i hvilken der ogsaa meddeles adskilligt historisk Stof, viser han sig ligesom Vedel som en for sin Tid udmærket Stilist. Hans Sprog er ualmindelig rent og hans Fremstilling jævn og ukunstlet.

Det store Værk, Vedel havde haft i Sinde at skrive, men som han blev tvungen til at opgive, en Danmarks Krønike

*) Vedels Levnet af C. F. Wegener i Samfundet til den danske Literaturs Fremmes Udgave af hans Oversættelse af Saxo (1851).

paa Modersmaalet fra de ældste Tider ned til hans egen Tid, blev udført af en af hans samtidige, Rigskantsleren Arild Hvitfeld (1549—1609). Han betegner selv sit store Arbejde „Danmarks Riges Krønike tillige med Bispekrøniken“ (10 Bind 1595—1604) som Forarbejde for „en mere sirlig og fuldkommen Historie paa Latine“, hvori jo allerede ligger en Tilkjendegivelse af, at hans og Vedels Maal ikke var det samme. Hvitfelds Arbejde fik da ogsaa en helt anden Karakter, end Vedels utvivlsomt vilde have faaet, om det var blevet ham forundt at komme til at udføre det. Det er saa langt fra at være en folkelig Skildring af Fædrelandets skiftende Skæbne gjennem Tiderne, som tænkes kan. Fremstillingen var for Hvitfeld et Punkt af meget ringe Betydning; den er vel i det hele taget forholdsvis jævn og klar, men tør og farveløs og staar i enhver Henseende tilbage for Vedels troskyldige, tiltalende Stil. Hovedsagen for Hvitfeld var det rent stoflige, og hans Krønike er af meget stor Vigtighed som Kildesamling, i det der deri er bevaret en Mængde Aktstykker, Breve o. l. værdifulde Bidrag til Danmarks Historie, som uden den vilde være tabte, men Stoffet er saa godt som slet ikke bearbejdet. Foruden dette Værk, der altsaa nærmest maa siges at være et Samlerarbejde, udgav Hvitfeld flere gamle Kildeskrifter. Hans Krønike gik kun til Kristian den tredjes Død — den udgaves karakteristisk nok i omvendt Orden, saaledes at den egentlige Rigskrønike afsluttedes med Historien fra Dan til Knud den sjette — men han efterlod sig Frederik den andens Historie i Haandskrift, og efter dette udgav Peder Resen (1625—1688) sin udførlige Frederik den andens Krønike. Endnu maa her nævnes den under forrige Afsnit for sin Oversættelse af Carions Verdenshistorie omtalte Jon Tursen (1510—1577), som ogsaa gav sig flittig af med Fædrelandets Historie. Hans Skrifter ere for største Delen tabte, men han vides at have oversat Saxo paa Dansk, og der er bevaret et lille Skrift af ham om Kristendommens Indførelse i Dan-

mark*) samt Brudstykker af en Fremstilling af den nordiske Syvaarskrigs Historie.

Den nationale Historieskrivning paa Modersmaalet i det lærde Tidsrum falder, som det vil ses af denne Oversigt, i Slutningen af det sextende Aarhundrede; hvad det syttende har at opvise i denne Retning er for intet at regne, og af de nævnte Forfattere er det endda egentlig kun Vedel, der kan siges at have nogen større Betydning for vor Nationalliteratur. Det laa ganske anderledes for Tiden at behandle Historien paa Latin, og dertil havde man de kongelige Historiografer. Den første, som beklædte dette Embede, der oprettedes af Frederik den anden 1553, var Hans Svaning (1503—1584), en flittig, men ikke synderlig paalidelig Forfatter. Hans Skrifter lide af mange og grove historiske Fejl og have derfor kun et temmelig betinget Værd til Trods for den undertiden ganske livfulde og farverige Fremstilling. Det var selvfølgelig paalagt ham at skrive en udførlig Danmarks Krønike, en Fortsættelse af Saxos Værk, det var den Opgave, man stillede alle, uden Anelse om, hvad der skulde til for at løse den. Det trak i Langdrag for Svaning, og han fik kun gjort lidt af Arbejdet, navnlig foruden enkelte Forarbejder, han efterlod sig i Haandskrift, Kong Hanses Krønike (1560) og det af senere Tiders Kritik stærkt medtagne Værk om Kristjern den anden, i hvilket han ganske mangler Blik for det betydelige i denne Konges Personlighed og ensidig og kritikløst fremdrager alt, hvad der kan tjene til at nedsætte ham, sandt og falskt imellem hinanden. Det sidst nævnte Arbejde benyttedes af Hvitfeld, men udkom først 1658. Efter at det en kort Stund havde set ud til, at den latinske Historieskrivning skulde afløses af en dansk, eller at denne i alt Fald skulde faa Lov til at trives ved Siden af hin, kom Latinen atter i Højsædet paa dette Omraade. Et Forsøg endnu i folkelig

---

*) Aftrykt i Kirkehist. Saml. II.

Historieskrivning gjordes dog af en af Historiograferne, Klavs Kristoffersen Lyskander (1558—1623), men det faldt ikke synderlig heldig ud. Han havde flere Forudsætninger til at gjøre det Arbejde i denne Retning, som Tiden trængte saa haardt til uden just at være sig denne Trang bevidst, navnlig medbragte han dertil en for sin Tid saa ualmindelig Evne til at behandle Sproget, at man endogsaa har sammenstillet ham med Kristjern Pedersen og Vedel i denne Henseende, samt en meget stor Produktivitet, men ved Siden deraf var han i en næsten utrolig Grad blottet for Kritik. Dette fremgaar tilstrækkelig tydelig af hans „Danske Kongers Slægtebog“ (1622), „en kort Summa over den danske Historie fra Verdens Begyndelse til nærværende og nu regerende stormægtige Fyrste, Herr Kristian den fjerdes Tid og Regimente.“ Lyskander fører i denne Bog den danske Kongeslægt helt op til Adam, i det han er Mand for at faa Saxos Kongerække og Bibelens Slægtregistre sammenknyttede, og ved at forfølge Slægten gjennem Sidelinier i alle mulige Retninger, lykkes det ham at faa alle Konge- og Fyrsteslægter i hele Evropa med. Og alt dette var i hans Øjne ikke løst Gjætværk, men sikker og paalidelig Historie, helt igjennem støttet ved Aarstal, uddragne af „gamle Dokumenter (cimberske og gullandske), som klarlig medføre Aar og Tid fra Syndfloden til det danske Riges Begyndelse“. Det maa imidlertid ikke glemmes, at det vilde Fantasteri, Lyskander her var inde paa, var han ingenlunde ene om; det var en Retning, der især var overordentlig almindelig i det 17de Aarhundrede (en Forløber for den, Præsten Niels Pedersen, have vi allerede nævnt under det foregaaende Tidsrum) og egentlig holdt sig i lange Tider derefter, om den end ikke da fremtraadte i fuldt saa barokke Former. Den udsprang af Kjærlighed til Fædrelandet, af Tro paa, at det i gamle Dage havde været omstraalet af en Herlighed, som Nutiden ingen Forestilling havde om, og havde spillet den mest fremtrædende Rolle i Verden. Faa naaede

vel saa vidt som Lyskander hos os og Oluf Rudbeck (Atlanticas' Forfatter) i Sverrig, men de allerfleste vare mer eller mindre inde paa denne Vej. Det var altsaa en Svaghed, Lyskander delte med sin Samtid, om han end, som sagt, led af den i ualmindelig høj Grad, og det er da ikke urimeligt, at om han var kommen til at skrive den udførlige Danmarks Historie, hvortil denne Slægtebog nærmest skulde danne Indledningen, og altsaa var kommen ind paa den egentlige Historie, havde han kunnet frembringe et Værk, der til en vis Grad havde kunnet faa Betydning for det danske Folk. Nu blev det ved Slægtebogen, thi allerede Aaret efter døde han. Virkelig Betydning have hans rimede historiske Arbejder („Grønlands Krønike", 1608, „Kristian den fjerdes Kalmarske Triumf". 1611, o. fl.), som, skjønt de næppe kunne give deres Forfatter berettiget Krav paa noget stort Digternavn, dog vidne om, at han har haft en levende poetisk Sans og undertiden kunde give sin Tanke en ved Simpelhed og Fynd tiltalende Form, og fortræffelig svarede til deres Bestemmelse som historiske Folkeskrifter. Af hans latinske Skrifter er hans „Scriptores Danici", det første Tilløb til en dansk Literaturhistorie, af Vigtighed for Kjendskaben til vor ældre, navnlig det 16de Aarhundredes Literatur*). Af de øvrige kongelige Historiografer, der alle skrev paa Latin, skal endnu nævnes Johan Pontanus (1571—1640) og Johan Meursius (1579—1639); den første var, skjønt født her i Landet, mere end halv fremmed og levede sin meste Tid, ogsaa efter at Kristian den fjerde havde gjort ham til sin Historiograf, i Holland; den anden var en berømt hollandsk Filolog, som indkaldtes hertil 1625. Ingen af dem udrettede noget selvstændigt af Betydning for vor Historie. Det gjorde Stephan Stephanius (1599—1650) heller ikke umiddelbart, men han indlagde

---

*) H. F. Rørdam: Lyskanders Levned samt hans Bog om danske Skribenter. 1868.

sig meget store Fortjenester ved sine Udgaver af Svend Aagesøns og Saxos Krøniker, den sidste med et rigt Apparat af Noter, i hvilke der er nedlagt en overordentlig Lærdom. I sidste Halvdel af det syttende Aarhundrede var den mest fremtrædende af Historiograferne den før omtalte latinske Digter Vitus Bering (1617—1675). Der gik stort Ry af de Skrifter, han forfattede i Embeds Medfør, især „Florus Danicus“, en Danmarks Historie fra Dan til Kristoffer af Bajern, og „Obsidio Hafniensis“, en Skildring af Kjøbenhavns Belejring, for den sirlige Latin, de vare skrevne i, men deres historiske Værd er kun ringe.

Den levende Sans for Fædrelandets Historie, der i Slutningen af det sextende Aarhundrede rørte sig hos adskillige, og som havde sin betydeligste Repræsentant i Anders Sørensen Vedel, maatte naturlig medføre en hidtil ukjendt Interesse for Nordens Oldtid. Allerede den ikke ubetydelige Syslen med de ældre latinske Kildeskrifter fra Middelalderen maatte snart føre til, at man følte Trang til at lære Oldtiden at kjende, igjennem hvad der var overleveret i Nordens gamle Sprog, og ogsaa til at sysselsætte sig med dette for dets egen Skyld, hvilket igjen blev frugtbringende for Modersmaalet, idet man herved kom til at skjænke dette større Opmærksomhed, til Trods for den fremmede Stilling, det i det hele taget indtog til Literaturen. Allerede Vedel førtes ved sine historiske Studier til at give sig i Lag med Oldsproget og gjorde Udkast til flere Arbejder i denne Retning, og han gav sig ogsaa af med antikvariske Undersøgelser som Forarbejder for det store Værk, han havde i Sinde at skrive, optegnede Runerækker o. s. v. Det laa imidlertid i Sagens Natur, at Vedel, hvis Interesser og Studier dog væsentlig gik i en helt anden Retning, ikke kunde komme synderlig dybt ind paa dette Omraade, om han end havde aldrig saa klart et Blik for dets Betydning, og heller ikke de faa iblandt hans samtidige, der havde Sans for sligt, drev

det til mere end den allerførste svage Begyndelse. Den første, der i større Udstrækning gav sig af med Studiet af vore Oldtidsminder, var den før omtalte ogsaa som Læge og Naturforsker navnkundige Ole Worm (1588—1654), som ved sine antikvariske Arbejder vandt Navn af „den nordiske Oldforsknings Fader“. Han samlede sig et stort „Museum“, i hvilket der ikke blot var Kunstsager og Naturmærkværdigheder, men ogsaa Oldsager, og som der gik stort Ry af, men især var det dog Runemindesmærkerne, han granskede. Hans indflydelsesrige Stilling og hans mangehaande Forbindelser skaffede ham Bistand fra mange Sider, Regeringen støttede hans Bestræbelser, ikke blot ved at lade ham gjøre Rejser for at undersøge Runestene rundt om i Landet, men ogsaa ved at befale Gejstligheden at indsende Beretninger om Oldsager til Brug for ham og paa anden Maade. Resultatet af sine Granskninger over det saaledes indvundne rige Materiale nedlagde han i Skrifter, der ikke blot vidnede om stor Lærdom, men virkelig for deres Tid vare særdeles værdifulde Arbejder, og som endnu den Dag i Dag ere af meget stor Betydning og ville vedblive at være det paa Grund af de Efterretninger, de bringe om meget, som nu er tabt. Det vigtigste af Worms runologiske Arbejder er hans „Monumenta Danica“ (1643), en samlet Udsigt over de danske Runemindesmærker med Tydning af Indskrifterne, historiske Oplysninger o. s. v., særlig vigtigt ved sine Afbildninger, som ganske vist ikke udmærke sig ved Nøjagtighed, men dog endnu kunne give mange vigtige Vink og i mange Tilfælde ere det eneste Grundlag, der haves. Hans Forklaringer af Indskrifterne ere naturligvis tit meget urimelige; det var jo et Studium, som endnu var i sin allerførste Barndom. Det berømte Guldhorn, der blev fundet 1639, gjorde Worm i et særligt Skrift til Gjenstand for en Undersøgelse, som førte ham til det Resultat, at de Figurer, der fandtes paa det, vare moralske Allegorier, og at det stammede fra Frode Fredegods

Tid — det gjaldt naturligvis om at faa det knyttet til en „historisk Person". „Man var endnu ikke vant til at betragte gamle Monumenter fra det rigtige Synspunkt", ytrer P. E. Müller i Anledning af denne Afhandling; „man saa' Hieroglyfer og Allegorier paa ethvert Kunstværk, der ej strax lod sig forklare, troede aldrig at kunne søge for meget, for dyb en Betydning paa nogen gammel Sten, og man tvivlede næppe paa, at enhver gammel Forfatters Ord maatte kunne anvendes til at forklare ethvert Mindesmærke". Denne Karakteristik af det Syn, Tidsalderen i Almindelighed havde paa de nationale Oldtidsminder, slaar ogsaa fuldkommen til for Worms Vedkommende, men ved sin Stræben efter at fremdrage alt, hvad der i det enkelte Tilfælde kunde tjene til Oplysning, og ved at samle et rigt Materiale banede han Vejen for en rigtigere Opfattelse og gav et Grundlag, som paa mange Maader er kommen Eftertiden til Nytte*). Der skulde imidlertid hengaa lange Tider, før han fandt virkelige Efterfølgere. Hans Exempel bevirkede vel, at andre af det lærde Tidsrums Mænd gav sig af med antikvariske Undersøgelser, men deres Arbejder have nu kun Interesse som Kuriositeter. Vi skulle nævne Bartholinerne, af hvilke flere ved Siden af deres øvrige Studier ogsaa syslede med Danmarks Oldhistorie, særlig gjælder det om den kongelige Antikvar Thomas Bartholin den yngre (1659—1690), som forfattede flere her hen hørende lærde Skrifter, som længe stode i stor Anseelse. Endelig fortjener ogsaa Otto Sperling den yngre (1634—1715) at nævnes her; han udgav en stor Mængde historiske, numismatiske og arkæologiske Skrifter og efterlod sig talrige Haandskrifter omhandlende Æmner fra disse Omraader, „et Ocean af Lærdom, der venter paa en ordnende Haand".

De antikvariske Studier førte naturlig til, at man kom

---

*) Werlauff: Ole Worms Fortjenester af det nordiske Oldstudium i Nord. Tidsskr. f. Oldkh. I.

til at sysle med det islandske Sprog og den deri opbevarede Literatur, hvis Betydning for Nordens ældste Historie man mere og mere kom paa det rene med. Opmærksomheden var allerede tidlig bleven ledet i denne Retning ved den lærde islandske Provst Arngrim Jonsens (1568-1648) latinske Skrifter om det gamle Island; hans Brevvexling, navnlig med Ole Worm, bidrog ogsaa væsentlig til at vække Sansen for den Kundskab, der ad denne Vej kunde vindes, og Haand i Haand hermed gik Indsamlingen af islandske Haandskrifter, som allerede begynder i Slutningen af det 16de Aarhundrede og fortsættes i det syttende af Biskop Brynjulf Svendsen og andre Islændinger, under stærk og stadig Rivaliseren imellem Danmark og Sverig, hvor Interessen for disse Studier var overordentlig levende, og i endnu højere Grad end hos os bares oppe af den fantastiske nationale Retning inden for Historieskrivningen og hvad dermed stod i Forbindelse — man var saa ivrig i Sverig, at man, naar man saa' Lejlighed dertil, ikke betænkte sig paa at opsnappe Islændinger, der vare kyndige i deres Fædreøs gamle Historie og vare paa Vej til Danmark med Haandskrifter o. desl. for at hjælpe de danske lærde paa dette Omraade; det skete i alt Fald én Gang. Blandt de mange Pergamentsbøger, som denne Iver reddede fra Undergang, kan saaledes nævnes Snorres og Sæmunds Edda, som begge kom til Danmark i det 17de Aarhundrede. Det var heller ikke faa, som med stor og paaskjønnelsesværdig Ihærdighed arbejdede paa at tilegne sig denne gamle Literaturs Skatte, der havde hele Nyhedens Interesse, og paa at gjøre dem tilgængelige for andre, og det Arbejde, der gjordes, er ogsaa al Ære værd, om det end paa mange Maader bærer Præget af, at disse Studier endnu vare i deres første Barndom, hvor de ved hvert Skridt vare udsatte for at gaa vild. Ved Siden af de alt nævnte Danske, Worm, Stephanius, Bartholin, Sperling o. fl., indlagde navnlig adskillige Islændinger sig

betydelige Fortjenester ved deres Arbejder i denne Retning, Arbejder, som med al deres Ufuldkommenhed dog i lange Tider bleve af stor Betydning som de eneste Hjælpemidler, der stod til Raadighed for de enkelte, hvis Interesser førte dem ind paa dette Omraade. Runolf Jonsen udgav saaledes (1651) den første islandske Sproglære, og Magnus Olafsen (1573—1636) samlede en islandsk Ordbog, som Worm udgav (1650), karakteristisk nok med de islandske Ord trykte med Runer, som han ansaa for den oprindelige nordiske Bogskrift. En islandsk Ordbog af Gudmund Andersen († 1654) blev udgivet 1683 af Peder Resen. Gudmund Andersen var ogsaa den første, som bearbejdede de eddiske Digte; hans Behandling af Völuspá og Hávamál tillige med hans latinske Oversættelse af disse Digte blev ligeledes udgiven af Peder Resen, som ogsaa har Fortjenesten af først at have udgivet Snorres Edda med dansk og latinsk Oversættelse (den sidste skyldes til Dels den ovenfor nævnte Magnus Olafsen). Arbejdet med i større Udstrækning at gjøre de islandske Haandskrifter tilgængelige for den lærde Verden tog Regeringen til en vis Grad i sin Haand, idet den fra Frederik den tredje af udnævnte kongelige Oversættere og kongelige Antikvarer, som særlig sattes til denne Gjerning. Den eneste af disse, hvis Virksomhed blev af større Betydning, var Islændingen Tormod Torvesen (Torfæus 1636—1719), i hvem hele denne Retning naaede sin største Højde. 1660 blev han ansat i kongelig Tjeneste som „Interpres regius", i hvilken Egenskab han under Frederik den tredjes eget Tilsyn oversatte adskillige Sagaer og andre gamle Haandskrifter paa Dansk og blev sendt til Island, hvorfra han medbragte adskillige Membraner. Senere blev han Antiqvarius regius, og endelig efter at han i nogle Aar havde været fjærnet fra sit Embede paa Grund af et Drab, han havde begaaet i Nødværge, udnævntes han, som nu havde taget Ophold i Norge, 1682 til kongelig Historiograf for

Norge. Det var, efter at denne Post var bleven ham overdraget, at han udfoldede sin betydelige Forfattervirksomhed, der omfatter en Række for deres Tid særdeles værdifulde Arbejder vedrørende Nordens Oldtid, alle paa Latin. Hans Hovedværk er hans store Norges Historie i fire Foliobind; det var navnlig dette i Forbindelse med hans Opsigt vækkende „islandske Hypothese“, en paa Grundlag af de islandske Kilder udarbejdet, fra Saxos forskjellig Kongerække, der skaffede ham et berømt Navn, men ogsaa hans øvrige Arbejder (Bidrag til Færøernes, Orknøernes, Vinlands, Grønlands Historie o. s. v.) vandt fortjent Anerkjendelse. Der er nedlagt en umaadelig Lærdom i Torfæus' Skrifter, og skjønt de ere meget kritikløse, og han navnlig ikke var Mand for at sondre det mythiske Stof ud fra det historiske, overgaa de ikke blot i Værd alt, hvad Tiden ellers frembragte i denne Retning, men ere endnu i vore Dage af Vigtighed for Historieskrivningen, og det var ikke uden Føje, naar Holberg betegnede hans paa sirlig Latin skrevne Historie som „en af de anseligste og prægtigste Historier, som nogen Tid er kommen for Lyset“ *).

Til Trods for Latinens Herredømme var der dog hele det lærde Tidsrum igjennem stadig Mænd, som havde Øje for Modersmaalets Betydning, og Klagerne over dets Tilsidesættelse forstummede aldrig helt. Bekjendtskabet med den islandske Literatur gav Stødet til, at enkelte gjorde det danske Sprog til Gjenstand for særligt Studium. Det kunde naturligvis med de Forudsætninger, hvormed man skred til Værket, kun blive højst ufuldkomne Resultater, der kom ud deraf, men der lagdes dog en Grund for senere Tiders Granskning, og disse Bestræbelser fortjene allerede i og for sig Opmærksomhed som karakteristiske Udslag af den ganske vist svage, men dog aldrig helt undertrykte nationale Strømning,

*) Torfæus' Levned af Erichsen i Minerva 1786—88.

der løber jævnsides med den brede Lærdomsflod. Blandt de her hen hørende lærde indtager Peder Syv (1631—1702) den første Plads. Han var en Bondesøn fra Landsbyen Syv ved Roskilde, hvoraf han tog sit Tilnavn. Allerede medens han var Rektor i Næstved udgav han (1663) sine „Betænkninger over det cimbriske Sprog", der nærmest gaa ud paa i Almindelighed at undersøge, hvad der i forskjellige Retninger bør gjøres for at opdyrke Modersmaalet og bringe det i Agt og Ære igjen, men ved Siden deraf ogsaa indlade sig paa rent sproglige Undersøgelser, et livligt lille Skrift, som aander en varm Kjærlighed til Modersmaalet og giver et interessant Indblik i Datidens Stilling til det i det hele taget og i den næsten ufattelige Ubehjælpsomhed, hvormed man stod overfor det, naar det gjaldt om at gjøre Rede for dets Former og Bygning. Allerede i dette Arbejde viser Syv sig som en af de kyndigste og tænksomste Granskere paa dette Omraade, og han vedblev lige til sin Død ufortrøden at virke i den Retning, han her var slaaet ind paa. Efter at han var bleven Præst (1664) i Hellested i Sydsjælland, hvor han blev til sin Død, udgav han adskillige i høj Grad fortjenstlige Skrifter og havde Planer og Samlinger til endnu mange flere. 1685 udgav han sin „danske Sprogkunst eller Grammatica", det første Arbejde af denne Art, der fremkom i Modersmaalet. Han gjør her ligesom i Betænkningerne — betegnende for Tid og Tilstande — næsten Undskyldninger, fordi han skriver paa Dansk, og erkjender Nødvendigheden af „somme Steds at give en ganske Mening paa Latine for des bedre at blive forstaaet". Det er nærmest disse to Bøger, der skaffede Syv det Navn, man har givet ham, „den danske Sprogforsknings Fader". Hvor mangelfulde de end ere, lader det sig heller ikke nægte, at han i dem lagde et Grundlag, hvorpaa der kunde bygges videre, at han virkelig fortjener at kaldes Sprogforsker til Trods for alle de Misforstaaelser, de indeholde, Misforstaaelser, som først kunde fjærnes ved

langt dybere gaaende og mere omfattende Studier, som han og hans Tid ganske savnede Forudsætninger til, og at ingen før ham har drevet Studiet af Modersmaalet i saa stort Omfang hos os. Slige Arbejder laa imidlertid ikke for Tiden; de lærde havde for det meste andet at tænke paa, og der gik mange Aar hen, før en virkelig Granskning af Modersmaalet fandt Jordbunden her hjemme saaledes beredt, at den kunde trives. Noget synderligt direkte Udbytte kom der derfor ikke ud af Syvs Bestræbelser paa dette Omraade, men de sunde og rigtige Anskuelser, han i Almindelighed udtalte om vort Sprog, de Farer, der truede det gjennem Paavirkningen fra det fremmede o. s. v., gjorde dog i Tidens Løb deres Virkning, ligesom ogsaa hans Anskuelser i det enkelte paa flere Punkter ere blevne optagne af senere Forskere, og navnlig fortjener den gamle „Philologus regius lingvæ Danicæ" — denne Titel tildeltes ham 1683 — fremfor nogen anden at mindes for det Liv og den Varme, hvormed han stillede sig imod Strømmen og tog fat paa den vanskelige Gjerning, at rense og oplyse Modersmaalet i en Tid, der gjennemgaaende betragtede det med stor Ligegyldighed. Mindst lige saa bebetydningsfuld er imidlertid den Virksomhed, Syv udfoldede paa et Omraade, der grænser tæt op til Sprogforskningens, som Samler af vore gamle sproglige Minder, skrevne og levende i Folkemunde. 1682 og 1688 udgav han sin store Samling af Ordsprog i to Dele, som ganske vist indeholder adskilligt, som ikke hører hjemme der, men i hvilken der til Gjengjæld med saa stor Omhu fra mange forskjellige Kilder, ikke blot de tidligere trykte Samlinger, men ogsaa alle de haandskrevne, han havde kunnet komme over, er samlet alt, hvad der var at finde af ægte gamle danske Ordsprog, Mundheld o. s. v., at denne Bog, til Trods for de mange Efterfølgere, den i Tidernes Løb har faaet, endnu er, hvad den har været i et Par Aarhundreder, „Skatkamret for de danskes

Ordsprog" *). Endnu større Fortjeneste indlagde Syv sig ved den Samling af danske Kæmpeviser, han udgav 1695. Det er en ny Udgave af Vedels atter og atter optrykte Samling, forøget med lige saa mange Viser, som denne oprindelig indeholdt, i alt altsaa „200 Viser om Konger, Kæmper og andre", som Bogens Titel lyder. Han ledsagede de 100 Viser, han selv havde samlet, med lærde Noter, men i hans lærde samtidiges Smag faldt den alligevel i Almindelighed ikke; derimod tog Menigmand imod den med Glæde; indtil Nyerups, Rahbeks og Abrahamsons Samling af Folkeviser udkom i Begyndelsen af dette Aarhundrede, var det den, der, optrykt gjentagne Gange, holdt de gamle Sange i Live. Endnu et Arbejde af Syv maa vi nævne, skjønt der kun udkom en lille Prøve deraf; det var den danske Ordbog, han samlede til. Den var fra første Færd af anlagt paa at skulle være et saa vidt muligt udtømmende etymologisk og sproghistorisk Lexikon, men „hans foresatte" fik ham til at slaa ind paa en mere almindelig Vej og gjøre den til en dansklatinsk Ordbog „til Nytte for Ungdommen og de ukyndige". Af det saaledes ændrede Arbejde udkom kun Bogstavet A som Prøve, men hans Samlinger dertil kom tilligemed hans øvrige Haandskrifter i Rostgaards Eje og benyttedes af denne som Grundlag ved den store Ordbog, han udarbejdede, og da denne atter blev en af Kilderne til Videnskabernes Selskabs Ordbog, er alt, hvad Syv har ydet i denne Retning uden Tvivl kommet til Nytte**).

*) Af Syvs Forgængere ved Indsamlingen af dette i sin første Oprindelse ældgamle, stadig voxende folkelige Arvegods, fortjene nogle enkelte at nævnes. Salmedigteren Hans Thomæsen efterlod en anselig haandskreven Samling af Ordsprog, og en lignende haves fra Vedels Haand. Den som dramatisk Forfatter omtalte Ribebisp Peder Jensen Hegelund udgav et Par Smaaskrifter, der høre her hen, og er muligvis Forfatter til det interessante Skrift „Problemata et proverbia moralia" (1611), den betydeligste Ordsprogssamling, der var fremkommen efter Peder Laales, indeholdende en stor Mængde ægte gamle Fyndord. Af Syvs samtidige ydede adskillige ham Bistand ved at overlade ham haandskrevne Samlinger, bl. a. Jens Brunsmand, Henrik Gerner og Lavrids Kok.

**) Peder Syv, en literærhist. Studie af Fr. Winkel Horn 1878.

Syv har Æren af at være den af det lærde Tidsrums Mænd, som mest udelt og i størst Udstrækning satte sig til Maal at oplyse og rense Modersmaalet, og han var den, der udrettede mest, og hvis Arbejder fik størst Betydning, men han var ingenlunde den eneste, og heller ikke den første, der arbejdede i denne Retning. Studiet af de lærde Sprog førte enkelte Granskere til ogsaa at betragte det danske Sprog, nærmest rigtig nok kun for at finde Ligheder imellem dette og hint. Saaledes skrev Præsten Bertel Knudsen (1588—1650) et Par Afhandlinger om det danske Sprogs Lighed med Græsk og Latin (1640 og 1641); Torkild Baden (1668—1732) behandlede ligeledes i sit Skrift „Roma Danica“ (1699) Ligheden imellem Dansk og Latin, og Peder Vandal (1602—1659) gav en Fortegnelse paa 300 danske Ord og Gloser „som ikke aleneste komme overens med det hellige ebræiske Tungemaal, men endog have deraf deres Oprindelse og Begyndelse“ (1651). At disse Undersøgelser ikke naaede længere end til den alleryderste Overflade, er en Selvfølge, om en virkelig lingvistisk Betragtning er der ikke i fjærneste Maade Tale, og det hele har derfor kun Kuriositetens Interesse, til Trods for al den Lærdom og Skarpsindighed, der er nedlagt i adskillige af de her hen hørende Arbejder. Den, som naaede videst i Retning af sammenlignende Sprogbetragtning anvendt paa Modersmaalet, er uden Sammenligning Erik Pontoppidan (1616—1678), hvis paa Latin forfattede „Grammatica Danica“ (1668), den ældste danske Sproglære, er et for sin Tid overordentligt dygtigt Arbejde, i hvilket der ved grundig og omfattende Sprogkundskab i Forbindelse med en ualmindelig Tænksomhed er naaet adskilligt mere, end man paa Forhaand skulde vente, saaledes bl. a. i Henseende til Iagttagelse af Lydovergangene imellem de forskjellige Sprog, han behandler, og Dansk. Ved Udviklingen af Formlæren blev det naturligvis for ham som for enhver, der gav sig af dermed, en slem Anstødssten, at Kundskaben til Oldsproget var

saa mangelfuld, hvilket havde til Følge, at adskillige Fænomener maatte misforstaas eller blive uforklarlige, „men hans Bemærkninger ere dog mange Gange rigtige og vejledende fordi han kjender regelrette Former, der nu ere forsvundne, og fordi den daværende Brug, uden Bevidsthed om Oprindelsen, havde bevaret, hvad der laa denne nærmest.“ Pontoppidans Bog, som var Frugten af mange Aars Granskning, og som uden Sammenligning er det betydeligste Arbejde over Modersmaalet, som det lærde Tidsrum frembragte, er derfor endnu af Interesse og Vigtighed for Sprogforskningen. Retskrivningen, som hele Perioden igjennem var i den gyseligste Forvirring, i det enhver omtrent skrev, som han fandt for godt, gjordes allerede i Slutningen af det 16de Aarhundrede lejlighedsvis til Gjenstand for Overvejelse af enkelte lærde, men den første, der udførligere sysselsatte sig med denne Sag, var Peder Syv, som allerede i sine „Betænkninger“ fremsatte gjennemgribende Reformforslag, i det hele taget slaaende rigtige og udviklede og begrundede med stor Klarhed. Pontoppidan opstillede i sin Grammatik omtrent de samme Grundsætninger, og imod disse vendte Henrik Gerner sig i et Par Smaaskrifter, der vidne smukt om Forfatterens Varme for Modersmaalet — han tager saaledes bl. a. ogsaa ivrig Ordet for Vigtigheden af at holde det rent for Indblanding af fremmede Ord —, men temmelig uklart forsvare det sædvanlige, den vilkaarlige Brug, som han blot vilde have slaaet fast en Gang for alle, imod de rationelle Reformer, Syv og Pontoppidan vilde indføre. Det tog nogen Tid, før end de nye Anskuelser gik af med Sejren, men da der for Alvor begyndte en Udvikling paa dette Omraade, fulgte den det ved dem betegnede Spor, og de Regler, Rask og N. M. Petersen have udviklet og begrundet med en Sikkerhed, som man for to Hundrede Aar siden ikke kunde naa, ere i mange og væsentlige Punkter i Overensstemmelse med de af Syv og Pontoppidan hævdede Grundsætninger.

Men der var ogsaa Mænd, som, uden i nogen fremtrædende Grad at virke direkte for Modersmaalet igjennem Skrifter, vare gjennemtrængte af levende Kjærlighed til det og paa forskjellig Maade bidrog til at støtte Danskhedsbestræbelserne. Selv ved Universitetet kom den Anskuelse til Orde, at det danske Sprog led Uret, og at man ikke skulde undskylde sig med dets Ufuldkommenhed, thi det var at anklage sig selv for Forsømmelighed og Dovenskab — det udtaltes af Rasmus Bartholin i en — naturligvis latinsk — Universitetstale 1657 —, og denne Betragtning har vist nok fundet Gjenklang hos flere, end man paa Forhaand skulde tro, hvor meget den end gik imod Tidens almindelige Strøm. Vi finde i alt Fald i det lærde Tidsrums sidste Halvdel ikke saa ganske faa Mænd, næsten alle Præster, som fandt en Glæde og Tilfredsstillelse i at sysle med Studiet af Modersmaalet, og hvis Arbejder i forskjellige Retninger bæres af en levende national Interesse. Som en af de ypperste blandt disse fortjener at nævnes Hans Mikkelsen Ravn (1610—1663), en udmærket Skolemand, som i det Udkast til en Omdannelse af Skolevæsenet, han forfattede (1649) — „et Skrift, der bærer Præg af at være forfattet af en Mand, der i sund Betragtning af hvad Skolens Opgave er, stod højt over sin Samtid“ —, djærvt tager Ordet for at lade Modersmaalet komme til dets Ret. De to større Afhandlinger, han udgav, „Heptachordum Danicum“ (1646), en Fremstilling af Musikens, særlig Sangens, Theori og Historie i Danmark, det første og hidtil det eneste Arbejde af denne Art, der har set Lyset hos os, samt „Rhythmologia Danica“ (1649), en Verslære oplyst ved Exempler fra den danske poetiske Literatur, var i og for sig dygtige Arbejder og tilstrækkelige til at give deres Forfatter Krav paa at regnes blandt de kyndigste i dansk Sprog og Literatur, men det bedste Billede af, hvor vidt han var naaet paa dette Omraade, ser man dog bedst af en utrykt Afhandling (paa Latin) om det danske Sprog, som, skjønt den er et Ungdomsarbejde,

ikke blot røber varm Kjærlighed til alt, hvad dansk er, men ogsaa en efter Omstændighederne grundig Indsigt i alt, hvad der hører hen der under. Det fortjener ogsaa at nævnes, at det utvivlsomt skyldes Ravns Tilskyndelse, at Peder Syv gav sig i Lag med Studiet af Modersmaalet*). Gullænderen Søren Povelsen Judichær (1599—1668) hørte ogsaa afgjort til den lille, men ivrige danske Skole; han har kun skrevet en Prosodi (1671), men den har han skrevet paa Dansk, „paa det han vort Modersmaal dis mere ære kunde, paa hvilket lige saa vel som paa Latine, om de aller subtiligste Ting skrives kan". Han var Præst i Slangerup under Kingos Opvæxt, og „hans Indflydelse paa denne lader sig lettelig ane, skjønt vanskelig paavise"**). Povl Jensen Kolding (1581—1640) der, som tidligere omtalt, skrev sin danske Reformationshistorie paa Modersmaalet, syslede ivrig med dette og udgav ikke blot en latinsk-dansk Ordbog, men ogsaa en dansk-latinsk***), det første Arbejde af denne Art. Peder Syvs Ven og Skolekammerat, Præsten Lavrids Kok (1634—1691), Forfatteren til Dannevirke-Visen, skrev i sin Ungdom en lille (utrykt) dansk Grammatik (paa Latin) til Brug for fremmede („thi at skrive Regler over Modersmaalet for de indfødte vilde være det samme som at føre Ugler til Athen", siger han i Modsætning til Syv, som netop skrev sin Sprogkunst, ikke blot fordi Pontoppidans Arbejde var „noget vidtløftigt for dem, som heraf ville begynde at lære Sproget", men ogsaa fordi den var paa Latin). Senere, efter at han var bleven Præst, samlede han, som af Syv faar det Vidnesbyrd, at han var „en i gamle danske Sager flittig og velforfaren Mand", ikke blot Ordsprog, Viser o. dsl., men udarbejdede ogsaa en udførlig Ordbog over det danske Sprog,

---

*) H. Rørdam: M. Hans Mikkelsen Ravn. Hist. Tidsskr. 3 R. IV.
**) Barfod: Fort. af Fædrel. Hist, II, 105.
***) Dictionarium Herlovianum. 1626.

et udmærket flittig og omhyggelig udført Arbejde, hvad de bevarede Stykker noksom vise. Kok har efter alt, hvad vi kunne skjønne, været en af de dygtigste og mest begavede af Danskhedsmændene i det 17de Aarhundredes anden Halvdel, men Tilfældet eller maaske snarere en vis Tilbageholdenhed, der bragte ham til hellere at arbejde for andre end for selv at høste Æren derfor, har trængt hans Virksomhed i Baggrunden.

Den Ordbog, Kok samlede, blev udarbejdet paa Opfordring af Kristjan den femtes Oversekretær, Gehejmeraad Mathias Moth (1647—1719), som et Forarbejde for det storartet anlagte Ordbogsarbejde, han havde for, og til hvis Fremme han lagde Beslag paa alle de Kræfter, han kunde drage til sig. Alle de Mænd, der havde Sans for Modersmaalet og Kyndighed deri, arbejdede med paa dette store Værk, som Moth viede en lang Række Aar og bearbejdede med utrættelig Flid og skarp Kritik, men som des værre aldrig blev udgivet. De omfattende Samlinger, han efterlod sig, benyttedes ved Udarbejdelsen af Videnskabernes Selskabs Ordbog, men de ere saa omfattende og indeholde et næsten uudtømmeligt Materiale til Belysning af vort Sprog i alle Retninger, at Sprogforskningen baade for Ordforraadets og Sproghistoriens Vedkommende bestandig vil kunne høste rigt Udbytte af dem.

I Forbindelse med denne Oversigt over Arbejder, der alle vare udgaaede af Kjærlighed til Modersmaalet og paa forskjellig Maade havde dets Oplysning til Gjenstand, turde det være passende at nævne de ypperste danske Sprogmindesmærker, det lærde Tidsrum frembragte foruden Vedels allerede omtalte Oversættelse af Saxo, Arbejder, som ikke blot fortjene Opmærksomhed i Betragtning af, hvad Tiden i det hele mægtede i Retning af en blot nogenlunde taalelig Brug af det danske Sprog, men i og for sig ere af højt Værd i denne Henseende. En meget fremragende Plads indtager saaledes den af Datidens første retslærde udarbejdede saa

kaldte Kristjan den femtes Danske Lov, der paabegyndtes efter Befaling af Frederik den tredje og næsten fuldførtes under denne Konge, men først udkom 1683. Den udmærker sig i høj Grad ved sit fortrinlige danske Sprog og ved en for denne Tidsalder enestaaende klar og fyndig Stil. Et Værk af en helt anden Art, men ligeledes af første Rang i Henseende til Stil og Fremstilling efterlod Korfits Ulfelds ulykkelige Hustru, Kristjan den fjerdes Datter Leonora Kristine (1621—1690) i sit „Jammersminde“, hvori hun lige saa simpelt som smukt og gribende har skildret den lange, tunge Tid, i hvilken hun holdtes fængslet. Det er en af de smukkeste og betydeligste Bøger, vor Literatur ejer, helt igjennem præget af en stor og ædel Aand, rigt begavet, udviklet og modnet til en sjælden Højhed igjennem Livets tunge Skole*). Endnu maa her nævnes Birgitte Thott (1610—1662), vel den lærdeste af det lærde Tidsrums adelige Damer, „en sjælden Pryd for sit Kjøn og sit Aarhundred“, som Ole Worm kaldte hende. Hendes Gjengivelse af Senecas Skrifter er „næsten for sin Tid et Vidunder, og skaffede hende ogsaa stor Berømmelse af Samtiden, der med Føje erklærede om den, at „man skulde vel holde Oversættelsen for en Original, saa fyndig, sirlig, flydende og naturlig er hendes danske Stil.“

„Livets poetiske Side var endnu ikke gaaet op for nogen“, siger N. M. Petersen træffende om den lærde Tidsalder, og denne Sætning finder sin bedste Stadfæstelse, naar vi vende os til Datidens Digtekunst og ser, hvad der den Gang gik og gjaldt for Poesi. Der var ingen Mangel paa Poeter, tværtimod, der mylrede navnlig i det 17de Aarhundredes anden Halvdel af Versemagere, ikke blot latinske, men ogsaa danske,

*) Udgivet af S. Birket Smith. 1869.

og der blev stadig flere og flere, men Poesien stod det rigtig nok bedrøvelig til med. Den samme Aand- og Smagløshed det samme golde Pedanteri, som gjennemgaaende er betegnende for hele Perioden, træffe vi ogsaa her, og kun en enkelt Kvist paa Literaturens Træ, den aandelige Digtning, særlig Salmedigtningen, skød i det 17de Aarhundrede enkelte friske Skud, som næsten tage sig vidunderlig ud, naar de ses i Modsætning til, hvad der var det almindelige. Det maa imidlertid ikke forstaas, som om den aandelige Digtning som Helhed betragtet stod over Resten; se vi bort fra de enkelte betydelige Undtagelser, vi træffe paa dette Omraade, stod Frembringelserne inden for det fuldstændig i Niveau med, hvad der ellers fremkom. For øvrigt er det en Selvfølge, at den Overvægt, Theologien havde i Literaturen i Almindelighed, bevirkede, at den gudelige Digtning, hvilken vi, som sagt, maa søge hen til for overhovedet at finde noget, der har Værd, ogsaa i kvantitativ Henseende kom til at spille en meget stor Rolle. Saa godt som alle, der gav sig af med at digte, førtes ogsaa ind paa den, og de aller fleste dyrkede den udelukkende; næsten hver anden Præst følte sig kaldet til at optræde som Salmedigter. Ved Siden af den gudelige Digtning er især Lejlighedsdigtene fremtrædende; alt, hvad der skete, smaat som stort, blev befundet værdigt til at besynges, og Besyngelsen var derefter; hvad enten det var de pathetiske eller de humoristiske Strænge, Poeten anslog, bestandig møde vi den samme Fadhed i Indholdet i Forbindelse med en kunstlet, i højeste Grad ubehjælpsom Form. Om et virkelig poetisk Udslag af, hvad der rørte sig i Tiden, en Digtning, der udsprang af umiddelbar Begejstring og Følelse, og som gav Glæden og Sorgen et umiddelbart poetisk Udtryk, var der aldeles ikke Tale uden for de enkelte Undtagelser paa den aandelige Digtnings Omraade. Den levende Forbindelse med den gamle Digtning, der havde sin Rod i Folkets eget Liv, var i det hele afbrudt. Den fra Renaissancen udgaaede

almen evropæiske Bevægelse naaede omsider over Tyskland ogsaa ind til os; den medførte helt nye Former, og dem søgte man nu saa godt som muligt at finde sig til Rette med. Resultatet blev en fad, reflekterende Kunstpoesi, som man forholdt sig fuldstændig udvortes til, i hvilken Sproget vred og vaandede sig under Bestræbelserne for at klemme det ind i de nye Former, og som blev kjendt for gjæv og god Poesi, naar den blot holdt sig de af en aandløs og borneret Smag diktterede Regler efterrettelig. Derfor blev Poesien ogsaa, som en af disse gamle Poeter udtrykker sig, „saa ganske gemen, at endog Børn deri paa sine Maader ere færdige, i det ringeste udi slet og ringe Materiale", og derfor var der i Virkeligheden „kun saa maadelig Pris deraf at hente i disse Tider". Det hele var en tom Leg med Ord.

Den første betydeligere Digter, vi træffe, er Hans Kristensen Sthen (f. 1544 eller maaske snarere en halv Snes Aar før, † 1603 [?]), hvem vi allerede have omtalt som Forfatter til det moralsk-allegoriske Skuespil „Kortvending". Foruden dette, der. som vi saa', ikke var noget særlig udmærket Arbejde, har han skrevet et Læredigt „Lykkens Hjul". som heller ikke hæver sig synderlig over det almindelige, om der end nu og da viser sig Spor af, at det er en virkelig Digter, man har for sig; hans Salmedigtning derimod stiller ham meget højt iblandt hans samtidige, og saa vel hans „Haandbog" som hans „Vandrebog" vandt stor Indgang og udkom i mange Oplag. Hans talrige Salmer og aandelige Sange udmærke sig ikke alene ved dyb Inderlighed og Enfold, ved poetisk Kraft og religiøs Varme, men faa en ganske ejendommelig Ynde ved den Maade, hvorpaa de jævnlig i Henseende til Stil og Form træde i Folkevisens Spor*). Adskil-

*) F. Ex.

Jeg stod mig op en Morgenstund,
jeg klaged min Sorg saa mangelund:
Sorgen var mig i Hu for Synder mine.

lige af Sthens Salmer ville bestandig beholde deres Værd, fordi de baade fyldestgjøre de poetiske og de religiøse Krav. Vor Salmebog indeholder nogle af de smukkeste af dem (Nr. 82, 130, 408, 570).

En langt større anlagt og flersidigere Digternatur var dog Anders Kristensen Arrebo (f. 1587 paa Ærø, deraf hans Tilnavn). Allerede tidlig gjorde han sig bekjendt ved et Par mindre historiske Lejlighedsdigte, i hvilke Folkevisetonen klinger smukt og poetisk, og som vandt fortjent Bifald. De forherligede begge Kongehuset og bidrog vist nok ikke lidt til den Hurtighed, hvormed han steg i udvortes Henseende. Kun tredive Aar gammel blev han Biskop i Trondhjem. Hans Lykke varede imidlertid kun en stakket Tid, i det han fik Avindsmænd, som det lykkedes at sværte ham saaledes, at han efter fem Aars Forløb blev afsat fra sit Embede paa Grund af „sin Letfærdigheds Bedrifter“. Det maa efter alt, hvad der er oplyst med Hensyn til de Beskyldninger, der rejstes imod ham, anses for aldeles utvivlsomt, at der ikke med Føje kunde lægges ham noget usømmeligt til Last. Da han havde et frisk og livsglad Sind, der var oplagt til Lystighed og Skjemt og skyede stive Former, og maaske ogsaa vel overmodig stolede paa sin Lykke, betænkte han sig ikke paa at sætte sig ud over de Hensyn, man krævede iagttagne af den Tids gejstlige, og navnlig da af en Biskop, og han gik vel ogsaa vel vidt i denne Henseende, i det han f. Ex., naar han var til Gilde, ikke var bange for „at slaa Trommen til en Dans og selv danse med og synge sine Viser i Folkevisernes Tone uden nøje at veje sine Udtryk“. Hans Optræden eller snarere de løgnagtige Rygter, der udspredtes om den, vakte Forargelse, og hans Fjender benyttede sig af Lejlig-

---

Der stod en Engel og lytted derpaa:
du arme Synder, hvi klager du dig saa?
Sorgen var mig i Hu for Synder mine.

heden til at forsøge at styrte ham, hvilket ogsaa lykkedes dem ved en formløs Rettergang og til Dels ved underkjøbte Vidner (1622). Nogle Aar efter blev han dog for saa vidt tagen til Naade igjen, som han blev Præst i Vordingborg, hvor han levede stille og rolig, agtet og elsket af sin Menighed, til sin Død (1637).

Under hans Ophold i Norge rasede Pesten dèr saa vel som i Danmark, og dette fremkaldte et af Arrebos bedste Digte „Pest-Pulver“ (1618), en kort og kraftig, smukt versificeret Bøn. Her var han ogsaa kommen ind paa det Arbejde, som han benyttede sit tvungne Otium til at fuldende, og udgav allerede Aaret efter sin Afsættelse, Oversættelsen af Davids Psalter (1623), et for sin Tid udmærket Arbejde, som strax vandt almindelig Yndest og længe bevarede den. Hans Hovedværk er imidlertid Digtet „Hexaëmeron“ (de sex Dage); det er det, som grundlagde hans Berømmelse og ikke blot fik den beundrende Samtid og nærmeste Eftertid til at betegne ham som Nordens Virgil, Danmarks Ovid o. s. v., men skaffede ham Navnet „den danske Digtekunsts Fader“, som han har beholdt og i Virkeligheden ogsaa fortjener. Digtet, der er et Fragment — det skulde have omfattet hele „Verdens første Uge“, men blev afbrudt ved hans Død og skildrer kun de sex Dage —, er en Efterligning af Franskmanden Bartas' Digt „La première semaine“. Arrebo stod imidlertid overordentlig frit overfor sit Forbillede, følger dets Tankegang i det hele, men er i mange Enkeltheder fuldstændig original, og paa intet Punkt slavisk Oversætter, saa at han virkelig paa det fremmede Grundlag har frembragt et Værk, der i meget væsentligt er hans eget. Han viser sig heri som en betydelig Digter, navnlig i de rent lyriske Partier, særlig i de hyppig forekommende Naturbeskrivelser, i hvilke der baade er Liv og Fylde, og i hvilke en virkelig poetisk Stemning og Anskuelse jævnlig har fundet et smukt

og oprindeligt Udtryk *). „I Arrebo begynder allerede Tullin". Hans Fortrolighed med Folkesangen viser sig ikke blot i den Maade hvorpaa dens ejendommelige Tone paa mange Steder klinger igjennem til Trods for den fra den gamle Digtning helt forskjellige Form, han anvender, men ogsaa i hans Bestræbelser for at give sit Sprog saa dansk og folkeligt et Præg som muligt. Hans Digtning er Kunstpoesi, oven i Kjøbet det første Forsøg i den Retning, derfor savner den heller ikke paa sine Steder en poetisk Udsmykning, som han ikke altid forstaar at beherske, og som endogsaa jævnlig drives alt for vidt, men som dog i det hele

---

*) F. Ex. (Begyndelsen af anden Dag).

Naar Dagen bøjer sig, den Sol gaar under Lide,
da flyver Fuglen op og viger til en Side,
da søger Ormen Hus, i Jorden sig forstikker.
og alle tamme Dyr til Hvile sig beskikker;
til Ro-Sted Folket gaar, Blaa-Bolsteret de vende,
og Kuren blæser Fred, ad Gader Folk ej rende,
Men jeg, da første Dag nu haver faaet Ende,
nu Hesperus er nær med Aftenlæg i Hænde,
skal det ej da bær' ad en liden Blund at tage,
men(s) Øjet drager Straa og kan ej længer vage?
Nej, her er mer i Fad! den Bjørnehud til Side,
det bær ej altid ad den bløde Seng at slide:
. . . .
thi den almægtig Gud, som Verden rund tillyder,
den evig Ærens Sol med anden Dag udbryder.
han Verdens Malm og Sæd, de Elementer fire,
det Chaos ugestalt begynder nu at sire:
Pavlunet han opslaar, med hvidt og blaat formænger,
hvormed han Jordens Kreds højprægtelig behænger:
En Hvælving blaa han gjør af Vand som Jærn det stærke,
dermed han planker ind og gjør et Enemærke
for Over-Himle-Vand; den ubegriblig Tynge
ej gjennem bryde kan, men maa der over klynge.
Paa dette Tæppe rundt der leger Sol den klare,
der Maanen gaar i Dans med den Planeteskare.
Der tumler Pegasus, og Æolus hoverer,
der under Hjort og Hind i løvgrøn Skov spaserer,
der Flugten op og ned sig yndeligen svinger
og i sin Løvsal grøn livlysteligen klinger.

taget staar i stærk Modsætning til den fade, opstyltede, løst paahængte Ordbram, der er saa betegnende for det meste af den lærde Tidsalders danske Digtning, og til Gjengjæld udmærker hans Stil sig paa mange Steder ved en storslaaet Simpelhed, der ikke undlader at gjøre sin Virkning. Hexaëmeron er som Helhed ikke let at komme igjennem, men der findes ægte Perler deri.

Hvad der giver Arrebo særlig Betydning i vor Literaturs Historie og Adkomst til det anførte Tilnavn, den danske Digtekunsts Fader, er, at han er den første Repræsentant for den nye af Renaissancen fremgaaede Retning i Digtekunsten hos os. Denne viser sig først og fremmest i formel Henseende. Medens man tidligere havde taget Stavelserne paa Slump og, hvor man lagde an paa særlig Nøjagtighed, talt dem uden, som Peder Syv siger, at agte deres Længde eller Stækkelse saa nøje, begyndte nu et fast metrisk Princip at faa Indgang. Allerede tidligere var der gjort flere Forsøg paa at bane Vej for et saadant; det betydeligste var Præsten Peder Jensen Roeskildes „Prosodia danicæ lingvæ“, der for første Gang opstillede Accenten i det danske Sprog som svarende til Kvantiteten i Latin og Græsk. Dette Arbejde, som aldrig blev trykt, er fra 1627, altsaa nogle Aar yngre end Tyskeren Martin Opitz' „Prosodia germanica oder Buch von der teutschen Poeterey“ (1624), som ligeledes lærte, at Stavelserne skulde vejes. Peder Jensens Haandskrift synes imidlertid at være bleven til fuldstændig uafhængig af Opitz' epokegjørende Bog, men da den danske Forfatter kun havde den ældre danske Digtning at holde sig til, paa hvilken hans metriske Grundsætninger slet ikke lod sig anvende, var der ingen Mulighed for, at disse kunde trænge igjennem. Dette kunde først ske, naar der optraadte en Forfatter, som, efter at have faaet Øje for deres Betydning i Praxis, kunde føre dem ud i Virkeligheden, ledet af fremmede Forbilleder. En saadan Digter fik vor Literatur i Arrebo, der, som det hedder

i Sønnens Fortale til det efter Faderens Død udgivne „Hexaëmeron“, „særdeles efterdi man paa samme Tider for Alvor begyndte den tyske Poësin at øve og bedre i Lave at sætte, og vilde gjøre sit bedste det danske Sprog og Poësi sin Anseelse at give“. I Modsætning til „Skaldrearten og Rimemaaden hos vore gamle Gother, Cimbrer og danske Skaldrer, som nu moxen af alle er forglemt“, hedder det, at „de Italiener og Franzoser haver begyndt med synderlige Rigtighed i deres Sprog paa trochæiske og jambiske Maade med mange livlystige Forandringer at rime og velklingende Digte at befatte, hvorudi de rigtalende Tyske have Franskmanden lykkeligen efterfulgt“. Da Poesien som Følge heraf blomstrede op vidt og bredt i Evropa, „da haver den velbaarne salige Herre, Hr. Kristian Friis til Kragerup, fordum kgl. Majest. Kansler, min Fader derom tiltalt, at han og vilde sætte en Prøve paa vort danske Sprog, at det ikke alene sin Pris skulde ombære og forlise, hvortil den sal. Mand haver sig strax bekvemmet“, og dette blev Stødet til, at Arrebo gav sin „Bartasiske Prøve“.

Allerede i Oversættelsen af Davids Psalter viser der sig hos Arrebo en for de Tider usædvanlig Agtpaagivenhed paa den metriske Form, men han staar dog her væsentlig paa den ældre religiøse Digtnings Grund, om end hans metriske Studier, som paa det Tidspunkt, da dette Arbejde blev til, maa antages at have været ganske selvstændige, stiller ham i et langt mere direkte kunstnerisk Forhold til hans Opgave, end man er vant til at træffe det hos danske Digtere før hans Tid. Fuldt bevidst i Henseende til det nye Formprincip, der skulde frem, er han dog først i Hexaëmeron, hvis Versformer var ganske nye i vort Sprog. Arrebo skrev det første Afsnit af sit Digt i Hexameter, hvis Karakter han dog fuldstændig forandrede ved at give det Rim, og det baade i Midten og Enden af Versene. Dette medførte, at Cæsuren blev fast, og det antike Versemaals ejendommelige

Bøjelighed og Ynde gik derved tabt*). De Vanskeligheder, Digteren paa denne Maade skabte sig, vare, hvad der er let at forstaa, naar man betænker, hvor ubearbejdet Sproget var, saa store, at han ikke mægtede at beholde det valgte Versemaal i mere end Digtets første Sang; i de øvrige har han ombyttet det med Alexandrinerne, som ikke blot var det Metrum, hvori Originalen var affattet, men tillige anbefaledes af Opitz som heroisk Versemaal. Arrebo optog denne Versform i den fra de franske Alexandriner meget forskjellige Skikkelse, den havde faaet i Tyskland, og i denne blev den her som hist i lange Tider Hovedversemaalet.

Æren for at have indført Renaissancen i den danske Digtekunst og derved aabnet Vejen for en Paavirkning fra det øvrige Evropa, som vel i Begyndelsen tilsyneladende næsten kvalte alle hjemlige Spirer, men i Virkeligheden var nødvendig, for at de ret kunde komme til at udfolde sig under de nye Betingelser, som hele den aandelige Udvikling førte med sig, tilkommer ubetinget Arrebo. Hans store Digt henlaa ganske vist som Helhed utrykt i fire og tyve Aar efter hans Død, men det formelle Fremskridt, der i det var gjort, kom alligevel til at gjøre sin Virkning, i det det bl. a. fastholdtes af Hans Mikkelsen Ravn, som i sin „Rhythmologia Danica“, der udkom længe før Digtet, skjænkede det særlig Opmærksomhed og meddelte en udførlig Prøve deraf. Uheldigvis kom Arrebo, om det end var ham, der gav Stødet til den

---

*) Som Prøve paa Arrebos Hexametre anføres følgende Stykke:
Løven af Kulen gaar, den stærke Dyrenes Herre,
Bjørnen af Hul udfar', han bruger Labben end værre,
Ulven af Skov og Kløft saa fyrig kommer at springe,
Ræven af Krat og Grøft, han priser Foden ej ringe.
Saadanne her og der for Jægere noksom passere,
sværmende strængt enhver over Bjærg og Dale grassere.
Hver sit bedste da gjør, mens Natten rinder og vinder,
hver sit Bytte hjemfør', og hver sin Spise da finder.
Saa faar Skaberen Lov, som skabte Natten hin mørke,
Dyrene til Behov, de Lemmer hungrig at styrke.

nye Retning, ikke til at bære Udviklingen eller paatrykke den noget særligt Præg ud over det rent formelle. Dette maa for saa vidt beklages, som det nye fremmede derved efter al Sandsynlighed vilde være bleven knyttet til det hjemlige, medens det nu foreløbig mere og mere fortrængte det og satte tomme Former i Stedet. Hvor meget Arrebo nemlig ogsaa navnlig for Hexaëmerons Vedkommende med Hensyn til sin Digtnings Tone og Stil følger de fremmede Forbilleder, i hvor høj Grad han end optager det antikt mythologiske Billedsprog, Renaissancen medførte, har han dog umiskjendelig dybe Rødder i det hjemlige, hvilket viser sig des mere, jo mere hans egen Personlighed kommer til Orde, jo mere han fjærner sig fra den fremmede Original. De af hans Efterfølgere, der overhovedet have nogen Betydning i Literaturens Historie, afkastede, i det mindste for den verdslige Digtnings Vedkommende, ethvert Baand, der kunde knytte den til den tidligere hjemlige Poesi, og søgte efter bedste Evne at give deres Produkter det moderne pseudo-klassiske Præg med det hele vel bekjendte Apparat af Guder og Gudinder, Hyrder og Hyrdinder i fuld Tilslutning til den Literaturbevægelse, der i Tyskland fandt sit Udtryk i det „frugtbringende Selskab", og de med dette beslægtede literære Samfund *).

En af de Forfattere, der bidrog mest til at skaffe den nye Retning Indgang, var Søren Terkelsen, om hvis Liv saa godt som intet vides, Han udgav 1645—1648 en Oversættelse (fra tysk) af en Del af Franskmanden Honoré d'Urfés Hyrderoman Astræa, som ved sin Fremkomst havde gjort en overordentlig Opsigt i Frankrig og Tyskland. Hos os vilde denne Roman, som Terkelsen overførte efter adskillige „fornemme og adelige Personers" Tilskyndelse, dog ikke ret slaa an, hvilket kan ses af, at det ikke lykkedes ham at faa ud-

---

*) H. F. Rørdam: Arrebos Levnet og Skrifter, 1857. G. Rode: Renaissancens tidligste Eftervirkning paa dansk poetisk Literatur, 1866.

givet alt, hvad han havde oversat af den, men af ikke ringe Betydning blev det Uddrag af de rundt om i Bogen spredte Sange, som han udgav særskilt sammen med en Del andre fremmede Sange under Titlen Astreæ Sjungekor. Disse Viser, der vare ledsagede af Melodier, vandt en betydelig Udbredelse og holdt sig længe i Yndest, saa at de bidrog væsentlig til at gjøre Folk fortrolige med de nye, kunstige Versformer. Terkelsen, som var en meget frugtbar Oversætter, har for øvrigt omplantet mangfoldige andre større og mindre Digte af den nye Skoles Digtere, navnlig af Hollænderen Jakob Catz og Tyskerne Martin Opitz og Johan Rist, og i „Dafnisses Natteklage“ have vi et i Hovedsagen originalt Produkt i den Stil, der er karakteristisk for de Værker, han omplantede fra fremmede Sprog — eller vel snarest altid fra tysk. En lignende, men langt mindre omfattende og betydningsfuld Virksomhed som Banebryder for den nye Retning, udøvede Præsten Bertel Wichman, som oversatte eller bearbejdede fire af Martin Opitz' Digte paa dansk*).

Som original Digter i den her angivne Stil var Anders Bording (1619—77) af sin Samtid og længe efter anset som noget aldeles enestaaende. Han havde i Virkeligheden ogsaa en for de Tider mærkværdig Lethed i at skrive Vers, men var disse flydende nok, var de til Gjengjæld i Reglen saa ordrige og udtværede og Indholdet gjennemgaaende saa fattigt, at Eftertiden i meget betydelig Grad har underkjendt den Dom, hans beundrende Samtid fældede over hans meget frugtbare poetiske Virksomhed. Nogen synderlig Digtergave havde han ikke, om det Lune, han var i Besiddelse af, end undertiden har givet sig et ret kvikt Udtryk. Sit Ry vandt han især som Lejlighedsdigter, men han var ved Siden deraf ogsaa baade Erotiker og Satiriker, ligesom han oversatte en Mængde Digte af de mest yndede tyske Poeter. Hans i

*) Om Terkelsen og Wichman se G. Rodes anf. Skr.

kvantitativ Henseende betydeligste Arbejde er „Den danske Merkurius“, den ældste politiske Avis her i Landet, et Maanedsblad paa Rim, som han efter kongelig Befaling udgav fra 1666 til sin Død. Det bedste Arbejde, der haves fra hans Haand, turde være „Forhaabnings- og Forhalings-Griller“, en Satire, der ganske livlig skildrer, hvor mislig de brødløse Kunsters Dyrker var stedt i hine Tider. Hans Digte blev med stor Ostentation udgivne længe efter hans Død (1735) af Fr. Rostgaard, der betegnede ham som en Poet, „hvis Lige Danmark aldrig saa' hans Tid og vel næppeligen skal faa at se efter hannem“. Hans Hovedfortjeneste er den Omhu, han bar for at skrive et rent dansk Sprog.

Den som Sproggransker omtalte Peder Syv optraadte ogsaa som Digter, og N. M. Petersen har Ret, naar han siger, at man „over Sproggranskeren sædvanlig har glemt Digteren“, thi hans poetiske Begavelse var forholdsvis ikke ringe, om hans Vers end tydelig nok bære Spor af den Kamp, han havde med Sproget for at faa det til at føje sig efter de kunstige Versemaal, han, der var en dristigere Rimsmed end de fleste, forsøgte sig paa. I Henseende til Indholdet indtager han en ret ejendommelig Plads, i det han i den Samling Digte, han meddeler i Anhanget til sine „Cimbriske Betænkninger“, „brød Isen i et Par Digtfag, og blev den ældste danske Epigrammatist og den første danske originale danske Bukoliker“. Den Friskhed, der er umiskjendelig i denne lille Digtsamling fra hans Ungdomsaar til Trods for alt det Tryk, den fremmede Form saa vel som hele det pseudoklassiske Apparat, lægger paa Digteren, gik for øvrigt snart tabt; i sine senere Digte rager han ikke op over det almindelige: rimet Prosa, spækket med svulstige Vendinger, lærde Hentydninger, søgte Ordspil og Indfald.

Mærkelig nok træffer man i Syvs Vers saa godt som ikke den ringeste Antydning af hans Kjærlighed til Fædrelandets gamle Minder. Denne Retning laa kun i meget ringe

Grad for Tiden, og det er yderst faa, der have følt sig dragne i den. Først og fremmest fortjener foruden den under Historiograferne omtalte Klaus Kristoffersen Lyskander, hvis folkelige historiske Rimværker ikke ere uden Værd, Syvs Ven, den ligeledes før omtalte Lavrids Kok at nævnes. Dannevirkevisen og et Par andre til en vis Grad i Folkevisens Tone holdte Digte i Kæmpevisesamlingen fik Syv af ham, og han er efter al Sandsynlighed Forfatter til dem. Et mærkeligt Særsyn er den først i vore Dage udgivne „Danske Kæmpebog“, en Samling Digte over Æmner hentede fra Saxo og Snorre. De ere for det meste i høj Grad udtværede, men have Interesse som Vidnesbyrd om, at der dog endnu hen imod Slutningen af Tidsrummet — thi Kæmpebogen er vist nok yngre end 1650 — hos enkelte levede en Gjenklang af de gamle, hjemlige Toner, stærke nok til at give sig Udtryk i et Værk af anseligt Omfang*).

Satiredigtningen, som efter i Reformationstiden at have været ret frodig, om end kun udviklet i en enkelt Retning, som antikatholsk Polemik, en Tidlang helt var forstummet, begyndte ved Midten af det 17de Aarhundrede atter at lade sig høre ikke blot paa Latin, men ogsaa paa Dansk. Den betydeligste Satiredigter, her levede, var rigtig nok en Udlænding — Mathematikeren Hans Willumsen Laurenberg, født i Rostock 1590, Professor i Sorø fra 1623 til sin Død 1658 —, men hans fire plattyske Skjemtedigte udkom ogsaa paa Dansk i en ret vellykket Oversættelse, som næppe blev uden Betydning for vor Literatur, om han end først i det følgende Tidsrum i Chr. Falster og Ludv. Holberg fik Efterfølgere, der staa ved Siden af eller overgaa ham. Hvad det lærde Tidsrum ellers frembragte i denne Retning, har meget ringe Værd. Det er altid i høj Grad personligt og for det meste enten saa grovkornet, at det efter vore Be-

*) Udgivet af Fr. Barfod, 1860.

greber bliver usømmeligt, eller fadt og fladt. Videst i den først nævnte Henseende gik Jakob Worm (1642—1693), Kingos Stifsøn, et udmærket Hoved, men raa og hensynsløs i sin Spot, som han var uforsigtig nok til at lade gaa ud over Landets mest formaaende Mænd, hvilket i de Tider var en farlig Sag. Til sidst drev han det saa vidt med sine Satirer eller rimede Smædeskrifter, som spredtes vidt og bredt i Afskrifter, at han blev sat fra sit Præsteembede og dømt fra Ære, Liv og Gods. Dommen blev dog ikke fuldbyrdet; formodentlig er Kingo, som han for øvrigt ikke havde skaanet, gaaet i Forbøn for ham; Straffen blev formildet til Landsforvisning til Trankebar, hvor han døde.

Inden vi forlade de verdslige Poeter i det lærde Tidsrum, maa vi endnu nævne et Par ret betydelige Oversættelser. Den ene er den ivrige skotske Reformationsmand, Ridderen David Lindsays historisk-satiriske Digt „Dialogus om Verdens elendige Væsen, som begribes i 4 Bøger om Monarkier“, overført paa dansk efter en latinsk Oversættelse af den skotske Original tillige med adskillige andre af Lindsays Digte af Jakob Madsen Kjøbenhavn (1591). Hoveddigtet er en theologisk moralsk Betragtning over Verdenshistorien fra Skabelsen til Dommedag. Det andet af de omtalte Oversætterarbejder er den flere Gange tidligere omtalte Henrik Gerners meget frie Gjengivelse af Hesiods „Dage og Værker“ (1670), næst efter Birgitte Thotts Oversættelse af Seneca det betydeligste Forsøg paa at omplante et klassisk Oldtidsværk paa dansk Grund, som Tiden frembragte, og ikke uden Interesse i og for sig som en meget fri Behandling af et Stof, der aabenbart laa godt for den danske Bearbejder og maatte falde særlig i Tidens Smag.

Ingen af de hidtil omtalte Repræsentanter for den af Renaissancen affødte nye Retning i Digtekunsten har frembragt Værker, der have nogen Betydning for os ud over den rent literærhistoriske; selv hos Arrebo, som dog var en ægte

Digternatur, bryder Poesien kun glimtvis frem igjennem det fremmede Drapperi, man endnu ikke havde lært at bære, og som derfor for det meste kun tjente til at skjule Fortrin og fremhæve Mangler. Vi vende os nu til en Digter, der staar som et rent Særsyn i denne paa Poesi saa golde Tidsalder, af hvis Brøst han ganske vist ogsaa har faaet sin Del, men som dog frembragte Værker af blivende Værd, Værker, som endnu den Dag i Dag kjendes og skattes af alle Danske. Denne det lærde Tidsrums ubetinget største Digter, i sin Art en af de største, Danmark nogen Sinde har frembragt, er Thomas Kingo.

Thomas Kingo blev født d. 15. Decbr. 1634 i Slangerup. Han var Søn af en fattig Væver, en født Skotte, hvis Fader havde bosat sig her i Landet under Kristjan den fjerde. Moderen var dansk. Sin første Uddannelse fik han i sin Fødeby, som den Gang var Kjøbstad og havde en Latinskole, som han tidlig blev sat i, da det snart viste sig, at han var et godt Hoved og havde Lyst til Bogen; derfra gik han over i Frederiksborg Skole, hvorfra han 1654 afgik til Universitetet. 1658 forlod han det efter at have taget sin Embedsexamen, og efter i nogle Aar at have „ved sin Lærdom og Skikkelighed gjort sit Navn bekjendt for mange fornemme Folk“ som Huslærer, den meste Tid paa Sæbygaard i Nordsjælland, hvor han forfattede de første Digte, der haves fra hans Haand, bl. a. det burleske Heltedigt „Sæbygaards Ko-Klage“, om en Tyr, der „ved en uformodentlig Død hastelig blev henrykt“, blev han omsider (1661) Præst, i hvilken Egenskab han 1668 knyttedes til sin Fødeby, hvor han virkede, til han 1677 blev udnævnt til Biskop i Fyen. Han døde d. 14. Oktober 1703 i Odense, hædret som en dygtig og nidkjær Tilsynsmand i Kirken, en udmærket Taler og sin Tids største Digter.

Kingo vakte tidlig Opmærksomhed som Digter. Han begyndte, som alt antydet, i en helt anden Retning end den, i hvilken han skulde vinde et Navn, der vil leve blandt de

første, saa længe det danske Sprog forstaas, og det er betegnende for Tiden, at den overordentlig frugtbare Produktion, han udfoldede som verdslig Digter, af Samtiden gjennemgaaende sattes næsten lige saa højt som hans aandelige Digtning, hvilket, naar man ikke tager skyldigt Hensyn til det Standpunkt, hvorpaa den almindelige Bevidsthed stod overfor Poesien, maa forefalde en Nutidslæser ligefrem ubegribeligt. Vi kunne fatte os meget kort om denne Kingos verdslige Poesi, som for en stor Del bestaar af Lejlighedsdigte og dels er af skjemtsomt, dels af beskrivende, dels af lovprisende Indhold. Den var af ikke ringe Betydning for Forfatteren, for saa vidt som den skaffede ham formaaende Velyndere, men for os har den intet Værd, thi selv naar man tager alle tilbørlige Hensyn til de Forandringer, baade Sproget og Smagen have undergaaet siden den Tid, er det kun ganske undtagelsesvis, at der røber sig en virkelig Digter i disse Vers, som gjennemgaaende ere i Stil med, hvad Tiden i Massevis frembragte af den Art, og ikke taale nogen Sammenligning med hans Salmer og aandelige Sange.

Endnu medens han var Præst i Slangerup udgav Kingo den første Part af sit „Aandelige Sjungekor“ (1674), som syv Aar efter fulgtes af anden Part. Tilsammen indeholde disse to Samlinger, i hvilke Kingos skjønneste Sange findes, 41 større og en Del mindre Salmer, til Dels ledsagede af Melodier, laante fra verdslige Sange, enkelte muligvis skotske Folkemelodier eller komponerede af Kingo selv, som var meget musikalsk, og i saa Fald bærende Spor af Indtryk fra Sangen i Barndomshjemmet. Sjungekoret blev strax modtaget med overordentligt Bifald. Saadanne i den danske Digtning aldrig før hørte Orgeltoner, som her lød, vare heller ikke til at tage fejl af, og Bogen maatte oplægges atter og atter, ligesom der ogsaa udkom Oversættelser af den paa Islandsk og Svensk og af Dele af den ogsaa paa Tysk og Latin. Digteren var sig da ogsaa fuldstændig bevidst, at det var en værdifuld Gave,

han bragte sit Folk; han anfører selv som et af sine Motiver sin Lyst til at gjøre, hvad han formaar, for at „vi og her i Danmark saa vel som de tyske og andre Landes Folk (af hvilke vi hverken have Behov at laane eller udi Rimekunsten det ringeste at eftergive) kunne have Salmer og Sange til Gudfrygtigheds daglige Øvelser, som ikke ere tiggede og udlaant af deres. Thi de danskes Aand er dog ikke saa fattig og forknyt, at den jo kan stige lige saa højt mod Himlen som andres, alligevel at den ikke bliver ført paa fremmede og udlændiske Vinger“.

Kingos øvrige Virksomhed som Salmedigter er væsentlig knyttet til den almindelige Kirkesalmebog, det blev ham overdraget at tilvejebringe, og som skulde gjøre Ende paa den herskende Uensartethed i Kirkesangen, i det fra Midten af det 17de Aarhundrede flere indbyrdes forskjellige, nærmest af Boghandlerspekulationer fremgaaede Salmebøger havde afløst den Thomæsenske Samling, som indtil da havde været den almindelige, eller rettere vare daarlige Optryk af denne nu ganske vist forældede Bog, forøgede med adskilligt af meget ringe Værd. Det er ikke her Stedet til at give en Fremstilling af denne Sags Gang. Det maa være nok, at vi anføre, at det Hverv, der var blevet Kingo overdraget, blev frataget ham, efter at han 1689 havde udgivet den første Halvpart, Vinterparten, af sin nye Salmebog, indeholdende i alt 267 Salmer, deraf 136 af ham selv. De øvrige vare dels af samtidige Forfattere, dels gamle Salmer, for største Delen ændrede og forbedrede, efter Tidens Krav, eftersom „den poetiske Kunst ej paa de Tider udi disse og andre Rigers Modersprog var kommen til den Art og Øvelse som nu“. Denne Bog blev imidlertid aldrig almindelig Kirkesalmebog, lige saa lidt som den tilhørende Sommerpart udkom. Knapt en Maaned efter, at Resolutionen om, at den skulde indføres til almindelig Brug, var udkommen, blev denne tagen tilbage, og nogle Aar efter blev det overdraget en Kommission at udføre det Arbejde,

Kingo skulde have gjort. Det er den af denne Kommission tilvejebragte Salmebog, der længe var i Brug under Navn af den Kingoske, fordi Kingo som Vederlag for de store Udgifter, han havde haft, fik Privilegium paa at trykke og sælge den i ti Aar, men han havde i Virkeligheden lidet eller intet med dens Redaktion at gjøre.

Kingos Salmedigtning, som toner fyldigst og mægtigst i Sjungekoret og mindre kraftig i de talrige Salmer uden for dette, om der end ogsaa blandt dem findes mange af sjældent Værd, adskiller sig fra det meste, den danske Literatur før hans Tid havde at opvise i denne Retning, derved, at den er udsprungen af en storslaaet, ægte poetisk Begavelse. Vi træffe, som alt antydet, ogsaa i hans øvrige Digtning hist og her Spor af denne, navnlig i en Billedrigdom, som vel nu og da kan afføde et vellykket, virkelig poetisk Billede, men som han i Reglen fuldstændig mangler Herredømmet over, saa at den gjærne dels anvendes paa en i høj Grad smagløs Maade og dels kvæles af en bred Vidtløftighed. Først naar hans Poesi gjennemglødes af hans stærke, inderlige Trosliv, faar den Magt til helt at udfolde sine Vinger, og den svinger sig da ofte til en Højde, som det kun forundes de største Digtere at hæve sig til. I Stedet for som sine samtidige paa den religiøse Digtnings Omraade at tage sit Udgangspunkt i Tidens golde Theologi, tyede han dels til selve den hellige Skrift, dels til de store Forbilleder fra Reformationens lige saa trosinderlige som stormfulde Tid, til Luther, Ulrich v. Hutten o. a., som han ikke efterlignede, men hvis Stemning gjenfødtes i ham og kom til Udbrud i hans Sang paa ejendommelig, af hans Individualitet præget Maade. Hvad der i den tidligere danske Salmedigtning kun var kommet svagt og stammende til Orde, fandt han fuldt og kraftigt Udtryk for, hvad der i den ikke var naaet længere end til Knop, slog hos ham ud i duftende og skjønne Blomster. Sin Hovedstyrke har han i Hymnen; til alle de store Kirkefester har han

skrevet Salmer af uforgængeligt Værd, og særlig maa i denne Henseende hans Paaskesalmer (f. Ex. „Som den gyldne Sol frembryder“) nævnes som lige udmærkede ved gribende poetisk Indhold og fuldendt Form. En høj Rang indtage ogsaa hans Bods- og Trøstesalmer, i hvilke hans kristelige Livserfarings Syn paa Verdens Forfængelighed og Saligheden i Livet i Gud er ligesaa storladent som enfoldig udtrykt (f. Ex. „Far Verden, far vel“, „Sorrig og Glæde de vandre til Hobe“), hans dejlige Morgen- og Aftensange (f. Ex. „Nu rinder Solen op“, „Dagen skrider, Tiden rinder“), om hvilke det træffende er bleven sagt, at „det er, som vi hørte Morgenens Fuglekvidder og Aftenens elegiske Klokketoner forklarede ved den kristelige Betragtning. Hvo vilde give det idylliske Stillelivs Maleri i disse Sange hen for hele Rækker af saakaldte beskrivende Digte?“ *); og endelig den lange Række af hans historiske Salmer, der langt fra at være tørre bibelhistoriske Rimerier som næsten alt, hvad Tiden ellers frembragte i den Retning, snarere maa kaldes Hymner paa historisk Grundlag (f. Ex. „Over Kedron Jesus træder“ **), „Hvor lifligt er det dog at gaa“).

Et Træk ved Kingos Digtning, som navnlig i høj Grad viser sig i hans Salmedigtning og bidrager væsentlig til at give den Klang, er den for hin Tid ualmindelig rene Sprogtone, han raadede over. Han var sig det fuldt bevidst og har udtalt det smukt i Forbindelse med sin Kjærlighed til

---

*) Rudelbach: Om Salmeliteraturen, S. 333.

**) med det dejlige Slutningsvers:

Naar jeg som et Blomster visner,
naar jeg fældes skal som Hø,
naar udi mig Blodet isner,
naar jeg daane skal og dø,
naar mit Hjærte stille staar,
naar mit Øjes Lys forgaar,
saa skal jeg i Dødens Vaade
evig frelses ved din Naade.

Modersmaalet i den Tilegnelse til Dronning Charlotte Amalie, hvormed Sjungekorets anden Part indlededes. Han roser hende, fordi hun „med en fri og fuld Kjærlighed ej alene elsker vore Lands Folk, men ogsaa vort Sprog“, og med Henblik til det tyske Hofparti siger han, at hun i denne Henseende „gjør mange af dennem skamrøde, der haver maaske i tredive Aar ædt Fædernelandets Brød i Hans Majestæts Tjeneste og har dog ikke villet lære tredive danske Ord. Enten det nu er vort gamle danske Sprogs Skæbne“, vedbliver han, „at det skal agtes haant om af dem, som vi agter højt om, eller og de indbilder sig, fordi de ikke vil forstaa det, at det er et Vadmels Sprog, og derfor gid' ej taget det paa deres Silketunger, det lader jeg staa ved sit Værd denne Gang.... Jeg, for min Ringhed og det Pund, mig er betroet, tragter efter at lægge tilbørlig Værd paa vort kjære og ældgamle Moders Sprog, sær udi aandelige Sange og sær udi andre Maader, som Tiden, næst Guds Hjælp skal udvise“. Klager af denne Art over Modersmaalets Tilsidesættelse ere ikke sjældne i det lærde Tidsrums sidste Halvdel, men ingen har i Gjerningen bedre end Kingo vist, at denne Tilsidesættelse var ufortjent, og hvad der kunde udrettes med det ringeagtede Modersmaal, naar det kom i de rette Hænder*).

Omkring Kingo samler sig foruden en Hærskare af fuldstændig aand- og talentløse Efterlignere, en lille Flok af Salmedigtere, som, hvorvel de var langt fra at naa deres Mester, fortjene at mindes, baade fordi de ved at arbejde i hans Spor bidrog til at befæste og udbrede den Grundtone, han anslog, og fordi de foruden meget, der nu med Føje er glemt, ogsaa frembragte enkelte Ting, der have holdt sig levende i vor Kirkesang til den Dag i Dag. Vi skulle saaledes

---

*) Thomas Kingo, en Levnedsbeskrivelse af A. C. L. Heiberg, Odense 1852. Kingos Salmer, udgivne af P. A. Fenger, 1827. Kingos aandelige Sjungekor, paa ny udgivet af M. Hammerich og G. Rode, 1856.

nævne Johan Brunsmand (1637—1707), hvis „Sjungende Himmellyst“ (1687) ligesom Jesper Rasmussen Rachløvs „Taarepersen“ (1684) hører til de mest yndede Salmesamlinger fra den Tid; navnlig gjælder det om den sidst nævnte, som er udkommen i en Mængde Oplag, lige ned til vor egen Tid. Frederik Brandt, som for det meste skrev paa Tysk og bl. a. har oversat Kingos Morgen- og Aftensalmer paa dette Sprog, har ogsaa forfattet en Del danske Salmer, der længe stode i stor Anseelse.

De berømteste Navne, det lærde Tidsrum har at opvise paa den gudelige Digtnings Omraade næst efter Kingo, maa imidlertid søges i Norge; her træffe vi samtidig med, at den fyenske Biskop aflokkede Sproget Toner, som ingen før havde drømt om, at det gjemte, den brave Præstekone Dorthea Engelbrechtsdatter og den gjæve Præstemand Petter Dass, som begge nøde stor Anerkjendelse for deres talrige, mest gudelige Vers og ogsaa i visse Maader, i Sammenligning med de øvrige Rimere i Slutningen af det 17de Aarhundrede, kunne siges at have fortjent den, hvor stor Afstanden imellem dem og „Psalmisten i det danske Kirkekor“ end var.

Dorthea Engelbrechtsdatter (1635—1716), Datter af en Præst og gift med en Præst, efter sin Mands og sine Børns Vidnesbyrd en trofast og kjærlig Hustru og Moder og efter alt at dømme en baade dygtig og ædel Kvinde, forfattede en Mængde Salmer og opbyggelige Digte („Sjælens Sangoffer“, „Taareoffer“ o. s. v.), for ikke at tale om en Mængde Lykønsknings- og andre Lejlighedsdigte. Hun var ikke uden poetisk Begavelse, men uden for hendes religiøse Digtning har denne aldeles ingen Spor efterladt sig, hvor stort Ry hun end vandt ogsaa ved sine Lejlighedsvers*), og

*) Som et karakteristisk Træk til Belysning af Tidens Smag anføre vi følgende ofte gjentagne Anekdote, saaledes som den fortælles af L. Dietrichson i hans

selv i de gudelige Digte bryder den poetiske Stemning kun meget sjælden igjennem de tørre, nøgterne Reflexioner, hvorunder den i Reglen kvæles*). Af Samtiden sattes hun imidlertid meget højt, hendes Salmer udkom i det ene Oplag efter det andet, hun omtaltes bestandig i de højeste Toner og betegnedes som „den ellevte Muse“ — Sappho var den tiende, — en Betegnelse, der mere karakteriserer Tiden end hende.

En langt ejendommeligere og betydeligere Natur var Petter Dass (1647—1708), „Digteren paa Alstahoug“, saa kaldet efter den Bygd i Nordland, hvor han var Præst. Han

---

„Omrids af den norske Poesis Historie I, S. 73: „Kingo og Dorthea Engelbrechtsdatter traf hinanden i et Selskab, hvor man efter Sædvane skulde rime. Kingo begyndte da:

> Jeg havde rimet selv, men vidste ikke hvad,
> for Digterinden mig saa nær paa Armen sad.

Dorthea svarede:

> O, mageløs Poet! du kald mig ikke saa;
> at du min Mester est, al Verden skjønner paa.

Og disse Rim bares igjennem det følgende Aarhundrede som noget af det vidunderligste af poetisk Improvisation, som kunde tænkes, ja endnu i min Barndom erindrer jeg af en gammel Kone, hvis Bedstemoder som Barn havde set Dorthea Engelbrechtsdatter og havde citeret Verset for sit Barnebarn, at have hørt dette Rim med hele Traditionens Pietet, der kjendelig bar Præget af den Beundring, Samtiden havde næret derfor“.

*) Som et Exempel paa, hvor rent og simpelt hun kunde synge — men der lader sig ganske vist ikke anføre mange Exempler af den Slags —, hidsætte vi nogle Strofer af en af hendes Salmer:

> Dagen viger og gaar bort,
> Luften bliver tyk og sort,
> Solen har alt dalet plat,
> det gaar mod den mørke Nat.
>
> Nu en Dag jeg ældre blev,
> det er som mit Tankebrev,
> at jeg med min Vandringsstav
> nærmer hælder til min Grav.
>
> Til en Blund staar nu mit Sind,
> men før end jeg slumrer ind,
> vil jeg hos (ɔ: ved) mit Hvilerum
> staa og tænke mig lidt om.
>
> At det er saaledes fat,
> jeg en Gang den lange Nat
> skal iblandt de dødes Tal
> sove i den mørke Dal.
>
> Fire Fjæle er min Pragt,
> hvorudi jeg bliver lagt
> med et Lagen og lidt mer,
> ejer ikke saa en Fjer.
>
> Alle verdslig Ting forgaar,
> jeg til Herlighed opstaar,
> naar Gud til Basunens Lyd
> kalder mig til evig Fryd.

stammede ligesom Kingo fra Skotland, hvorfra hans Fader var flygtet til Norge paa Grund af Religionsstridighederne; men lige saa lidt som hos Kingo mærker man hos ham noget til den fremmede Afstamning; det er tvært imod hans ægte nationale og folkelige Præg, der gjorde og endnu gjør ham saa kjær for det norske Folk. Petter Dass var en meget frugtbar Forfatter baade paa den aandelige og den verdslige Digtnings Omraade; det var især som religiøs Digter, han vandt Indgang, og han har ogsaa som saadan frembragt adskilligt, der er af virkeligt Værd, men i Virkeligheden staar han højest i sine Skildringer af norsk Natur og Folkeliv, i hvilke der ofte er en ikke ringe Kraft og oprindelig Friskhed, om han end ogsaa her kun alt for tit synker ned fra Poesiens Højder til tør Prosa; hans gudelige Digte ere i det hele taget mere skaarne efter Tidens sædvanlige Læst. Selv i hans verdslige Digtning bryder dog jævnlig den dybe, alvorlige, religiøse Stemning igjennem, der er Grundtonen i hans gudelige Sange. Blandt hans religiøse Digte skal nævnes Luthers lille Katekismus paa Vers og en bibelsk Visebog; af de verdslige er det betydeligste „Nordlands Trompet“, en versificeret Beskrivelse af Nordlands Natur og Folkeliv, som Helhed noget trættende ved sin Brede, men rigt paa Billeder, som ikke blot bære Præg af at være sete af et Øje, der var aabent for alt karakteristisk, smaat som stort, men ogsaa givne med et Liv og en Anskuelighed, der giver dem en betydelig Interesse. Blandt hans mange Viser og Sange er især „Dalevisen“ („Fjældbyggen agter paa Tiden“) paa sin Vis fortræffelig. Den opruller „en Række Folkelivsbilleder, der forekommer os som en Række grove, men djærve Dürerske Træsnit, fulde af en Humor og Festivitas, som er enestaaende i den ældre Literatur“ *).

---

*) Dietrichson Anf. Skr. I, 83. „Petter Dass' samlede Skrifter“ ere udgivne af A. E. Erichsen I—III, 1873—77.

Vi ytrede i Indledningen til dette Tidsrum, at det væsentlig set var en Tilbagegangstid i aandelig Henseende, og den Udsigt, vi have givet over dets Literatur, godtgjør formentlig tilfulde Rigtigheden af denne Paastand i dens Almindelighed, for saa vidt som den giver et bestemt Indtryk af, at den virkelige Aandsdannelse ved Tidsrummets Slutning ikke blot i og for sig var bleven fattigere, men ogsaa som Følge af den Karakter, den havde antaget, indskrænket til en snævrere Kreds end ved dets Begyndelse. Vi ville for at oplyse dette ved et karakteristisk Exempel sammenstille nogle Udtalelser af et Par af Periodens betydeligere Mænd, hvis Aandsretning og Bestræbelser i literær Henseende frembyder væsentlige Lighedspunkter, den ene fra Begyndelsen, den anden fra Slutningen, og Forskjellen vil da blive iøjnefaldende. Vi vælge Anders Sørensen Vedel og Peder Syv i deres Forhold til Kæmpeviserne, af hvis Indsamling og Udgivelse de begge have saa store Fortjenester. De ere begge opfyldte af levende Kjærlighed til disse gamle Minder, men de kan i denne deres Kjærlighed, der er rettet imod ganske forskjellige Sider og er af væsentlig forskjellig Natur, betragtes som typiske Udtryk hver for sit Slægtled.

„Vedel, hos hvem man dog paa Forhaand snarere skulde vente at se den historiske Interesse have Overvægten ved Betragtningen af de gamle Viser, staar overfor dem med levende, umiddelbar poetisk Sans. Han lægger mindst lige saa megen Vægt paa, at de ere „gamle poetiske Digte“, som paa deres Værd som historiske Antikviteter. Han er glad over dem, fordi de „indeholde og forvare i sig gammel historisk Bedrift“, som let kunde være gaaet i Glemme, hvis det ikke fra Arilds Tid havde været Skik at besynge Fædrenes herlige Gjerninger. Han er imidlertid saa langt fra at overse, „at her findes meget iblandt, som aldeles utroligt er, ja og aldrig sig saaledes begivet haver, som det ellers fortælles“, at han tvært imod hævder „vore danske Poeters“ Ret til denne „poetiske

Art og Frihed“, og han siger udmærket træffende om de historiske Digte, at „Poeten tager ikkun af den hele Historie det besynderligte, som hannem vilder og tjener til sit Forsæt. Dette danner han efter sin poetiske Art og Frihed og lader saa hver dømme derom og tage deraf, hvad hannem lyster“. Han fremhæver Visernes Værd for „hvo ellers haver Lyst til at tage sig saadant til Undervisning“, ved de Exempler, de give „paa Dyds og Fromheds Bedrift saa vel som paa Udyds og Ondskabs Idræt“, den Interesse, de have ved de Oplysninger, de give om Fædrenes Sæder og Skikke, og endelig den Aarsag, der er til at læse dem for Sprogets Skyld, „som ene var noksom, dersom ingen anden Aarsag var til at læse disse gamle poetiske Digte“. Men først og fremmest ser han paa dem som Digte; det er ved deres Poesi, de have vundet hans Kjærlighed og gjort ham varm; „naar man dem ikkun læser, da drage de med Magt et Menneskes Tanker fra al anden Ulyst og Melancholi“, siger han, og han udmaler paa sin rørende troskyldige og just derved saa overordentlig tiltalende Maade, hvor megen Glæde man kan have af hans Visebog ved at gjøre den til sin Vejkorter, naar man er paa Vandring „til Lands eller Vands“, og hvorledes „disse lystige og adskillige poetiske Digte“, naar nogen er „paa sin Sotteseng eller behæftet i Fængsel eller bestedt udi andre sørgelige Vilkaar, kunne formindske hannem sin Omhu og fordrive den skadelige Melancholi af Hovedet“, og denne Betragtningsmaade er Nerven i hele den smukke Fortale til hans Visesamling.

„Hos Syv er Tonen en hel anden. Han ser paa Viserne saa godt som udelukkende som den lærde Mand, for hvem de for det første have Interesse ved den Kundskab, han mener der kan øses af dem i Henseende til Sprog, Historie og Antikviteter, samt for det andet som et literært eller kulturhistorisk Fænomen. Kun fra den Side kan han komme i Varme over dem. Ganske i Forbigaaende siger han, efter at han med

megen Lærdom og Anførelse af adskillige Citater har gjort Rede for Kvads og Skjaldes Benævnelser i Oldtiden, for Navnene paa forskjellige Slags Vers, der vare i Brug, o. s. v., at „Viser som Bien gavne og glæde, give Lyst og Lærdom“, men det viser sig strax. at det, som det især kommer ham an paa, er Lærdommen, og at naar man bør „lade se Iver og Omhyggelighed til at opsøge“ saadanne Viser, skal det være „i Betænkning, at sligt kunde medføre tit en uformodentlig Nytte til vore Historiers og gamle Sagers Kundskab“. Han forsvarer da ogsaa deres historiske Troværdighed langt ivrigere end Vedel og søger at strække den saa langt som muligt, om han end maa indrømme, at den tit kun staar paa svage Fødder. Se vi bort fra den smagløse Tilegnelse til Dronning Charlotte Amalie, i hvilken de gamle Viser faa adskillige pyntelige Tilnavne, skjønt ogsaa den væsentlig er skreven ud fra det angivne Synspunkt, har Syv med Undtagelse af den anførte Sætning og nogle Ord om de „yndelige Melodier“ i sin Indledning intet at sige om vor Folkesangs æsthetiske Værd. Det Synspunkt, han anlægger fra først til sidst, er dens Betydning for Fædrelandets Historie“ *).

Man kunde gjøre den Indvending, at denne Sammenstilling imellem Vedel og Syv for saa vidt kan være misvisende, som hin ganske sikkert var en langt betydeligere Personlighed end denne. At den imidlertid i Hovedsagen giver et korrekt Billede af Forholdet i Almindelighed, at den paapegede Forskjel imellem de to Mænds Syn paa dette enkelte Punkt, Folkeviserne, ikke er noget tilfældigt, men har sin Rod i en afgjørende Forskjel imellem hele deres Aandsretning, som paa det nøjeste hænger sammen med den Tid, de hver for sig repræsentere, en Forskjel, som træder skarpt frem ved det lærde Tidsrums Begyndelse og Slutning, derom overbeviser man sig let, hvilket Omraade man saa end vil anstille

*) Fr. W. Horn: Peder Syv, en literærhist. Studie. 1878. S. 135 o. ff.

Prøven paa. Over alt møder man med ganske faa Undtagelser det samme Syn: ved Periodens Begyndelse et forholdsvis friskt aandeligt Liv med aaben Sans for alt betydeligt og betydningsfuldt, ved Periodens Slutning et Aand og Hjærte indsnævrende Pedanteri, der for det meste tager Skal for Kjærne. Denne det lærde Tidsrums Tilbagegang i Henseende til aandeligt Indhold hænger paa det nøjeste sammen med den stadig aftagende Vexelvirkning imellem Literaturen og Folket, med den stadig ringere Vægt, der lægges paa det folkelige og det nationale Element.

At Literaturen saa godt som paa alle Punkter mere og mere tabte det folkelige Præg, den havde paa Reformationstiden og en stakket Stund derefter, og ved Udgangen af det 17de Aarhundrede væsentlig var bleven en lærd Literatur, som endogsaa satte sit ufolkelige Stempel paa det meste af hvad der udtrykkelig var bestemt for den ulærde Mængde, turde tilstrækkelig tydelig fremgaa af den Fremstilling, vi i det foregaaende have givet af den. Mindre iøjnefaldende er Forskjellen med Hensyn til den Stilling, det nationale Element indtager, og vi maa derfor dvæle lidt ved dette Punkt. Vi have gjentagne Gange berørt, hvorledes det danske Sprog tilsidesattes for Latinen og led derunder, saa det behøve vi ikke at opholde os ved, men Latinen var ikke den eneste Hindring for Udviklingen af en national Literatur; Tysken bidrog ogsaa væsentlig til at hæmme den. Se vi hen til Kongerne, da træffe vi efter Frederik den anden og Kristian den fjerde, som begge vare gode danske Mænd, allerede i Frederik den tredje en Konge, som var tysk i Tale og Tænkesæt, og det samme gjælder om Kristian den femte. Samtidig med, at Tyskheden saaledes sad paa Tronen i Danmark, bredte den sig mere og mere i Landet. Ved Suverænitetens Indførelse knækkedes den gamle danske Adel, som ved sin Fædrelandskjærlighed til en vis Grad havde dannet et Bolværk imod Syd, og fortrængtes af en ny, tysk født og tysk

talende Hofadel, som ikke blot ikke værnede om den danske Nationalitet, men ligefrem lod haant om den og gjorde den den Fortræd, den kunde. I de fornemme Tyskeres Kjølvand fulgte en Hærskare af fremmede Haandværkere, Handelsmænd o. s. v., der nedsatte sig som Borgere rundt om i Landet og ogsaa bidrog deres til at svække Folkets nationale Sans. Følgerne heraf træde klart for Dagen i selve Skriftsprogets Udvikling. De Bestræbelser, der udfoldedes af enkelte lærde for at værne om Modersmaalets Ret, blev af meget ringe Betydning, thi for det første var disse Bestræbelser meget for faa og spredte til at kunne øve nogen væsentlig Indflydelse, saa meget mere, som de i det hele taget gik imod en Strøm, der stadig tog til i Styrke, og for det andet rettedes de ikke engang imod det Punkt, hvor Faren egentlig laa, nemlig den stadig stigende Indtrængen af tyske Elementer i det danske Sprog. I den Henseende var man allerede sløvet af Vanen; det faldt ingen ind, at der var noget misligt ved at give tyske Ord dansk Borgerret, ja Peder Syv, som dog var saa ivrig for Modersmaalets Renhed som nogen, roser endog Arrebo, ikke blot fordi der i hans Digte findes mange gamle danske og norske Ord og artig optænkte nye, men ogsaa fordi der er mange „fra det tyske Sprog igjenhentede“. Det var udelukkende de mange franske Ord, Sproget havde begyndt at optage, efter at Fransk var bleven Hofsprog, man var bleven bange for skulde fordærve Modersmaalet; de tyske var man fortrolig med og følte dem næppe som fremmede. Næsten en hvilken som helst dansk Bog fra Slutningen af det 17de Aarhundrede afgiver Beviser i Mængde paa denne uhyggelige Sprogblanding. Det var i Virkeligheden heller ikke at undres over, at det var saa, thi foruden at Tyskeriet i stedse stigende Grad fandt Indgang her hjemme paa alle Livets mere praktiske Omraader, stod det aandelige Liv hos os hele Tidsrummet igjennem i den nøjeste Sammenhæng med det, der rørte sig i Tyskland. Dette kunde

ikke være anderledes; alle de aandelige Bevægelser i Evropa kom, for saa vidt de overhovedet naaede saa højt op, til os over Tyskland og toges uden videre, som de kom ad denne Vej, og dette medførte, hvor selvstændig der end efter de saaledes modtagne Impulser arbejdedes af mange lærde og paa flere Omraader, i det hele taget den uheldige Følge, at den tyske Aandsdannelse i langt højere Grad, end det var tjenligt for Udviklingen af et sundt nationalt aandeligt Liv hos os, kom til at bestemme dettes Karakter.

Ingen vil kunne nægte, at der i det lærde Tidsrum som Helhed betragtet var arbejdet dygtig og udrettet meget paa mange Omraader, men de ovenfor antydede Forhold vare af den Beskaffenhed, at det aandelige Liv under deres Indflydelse var stærkt i Forfald ved Periodens Slutning. For at komme paa Fode og ind i et sundt Spor, maatte det bringes ind under helt andre Forudsætninger og først og fremmest maatte der luges godt, thi der var Ukrudt i Mængde — det Liv og de Samfundsforhold, hvorfra Holberg hentede sine typiske Skikkelser, sin Erasmus Montanus og sin Jakob v. Tyboe, sin Per Degn og sin Jeppe paa Bjærget o. s. v. o. s. v., var Resultatet af den Kulturudvikling, der var foregaaet i det lærde Tidsrum, og som havde faaet ganske særlig Fart efter 1660.

IV.

HOLBERG OG HANS SAMTID.

Ludvig Holberg blev født i Bergen den 3dje December 1684. Hans Fader, en Bondesøn fra Trøndelagen, havde tjent sig op fra menig Soldat til Officer og var ved sin Død, som indtraf i vor Holbergs spæde Barndom, Oberstlieutenant. Moderen hørte til en anset Bergensk Slægt. Kort efter Faderens Død gik Familiens Formue til Grunde ved en Ildsvaade, og da han i sit tiende Aar ogsaa blev moderløs, blev Ludvig, den yngste af tolv Søskende, som det den Gang var Skik med Officersønner, indskreven i et norsk Regiment som Korporal og sendt til Oplandene for at give sig i Lav med de militære Exercitier. Det viste sig imidlertid snart, at den lille, noget svagelige Dreng havde stor Lyst til Bogen. Korporalskabet blev da opgivet, saa meget mere, som Gagen udeblev, og han kom tilbage til Bergen og blev sat i Byens Latinskole, hvorfra han 1702 dimitteredes til Kjøbenhavns Universitet. Da han ikke havde Raad til at blive i Hovedstaden, vendte han tilbage til Norge, hvor han som Huslærer og Hjælpepræst hos en Provst paa Voss tilbragte et Aar med at „piske Børn og omvende Bønder“. Efter i Kjøbenhavn at have taget, anden Examen og derefter theologisk Attestats — begge Dele lod sig i de Tider gjøre paa et Aar —, maatte han atter tilbage til Norge som Huslærer, denne Gang i sin Fødeby hos en Præst, som i sine unge Aar havde rejst meget udenlands og ført Dagbog paa sine Rejser. Lysten til at lære fremmede Lande at kjende laa ham i Blodet og var fra

Barndommen af bleven næret ved Livet i Bergen, paa den Tid Norges største og livligste Handelsstad, som stod i levende Forbindelse navnlig med Holland og England, og hvor en Mængde fremmede strømmede sammen. Ved at læse i Præstens Dagbog voxede Flyvedriften saa stærkt i ham, at han satte alle Hensyn til Side for at stille den tilfreds, gjorde alt, hvad han ejede og havde, i Penge og begav sig ud i den vide Verden med en Kapital af 60 Rigsdaler. Han rejste til Amsterdam, men da hans Haab om at tjene sit Ophold dèr ved Undervisning glippede, eftersom Lærdommen ikke stod i højere Kurs der i Byen, end at den lærdeste Professor ikke agtedes saa meget som en Skipper, var der efter en Udflugt, han gjorde til Aachen for sin Helbreds Skyld, og hvorfra han vendte hjem med tomme Lommer, ikke andet for ham at gjøre end at vende hjem, efter at det med Møje var lykkedes ham at opdrive de nødvendige Rejsepenge. Til Bergen vilde han ikke vende tilbage af Frygt for, at hans Bysbørn skulde gjøre Nar ad ham for hans mislykkede Expedition; han tog da til Kristianssand, hvor han slog sig ned som Sproglærer og snart blev lige saa berømt for sine Sprogkundskaber „som Mithridates, Kongen af Ponto, hvilken, som Historierne fortæller, har kunnet 22 Sprog“. Det gik saa godt, at han ikke alene fik betalt sin hollandske Gjæld, men ogsaa samlet sig nogle Penge, og saa snart det paa nogen Maade var muligt, i Foraaret 1706, rejste han fra Norge, som han aldrig siden gjensaa. Rejsen gjaldt denne Gang England, hvor han opholdt sig et Par Aar, og kom grundig ind i de engelske Forhold. Den meste Tid opholdt han sig i Oxford, hvor han førte et behageligt og i mange Retninger befrugtende Samliv med Studenterne, ernærede sig ved Undervisning i Sprog og Musik og arbejdede flittig paa Bibliothekerne, nærmest optagen af historiske Studier.

I Sommeren 1708 kom Holberg til Kjøbenhavn. Det var hans Tanke at tjene sit Udkomme ved at holde Forelæsninger.

Han „gjorde sit Kammer til et Auditorium og sin Stol til et Katheder og lod Klosterkarlene (Studenterne) ved lærde latinske Sedler invitere til Kollegia, hvor han vilde diktere dem et helt Liggendefæ af udenlandske Rariteter“. Det tegnede udmærket, Studenterne kom i Hobetal, men da de skulde betale, gjorde de sig usynlige, og der var da ikke andet for Holberg at gjøre end at overvinde sin „Storagtighed“ og igjen blive Skolemester. Kort efter blev han Hovmester for et ungt Menneske, som han rejste med til Tyskland, og efter at have taget Afsked med sin Elev, besøgte han Universiteterne i Leipzig og Halle. Ved sin Hjemkomst maatte han igjen tage en Huslærerpost, meget imod sin Vilje, da hans svage Konstitution og koleriske Temperament bestandig gjorde ham denne Gjerning meget besværlig. Omsider slap han ud af Aaget, da han 1709 fik Plads paa Borchs Kollegium. De fire latinske Disputationer, han under sit Ophold her holdt i Overensstemmelse med Kollegiets Vedtægter, som paalagde Alumnerne at lade se Prøver paa deres Lærdom ved saadanne Øvelser, ere ved deres Æmner betegnende for hans Interessers og Studiers Retning; de handlede om Udenlandsrejser for at studere, om Historiens Fortrin, om Musikens Sødhed og om Sprogkundskab*).

Medens Holberg var Alumnus paa Borchs Kollegium, optraadte han for første Gang som Forfatter. Paa Grundlag af de Studier, han havde gjort i Oxford, udarbejdede han sin „Introduktion til de evropæiske Rigers Historie“, en kortfattet Verdenshistorie, det første danske Arbejde af denne Art, som udkom 1711 og et Par Aar efter (1713) fulgtes af et „Anhang til de evropæiske Staters Historie“, omhandlende Forfatninger og Tilstande. Disse Bøger vakte strax Opmærksomhed for ham som historisk Forfatter, og en Fremstilling af Kongerne

*) Disse „Declamationes“ bleve aldrig trykte og ere rimeligvis gaaede til Grunde ved Branden 1728.

Kristian den fjerdes, Frederik den tredies og til Dels Kristian den femtes Historie („Introduktion til det forrige Seculi Historie“)*), hvis to første Afsnit han overrakte Frederik den fjerde i Manuskript, banede ham omsider Vej til Universitetet, i det han 1714 blev udnævnt til Professor extraordinarius. Denne Udnævnelse havde foreløbig ikke meget at betyde, thi der var ingen Gage forbunden dermed, og den gav ham i Virkeligheden kun Expektance paa et Professorat. Den lærde Verden syntes imidlertid ilde nok derom, thi det var allerede aabenbart, at Holberg i meget var i skarp Opposition til det akademiske Væsen med dets Disputereøvelser og hele pedantiske Apparat.

Samtidig med, at der saaledes aabnede sig Udsigt for Holberg til en Virksomhed ved Universitetet, blev han ved et Stipendium sat i Stand til at tiltræde sin fjerde og største Udenlandsrejse (1714—16), paa hvilken han bl. a. besøgte baade Paris og Rom, overalt, hvor han kom hen, udvidende sin Viden og sin Menneskekundskab, med aaben Sans og sund Kritik for, hvad der mødte ham paa hans Vej ude i den store Verden, hvor de aandelige Strømninger brødes, medens der her hjemme var en Stilhed, der ikke var langt fra Forsumpning. Han kom hjem modnet og udviklet til sin store Gjerning. En direkte Frugt af hans Arbejde i Udlandet var det retsfilosofiske Skrift „Introduktion til Natur og Folkeretten“, som blev udgivet kort efter hans Hjemkomst (1716). Det varede noget, inden dette Skrift, ved hvilket Grotius, Pufendorf og Thomasius havde været hans Mønstre, tildrog sig nogen Opmærksomhed, uagtet det var et Særsyn i den danske Literatur, for saa vidt som det ikke blot var skrevet paa dansk, men ogsaa oplyste Retsfilosofien ved Exempler af

*) I sin oprindelige Skikkelse er dette Arbejde aldrig udgivet, men Kristian den fjerdes og Frederik den tredjes Historie ere uden Tvivl gaaede over i Holbergs Danmarks Historie og Kristian den femtes i hans Danmarks og Norges Beskrivelse.

den nordiske Lovgivning og Historie og ikke, som det ellers altid plejede at ske, udelukkende af den romerske og græske. Som Grunden til, at et saadant Skrift ingen Indgang kunde finde, angiver Holberg selv, at „fornemme Folk her i Landet lægge sig saa meget efter fremmede Sprog som ingen anden Nation, at de tillige med kan profitere af Sproget. Den gemene Mand derimod er saa henvendt til aandelige Skrifter alene, at den ikke læser noget, som bær Navn af verdslige Sager“. For dette Skrifts Vedkommende skete der dog et Omslag; efter en halv Snes Aars Forløb fik Juristerne Øjnene op for dets Fortrin, og det er det hyppigst optrykte af Holbergs videnskabelige Arbejder*).

Efter sin Hjemkomst maatte han endnu i yderlig smaa Kaar vente paa det lønnede Professorat, der skulde fri ham for Sorger for Udkommet og sætte ham i Stand til ret at bruge sine Kræfter. Endelig kom det (1717). Det var en Professur i Metafysiken, der laa Holberg saa fjærn som vel muligt, og som han paa saa mange Steder i sine Skrifter har gjorde sig lystig over. Han gik nødig til det, men gjorde gode Miner til slet Spil og holdt en Lovtale over Metafysiken, „som alle sande Elskere af denne Videnskab ikke kunde høre uden Ærgrelse, saasom de sluttede, at det snarere var en Ligtale end en Lovtale“, og forudsaa', at det var rent ude med Metafysiken. Efter at den i to Aar havde været i Trældom under ham, slap den dog paa fri Fod igjen. Professoratet i de gamle Sprog blev ledigt og tilfaldt Holberg. Paa sin rette Plads ved Universitetet kom han dog først, da han omsider (1730) blev Professor i sin Yndlingsvidenskab Historie.

Hidtil havde Holberg kun sysselsat sig med historiske, juridiske og sprogvidenskabelige Studier, men da han først

---

*) Om dette Skrift se E. Holm: Holbergs statsretlige og politiske Synsmaade. (i det filosofiske Fakultets Festskrifter ved Kbhvs. Universitets Firehundredaarsfest 1879).

var bleven nogenlunde heldig stillet i udvortes Henseende, kom der snart en hel ny Side frem hos ham, hans poetiske Produktion, der kom ham selv lige saa uventet, som alle andre. Han havde skrevet Vers i sin Skoletid og fortæller selv morsomt om, hvorledes det gik en Gang, da hans Morbroder, som han var i Huset hos, havde faaet fat paa et satirisk Vers, Drengen havde gjort over en af hans Kones Slægt, som han var vred paa for en Uret, hun havde tilføjet ham; i Stedet for at irettesætte ham for Versets Indhold gav Morbroderen sig til at kritisere Formen, saa at der begyndte en grammatikalsk Krig imellem dem, som endte med en Fredstraktat, der kun havde én Artikel, nemlig den, at naar han en anden Gang vilde gjøre Vers, skulde han gjøre sig mere Umage dermed. Dette ungdommelige Verseskriveri var dog snart forbi, og skjønt Holberg levede paa et Sted, „hvor der var saa godt Forraad paa Poeter som paa Fluer i September Maaned, i det den hele Stad var næsten bleven omskabt af Mennesker til Poeter“, var det dog ikke, efter at han var kommen til Skjels Aar og Alder, faldet ham ind at give sig af med sligt, ja han havde saadan en Afsmag for Poesien, at han ikke kunde finde ringeste Fornøjelse i at høre det allersirligste Vers, og at han kun læste latinske Vers, naar han var nødt dertil, og, naar han gjorde det, „ikke saa meget gjorde det for den Fornøjelse, han havde deraf, som for at profitere i det latinske Sprog“. Nu, da han var fem og tredive Aar gammel, tog han sig for at gjøre et Forsøg, „paa det jeg ikke altid skulde være en ledig Tilhører“. Det var Satiren, han vendte sig til; den havde han allerede forsøgt sig i paa Prosa i et Par latinske Stridsskrifter imod Juristen og Historikeren Andreas Høyer. Han skrev en Satire i Juvenals Manér („Poeten raader sin gamle Ven Jens Larsen fra at gifte sig“)*). Forsøget lykkedes saa vel, at

*) Optaget i „Fire Skjemtedigte“ 1722, Holbergs Mindre poetiske Skrifter, ved Liebenberg, 1866.

han besluttede at gaa videre paa den Bane, han saaledes havde betraadt, og efter nogle flere „smaa Exercitier“ for at blive Herre over den poetiske Form gav han sig i Lag med det komisk-heroiske Digt „Peder Paars“, der er det første Led i den lange Række Mesterværker paa den komiske Digtnings Omraade, som er den Side af hans nye Forfattervirksomhed, der fortrinsvis har gjort hans Navn berømt og vil bevare det gjennem Tiderne.

I Aaret 1719 udgav Holberg „En sandfærdig og ny Vise om Peder Paars, som gjorde en Rejse fra Kallundborg til Aars, skreven til Lægedom, Trøst og Husvalelse for alle Godtfolk, som lide Kors og Modgang her i Verden, af Hans Mikkelsen. Borger og Indvaaner i Kallundborg, med skjønne Anmærkninger neden under efter den nye Mode; synges efter den gamle Melodi: *arma virumqve cano etc.*, eller som den gamle østerlandske Vise: ἄνδρα μοι ἔννεπε Μοῦσα etc.; klinger vel til alle Instrumenter, især til Hakkebrædt eller Lire. Trykt i dette Aar“. Dette Hefte, der altsaa for Titelens Vedkommende fuldstændig var holdt i Gadevisernes sædvanlige Stil, indeholdt første Bog af det komiske Heltedigt; de følgende Bøger udkom i Løbet af 1719 og 1720, og med saa stor Begjærlighed modtoges dette det første Produkt af Holbergs satiriske Lune, det første, i alt Fald det første betydelige ægte satiriske Digterværk, vor Literatur har at at opvise, at der inden Udgangen af det andet nævnte Aar forelaa ikke mindre end tre Oplag af hele Digtet, eller rettere af de tre første Bøger, i det fjerde Bog ikke udkom særskilt, men først saa' Lyset i den første samlede Originaludgave. Det tør vel anses for overflødigt her at give en, om end aldrig saa kortfattet Resumé af de i gravitetiske Alexandriner besungne Fataliteter, Kræmmeren Peder Paars oplevede paa Vejen til Aars, hvor han skulde besøge sin Fæstemø; hvem kjender ikke hans Æventyr og Bedrifter paa Anholt, hvis Indbyggere levede kristelig og nærede sig af Vrag, og de mange andre

betænkelige Hændelser, denne navnkundige Helt oplevede. Digtet var fra først af nærmest anlagt paa at skulle være en Parodi paa de antike Heltedigtes efter Datidens Synsmaade forskruede og opstyltede Stil og de sprænglærde Anmærkninger, hvormed Udgiverne plejede at ledsage dem. Overfor den alvorlige Digtning stod Holberg fuldstændig paa samme Standpunkt som hans Tid i det hele taget, særlig maatte hele den brogede, fantastiske Verden, hvori den klassiske Oldtids store Epikere førte deres Læsere ind, for det attende Aarhundredes nøgterne Betragtning tage sig i høj Grad latterlig ud, og Holberg var meget langt fra at lægge Skjul paa, at han hverken fandt Smag i Homer eller Virgil. Først med Aarene fik han et andet Syn paa dette Punkt. I Peder Paars gaa hverken Iliaden eller Odyseen Ram forbi, men særlig tages der dog Sigte paa Æneiden, hvis Handling Digtet navnlig i Begyndelsen paa mange Punkter holder sig meget nær op til. Efterhaanden, som Digteren kommer i Aande, faar imidlertid et andet Moment, som ogsaa var til Stede fra første Færd af, afgjort Overvægten over det parodiske, i det Digtet mere og mere gaar over til at blive en almindelig Satire over Samtiden, et helt Galleri af typiske Skikkelser fra de forskjelligste Omraader, skildrede med glimrende Lune og sprudlende overgivent Liv, med genial Opfindsomhed stillede i de pudsigste Situationer. Gjennemtrængt af Følelsen af det Samfunds Stagnation, Bornerthed og Spidsborgerlighed, hvori han levede, malede Digteren med levende Farver og med overlegen komisk Kraft et Billede af det i hele dets ravnekrogsagtige Ynkelighed, som træder dobbelt stærkt frem ved Modsætningen imellem de simple Hverdagsmennesker og ubetydelige Forhold der besynges, og, den aldrig svigtende ironiske Gravitet, hvormed det sker. Det gjaldt om intet mindre end paa alle Punkter at bane Vej for en sundere og friere Opfattelse af Livet, saaledes som Digteren selv havde tilegnet sig den ved den evropæiske Kulturs Arnesteder. Peder Paars blev

det første af de Skrifter, ved hvilke han lagde Grunden til et helt nyt Aandsliv i sit Fædreland.

Peder Paars gjorde en umaadelig Opsigt, Folk kunde det udenad, siger Holberg selv, og Svenskere og Tyskere lærte sig Dansk for at kunne læse det. Vakte Digtet, som rimeligt var, megen Morskab, vakte det imidlertid ogsaa megen Forargelse og Vrede, thi, saaledes som Tidens aandelige Vilkaar nu en Gang var, maatte det for de allerfleste være saa godt som umuligt at komme paa det rene med det Synspunkt, hvorfra et saadant Digterværk skulde ses. I Stedet for at tage det som en almindelig Satire, rettet imod Forhold og Tilstande, opfattede man det som møntet paa bestemte Personer, som indeholdende en Række ondskabsfulde Bespottelser. Historikeren Hans Gram, som dog var en af Tidens fordomsfrieste Mænd, var saaledes ikke blot som saa mange andre lærde oprørt over det komiske Lys, hvori Digteren havde stillet det akademiske Pedanteri, men følte sig personlig krænket og blev Holbergs Uven, fordi han i den tykke, sølvbeslagne Homer, der spiller en Rolle som Kastevaaben i det Slagsmaal, hvortil en i Digtet skildret akademisk Disputats udarter, mente at gjenkjende et Exemplar, der tilhørte ham, og af den Slags Tilfælde har der utvivlsomt været mange. Det mest betegnende Udtryk fandt denne Tidens Naivetet overfor Satiren, som Holberg skulde faa saa mange Prøver paa under sin digteriske Virksomhed, i den Holdning, Frederik Rostgaard, som ikke blot selv var Poet, men ogsaa havde et stort Navn som kunstforstandig Mæcen, tog overfor Peder Paars, og som nær havde faaet farlige Følger for Digteren, thi Rostgaard havde stor Indflydelse ved Hove. Han var Ejer af Anholt, hvortil Handlingen i Digtet, som bekjendt, for største Delen er henlagt. Han blev umaadelig opbragt baade paa de brave Anholtboeres og egne Vegne og indgav strax, da første Bog var udkommen, en Klage til Kongen, hvori han betegnede Digtet som „en skammelig Paskvil og Skand-

skrift“, der indeholder en Mængde „usømmelige og bespottelige Expressioner mod Universitetet, Rektor, Biskoppen og andre Professorer, ja imod den kristelige Religion og Guds hellige Ord“ og navnlig „bebyrder det fattige Land Anholt, hverken Præst eller Foged undtagen, med en usandfærdig og ukristelig Beskrivelse, til Forfædrenes, Indbyggernes og alle deres Efterkommeres Beskæmmelse“. Han androg om, at Bogen maatte „til Autors velfortjente Beskæmmelse af Bødlen opbrændes, hvorved andre ligesindede ørkesløse Digtere kunde lære at holde deres Pen i Tvang“, „thi ellers kan enhver Paskvillant gjøre Paskviller om de ærligste og uskyldigste Folk, naar han under den Titel af Viser ubehindret kan lade trykke de groveste Skandskrifter“. Det gik heldigvis bedre, end det saa' ud til. Kongen lod Digtet læse for sig og morede sig over det, og Statsraadet afgav den Resolution, at Skriftet ikke indeholdt andet end fingeret Skjemt, „som hellere kunde bleven udeladt end skreven“, men som dog ingenlunde fortjente saadan Dadel eller Straf, som Rostgaard mente*).

Da Holberg havde skrevet Peder Paars, maatte han være paa det rene med, at den komiske Digtning var det Omraade, hvor han foreløbig havde mest Udsigt til at udrette noget betydeligt i Retning af sit Folks Opdragelse, og han fortsatte da ogsaa under forskjellige Former sin Virksomhed som „Stadssatyrikus“, saa længe Forholdene paa nogen Maade var gunstige derfor. Peder Paars efterfulgtes 1722 af en Samling Skjemtedigte, deriblandt den omtalte Satire i Juvenals Manér, hvormed Holberg havde begyndt sin poetiske Produktion. Digteren bevæger sig her paa det samme Omraade, som tidligere med Held var bleven betraadt af Hans Laurenberg og senest af Holbergs samtidige Chr. Falster. Skjemtedigtene

---

*) Peder Paars er sidst udgivet af F. L. Liebenberg 1879. Chr. Bruun: Ludvig Holbergs Peder Paars, et Afsnit af en Holbergsk Bibliografi 1862. I den sidst nævnte Bog er Rostgaards Supplik til Frederik den 4de optagen i sin Helhed.

toge nemlig ikke saaledes som Peder Paars særlig Sigte paa de hjemlige Tilstande, de ere nærmest Satirer over almén menneskelige Daarligheder, holdte i Stil med de romerske og franske Digte i denne Retning (Juvenal og Boileau). Størst Interesse iblandt disse Skjemtedigte, som til Trods for ypperlige Enkeltheder i det hele taget indtage en underordnet Plads i Holbergs rige Produktion, har hans „Critique over Peder Paars“, i hvilken han i Form af en Samtale imellem Hans Mikkelsen og et Par andre gjør Rede for sin satiriske Digtnings Natur og Hensigten med den og imødegaar forskjellige af de Indvendinger, der vare fremkomne imod det komiske Heltedigt, ligesom han ogsaa ved de Fortaler og Apologier, hvormed han ledsagede Skriftet, sørgede for, at, som han siger, „Øjemedet af Versene blev fremlagt og Poetens Naturel lagt alle for Øjne“. Bogen er for saa vidt et betydningsfuldt Led i hans Produktion, som han ved den ikke blot forsonede mange af de Fjender, hans Digtning strax havde faaet, men utvivlsomt ogsaa klarede mange Spørgsmaal for sig selv, som det var af Vigtighed for ham at have paa det rene, inden han gik over til den Side af sin poetiske Virksomhed, der skulde blive af størst Betydning.

Samme Aar, som Skjemtedigtene udkom (1722), kom Holbergs første Komedier for Dagen. Skuespil var paa den Tid næsten ganske ukjendte i Danmark. Den gamle Skolekomedie var vel ikke helt død endnu, men den havde hele det 17de Aarhundrede igjennem været i stærk Tilbagegang, og den var i alle Tilfælde indskrænket til Skolerne, saa meget mere, som den ofte benyttede Latinen. Hoffet havde sit eget Theater, og her agerede franske eller italienske Skuespillertrupper Operaer, Balletter og dramatiske Hofspil uden Spor af literær Betydning. For den store Hob var der „den stærke Mand“ og lignende Forlystelser, men frem for alt „Haupt- und Staatsaktionen“, om hvis Art og Beskaffenhed vi faa en Forestilling igjennem Holbergs Ulyses von Ithacia. Om noget

fast Theater for den Slags Komedier var der ikke Tale. Det var altid fremmede, især tyske og hollandske Bander som paa Raadhuset eller i Haandværkernes Lavshuse i deres eget Sprog opførte disse improviserede Spektakelstykker, i hvilke det gjaldt om at sammenpakke saa mange Vidunderligheder og saa megen Øjenslyst som muligt. Hvor stort Springet fra Hofspillene og de populære Spektakelstykker til de Holbergske Komedier end i alle Henseender er, banede hine dog for saa vidt Vej for disse, som de paa de theatralske Forlystelsers Omraade vænnede Folk til Former, som, skjønt de ganske vist for en Del var meget forvrængede, dog hang sammen med den moderne, af Renaissancen betingede og udviklede Kunstform, som de mer eller mindre umiddelbart var Affødninger af. Allerede i Slutningen af det 17de Aarhundrede træffe vi de første svage Spor af, at den nye Smagsretning i renere Former begynder at søge at vinde Indgang hos os. Som særlig interessant i denne Henseende fortjener at fremhæves en original dramatisk Satire, „Grevens og Friherrens Komedie“ *), skrevet omtr. 1680, altsaa over 40 Aar før Holbergs Skuespildigtning begynder. Denne Komedie, hvis Forfatter rimeligvis var Adelsmanden Mogens Skeel (1650—94), som ligeledes gav en Oversættelse af Martin Opitz' Sangspil „Judith“ (1666), er en ikke uden Lune udført Satire over den nybagte Adel, der kom op under Kristian den femte. Den er nærmest en rigtig nok meget ufuldkommen Studie efter Molière og er mærkelig som det første Forsøg paa at slaa ind i den nye Retning, den dramatiske Digtning havde taget i Udlandet, men den blev ogsaa saa vidt vides, det eneste originale Arbejde i denne Retning før Holberg.

I Aaret 1720 fik Franskmanden Etienne Capion, som havde været Medlem af en fransk Skuespillertrup, der havde givet Forestillinger ved Hove, Tilladelse til at oprette en fast Skueplads i Kjøbenhavn. 1722 begyndte det nye Theater

---

*) Udgivet af S. Birket Smith, 1874.

sin Virksomhed, som i Begyndelsen var indskrænket til tyske og franske Skuespil samt Forestillinger af „den stærke Mand“ og lignende Gjøglere. Da den faste Skueplads først var der, kom den Tanke snart frem, at opføre Komedier paa Modersmaalet. Den franske Skuespiller René Montaigu fik samme Aar, som Theatret var bleven aabnet, Privilegium paa at indrette og forestille Skuespil i det danske Sprog, og den 23de Septbr. 1722 aabnedes den danske Skueplads med en Prolog af Frederik Rostgaard, som var en af dem, der med størst Iver havde taget sig af den Sag, samt med en Oversættelse af Molières l'Avare. Rimeligvis allerede ved den anden Forestilling opførtes „Den politiske Kandestøber“. Endnu inden Aarets Udgang var der opført fire Komedier til af Holberg; i Løbet af det følgende Aar fik han ti nye færdige, og inden Udgangen af 1725 havde han skrevet nogle og tyve, en Frugtbarhed, der er saa godt som enestaaende, selv om man antager, hvad der i og for sig er rimeligt nok, at Holberg allerede noget tidligere, endnu medens han skrev paa Peder Paars, har undfanget Tanken om at skrive Komedier og begyndt at sætte den i Værk.

Holbergs Komedier blev selvfølgelig ligesom Peder Paars eller maaske endog i endnu højere Grad fejlagtig bedømte af mange*), vakte megen Forbitrelse hos Folk, der følte sig trufne af deres Satire, og indbragte bl. a. deres Forfatter megen Dadel, særlig fra hans lærde Kollegaer, fordi man fandt det uværdigt for en Universitetslærer at give sig af med sligt. Digteren fandt sig derfor foranlediget til i Fortalen til første Del af Komedierne, der udkom 1723, at undersøge, saa

*) Som et Exempel paa, hvad Holberg havde at kæmpe med i denne Henseende, kan anføres, hvad han siger om „Den politiske Kandestøber“: „Nogle bleve vrede over Indholdet af denne Komedie, saasom de ikke forstode dens Øjemærke, thi de bildte sig ind, at Borgmester og Raad bleve raillerede deri, da der dog aldrig er skrevet en Komedie, som mere tager Magistraten i Forsvar, thi Satiren sigter alene paa gemene Folk, som i Værtshuse sidder ved et Krus Øl og sætter i Rette baade paa Borgmestre og Generaler o. s. v.“

vel om det strider imod visse Personers Stand og Karakter at skrive Komedier, som om det er sømmeligt og anstændigt for smukke Folks Børn at lade sig bruge til theatralske Exercitier. I det hele taget gjorde de dog megen Lykke ved deres Fremkomst, men Stemningen blev efterhaanden køligere overfor dem. Det hele var noget ganske nyt, som Tiden endnu langt fra var moden til ret at skjønne paa. Forholdene var i alle Henseender alt andet end gunstige for det nye Theater, som ikke alene havde at kæmpe med de Fordomme, der almindelig næredes imod Skuespillerne, der blev slaaede i Hartkorn med de Gjøglere, der hidtil havde forlystet Hoben og endnu for en stor Del gjorde det. Kongen og Hoffet havde aldeles ingen Følelse af, at en national Scene var en Sag af Vigtighed, og de holdt sig saa meget mere borte fra den danske Skueplads, som det vilde have stridt imod den strængt iagttagne Etikette at overvære andre Forestillinger end saadanne, der udelukkende gaves for Hoffet. De enkelte Gange, de danske Skuespillere nød den Ære at spille ved Hove, var det Molières Komedier, der opførtes. Som Følge af denne Hoffets Stilling blev ogsaa Standspersoner i Almindelighed borte fra Theatret, og Middelstanden fulgte ogsaa snart Exemplet, i alt Fald for Komediernes Vedkommende, thi Sansen for de Forlystelser, man var vant til fra de tyske Bander, var endnu meget levende, og Linedansertrupper o. l. lagde Beslag paa Theatret de fleste Aftener. Det ene Forsøg paa at holde Sagen i Gang mislykkedes efter det andet, og da Hovedstaden endelig 1728 hjemsøgtes af den store Ildsvaade, og Pietismen kort efter kom til Roret med Kristian den sjette, og alle offentlige Forlystelser bleve forbudte, maatte den omsider indtil videre helt opgives. Først efter Frederik den femtes Tronbestigelse, da Landet befriedes for det pietistiske Tryk, aabnedes Skuepladsen paa ny (1747). Holberg var strax rede med en Del nye Komedier, men han var nu en gammel Mand, og disse senere Arbejder (Plutus, Abraca-

dabra, Republiqven, Philosophus udi egen Indbildning o. fl.) kunne ikke maale sig med dem, han skrev, da han stod i sin Manddoms Kraft. Nogle af Holbergs bedste Komedier bleve dog først opførte nu.

Det Formaal, Holberg nærmest tilsigtede med sine Komedier, var det samme, som han havde for Øje i saa godt som hele sin literære Produktion, at „moralisere", at aabne sit Folks Øjne for dets Brøst i forskjellige Retninger. Han havde ganske vist paa dette som paa andre Omraader ogsaa til Formaal at give „Specimina udi visse særlige Videnskaber, hvorpaa vi tilforn have haft Mangel", „at bøde paa visse Ting in literis, som os fattedes, og hvis Mangel har været os bebrejdet af fremmede Nationer", ligesom ogsaa at bidrage sit til at „polere Sproget", men det poetiske Synspunkt var, hvor stor en Digter han end var, i Virkeligheden for ham selv et underordnet. Hovedsagen var og blev „en god og nyttig Moral", og at han til Trods for al den Uvilje, alle de Misforstaaelser og Plagerier, hans komiske Digtning bragte over ham, dog ikke blev træt, men udfoldede en saa overordentlig frodig Produktion paa dette Omraade, vidner ganske sikkert ikke blot om den uimodstaaelige Magt, hvormed hans Digtning vældede frem, men ogsaa og vist nok saa meget, om i hvor høj Grad han var gjennemtrængt af Overbevisningen om sin Digtnings Betydning som Middel til Folkets Opdragelse. Han siger med Stolthed om sine Komedier, at „de have omstøbt disse Rigers Almue, som i en anden Form". Denne Dom er, som alle vide, væsentlig rigtig. Holberg fik virkelig ved sin mangesidige Skribentvirksomhed, og især ved sine Komedier, luget dygtig op i alt det Ukrudt, han fandt for sig, da han begyndte, og lagt en Sæd, hvoraf en ny og sundere Kultur kunde spire op. Men naar han saaledes naaede sit Maal, at opdrage sit Folk og vænne det af med dets Unoder, da skyldes det den Omstændighed, at han ikke blot var Moralist,

men først og fremmest en stor og oprindelig Digter, der med slaaende Sandhed og kosteligt Lune forstod at vise Samtiden dens eget Billede i sin komiske Digtnings Hulspejl. Allerede i sin Theori, der unægtelig maa forekomme os lidt nøgtern, er han fuldkommen paa det rene med, at Pennen maatte skæres efter Materierne, at man ingen Vegne vilde komme med rent ud at sige Folk deres Daarskaber og Lyder, men at der maatte „mænges Galskab i Komedierne“ for at faa dem til at glide lettere ned — „det er lige saa fornødent som at smøre Hjulene paa sin Vogn“. Men hvor langt højere naa'r han ikke i sin Praxis!

Vi træffe i Komedierne Peder Paars' Digter udviklet i en Grad, som dette Digt, hvor fortræffeligt det end er, knapt lader ane. Datidens Liv, saaledes som det rørte sig i alle Retninger i Hovedstaden, er skildret saa tro og anskuelig, at, som Oehlenschläger træffende har sagt, „om Byen sank i Jorden, og man kun om nogle Aarhundreder udgav Holbergs Komedier, saa vilde man saa godt kjende Digterens Tidsalder deraf, som vi kjende den romerske Tid af Pompeji og Herkulanum“. Og hvad her er sagt for Hovedstadens Vedkommende, gjælder ogsaa om de Skildringer, Holberg har givet af Livet uden for denne — man mindes saaledes hans Skildringer af sjællandske Bønder, først og fremmest hans „Jeppe paa Bjærget“, dette paa en Gang storstilet komiske og gribende sande Billede af den danske Bonde i hans Fornedrelses Tilstand, som det næsten er et Vidunder at se skildret med et saa dybt indtrængende Blik for alt væsentligt, smaat som stort, det udvortes som det sjælelige, af en Mand, der i Virkeligheden havde haft saa liden Lejlighed til at færdes imellem Landalmuen, som Holberg paa den Tid, vel et af de stærkeste Vidnesbyrd saa vel om den mærkværdige Styrke af hans Iagttagelsesevne som af hans Evne til af mangfoldige spredte Træk at samle et helstøbt, i højeste Grad virkningsfuldt Billede. Overalt, hvor vi se hen, træffe vi i Holbergs Komedier

en Mangfoldighed af livagtig tegnede typiske Skikkelser, der bære Sandhedens umiskjendelige Præg. Vi stifte Bekjendtskab med Herman von Bremenfeld, Kandestøberen, som har Hovedet fuldt af politiske Spekulationer, saa han forsømmer sit Arbejde derved, Jean de France eller Hans Fransen, som han hed, før han rejste til Paris og kom hjem med Hovedet fuldt af udenlandske Nykker, Bondesønnen Rasmus Berg alias Erasmus Montanus, som ikke har faaet andet ud af Studeringerne end Færdighed i at gjøre Syllogismer, som han saa imidlertid ogsaa er saa dreven i, at han er Mand for ved Hjælp af dem at forvandle Folk til Haner og Sten, Jakob v. Tyboe, og mangfoldige andre Karakterer, lige grebne ud af Livet og idealiserede efter Komediens Fordringer med den største Kunst. En mageløs Skildring af „das ewig weibliche“ i komisk Belysning i den Tids Kostume have vi i „Barselstuen“, og saaledes kunde man drage de allerfleste af Komedierne frem som Exempler paa Holbergs enestaaende Evne til at tegne Figurer, som samtidig med, at de fuldt ud er typiske, staa lyslevende for Fantasien. Særlig fortjener ved Siden af den Fylde, der er i alle de egentlige Hovedfigurer, at fremhæves den Sikkerhed og det Liv, hvormed ogsaa de mindre paaagtede Bifigurer ere givne, og den Variation, Holberg har forstaaet at tilvejebringe i disse i det væsentlige staaende Skikkelser, som komme igjen i de fleste af hans Stykker (Jeronimus, Leonard, Magdelone, Leander, Leonora, Henrik og Arv). Og som han er en Mester i Karakterskildring, er han det ogsaa i Retning af Opfindelse og Tillempning af komiske Situationer, igjennem hvilke hans Figurer ret faa Lejlighed til at udfolde deres Ejendommelighed, — hvem glemmer saaledes, for blot i Flæng at nævne et Par Exempler, Jeppe i Baronens Seng eller i Galgen, Herman v. Bremenfeld i sin Borgmesterværdighed, de mange pudsige Scener i Henrik og Pernille og de mange andre kostelige Situationer, hvoraf Komedierne vrimle.

Holbergs bedste Komedier maa nærmest kaldes Karakterskuespil, idet den dramatiske Udvikling samler sig om en enkelt typisk Hovedfigur, som det først og fremmest gjælder Digteren om at faa frem, og igjennem hvilken han særlig giver sin Satire Luft, men adskillige have dog meget af Intrigestykkets Ejendommelighed ved sig, og i enkelte maa Intrigen siges at være Hovedsagen, om den typiske Karakterskildring som væsentligt Middel for Satiren end saa godt som aldrig er helt opgivet. Blandt de Komedier, i hvilke Holberg har haft en hel Samfundsklasse for Øje, indtages den første Plads af Jeppe paa Bjærget, som med al sin sprudlende Komik fra en vis Side set næsten kan betegnes som tragisk, i det Modsætningen imellem hvad den trælbundne Bonde i sin dybe Fornedrelse er, og hvad han under andre Forhold kunde være bleven, intet Øjeblik tabes af Sigte. Herhen høre ogsaa Erasmus Montanus, Jakob v. Tyboe o. fl. Af Karakterstykker af mere almindeligt Indhold skulle vi særlig fremhæve Den Stundesløse og Den Vægelsindede, blandt Intrigestykkerne Henrik og Pernille og Maskeraden. At sige, i hvilken af de angivne Retninger Holberg naaede højst, er en meget vanskelig Sag, der væsentlig maa bero paa et individuelt Skjøn. Han har leveret udmærkede Arbejder i dem begge, Komedier, over hvilke der hviler en „Festivitas og en Gaieté", som meget faa Digtere have naaet, og i hvilke man finder det mest straalende Lune parret med den fineste psykologiske Sans.

Holberg medbragte til sin Gjerning som Komedieskriver, foruden sit sjældne Geni, adskillige vigtige Forudsætninger, som maa tages med i Betragtning, naar den gjennemgribende Produktion, han udfoldede, ikke skal staa som et fuldstændigt Vidunder. Han var opvoxet under Forhold, der var helt forskjellige fra og langt sundere og friskere end dem, han fandt for sig i det Land, hvor han kom til at udfolde sin Virksomhed og hvor han hentede Stoffet til sin Digtning, og navnlig har Bergen med det livlige Handelsrøre og de mangehaande

Forbindelser med fremmede Lande utvivlsomt været af stor Betydning i denne Henseende. Var han altsaa allerede paa Forhaand fra Ungdommen af godt udviklet til at faa Blik for de mangehaande Smaaligheder og Latterligheder, der klæbede ved Forholdene her hjemme, for hele det snævre Livssyn, der var herskende i det danske Samfund, da han blev Medlem af det, maatte ogsaa hans lange og hyppige Ophold i Udlandet i høj Grad bidrage til at skærpe hans Syn i denne Retning og aabne hans Øjne for, hvad der trængtes til. Her blev han ogsaa fuldt fortrolig med den nye dramatiske Form, saaledes at han, da Tiden var der, kunde beherske den med fuldkommen Sikkerhed og Selvstændighed og benytte den som Udtryk for sin ejendommelige Aandsretning. Da Stødet udefra kom, stod han ikke blot rustet med et rigt Geni og et betydeligt, hurtig udviklet Talent, men tillige med en sjælden Menneskekundskab og en levende Følelse af sin Samtids Brøst, mægtig at skildre dens Mennesker, som de gik og stod, saaledes at Skildringen som al ægte Digtning vil bevare sin Interesse til alle Tider, fordi den ikke blot rammer det særlige, men igjennem dette tillige det almenmenneskelige.

Som sin Forgænger Molière og saa godt som alle Fortidens store Skuespilforfattere var Holberg ingenlunde bange for at tage, hvad han havde Brug for, hvor han fandt det. Hjemme var der intet at finde; han maatte søge sine Mønstre udenlands. Saa vel i Henseende til Handlingens Fabel som til de enkelte Figurer og pudsige Indfald finder man hos Holberg mangfoldige Reminiscenser fra ældre og nyere Komedieskrivere. Men skjønt hans lange Ophold i England i saa mange Henseender blev af den største Betydning for Udviklingen af hans Personlighed og for den Retning, hans Aand tog, synes dette Lands Skuespildigtning ikke at have efterladt sig det ringeste Spor i hans Produktion. Den Paavirkning, han har modtaget, skyldes udelukkende den klas-

siske Oldtid og Frankrig. Af Oldtidens dramatiske Forfattere var det især Plautus, hvis brede, djærve Lune han følte sig tiltrukken af — „Jeg ligner Plautum ved et dejligt Jomfruansigt med adskillige Pletter, Terentium ved et glat, men derhos et Hverdagsansigt", siger han —, og som har tjent ham til Mønster. „Abracadabra" er saaledes en Efterligning af „Mostellaria", Jakob v. Tyboes Karakter er efter Holbergs egen Angivelse væsentlig hentet fra „Miles gloriosus" — mange Træk i dette Stykke vise for øvrigt snarere hen til Terents' „Eunuch" —, og „Pseudolus" gjenfindes i „Diderik Menschenschreck". Ogsaa fra Aristofanes har Holberg gjort enkelte Laan; dog synes denne Digter først at have faaet nogen større Indflydelse paa den Komedieskrivning, han udfoldede paa sine gamle Dage. Flest Reminiscenser fra denne Digter finder man i „Plutus", der i enkelte Scener efterligner en Komedie af Aristofanes. Som et andet af Holbergs Forbilleder maa nævnes den italienske Maskekomedie, saaledes som den havde formet sig i Frankrig, hvortil den overflyttedes i det 16de Aarhundrede, og som den navnlig viser sig i den bekjendte store Samling Komedier af denne Art, Evarista Gherardi udgav 1694 under Titlen „Théâtre Italien". Disse lystige Farcer, som i Henseende til deres Oprindelse synes at vise tilbage til Oldtidens Mimer og Atellaner, var i deres egentlige Hjemland fuldstændig frie Improvisationer, kun bestemte af den givne Handling og af de staaende typiske Skikkelser. Efter at have vundet Indgang i Frankrig rykkede de imidlertid et godt Stykke nærmere hen imod at blive Komedier i Ordets almindelige Betydning, idet det, for at det fremmede Publikum skulde kunne følge med, blev nødvendigt for de italienske Skuespillere at betjene sig af det franske Sprog; dette havde atter til Følge, at Improvisationen faldt bort, hvorved Komedierne tabte deres væsentlige Præg, om end hele Farcekarakteren blev bevaret. Ligesom Molière i rigt Maal øste af dette uudtømmelige Væld af Lystighed,

har ogsaa Holberg hentet adskillige ypperlige Indfald herfra, om de end nærmest indskrænke sig til enkelte Repliker; kun en enkelt af de Holbergske Komedier — Ulysses v. Ithacia — er i større Udstrækning paavirket fra denne Side, der har afgivet Forbilleder for flere af de fortrinligste Scener i denne kostelige Parodi. Endelig maa som det Mønster, der afgjort har haft størst Betydning for Holberg, nævnes Molière, med hvem han i saa mange Maader var meget nær beslægtet i aandelig Henseende. Det er aabenbart, at han omhyggelig har studeret denne store Digters Teknik og væsentlig dannet sin egen efter den, og ogsaa i mange Enkeltheder, baade i Henseende til Situationer og Repliker, støtter han sig til ham.

At Holberg saaledes ikke har skrevet alt, hvad der staar i hans Komedier, umiddelbart ud af sit eget Hoved, men paa mangfoldige Punkter har optaget, hvad han fandt for sig hos sine Forgængere, forringer paa ingen Maade hans Fortjeneste. Han fulgte heri deres eget Exempel, thi de laante alle af hinanden i stor Udstrækning — Molière f. Ex. langt mere end Holberg —, og dette var efter Datidens Forestillinger fuldstændig i sin Orden. Hvor almindeligt det var, kan saaledes bl. a. ses af, at det ikke sjælden er umuligt at afgjøre, om Holberg har laant et eller andet Træk, der ogsaa findes hos Molière, fra denne, da denne atter har hentet det fra en anden Kilde, som ogsaa har staaet til Holbergs Raadighed, og som ikke engang altid har det paagjældende Træk paa første Haand. Men selv naar man fra vor Tids Synspunkt, betragter de Holbergske Laan og Efterligninger, som for øvrigt er temmelig forsvindende i Sammenligning med, hvad der i enhver Henseende er hans eget, blive de ikke blot undskyldelige, men bidrage i høj Grad til at stille den Originalitet i højere Forstand, han var i Besiddelse af, og som ikke mindst kommer til Syne i hans Behandling af, hvad han finder hos andre, i et glimrende Lys. Hvad enten det er Stykkets Fabel, han laaner — som han f. Ex. har laant Æmnet til

„Jeppe paa Bjerget“ og flere andre Stykker af de indstrøede Fortællinger i Bidermanns satiriske Digtning Utopia —, eller det er typiske Figurer som Jakob v. Tyboe o. a., han henter sine Forbilleder til hos ældre og nyere Mestere i den komiske Skuespildigtning, eller det er enkelte Repliker og Indfald eller endog hele Scener, han tilegner sig, bestandig forstaar han at give det laante en saadan Karakter, i den Grad at gjennemtrænge det med sin Aand og sit Lune, at det i Virkeligheden bliver noget andet og bedre, end det oprindelig var, og væsentlig bliver hans aandelige Ejendom. Først paa hans gamle Dage svigtede denne Evne til i højere Forstand at tilegne sig, hvad han fandt for sig, og reproducere det paa fuldstændig original Maade. I Komedierne fra hans sidste Aar finder man jævnlig Reminiscenser baade i Henseende til Detailler og til Stil og Manér, som ikke ere organisk optagne og omsmeltede af hans Geni. I Hovedmassen af hans Skuespil, dem, han frembragte, da han stod i sin Manddoms og sit Genis fulde Kraft, finder man sjælden eller aldrig sligt. Dèr er hans skabende Evne til Stede paa alle Punkter. *)

Da Tidsomstændighederne gjorde Fortsættelsen af Theatrets Virksomhed umulig, var det foreløbig forbi med Holbergs „poetiske Raptus“. Han kastede sig nu atter med Iver over sine videnskabelige Arbejder, som denne havde afbrudt ham i, og i en Række af Aar vedblev han at udsende det ene store og betydelige Arbejde efter det andet. 1729 udkom hans „Danmarks og Norges Beskrivelse“, et med stor Flid samlet statistisk-topografisk Værk, som dog ikke blot indeholder tørre Enkeltheder, men ogsaa mange livlige og interessante Skildringer af Land og Folk, Sæder og Tilstande, og

*) Ludvig Holbergs Komedier, udgivne af F. L. Liebenberg I—VIII, 1847—54; Folkeudgave 1876. — Om Holbergs Komedier se navnlig O. Skavlan: Holberg som Komedieforfatter, Kristiania 1872. — E. C. Werlauff: Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil, 1858. — K. L. Rahbek: Om Ludvig Holberg som Lystspildigter og om hans Lystspil, I—III, 1815—17.

helt igjennem bærer Præget af hans modne, overskuende Aand. 1730 blev han endelig Professor i Historie, og han gav sig nu for Alvor i Lav med sin „Danmarks Riges Historie“, som udkom i 3 Bind i Aarene 1732—35. Det var et stort og vanskeligt Foretagende, thi Forarbejder til et saadant Værk var der ikke mange af, og dem, der fandtes, var det for største Delen kun daarlig bevendt med. Saa meget større Anerkjendelse fortjener han for den udmærkede Maade, hvorpaa han løste sin Opgave og, som han selv med Rette siger, bragte „en ny og hidtil ubekjendt Historie af vor Nation for Lyset“. Hans Arbejde er i Virkeligheden ikke blot den første Fremstilling af Fædrelandets Historie, der var affattet i en saadan Form, at den var tilgængelig for og kunde tilegnes af Folket, men den er i denne Henseende endnu uovertruffen, og i Henseende til videnskabelig Grundighed tilfredsstiller den alle de Krav, man med de Forudsætninger for Øje, under hvilke han arbejdede, er berettiget til at stille. Mindst heldig er han selvfølgelig i Behandlingen af Oldtidens og Middelalderens Historie, hvor det jævnlig ikke kunde undgaas, at Stilen blev tør og mager, da den Kundskab, der ene kunde give den Liv og Fylde, paa saa mange Punkter manglede, men i de oldenborgske Kongers er der baade fremdraget en Mængde nyt Stof og givet en i høj Grad tiltalende Fremstilling. Særlig fortjener det at fremhæves, at Holberg med et sundt og rigtigt Blik for, hvad det i et saadant Arbejde kommer an paa, „ikkun løsligen taler om Krige, Feltslag, Belejringer m. m., men derimod med Flid melder om indenlandske Sager og Rigets *jure publico*, om dets andre Love, Constitutioner og de store Etablissements, som ere skete, og hvis Læsning giver en Kundskab om Landets saa vel gamle som nærværende Tilstand“. Sine Anskuelser om, hvorledes en god Historie bør skrives, har han smukt og klart udviklet i den fortræffelige „Betænkning over Historier“, som indleder tredje Del af dette hans Hovedværk i denne Retning, og rundt omkring

i hans Skrifter træffer man adskillige spredte Bemærkninger, der vise, hvor grundig den Methode var overvejet, som han gjennemførte i alle sine historiske Arbejder, men næppe noget Steds bedre end i Danmarkshistorien. Denne er gjennemgaaende holdt i en livlig og underholdende Stil, som ikke sjælden krydres af Vid og Lune, og den indeholder en Mangfoldighed af ypperlige Portrætter og Karakteristiker af Personligheder og Forhold. Det var denne Side af Historieskrivningen, der var Holberg Hovedsagen; den kritiske Side lagde han mindre Vægt paa, og det lader sig ikke nægte, at hans Værk i denne Retning lader en Del tilbage at ønske. Det maa imidlertid ikke glemmes, at det var et umaadeligt Arbejde, han havde at gjøre ved for første Gang at give en samlet pragmatisk Fremstilling af sit Lands Historie, og det er ikke uden Føje, naar han, indrømmende, at en Fejl er en Fejl, hvor den saa findes, til sin Undskyldning anfører, at „i stærkt udarbejdede Historier, som er det vanskeligste Arbejde, nogen kan foretage sig, maa man ikke være saa grant seende, som udi tørre Dagsregistre eller Samlinger af Dokumenter, som af intet andet kan bryste sig end af Akuratesse udi Navne og Aarstal“. Det er, som sagt, især Behandlingen af Oldtiden og Middelalderen, der lider af Mangel paa grundigt Kildestudium. Den nordiske Oldtid havde Holberg aldeles ingen Sans for, han kjendte intet til vort Oldsprog — i alt Fald ikke, før han var bleven en gammel Mand —, sammenligner Studiet af de nordiske Antikviteter med at rage i Møddinger og betegner det som et Arbejde, man skulde dømme Straffefanger til, „hvis der ikke fandtes saa mange, der frivillig applicerede sig derpaa som paa et nyttigt Hovedstudium“. Det er derfor i enhver Henseende nærmest hans Fremstilling af den nyere Tids Historie, der endnu i vore Dage er af Interesse. Hvad det her skorter paa i Retning af fuld Nøiagtighed i alle Enkeltheder, erstattes rigelig ved den modne og rige Dannelse, Fremstillingen helt igjennem er

præget af, og ved hvad der er naaet i Henseende til klar og alsidig Helhedsopfattelse og fortrinlig Gjenemførelse af denne, og stod hans Kritik end tilbage for de berømte danske Historikere, der levede samtidig med ham, kunde han godt maale sig med eller overgik endog de tidligere, f. Ex. Huitfeldt, hos hvem han, støttet paa Kilderne, har rettet adskillige Vildfarelser. I Henseende til den mere almindelige Kritik, som har sin Rod i et sundt og forstandigt Syn paa Totaliteten, indtager han afgjort en fremragende Plads i Sammenligning med sine Forgængere. Dette kommer f. Ex. frem i hans Protest imod den baade i Danmark og især i Sverige stærkt fremtrædende Tendens til at give Fantasien slappe Tøjler og føre Historien tilbage til en fabelagtig Oldtid (Lyskander, Rudbeck o. m. a.). „Jeg haver ellers nøje givet Agt paa en Fejl, som de nordiske Landes Antiqvarii frem for andre Landes Skribenter falde udi ved at extendere Rigernes Ælde alt for vidt og at tale alt for prægtigen om Forfædrenes Bedrifter“, siger han. „De danske Antiqvarii extravagere herudi, og vore Naboer end mere, thi alt, hvad som findes paa Jorden bliver gothisk, og alt, hvad som er sket udi gamle Dage, maa være passeret udi de nordiske Lande, saa at der fattes ikkun, at Noæ Ark skulde have hvilet sig paa Dovrefjæld og Frugten af det forbudne Træ skulde blive til et svensk Æble. Det var at ønske, at efterkommende Skribenter saadant vilde moderere og ikke holde sig til andet end det, som er klart og bevisligt“.

Holbergs Danmarkshistorie, der ender med Frederik den tredje — thi „ingen, som vil efterleve en Historieskrivers Pligt, kan skrive sine egne Tiders Historie“ —, blev, som det var at vente, modtaget med stort Bifald af Samtiden, ikke blot her hjemme, men ogsaa udenlands. I Løbet af tredive Aar udkom der tre danske Udgaver af den. Den blev to Gange oversat paa Tysk (1743—44 og 1757—59), og den udkom i en forkortet russisk Oversættelse. I Sverige, hvor

Holbergs Skrifter i det hele taget modtoges med stor Interesse, synes ogsaa dette Arbejde af ham at have vundet megen Anerkjendelse, hvilket er saa meget mere værd at lægge Mærke til, som Forholdet imellem det danske og svenske Folk i de Tider stadig var temmelig spændt, saa at man fra begge Sider med Mistænksomhed og Skinsyge vaagede over, hvad der fremkom til Belysning af Rigernes paa saa mange Punkter paa det nøjeste sammenknyttede Historie. Holberg var sig bevidst, at han stod saa upartisk overfor Sverig som muligt; der fremkom da ogsaa derfra ved Siden af rosende Udtalelser kun ganske enkeltstaaende dadlende Bemærkninger over hans Arbejde, og først i Slutningen af sin Levetid fandt han sig foranlediget til at tage Ordet i denne Sag, idet han 1752 udgav et Forsvarsskrift imod de Angreb, der vare rettede imod ham i et Skrift af Svenskeren Archenholtz, ikke blot i Henseende til hans Opfattelse af et enkelt Sveriges Historie vedrørende Punkt, men ogsaa til hans Udtalelser om det svenske Folk og Sprog i Almindelighed. Der er ingen som helst Tvivl om, at han med fuldstændig Føje kunde tilbagevise enhver Beskyldning om Uvilje og Ringeagt i denne Retning *).

Der fulgte nu en Række mindre betydelige Arbejder, blandt hvilke det interessanteste er den fortræffelige Skildring, han gav af sin Fødeby Bergen **), rig paa mærkelige Oplysninger om Sæder og Skikke i denne gamle Handelsstad, hvor Tysk og Norsk i lange Tider paa en saa ejendommelig Maade havde staaet overfor hinanden. Den lille Bog er grundet dels paa et efterladt Haandskrift af en af Holbergs Lærere, dels paa hans egne Erindringer og er i Henseende til Fremstilling et Mønster paa den Art historisk-topografiske Beskrivelser, livlig og underholdende samtidig med, at den er i høj Grad oplysende.

---

*) Holbergs Danmarkshistorie er sidst udgiven af J. Levin, 1856.
**) Bergens Beskrivelse 1737.

1738 udkom hans andet historiske Hovedværk „Almindelig Kirkehistorie“ fra Kristendommens Stiftelse til Reformationen i to store Kvartbind. Dette betydelige Arbejde, det første i sin Art, som vor Literatur har at opvise, var ligesom Danmarkshistorien ikke skrevet for de lærde, men for Almenheden. Det omfattende Stof er behandlet paa en i Sammenligning med, hvad man paa dette Omraade var vant til, i høj Grad fængslende Maade. Fremstillingen er alt andet end tør og kjedelig og krydres endogsaa jævnlig af lunefulde Bemærkninger og pudsig fortalte anekdotiske Smaatræk. Den politiske Historie er stadig draget med ind i Skildringen af Kirkens, som først derved faar Sammenhæng og bliver fuldt forstaaelig; der gives stadig Overblik over Aandslivets almindelige Tilstand, og der er en Rigdom af ypperlig udførte Karakteristiker af Personligheder og Forhold, med andre Ord, det er den samme Methode, vi træffe her som i Danmarkshistorien; Blikket er her som hist først og fremmest rettet mod Helheden, og Enkelthederne komme kun med, for saa vidt de have Betydning for denne. Skjønt Forfatteren overfor de enkelte Stridsspørgsmaal, han kommer til at behandle, i Reglen indskrænker sig til historisk at referere de stridige Anskuelser og afholder sig fra selv at fælde nogen Dom, kommer der i det hele Værk en fri og forstandig Grundanskuelse til Syne, som vist nok ikke har bidraget mindst til at skaffe det den gode Modtagelse, det fik, idet der behandledes mangfoldige Ting deri, som maatte have særlig Interesse i en saadan religiøs Brydnings Tid, som den, hvori det fremkom, da Fritænkeriet begyndte at trænge ind ved Siden af Pietismen. Et Aars Tid efter, at Bogen var udkommen, var den allerede udsolgt, og en ny Udgave udkom 1740. Faa Aar efter blev den oversat paa Tysk*).

---

*) Ludvig Holbergs Kirke-Historie er sidst udgivet af F. L. Liebenberg 1867—68 med en Indledning af R. Nielsen. Af den sidst nævnte Forf. haves en Afhandling „Om Holbergs Kirkehistorie og Theologi“, 1867.

Samtidig med dette betydelige Værk havde Holberg et andet stort historisk Arbejde for. Det var hans „Store Heltes og berømmelige Mænds sammenlignede Historier“, som udkom 1739. Hans Mønster er her Plutarch. Ligesom denne sammenstiller han Personligheder, der fra et eller andet Synspunkt frembød Lighed, forudskikker en almindelig Indledning om nogle Dyder eller Lyder, hvortil Heltenes egne Bedrifter give Anledning, giver en historisk Skildring af dem hver for sig og til Slutning en Sammenligning imellem dem. Det var netop i Retning af klar og fyldig Skildring af den enkelte Personlighed, at Holberg som Historieskriver havde sin Hovedevne, og det er derfor intet Under, at han her har ydet et i mange Henseender fortræffeligt populært Arbejde, skjønt Valget af de Personligheder, han skildrer, unægtelig er noget besynderligt, idet Heltene „mesten Dels ere asiatiske og indianske“ — kun to af Afsnittene omhandle Romere og Grækere. Det bestemmende synes nærmest at have været at finde Personer „hvis Bedrifter gemenligen ere ubekjendte“, et Synspunkt, som naturligvis kan have bidraget til at give Stoffet forøget Interesse ved Værkets Fremkomst, men som i Længden maa svække den, da de „gemenligen ubekjendte“ Personer efter Sagens Natur i Reglen ogsaa frembyde mindst Tiltrækning. Hovedvægten ved dette Arbejde kommer derfor naturlig til at falde paa det moraliserende Element, der spiller en saa stærkt fremtrædende Rolle i det, og for hvilket den egentlig historiske Fremstilling nærmest bliver et Middel, om den end i og for sig indeholder adskillige ypperlig tegnede Træk. Bogen vandt hurtig Indgang — der kom ny Udgaver 1742 og 1753 —, blev oversat baade paa Tysk og Hollandsk og blev ogsaa indenlands modtagen med Bifald. 1745 efterfulgtes den af „Heltinders og navnkundige Damers sammenlignede Historier“ udarbejdede efter en lignende Plan, men til dette Værk var Stoffet for største Delen taget fra den evropæiske,

navnlig ogsaa fra den nordiske Historie (Dronning Margrete, Eleonora Kristine o. fl.)*).

De historiske Arbejders Række afbrødes ved Niels Klim, men næppe var dette Digterværk færdigt, før Holberg atter „begav sig til noget mere alvorlige Ting". Han bestemte sig „efter at have holdt Mønstring saa vel over den almindelige som partikuliere Historie" til at skrive Jødefolkets Historie, og dette Værk udkom i Aaret 1742 i to Dele. Det er en udførlig, men ikke synderlig original Fremstilling omfattende hele det jødiske Folks Levnedsløb fra de ældste Tider indtil Datiden, et Værk, som der for saa vidt var Trang til, som der ikke existerede nogen sammenhængende Behandling af dette Æmne, og som ogsaa udfyldte sin Plads tilfredsstillende i Betragtning af, at det ikke gav sig ud for synderligt andet end en Kompilation navnlig af Josephus' og et Par nyere Forfatteres Skrifter, saa at man ikke længere som hidtil havde nødig at søge til flere forskjellige Bøger for at faa en fortløbende Skildring. Stilen staar i det hele taget ikke tilbage for den i Holbergs øvrige historiske Skrifter og bliver aldrig tør, selv ikke, hvor hans Kilder flyde meget sparsomt. Ogsaa her er der lagt Vægt paa den kulturhistoriske Side, paa Skildringen af Sæder og Skikke, paa Love og andet den indre Historie vedkommende. 1746 udgav han en Oversættelse af den græske Forfatter Herodians Historie, indledet med en udførlig Afhandling om Grundene til Romerrigets umaadelige Fremvæxt, et Arbejde, der vandt meget Bifald hos „skjønsomme Skribenter" og strax blev oversat paa Tysk, senere ogsaa paa Fransk. En dansk-norsk Søhistorie begyndte han at udgive (1747), men der udkom kun første Periode af dette Arbejde.

Af Holbergs historiske Skrifter maa endnu fremhæves

*) Ludvig Holbergs Heltehistorier I—II ere sidst udgivne af F. L. Liebenberg 1864—65. Ludvig Holbergs Heltindehistorier I—II udgivne af G. Rode, 1861.

en lille Verdenshistorie til Skolebrug („Synopsis historiæ universalis"), som udkom 1733; det er den første Skolebog af denne Art, der haves fra nogen dansk Forfatters Haand, og da den fandt en meget betydelig Udbredelse og i lange Tider gjorde Tjeneste i Landets Skoler, er det et Arbejde af en ikke ringe praktisk Betydning. Holbergs fortræffelige Egenskaber som historisk Forfatter fornægter sig heller ikke her. Endnu længe efter Bogens første Fremkomst fik den det Lovord, at „det, som ellers var tørt og ubehageligt, har han forvandlet til en Bog, som man kan læse med Lyst og Fornøjelse". Den udkom i adskillige Oplag og foreligger ikke blot i en dansk Bearbejdelse, men ogsaa paa adskillige fremmede Sprog (tysk, engelsk, hollandsk, russisk). I Sammenhæng med denne Skolebog kan nævnes en anden, en lille Lærebog i Geografi („Compendium geographicum", ligeledes fra 1733), som ogsaa maa have fundet en anselig Udbredelse i den Snes Aar, den var i Brug, da den foreligger i en Del Oplag. Ogsaa denne Bog blev oversat paa Engelsk*).

Holbergs historiske Skrifter udgjøre et overordentlig betydningsfuldt Led i hele hans Forfatterskab. Han var efter Saxo omtrent den første hos os, som havde Blik for, at Historie skal være noget andet end „Dagregistre og tørre Annaler", og Evne til at behandle det historiske Stof saaledes, at det væsentlige traadte frem, og det uvæsentlige trængtes tilbage paa en saadan Maade, at der fremkommer et livfuldt og anskueligt Billede. Hans Interesse for Historien hang paa det nøjeste sammen med og faar sin ejendommelige Karakter af hans Interesse for alt menneskeligt, og det er i den Henseende betegnende, at han i Stedet for at holde sig udelukkende til Fædrelandets Historie og fordybe sig mere og mere i dens Enkeltheder ogsaa vender sig til andre Lande og søger Stof til sine livlige Skildringer dèr, ligesom ogsaa, at der i Valget af hans

*) Chr. Bruun: Ludvig Holberg som Lærer i Historie. Kbh. 1872.

Æmner er en kjendelig Stræben efter at fremdrage, hvad der maatte have særlig Betydning og Interesse for Samtiden. Han har som historisk Forfatter sine Mangler og sin Begrænsning, som dels har sine Rødder i hans Individualitet, dels i hans Tid — karakteristisk er saaledes hans alt berørte fuldstændige Mangel paa Blik for den nordiske Oldgransknings Betydning, som han først paa sine gamle Dage begyndte at skimte —, men han har som ægte folkelig Historieskriver ikke ret mange Ligemænd, og hans Virksomhed paa dette Omraade har baaret mangfoldig Frugt.

Et af Hovedformaalene med Holbergs Historieskrivning som med hele hans Forfattervirksomhed var at „moralisere", at aabne sin Samtids Øjne for Skjævheder og Vildfarelser, og han benytter da ogsaa Lejligheden overalt, hvor den naturlig tilbyder sig, til paa sin lunefulde og morsomme Maade at holde Fortidens Tildragelser og Personligheder op for sin Tids Mennesker som et Spejl, hvori de kunde se sig selv. I intet af hans historiske Skrifter er dette imidlertid saa stærkt fremtrædende som i Helte- og Heltindehistorierne, der ligefrem kunne siges at danne Overgangen til hans direkte moraliserende Skrifter, idet det historiske Stof, hvor megen selvstændig Interesse han end har forstaaet at afvinde det, her dog nærmest tjener til Vehikel for de moralske Lærdomme og almene Sandheder, han uddrager deraf. Umiddelbart træder denne Retning os i Møde i hans „Moralske Tanker" og i adskillige af hans „Epistler", to Værker, der skriver sig fra hans Alderdom, da han ansaa sig for rejsefærdig og derfor naturlig følte Trang til at „forfatte sit Systema", at give en sammenhængende Fremstilling af det Syn paa Livet og de store Grundspørgsmaal i Tilværelsen, der gaar igjennem hele hans Forfatterskab. Det er imidlertid saa langt fra, at Holberg i disse Skrifter optræder som en tør Moralist; ogsaa her forstaar han at blande Skjemt og Alvor paa den fornøjeligste og mest tiltalende Maade og

saaledes at knytte sine Betragtninger til, hvad der var oppe i Tiden, at de afgav en ligesaa underholdende som lærerig og tankevækkende Læsning. I hans „Opuscula latina“ *) findes optaget en stor Mængde latinske Epigrammer, dels skjemtsomme, dels satiriske og dels „filosofiske“, flest af de sidste, som han havde „fordrevet ledige Timer“ med at skrive**). En Del af disse udvalgte han og udviklede deres sammentrængte, pointerede Indhold udførlig, og paa denne Maade opstod hans „Moralske Tanker“. Skriftet udkom 1744 og gjorde en betydelig Opsigt, nærmest paa Grund af de frisindede og forstandige Anskuelser, han forfægtede i Modsætning til den herskende Pietismes Intolerance og aandløse Regeltvang. Bogen blev snart efter sin Fremkomst oversat paa flere fremmede Sprog og vedblev længe at staa i Anseelse i Udlandet, hvorom de stadig fremkommende Oversættelser vidne***). Her hjemme synes kun at være udkommet én Udgave †), men der kan ingen Tvivl være om, at dette Skrift, der er saa fuldt af kjærnesunde, let tilgængelige Tanker, ogsaa har gjort sin Virkning hos os og bidraget sit til at rydde Grunden, hvorpaa den nye Tid, Holberg forberedte, kunde bygge.

Epistlerne, der i alt beløbe sig til 446, udkom i 5 Bind, hvoraf det første udkom 1748, det sidste 1754, efter Holbergs Død. De omhandle „adskillige historiske, politiske, metafysiske, moralske, filosofiske, item skjemtsomme Materier“ og danne tilsammen et Værk, der er enestaaende i vor Literatur, og som der overhovedet næppe skal kunne opvises mange Sidestykker til. De vidne ikke blot om en forbavsende Belæsthed, der strækker sig ud over Datidens Viden i alle dens

*) Første Del udkom i Leipzig 1737, anden Del 1743.

**) Epigrammerne ere udgivne med dansk Oversættelse i Trondhjem 1862—63.

***) 2 tyske Oversættelser 1744, et nyt Oplag af den ene af disse 1767, 2 hollandske 1747 og 1765, 2 franske 1749 og 1753, en svensk 1782.

†) Ludvig Holbergs Moralske Tanker ere først paa ny udgivne af G. Rode 1859.

Grene, men Stoffet er saa fuldstændig optaget og assimileret, at Forfatteren kan behandle det med en Sikkerhed og et Blik for det væsentlige, med en Friskhed og et Liv, der gjør Fremstillingen i disse Smaastykker til et Mønster paa ægte populær Skrivemaade.

Epistlerne er, som Heiberg har ytret, „den sidste Extrakt af Holbergs Vittighed, Lærdom og Tænksomhed. Alt, hvad der findes adspredt i hans andre forskjellige og mangfoldige Skrifter, er her ligesom samlet i ét Brændpunkt“. Paa mange Steder i andre af sine Skrifter er han naaet højere end i dette, men i sin Helhed giver det et Billede af hans betydelige, gjennemdannede Personlighed, saa samlet og mangesidigt, som man sjælden faar det af en Forfatter i et enkelt Værk.

En ejendommelig Mellemting imellem Holbergs umiddelbart moraliserende Skrifter og hans Digterværker indtager den „moralske Roman“ Niels Klims underjordiske Rejse, en Bog, der staar lige højt i Henseende til den Dygtighed, hvormed den poetiske Iklædning er gjort, og til den grundige Overvejelse af adskillige sociale, religiøse, ethiske og andre Spørgsmaal af den største almindelige Betydning, hvorpaa den hviler. Det er naturligvis dette filosofiske Grundlag, hvorpaa dens Interesse i vore Dage fortrinsvis beror, thi den særlige Romanform, Holberg har valgt for dette Arbejde, og som paa hans Tid var overordentlig yndet og stærkt benyttet, er unægtelig nu noget forældet, men det fortjener dog at fremhæves, at Niels Klim ogsaa i æsthetisk Henseende indtager en meget fremragende Plads iblandt de talrige digtede Rejsebeskrivelser, de forskjellige evropæiske Literaturer have at opvise lige fra Lukians Tid og ned imod vor egen. Den sindrig opfundne Ramme skildrer, hvorledes Niels Klim, en ung Mand, der i enhver Henseende er at opfatte som Repræsentant for Datidens almindelige Dannelse og Syn paa Tilværelsen — han havde lige faaet *Laudabilem* baade til filo-

sofisk og theologisk Examen — efter at være vendt hjem til sit Fædreland Norge ved en Hændelse kommer ned i den Verden, Holberg lader have sin Plads i vor Jords Indre. Nedgangen til denne underjordiske Verden med dens Sol- og Planetsystem, der ganske stemmer med det himmelske, er i en Hule i et af Fjældene ved Bergen, og den unge studiosus philosophiæ's Nedfart og øvrige Fata, indtil han endelig lander paa Planeten Nazar, tager sig i den detaillerede Beskrivelse saa naturlig ud, at den tyske Forfatter, som endnu i forrige Aarhundrede tog den for Alvor og citerede den som Bevis for, at Jorden er hul*), næppe er den eneste, der har ladet sig narre af den. Niels Klim faar set sig godt om i den anden Verden dernede og oplever mange mærkelige Ting under sit Ophold i de forskjellige Riger, over hvilke han til sidst bliver Kejser. Han faar dog kun stakket Glæde af sin Værdighed, da hans Undersaatter, æggede af hans Hovmod, gjør Oprør imod ham, hvorefter han kommer tilbage til Jordens Overflade paa en lige saa vidunderlig Maade som den, hvorpaa han kom ned i dens Indre. Fremstillingen af Niels Klims Oplevelser er meget morsom, men Hovedsagen er naturligvis Skildringen af Tilstande, Institutioner, Moral o. s. v. hos de Folkefærd, han kommer til. Her faar Holberg rig Lejlighed til at udfolde sin Kritik og Satire baade ved at fremstille Tilstande, der umiddelbart udtrykker hans Idealer i forskjellige Retninger, dels ved at give mer eller mindre karikerede Billeder af evropæiske Forhold, der ikke stemmer med hans Forestillinger. Saa direkte som muligt kommer det sidst angivne Synspunkt frem i en med glimrende Lune udført Episode, i hvilken der meddeles de Optegnelser, en underjordisk Forfatter har gjort i Oververdenen. Her som i store Partier af det øvrige Værk har Holberg nedlagt en Mang-

---

*) J. L. ab Indagine philos. und phys. Abhandlungen über verschiedene Materien aus dem Reiche der Natur. Nürnberg 1784. S. 228—29. (Werlauffs Noter til Dorphs Oversættelse af Niels Klim. S. 279).

foldighed af Betragtninger over de forskjellige Æmner, og han har gjennemgaaende behandlet sit Stof med en saadan Modenhed og Skarpsindighed, at man let overser, at hans Satire paa sine Steder ganske vist er rettet imod Smaating, og at dens Berettigelse ogsaa undertiden kan underkastes Tvivl. Det er ikke uden Føje, naar Holberg selv siger om sin Niels Klim, „at man deraf kan forsynes med Materialier til et helt moralsk Systema“.

I „Niels Klim“ tog Holberg ikke som i „Peder Paars“ og Komedierne nærmest Sigte paa de hjemlige Forhold, men havde hele det evropæiske Samfund for Øje. Som Følge af denne Bogens kosmopolitiske Karakter skrev han den paa Latin, og dette var maaske ogsaa Hovedgrunden til, at han udgav den i Leipzig, om end Frygten for, hvad Pietisterne her hjemme vilde sige til den, utvivlsomt har bidraget sit dertil, ligesom ogsaa til, at Forfatterens Navn indtil videre blev holdt hemmeligt. At Holberg ikke var uden Betænkeligheder ved at udgive dette Skrift, i hvilket han udtalte saa mange frie Anskuelser, der maatte bringe de orthodoxe Theologer i Harnisk — Anskuelser, som han for øvrigt senere med ikke mindre Frimodighed atter tog Ordet for i sine „Moralske Tanker“ —, fremgaar klart af, at han havde det liggende i længere Tid, før han kom frem med det, skjønt gode Venner idelig opmuntrede ham til at udgive det; først da en Boghandler, som havde faaet at vide, at han havde forfattet et saadant Skrift, overhængte ham for at faa det, gav han efter — det udkom 1741 —, og endda kun paa det Vilkaar, at Boghandleren skulde indhente kyndige Dommeres Betænkning, før han udgav det, og dølge Forfatterens Navn. Han motiverer i sit Levned dette ved at sige, at „skjønt Bogen indeholder ikkun en uskyldig Skjemt og et helt moralsk Systema, som er blandet med Lystighed, som Skriftets Natur udkræver, vilde jeg dog ikke underkaste mig en ny Censur, siden jeg en Gang havde appliceret mig alene til vigtige og

alvorlige Ting, hos nogle bizarre Folk, som væmmes ved Lystighed og holder alt det, som er lystigt og behageligt, for at stride mod kristelig Ærbarhed. Jeg frygtede for, at jeg i saadan en alvorlig Tid og imod min Alderdom skulde synes at spøge og gaa i Barndom". Det er tydeligt nok, at det er de toneangivende Pietister, han var bange for, og det viste sig da ogsaa, at hans Frygt ikke var ugrundet. „Det gik, som jeg spaaede", hedder det videre i hans Levned; „det første og eneste trykte Exemplar, som kom herhid fra Tyskland, satte hele Byen i Bevægelse; man hørte alle Vegne Snak og mange Fortolkninger, helst hos dem, som ikke havde læst Bogen. Historien blev forbedret med saa mange Forklaringer og Tillæg, og Fablen blev saaledes omskabt, at jeg tænkte, det var et nyt Værk, som en anden havde gjort. Saadan Bevægelse var der, indtil Bogen kom i deres Hænder, som dømte sindig og upartisk, da lagde Stormen sig, og de fleste finge bedre Tanker. Jeg siger de fleste, thi der findes et Slags Folk, som søger Hemmeligheder endog i de tydeligste Ting og vil have Nøglen dertil". Hofpræsterne Bluhme og Pontoppidan synes at have gjort, hvad de kunde for at faa Bogen forbudt og konfiskeret som et for Religionen farligt Skrift, og naar disse Bestræbelser ikke lykkedes, skyldes det rimeligvis den store Anseelse, Holberg stod i ikke blot her hjemme, men ogsaa i Udlandet, hvor Niels Klim hurtig vandt en betydelig Udbredelse og ikke blot gjorde en overordentlig Opsigt, men ogsaa bidrog meget til at forøge den Berømmelse, Holberg havde vundet ved sine tidligere Skrifter. Fire Aar efter, at Bogen var udgivet, udkom anden forøgede Udgave, og i Løbet af faa Aar blev den oversat paa de fleste evropæiske Sprog — endogsaa russisk og ungarsk. Den forelaa i tre nyere Sprog, før den blev oversat paa Dansk, hvilket først skete 1742. Det var Holberg selv, der var Aarsag i, at det trak saa længe ud med dens Oversættelse paa Modersmaalet, og han angiver som Grund dertil, dels at „de

fleste danske forstaa det tyske Sprog", og dels, at han „holdt det for unyttigt at exponere de moralske Lærdomme, som mestendels vare ubegribelige, til den gemene Mands Domme". At det store Publikum efterhaanden er kommet med til dette Værk, som da ogsaa hører til Holbergs allerbetydeligste, fremgaar af den Udbredelse, det efterhaanden har faaet i forskjellige danske Gjengivelser*).

Nær op til de mer eller mindre direkte „moraliserende" Skrifter slutter sig de tre latinske Breve, Holberg skrev om sit Liv og Levned. De indtage en meget fremragende Plads iblandt hans prosaiske Arbejder ikke blot paa Grund af den umiddelbart biografiske Interesse, de have som Hovedkilden til hans Livs Historie, som han gjør udførlig og oprigtig Rede for, men ogsaa for de mangfoldige Digressioner, han gjør til forskjellige Sider, og for det Lys, de i det hele taget kaste over hans aandelige Personlighed og dens Udvikling under Indflydelse af de forskjellige Kulturstrømninger, han paa sine Rejser og gjennem sine mangeartede Studier kom i Berøring med. Formen er helt igjennem fortræffelig, livlig og underholdende, hvad enten han med Vid og Lune fortæller pudsige Oplevelser, fordyber sig i grundige Betragtninger over sin Tid og dens Brøst eller gjør Rede for sin Livsanskuelse og sine Meninger. Det første af disse Breve er forfattet 1727, da et betydningsfuldt Afsnit af Holbergs Liv var til Ende, idet Theatret havde ophørt med sin Virksomhed. Det andet er fra 1735, det tredje fra 1743. Det første blev udgivet sær-

*) Niels Klims Titel i den latinske Udgave er: Nicolai Klimii Iter subterraneum novam telluris theoriam ac historiam Quintæ Monarchiæ adhuc nobis incognitæ exhibens. Den er sidst udgivet med recenseret Text, Noter og Oplysninger af Elberling, 1866. Nyere danske Oversættelser haves af Jens Baggesen (1789, sidst udgivet af J. Levin 1866) og af N. V. Dorph med et udmærket Apparat af historiske og literære Oplysninger af E. C. Werlauff (1841, sidst udgivet 1873). — J. Paludan: Om Holbergs Niels Klim, med særligt Hensyn til tidligere Satirer i Form af opdigtede vidunderlige Rejser, 1848.

skilt (1727), de to andre fremkom sammen med et Optryk af dette i hans „Opuscula latina“ (1737 og 1743). Allerede 1741 udkom der i Bergen en Oversættelse af de to første, 1745 udgaves de samlede alle tre paa Dansk i Kjøbenhavn, og et Par Aar efter paa Tysk*).

Foruden disse Holbergs betydeligste Arbejder maa vi endnu nævne hans „Moralske Fabler“ og øvrige „Mindre poetiske Skrifter“. Skjønt ingen af disse Bøger har mere end literaturhistorisk Interesse, satte Samtiden dog Pris paa dem, og er de end i det hele forfejlede, indeholder de dog nok af sunde og gode Tanker i en undertiden ret morsom Form til at gjøre dette forklarligt. Ringest er de „Moralske Fabler“, Holbergs sidste Skrift — det udkom 1751. Han er her inde paa en Digtform, for hvis Væsen han savner Blik, og som han derfor kun undtagelsesvis magter, og Lunet svigter ham hyppigere end i noget andet af hans Arbejder — man mærker, at han var en gammel Mand, da han skrev det. De mindre poetiske Skrifter, som udkom samlede 1746, indeholder foruden de fire Satirer, hvormed Holberg betraadte sin Digterbane, og nogle andre mindre Skjemtedigte det „heroiske Poëma“ „Metamorphosis eller Forvandlinger“, for hvilket Ovids bekjendte mythologiske Digt har afgivet Forbilledet, men saaledes, at medens „Menneskene hos Ovidium bliver omskiftede til Dyr og Træer, saa bliver her Dyr og Træer omskiftede til Mennesker“. Meningen har vel været at give en Parodi paa Ovids Digt, men den satiriske Tone taber ikke sjælden sin parodiske Klang og viger Pladsen for en Pathos, der passer meget ilde, og skjønt „fornemme og lærde Folk fandt stor Behag i dette poetiske Skrift, dels formedelst den rene og forstaaelige Poesi, dels og formedelst Værkets Indrettelse, saasom det er en stedsevarende Kjæde af Fabler, saa

*) Oversættelsen af „Ludvig Holbergs tre latinske Breve om sit Liv og Levnet“ fra 1745 er paa ny udgivet af J. Levin, 1857.

at den ene hænger i den anden", kan man i det hele taget dog ikke andet end give Holberg Ret, naar han selv mener, at her fattes ikke blot det latinske Sprogs Overflødighed og Sirlighed; men ogsaa „Ovidii Geist".*)

Efter denne Oversigt over Holbergs Forfattervirksomhed vende vi tilbage til hans Levned, om hvilket der for øvrigt ikke er stort mere at sige, end hvad der er fortalt i det foregaaende, thi efter at han var bleven fast knyttet til Universitetet og havde begyndt at udfolde sin omfattende literære Produktion, gled det i udvortes Henseende saa stille og rolig hen, som vel muligt, for største Delen inden for Studereværelsets fire Vægge. Dets rolige Gang afbrødes kun af hans femte og sidste Udenlandsrejse, som han foretog i 1725—26, da Theatret foreløbig havde maattet standse sin Virksomhed, og hans overordentlige Arbejde med at skrive Komedier i Forbindelse med de mangehaande Fortrædeligheder og Skuffelser, denne Virksomhed havde bragt ham, havde gjort en Rekreation haardt nødvendig. Rejsen gjaldt nærmest Aachen, men udstrakte sig ogsaa til Paris, hvor han søgte at faa et Par af sine Stykker, som han havde oversat paa Fransk, opførte — Den politiske Kandestøber var det ene af dem —, hvilket dog ikke lykkedes, nærmest fordi Smagen havde forandret sig saa stærkt, at „om Molière selv havde været i Live, vilde endog den allerbedste af hans Komedier være bleven forkastet, og de allerfleste nu om Stunder foragtes." Efter sin Hjemkomst var han nærmest optagen af sine videnskabelige Arbejder, navnlig efter at han (1730) var bleven Professor i Historie. 1737 blev hans Forhold til Universitetet væsentlig forandret, for saa vidt som han blev dets Kvæstor, en Stilling, han beklædte til 1751, og som fritog ham for at holde Forelæsninger. Det saa' en Stund ud, som om denne

*) Holbergs Mindre poetiske Skrifter udgivne af F. L. Liebenberg, 1866. Holbergs Fabler udgivne af A. E. Boye, 1832.

Forandring i hans Stilling, „der tog sig lige saa latterlig ud som den første, da jeg af en Korporal blev en Philosophus“, vilde gjøre helt Ende paa hans literære Virksomhed; han „lagde alle fornuftige Studeringer til Side og læste i nogle Maaneder i Regnskabsbøger. Men Naturen er ej let at tvinge, det er lige saa vanskeligt ganske at udslukke Lysten til at studere som at forlade Brændevin, naar man er vant dertil. Jeg deler derfor Tiden imellem Mercurius og Minerva og mener, at de skal blive mig gunstige begge, siden jeg nogenledes synes at forfremme begges Gavn“.

At hans Haab gik i Opfyldelse for Minervas Vedkommende, have vi set; Mercurius var ham ogsaa bevaagen. Han har uden Tvivl været en fortræffelig Kvæstor, thi han var en udmærket Økonom. Den Flid, han udfoldede som Forfatter, og som var et saa væsentligt Træk i hans Karakter, gjorde ham i Forbindelse med den store Afsætning, hans Skrifter, som han for en stor Del selv forlagde, fik, og med den sparsommelige Levevis, han bestandig holdt fast ved, ikke, som onde Tunger paastod, af Karrighed, men af et fornuftigt Hensyn til sin Helbred, til en rig Mand. Han satte sin betydelige Formue i Jordegods i Omegnen af Sorø, og det blev til saa meget, at det udgjorde et Baronis Værdi. Hans Midler skulde anvendes til Fremme for det almene Vel — han var ugift og synes ikke at have staaet paa nogen god Fod med sine norske Slægtninge —, og hans første Tanke var at stifte et lærd Selskab, som særlig skulde tage Vare paa det danske Sprog. Denne Plan opgav han imidlertid, da det kgl. danske Videnskabernes Selskab og det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie blev stiftede (1742 og 1745), og efter nogen Vaklen bestemte han sig til at skjænke hele sin Formue, paa 16,000 Daler nær, som han anvendte til et Udstyrslegat for „fornemme og skikkelige Jomfruer“, til Gjenoprettelsen af det siden 1665 nedlagte ridderlige Akademi i Sorø, hvorved han bl. a. tænkte at hæmme de efter hans Mening alt for

hyppige og derved skadelige Udenlandsrejser, der foretoges under Paaskud af at søge den Dannelse, som ikke kunde faas hjemme, i fremmede Lande. Han har vel ogsaa tænkt, at en saadan Institution, vilde kunne blive af Betydning for Modersmaalet og Nationalliteraturen, og det viste sig at han havde Ret; Sorø Akademi blev i hele den sidste Halvdel af det attende Aarhundrede en vigtig og heldbringende Planteskole for dansk Sprog og Videnskabelighed. Sin Erkjendtlighed for denne Disposition, som blev truffen 1746, viste Regeringen ved at gjøre hans Gods til et Baroni og optage ham i Adelstanden.

Saa vel hans Ophøjelse i Friherrestanden som Akademiets Stiftelse blev gjort til Gjenstand for saa megen Kritik, at den Glæde, han havde af den smukke og fædrelandskjærlige Anvendelse, han gjorde af sine ved Flid og Sparsommelighed erhvervede Midler, ikke forbitredes ham saa ganske lidt. Hans Alderdom var i det hele taget ikke saa lys og lykkelig som hans Manddoms Tid. Han havde bestandig haft et svagt Legeme, som han kun havde holdt oppe ved at føre et saa strængt regelmæssigt og tarveligt Liv, at det paadrog ham Spot og ilde Omtale, og den Hypochondri, der efterhaanden udviklede sig hos ham, pinte ham saa stærkt paa hans gamle Dage, at det er beundringsværdigt, at han bevarede sin Aands Friskhed og Ligevægt saa godt, som han gjorde det, lige til det sidste. Det er en Selvfølge, at han ikke ved sin Stands Forandring forlod „sine sædvanlige Occupationer, men tvært imod som Proprietarius og Baron cultiverede Studeringer fast med større Iver end som Professor og ikke efter andres Exempel betjente sig af Friherretitlen for at være ørkesløs“. Han fortsatte ogsaa sin Forfattervirksomhed, men „fra den Tid jeg er bleven baroniseret“, siger han, „kan regnes en ny Epoche udi mit Liv og Levned, skjønt intet udi min forrige og sædvanlige Levemaade er forandret. Dette er dog mærkeligt, at mine Gjerninger og Skrifter have siden den Tid i

Almindelighed ikke befaldet saa meget som tilforn. Om saadant rejser sig deraf, at der forlanges mere Capacité og Skrivekunst af en Baron end af en Professor, eller om det er en Virkning af Avind, skal jeg ej forvist kunne sige; det er alene vist, at mine Gjerninger og Skrifter mere ere blevne examinerede end tilforn; hvad som var hvidt, er bleven sort, og hvad som var ret, er bleven knortet. Mine Bøger tabte strax meget af sin sædvanlige Debit, og mine Skuespil, som tilforn vare forestillede med stor Succes, begyndte hos nogle at blive mer og mer afsmagende ... Saadant har dog ikke kunnet bevæge mig til at forlade mine forrige Occupationer, aleneste at jeg sætter mine Ord og Skrifter mere paa Skruer end tilforn, saasom jeg har mærket, at de paa en Tid have været nøjere examinerede". Der kan jo efter denne temmelig bitre Udtalelse ikke være Tvivl om, at der i Slutningen af hans Liv var foregaaet et Omslag i Almenhedens Stilling til ham og hans literære Virksomhed, og at dette virkelig var Tilfældet, fremgaar ogsaa umiskjendelig af andre Omstændigheder.

Skjønt han udtrykkelig siger, at han ikke drister sig „at tilskrive saadant Misundelse over sin Stands Forandring, saa som han har i mange Aar distingveret sig ved sit Arbejde saa vel uden- som indenlands og endelig givet til Publici Nytte alt, hvad han i saa lang Tid ved Arbejde har erhvervet, men hellere andre ham ubekjendte Aarsager", er det dog klart, at han i Virkeligheden ikke kan finde anden Grund til den indtraadte „Koldsindighed" end „Jalousi". Den egentlige Aarsag er imidlertid vist nok træffende angiven af N. M. Petersen, naar han siger, at „den rimeligste Forklaring af denne Forandring er vel den, at Holberg som enhver Mand, der lever længe, havde udtømt sig, og Tiden vilde have noget nyt, hvilket den ogsaa med Begjærlighed greb endnu før hans Død. (Klopstock træder allerede op 1750). Holberg havde selv givet sin Samtid et saa overordentligt Stød fremad, at

den ny Generation, der stod paa hans og Forslægtens Skuldre, lod ham blive liggende paa hans Lavrbær og løb selv videre. Der gives ingen utaknemmeligere Skabninger end Lærlinge; naar de have suget ud af deres Lærer al den Saft og Kraft, der er i ham, ligesom en Edderkop af Fluen, saa kaste de ham bort eller lade ham hænge som en tom Bælg; ligesaa glemmer et Folk sine store Mænd just allermest, naar det har modtaget deres største Velgjerninger. Vi ere ikke saa ubillige og dvæle derfor ligesom med en vis Ærbødighed ved Holbergs sidste Virksomhed; det glæder os endog at se, at hans sidste Gjerninger ere Gjentagelser af hans tidlige Daad, og at han virkelig var stor, fordi hans Livs Maal var ét, selv efter at alle hans Omgivelser vare anderledes". Et Vidnesbyrd om, at han ikke længere paaskjønnedes, som han fortjente, var det, at hverken Videnskabernes Selskab eller Theatret ved hans Død fandt sig foranlediget til at afholde nogen Sørgehøjtidelighed, noget, man ellers ikke var sparsom med. — Holberg døde Natten mellem den 27de og 28de Januar 1754 og ligger begravet i Sorø Kirke.

Holberg havde som alt bemærket med hele sin omfattende Skribentvirksomhed i alle de forskjellige Retninger, hvori den gik, et dobbelt Formaal. Han vilde dels ved at give „Specimina udi visse særlige Videnskaber, hvorpaa vi tilforn have haft Mangel", „bøde paa visse Ting in litteris, som os fattedes, og hvis Mangel har været os bebrejdet af fremmede Nationer", og dels vilde han „moralisere", gjøre sin Samtid opmærksom paa dens Brøst og faa den til at aflægge dem. I begge Henseender løste han sin Opgave i en saadan Grad og paa en saadan Maade, at faa Forfattere have været saa meget for deres Land som han for sit. Adskillige Omraader, af hvilke

nogle slet ikke, andre kun paa en højst utilfredsstillende og ufrugtbar Maade havde været bearbejdede her hjemme, inddrog han under den danske Literatur og underkastede dem en saadan Behandling, at han lagde en Grund, paa hvilken der kunde bygges videre, og gav Forbilleder, der i mange Henseender have været af den største Betydning for hele den senere Udvikling. Og hvad „Moralen“ angik, da har han, som han siger, „nogenledes fuldført sit Forsæt at moralisere paa alle brugelige Maader, ved lystige Poëmata, ved Satirer, ved Reflexioner over Helte- og Heltindebedrifter, ved alvorlige moralske Tanker, ved fingerede Rejsebeskrivelser og endelig ved sine Epistler, saa at der fattes ikkun at udføre moralske Materier ved Samtaler, hvilket dog ogsaa kan siges at være sket ved Skuespillene, som bestaa udi Dialoger og fast alle ere moralske“. At hans Moraliseren, d. v. s. hans direkte og indirekte Angreb paa Tidens Daarligheder i alle Retninger, gjorde sin Virkning, er en vel bekjendt Sag; det Samfund, der var fremme ved hans Død, var i mange Henseender et helt andet end det, han forefandt ved sin Forfatterbanes Begyndelse, og den Forandring, der var foregaaet, skyldtes for en væsentlig Del hans Skrifters Virkning, der ikke saa meget beroede paa, at der i dem direkte pegedes paa Fejl og Skrøbeligheder, som paa den almindelig folkeopdragende Karakter, der er et af deres mest fremtrædende Kjendemærker, paa den Evne, han havde til at aabne Folks Øjne og anspore dem til at tænke i en ganske anden Grad, end de tidligere havde været vante til. Den Impuls, han ved sine Skrifter gav sin Samtid, var, som alt antydet, saa kraftig, at Tiden allerede før Holbergs Død higede saa stærkt videre, at den lod ham bag sig, og i de nærmest følgende Aartier tog Bevægelsen en saadan Fart og fik en saadan Karakter, at han, om han havde oplevet det, utvivlsomt vilde have opbudt al sin Kraft for at stemme Strømmen tilbage, — men fra ham var Stødet til den udgaaet.

Hvad der gav Holbergs Forfattervirksomhed en saa overordentlig stor Betydning, var ikke blot den Genialitet, hvormed han i og for sig greb sin Tids Tanker, men ogsaa og fornemmelig den Omstændighed, at han ikke nøjedes med at skrive for den lærde Kreds, men henvendte sig til det store Publikum, som egentlig først ved ham fik Literaturen opladt for sig, i alt Fald i større Udstrækning. Han havde i den Henseende store Forudsætninger; hans klare, anskuelige Fremstilling, saa fuld af slaaende Tanker og næsten altid spillende af Friskhed og Lune, kunde ikke andet end tiltale Læg som Lærd — eller rettere maatte strax tiltale Lægfolk og efterhaanden ogsaa faa Magt over de lærde, hvor mange Indvendinger disse end til at begynde med havde imod et for de Tider i Henseende til sin Art saa enestaaende Forfatterskab. Hans populære videnskabelige Skrifter trængte da ogsaa ind i alle Kredse af Samfundet og bidrog mægtig til at vække aandelig Sans og Interesse uden for den lærde Stand, som hidtil havde haft Privilegium derpaa. Og som han virkede paa Menigmand ved sine folkelige videnskabelige Arbejder, gjorde han det ogsaa og i endnu højere Grad ved sine Digterværker. Han savnede ganske vist Blik for Idealerne i deres Umiddelbarhed, det kommer frem i hans Produktion, f. Ex. i de meget kølige Kjærlighedsscener i Komedierne, som det kommer frem i hans Smag — det varede længe, før han lærte at skjønne paa Homer, ligesom ogsaa de gamle Sagaer først i Slutningen af hans Liv blev andet end Skindlapper for ham —, og hvor han som Digter en enkelt Gang gaar uden for den komiske Sfære, bliver han tør og triviel. Men hvor han holder sig paa det Omraade, hvor han er hjemme, naar han næsten altid, i alt Fald medens han staar i sin Manddoms Kraft, et sjældent Mesterskab, som ikke kunde andet end gjøre sin Virkning; hans komiske Kraft var saa stor, hans Blik for det skjæve og latterlige saa sundt og sikkert, at han altid fik Latteren, For-

dommenes og Naragtighedernes værste Fjende, saa afgjort paa sin Side, at han langt sikrere undergravede dem og derved banede Vejen for en sundere Udvikling, end han vilde have formaaet ved at gaa umiddelbart løs paa dem. Der er ingen Tvivl om, at ingen Side af Holbergs i sin Helhed i høj Grad folkeopdragende literære Virksomhed har virket stærkere og hurtigere end hans digteriske Skrifter, særlig hans Komedier, der i enhver Henseende er Blomsten af hans Forfatterskab.

Vi have allerede for Holbergs Komediers Vedkommende fremhævet hans Forhold til sine Forgængere i det øvrige Evropa, hvorledes han lærte af dem og tog dem til Mønstre. Hvad der gjælder om Komedierne i denne Henseende, gjælder ogsaa om end i ringere Grad om hans andre Digterværker — Peder Paars har saaledes til Dels sit Forbillede i Boileaus satiriske Digt „Le lutrin“, og Niels Klim frembyder i sit Anlæg Ligheder med Swifts Gulliver og andre af de opdigtede Rejsebeskrivelser fra ældre og nyere Tid. Ja, det gjælder om hele hans Skribentvirksomhed, ikke blot om den poetiske Side af den, men bestandig se vi ham, som Rahbek siger, „paa de mest originale Maader øse af de fremmede, saa at alt, hvad han tog fra dem, i bogstavelig Betydning fordanskede sig under hans Pen. Dette gjorde ham til en sandere Originalskribent, end om han var gaaet frem i sine Landsmænds Spor, der dog samtidig fra først af havde mest tyske Forgængere til Vejledning“.

I de sidst anførte Ord (af Nyerup og Rahbeks Bidrag til den danske Digtekunsts Historie IV) er der klart og træffende gjort Rede for Karakteren af et af de betydningsfuldeste Træk i hele Holbergs Produktion, hans Forhold til det øvrige Evropas Literatur. Den store Indflydelse, han fik paa sin Samtid og paa hele den literære Udvikling, maa væsentlig tilskrives den Omstændighed, at han i en ganske anden Udstrækning og langt dybere end nogen af sine Forgængere lod

sig paavirke af de aandelige Rørelser i de store Kulturlande, at hans Aand var omfattende nok til at optage deres vigtigste Resultater, og at han formaaede at fremstille dem paa en saadan Maade, at de blev tilgængelige for hans Folk. Den lærde Tid var løbet ud i en gold og tanketom Viden, Holberg tilførte sin Samtid en Mangfoldighed af Stof, i hvilket Ideerne gjærede og spirede. Hans Gjerning indskrænkede sig ikke til at rydde det gamle og daarlige af Vejen, det var det første og umiddelbare Resultat af den, men ved sin mangesidige og vækkende Virksomhed som Folkeskribent lagde han en Grundvold, paa hvilken en folkelig Literatur kunde udvikle sig i Modsætning til den lærde Literatur, han fandt for sig Hvad der væsentlig gav denne Grundvold dens Styrke, var dog den Omstændighed, at der var levende Sammenhæng imellem den og den almenevropæiske Kultur, som Holberg havde tilegnet sig i en saadan Grad, at han uden Overdrivelse kan betegnes som en af sin Tids mest universelt dannede Mænd, et Resultat, han vel at mærke ikke havde opnaaet ved at opgive det mindste af sin Individualitet. Tilegnelsen af det fremmede var saa grundig, at han bevarede saa vel sin Originalitet som sin Nationalitet fuldstændig ubeskaaret. Han udviklede sin Personlighed i den fremmede Skole i fuld Overensstemmelse med dens Væsen; derfor blev han i Stand til at opdrage sit Folk.

Holbergs Forfattervirksomhed er gjennemgaaende folkelig, tager ikke i Sigte paa en enkelt Kreds, men giver enhver, der føler Trang til at faa sin Kundskab beriget og sin aandelige Synskreds udvidet, Lejlighed til at tilfredsstille denne Trang under hans Vejledning — det havde han ogsaa lært i Udlandet, hvor de gamle Skranker imellem de lærde og Almenheden allerede længe havde været i Færd med at falde, før man her hjemme drømte om Muligheden af, at de kunde fjærnes. Derfor er det kun undtagelsesvis, at han benytter det lærde latinske Maal; for det meste betjener han sig af

Modersmaalet, og han har store Fortjenester af dets Udvikling. Han stillede sig paa en Tid, da det længe havde ligget udyrket hen og ved Hove var fortrængt af Tysken, som i den lærde Literatur af Latinen, den Opgave at „polere“ og forbedre det, at bringe det til Ære og Værdighed igjen. Den fulde Erkjendelse af, „at det uforskyldt er kommet af Brug paa store Steder, efterdi det i sig selv haver alle de Behageligheder, som noget Sprog kan bryste sig af“, er vel udtalt af mange før ham, men han er den første, der for Alvor lader denne Erkjendelse føre til Handling, og han anvendte ikke blot Modersmaalet til Behandling af mange Æmner, som Latinen før havde været selvskreven til, men gjorde sig ogsaa i hele sin lange Skribentvirksomhed megen Flid for at skrive en saa „ren Danske“ som muligt. At han i denne Henseende havde sin Begrænsning, er noget, enhver, der har læst noget af ham, ved. Hans Stil er meget blandet med fremmede Ord, men han savner ikke Blik for, at de bør ombyttes med hjemlige, for saa vidt som det kan ske paa en naturlig og passende Maade. Han gik langt fra saa vidt i denne Henseende, som det havde været ønskeligt, men dette laa ganske simpelt i, at det først og fremmest gjaldt ham om at udtrykke sig saaledes, at han let og umiddelbart kunde forstaas, og det danske Sprog var den Gang saa oversaaet med fremmede Ord, som med en vis Ret kunde siges at være saaledes „naturaliserede her i Landet, at man nu om Stunder hartad ikke kan undvære dem, uden man vil kalde nogle gamle Ord fra Landflygtighed igjen, som have været mere end 100 Aar af Moden og derudover ere blevne ganske uforstaaelige“. Som en Hader af alt det, „som er affekteret og sat paa Stylter“, stillede han sig i Opposition mod Puristerne, der i en Hast vilde rense deres Sprog fra fremmede Ord, og gav bl. a. i en af sine Epistler (den 448de) en morsom Parodi paa, hvorledes Sproget vilde komme til at tage sig ud, hvis de fik deres Krig frem. Han siger vel, at han „intet Parti tager herudi,

saasom han tager sig nøje vare for at indvikle sig udi grammatikalske Krige", men det er ikke desto mindre klart, at han theoretisk er enig med dem, der „holde for, at dette Arbejde ikke blot er unyttigt, men ogsaa skadeligt, eftersom det tjener til intet uden at gjøre et Sprog tungt og uforstaaeligt", og i Praxis er han meget langt fra at rette sig efter Sprogrenserne. Han indtager paa dette Punkt ligesom i Henseende til Retskrivningen, som voldte Datidens Forfattere endnu større Bryderier end vore Dages, en Mellemstilling, som ganske vist hverken var klar eller konsekvent. Det var for saa vidt uheldigt, som han selvfølgelig ogsaa paa disse Omraader fik megen Indflydelse, men det kan vel holdes ham, hvis Interesse helt og holdent var optagen af Indholdet, til Gode, at han lagde liden Vægt paa formelle Spørgsmaal, som han fra sit Standpunkt maatte finde temmelig ligegyldige, saa meget mere, som han, bortset fra disse mere udvortes Sider, behandlede sit Sprog som en Mester og aabenbart anvendte megen Omhu paa dets Form i højere Forstand. Hans Stil udmærker sig, som Heiberg siger*), i Almindelighed ved Simpelhed og Klarhed og ved en dermed forbunden Lethed, og det er ikke nogen Overdrivelse, naar det videre hedder, at vor hele Prosa næsten er skabt af Holberg og selv i sin nuværende Form kun er en Modifikation af den holbergske. Det var simpel Sandhed, naar en yngre Samtidig af Holberg betegnede ham som den, „ved hvem det danske Sprog igjen paa Fode kom", thi ingen har udviklet det mere end han, ingen har bidraget mere til at bringe det til almindelig Bevidsthed, hvad det var, og hvad det kunde blive til, og derved banet Vej for en frugtbar Anvendelse og Udvikling af det i alle Retninger.

Men paa hvor mange Punkter der kan peges, naar Talen er om Holbergs gjennemgribende Betydning for vor Literatur,

*) Udsigt over den danske skjønne Literatur, Pros. Skr. III, S. 114.

først og sidst beror den dog paa den højere aandelige Dannelse, han aabnede sit Folk Adgang til ved at gjøre det delagtigt i Evropas almindelige Kultur og Tankeliv. Et Omraade, hvor der ganske særlig trængtes til nyt Liv, og hvor hans Virksomhed blev i højeste Grad vækkende, var det religiøse, som han mangfoldige Gange kommer ind paa i sine Skrifter, Troslivet var ved hans Fremtræden nedsunken i den fadeste Orthodoxi; under Kristian den sjette kom en ufordragelig, værkhellig Pietisme i Højsædet, og ved Siden af denne aandløse Kristendom eller sammenvoxet med den fandtes den afsindigste Overtro. Imod begge disse Sider af sin Tids aandelige Liv vendte Holberg sig atter og atter, og i begge Retninger hjalp han Tiden mægtig frem. Hans religiøse Opfattelse var væsentlig grundlagt under hans Ophold i England og Frankrig og næredes og udvikledes ved hans stadige Studier af disse Landes religiøse og filosofiske Literatur. Det var ogsaa her nærmest en Middelvej, han fulgte. Han stod i mange af sine Anskuelser de engelske Deister nær, lagde nærmest Vægten paa Kristendommens almindelig moralske Indhold, men holder dog paa Aabenbaringens Sandhed og Nødvendighed, ogsaa paa Læren om Kristi Guddommelighed og Treenigheden. Han tror paa Biblens Lære i Almindelighed, men kræver den set i Naturens Lys; han vil intet tro, som strider imod de almindelige Sanser, men paa den anden Side intet antage, som svækker Grundvolden af den Lærdom, han bekjender. Man kan derfor finde „Kjætterier“ nok hos ham, og fandt dem da ogsaa, men „naar man vilde examinere hans Kjætterier, skulde man finde, at de alene bestaa deri, at han ved alle Lejligheder tager Gud i Forsvar imod visse outrerede Orthodoxer, der heller ville opofre den hele Religion end vige en Fodbred fra en antagen Biartikel“. Han er langt fra at ville gjøre Fornuften eneraadende, og erklærer, at „aandelig aabenbarede Ting, som gaa over Fornuften, maa vi tro, omendskjønt vi dem ikke

begribe, thi saadanne Ting stride ikke imod vore Sanser, men vise alene, at menneskelig Fornuft haver sine Grænser", men lige saa bestemt som han f. Ex. stiller sig i Opposition til en Retning som den franske Materialisme, protesterer han imod en blind Avtoritetstros Dogmevæsen og hævder Fornuftens Ret overfor den. Først og sidst krævede han Tolerance — som han „fra den Tid, han kom til Skjelsalder, altid har anset for en sand kristelig Dyd" — og Frihed for den enkelte til selv at afgjøre, hvad han vil tro, og hvad ikke. Konfessioner kunde være meget gode, men de skulde ikke være paabudne, thi Tvang fordærver al Ting; „Kjætteri med Undersøgelse er at foretrække for Rettroenhed uden Undersøgelse." Nogen sammenhængende Fremstilling af sine religiøse Anskuelser har Holberg ikke givet, og det er vel et Spørgsmaal, om de Modsigelser, der dæmrede i dem, ikke vilde være komne saa stærkt frem, i Fald han havde prøvet derpaa, at han havde maattet opgive Forsøget men han bidrog ved de Betragtninger over religiøse Æmner, der lejlighedsvis komme frem paa saa mangfoldige Punkter i hans Skrifter, og som bestandig bæres af en sund og praktisk Betragtning af Livet og dets Forhold, mægtig til at fremme Sansen for selvstændig Prøvelse af de religiøse Sandheder og derved til at vække aandeligt Liv. Hans moralske og religiøse Synsmaade var i afgjort Strid med den, der var gjældende i de Kredse, der havde Magten i det meste af den Tid, i hvilken hans Forfattervirksomhed falder, og han maatte derfor udtrykke sig forsigtigere og mere forbeholdent, end han vist nok ellers vilde have gjort; ikke desto mindre trængte han igjennem, fordi han stod paa Livets og Fremskridtets Side, og fordi han havde Evne til at skaffe sig Lyd. At den Bevægelse, han vakte, blev stærkere og gik videre, end han havde tænkt sig, have vi alt antydet, og han havde sine Betænkeligheder derved, men hvor der virkelig er Liv, baner Sandheden sig altid til sidst

Vej igjennem Vildfarelserne, og det er Holbergs udødelige Fortjeneste, at han vakte Liv, hvor der før næsten var Død*).

Ved Siden af Holberg blegner alle de samtidige Forfatteres Betydning, men der er dog adskillige af dem, som i og for sig er al Ære værd, og som bidrage deres til at bringe Literaturen videre i forskjellige Retninger. Den Tilbagegang paa Videnskabernes Omraade, som i den sidste Halvdel af det lærde Tidsrum traadte stærkere og stærkere frem, vedblev under Frederik den fjerde, men allerede under Kristian den sjette begyndte der et Opsving til Trods for de stramme Baand, Pietismen og den strænge Censur lagde paa al fri Aandsvirksomhed. Videnskabeligheden fik imidlertid mere og mere en anden Karakter end tidligere. De lærde Studier i det 17de Aarhundredes pedantiske Stil lakkede det stærkt mod Enden med, Polyhistorien gik mere og mere af Mode, og Modersmaalet vandt stadig mere Terræn. Der stiftedes lærde Selskaber (det kgl. danske Videnskabernes Selskab 1742 og det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog 1745), som ikke blot bidrog væsentlig til at fremme de Videnskaber, de tog sig af, men ogsaa ved at udgive deres Skrifter i Modersmaalet støttede dettes Krav paa at tage Latinens Plads. Universitetet, som ved Begyndelsen af det attende Aarhundrede var gaaet betydelig tilbage, og hvis Virksomhed hæmmedes ved Krigen og fuldstændig standsedes ved Kjø-

---

*) Foruden Holbergs tre latinske Breve maa som Kilde til hans Biografi nævnes den 447de af hans Epistler. — C. V. Smith: Om Holbergs Levnet og populære Skrifter, 1858. — J. S. Welhaven: Om Ludvig Holberg, saml. Skr. VI. — M. Hammerich: Bidrag til en Skildring af Holberg (Smaaskrifter II). — Hartvig Lassen: Holbergs Karakter og Meninger (Afhandl. til Lithist. 1877). — R. Prutz: Ludwig Holberg, Stuttg. u. Augsb. 1857.

benhavns Brand 1728, blev bragt paa Fode af Kristian den sjette, fik en ny Fundats og mange dygtige Lærere. Theologien beholdt naturligvis under denne Konge Overvægten i en for al friere videnskabelig Forskning meget uheldig Grad, ligesom ogsaa de latinske og akademiske Øvelser bleve ved, og Latinen endnu beholdt Magten. Men Tilstanden var dog i det hele bedre end tidligere, og under Frederik den femte gjordes der stadige Anstrængelser for at bringe en friere Aand ind ved Højskolen. Det var allerede før Holbergs Død klart, at der var brudt en ny Tid frem, men hvad den bar i sit Skjød, skulde dog først komme til fuld Udfoldelse i det følgende Tidsrum.

Vende vi os til de enkelte Videnskaber, ligger det nærmest først at tage Theologien for, da det religiøse Liv, i den fra Tyskland indtrængte Pietismes Form, spillede en saa fremtrædende Rolle i en stor Del af Tidsrummet, efter at det fra Fortiden arvede gamle System havde tabt sin Magt over Sindene. Denne kirkelige Retning, som søgte sin Støtte og Udbredelse i Folket, hvorvel den udgik fra oven og nærmest var af praktisk Natur, var imidlertid ikke egnet til at give det theologiske Studium og den lærde theologiske Literatur noget Opsving. Det kom nu, naar man vilde frem i Kirken, ikke som før an paa, om man var en skrap Theolog, men paa, om man havde den rette „Gudsfrygt“, uden at der just saa lige spurgtes om, hvor dybt den stak. Pietismen med dens Værkhellighed og Tvang, med dens Protest imod al Livsglæde, dens Vaagen over, at de ydre Former strængt overholdtes, avlede paa den ene Side Hykleri, paa den anden Trods og Vantro; lærd Granskning over Skriften havde den ingen Brug for, og vi se derfor ogsaa Theologiens videnskabelige Behandling blive trængt mere og mere tilbage. Det er nærmest kun Universitetets Professorer og den højeste Gejstlighed, der i Embeds Medfør udgive theologiske Disputatser og Lejlighedsskrifter, og adskillige af dem ligesom ogsaa de

enkelte uden for denne snævre Kreds, der optræde som theologiske Forfattere, ere i Reglen mindst lige saa stærkt optagne af andre videnskabelige Interesser af helt anden Art.

Som en karakteristisk Type paa Datidens Theologer, saaledes som de væsentlig var flest, men fremragende ved sin Dygtighed, kan nævnes Erik Ludvigsen Pontoppidan, en Mand, som med inderlig Fromhed forbandt tør Forstandighed, som paa sin Vis var grundig hjemme i sit Fag, men i sin literære Virksomhed atter og atter søgte ind paa andre Omraader, uden at der er nogen fælles ledende Tanke, der sammenholder hans mangeartede Produktion. Han var født 1698 i Aarhus, hvor hans Fader var Stiftsprovst. Han kom tidlig ind paa den pietistiske Retning og vedblev væsentlig at tilhøre den indtil sin Død, uden dog at billige den strænge Tvang, den slog over i, saa snart den var kommen til Magten. Efter at have været Præst paa Als, hvor han blev saa vant til at bruge det tyske Sprog, at det næsten blev hans andet Modersmaal, blev han 1734 Slotspræst paa Frederiksborg, Aaret efter Hofpræst i Kjøbenhavn og 1737 extraordinær Professor i Theologien. 1747 udnævntes han til Biskop i Bergen, hvor han virkede, til han 1755 udnævntes til Prokansler ved Kjøbenhavns Universitet, en Stilling, han beklædte til sin Død 1764. Hans overordentlig omfattende Forfattervirksomhed begyndte allerede, medens han var Præst paa Als, hvor han havde adskillige Religionsstridigheder, men allerede da var han ved Siden deraf optagen af Forarbejder til store historiske Værker. Under sit Ophold i Kjøbenhavn udgav han en Række dels kirkelige, dels historiske Skrifter; af de første skal nævnes hans bekjendte Forklaring over Luthers Katekismus, der længe anvendtes som Skolebog i Danmark og har holdt sig som Grundlag ved Religionsundervisningen i Norge endnu den Dag i Dag, samt hans store paa Tysk skrevne danske Kirkehistorie (Annales ecclesiæ Danicæ I—IV, 1741—52), der endnu er af Vigtighed paa Grund af det omfattende

Kildestudium, hvorpaa den hviler. Af hans rent historiske Skrifter fra denne Tid er det omfangsrige Værk „Gesta et vestigia Danorum extra Daniam (I—III, 1740—41) det betydeligste. I denne Del af hans Liv falder ogsaa den voluminøse theologiske Tendensroman „Menoza eller en asiatisk Prins, som rejste Verden rundt og søgte kristne, men fandt lidet af det, han søgte“ (3 Dele 1742—43), tør og kjedelig som Roman betragtet, et fuldgyldigt Vidnesbyrd om, at Poet var dens Forfatter ikke, men interessant som kulturhistorisk Aktstykke til Oplysning om Tidens Sæder og Tænkemaade. I Norge kastede han sig ivrig over naturvidenskabelige og sproglige Studier, der førte ham til bl. a. at skrive et udførligt „Forsøg til Norges naturlige Historie“ (I—II, 1752—54) og et „Glossarium Norvagicum eller Samling af rare norske Ord“ (1749), af hvilke det sidst nævnte Arbejde er særlig mærkeligt, fordi det er udgaaet fra den Tanke, at de mange fremmede Ord, hvoraf det danske Sprog oversvømmedes, maatte kunne erstattes ved Laan fra de norske Bygdemaal. Af Skrifter fra hans senere Aar maa særlig fremhæves de vigtige topografisk-historiske Værker „Origines Havnienses eller Kjøbenhavn i sin oprindelige Tilstand“ (1760) og „Den danske Atlas“, en udførlig statistisk-topografisk Beskrivelse af Danmark i 7 Bind, hvoraf de tre ere udarbejdede af Pontoppidan selv, de øvrige udgivne efter hans Død paa Grundlag af hans Samlinger og andre Forarbejder. Det er især Pontoppidans historiske Arbejder, der have givet ham et Navn i Literaturen, og de have ogsaa stort Værd som paalidelige Kildeskrifter, i hvilke en betydelig Mængde Stof er samlet med Flid og ordnet med Omhu, saa at de endnu i vore Dage ere af Vigtighed, saa meget mere, som adskillige af de Kilder, han havde til sin Raadighed, nu ere tabte. Den Side af denne fremragende Prælats Skribentvirksomhed, der har og havde mindst Interesse, var i Virkeligheden den theologiske, om end hans Skrifter i denne Retning stod over det

meste af, hvad der ellers fremkom, og et enkelt af dem, som hans Forklaring til Luthers Katekismus, fik en Del praktisk Betydning ved i lange Tider at anvendes som Skolebog*).

Stod det kun daarlig til med den egentlige theologiske Literatur, var Forholdet ikke bedre med den folkelige Andagtsliteratur. Der var ingen Mangel paa Skrifter af denne Art, saa vel originale som oversatte, men de er gjennemgaaende i høj Grad smagløse, navnlig de af Kristi Blod dryppende pietistiske Traktater, saa at det næsten er ufatteligt, at de have kunnet være til Trøst og Opbyggelse. Det samme gjælder om de fleste af de mange Prædikensamlinger, der kom for Lyset. Som en særlig Undtagelse fortjener Hofpræsten, senere Biskop i Kristiania, Peder Hersleb (1689—1757) at nævnes. Han var efter Samtidens Vidnesbyrd en ualmindelig veltalende Mand, hvem „Kongerne selv med Fornøjelse gav Frihed til at prædike over den i Loven fastsatte Tid, medens Folkets Længsel efter at høre ham var saa stor, at endskjønt Vagten for Kirkedøren blev fordoblet, naar han skulde prædike, kunde den dog næppe holde den tilstrømmende Mængde ude". Om hans trykte Prædikener siger N. M. Petersen, at „man endnu med Opbyggelse kan læse flere af dem, ikke én, men mange Gange. Det er, som man trylledes tilbage i hin Tid, naar man i dem møder Ytringer af det samme Vid i dyb Alvor, der hos Holberg aabenbarer sig under den komiske Maske".

Der er i den betydelige Forfattervirksomhed, Pontoppidan udfoldede uden for det theologiske Omraade, noget, som minder om Holbergs Flid og Alsidighed, uden at der dog er Spor af hans Aand og Lune. En Mand, der i flere væsentlige Henseender kommer Holberg langt nærmere, og hvis Skrifter fik stor Betydning for den aandelige Udvikling her

---

*) Prokantsler Erik Pontoppidans Levnedsbeskrivelse og hans Dagbog fra en Rejse i Norge 1749, forfattede af ham selv, udgivne af N. E. Hofmann (Bang), Odense 1874.

hjemme i det hele taget, er Frederik Kristian Eilschow (1725—50), vor første filosofiske Forfatter af nogen Betydning. Han var kun atten Aar gammel, da han udgav sit første Skrift, en populær Logik, og allerede et Par Aar efter var han i fuld Færd med baade i Forelæsninger og Skrifter at arbejde for at skaffe sine Idéer Indgang i Folket og virke for deres praktiske Gjennemførelse, et Arbejde, han med sjælden Energi og Ihærdighed holdt ved med, til en alt for tidlig Død bortrev ham. Ligesom Holberg ivrede han for, at Videnskaben ikke burde stænges for Folket, men „gaa uden for Skolernes og Akademiernes sædvanlige Grænser, ud iblandt Folk i den vide Verden til almindeligere Nytte“. Han protesterer derfor kraftig imod Latinens Anvendelse som lærd Sprog og kræver Modersmaalet brugt overalt; det er „baade overflødigt nok til at lære alle fornødne Videnskaber paa, saa og saa sirligt, fyndigt og veltalende, at vi ej alene saa godt som andre kan fremsætte den tørre Sandhed, men endog udpynte den med alle de Sirater, som Talekunsten udkræver“. Det vil ogsaa hjælpe godt til at „skille Avner fra Kornet, Ting fra Ord, Visdom fra Sladder“, naar det bliver Skik at meddele sine Lærdomme paa et Sprog, som alle forstaa, thi det er vist, at „de lærde i deres Studerekammer bilde sig ind at vide mere, end de virkelig vide, og først mærke deres Vildfarelse, naar de skulle meddele andre deres Visdom paa deres Modersmaal“.

Som han kræver Folkets Sprog anvendt som Organ for Videnskaben, kræver han ogsaa denne for Indholdets Vedkommende behandlet saaledes, at enhver, der vil tænke, kan blive delagtig i den. Han bliver saaledes ikke staaende ved en Fremstilling, der kun til en vis Grad kan siges at fyldestgjøre Fordringen om, at Modersmaalet skal bruges, men kræver denne opfyldt helt ud, idet han vil have de fremmede videnskabelige Kunstord ombyttede med danske, for saa vidt de ikke ere fuldstændig uundgaaelige. Han viste selv Vejen

i denne Henseende ved i stor Udstrækning at gjøre Brug af selvgjorte Ord, af hvilke adskillige ere dannede med en sjælden Følelse for Sprogets Aand og for længst ere komne i almindelig Brug (f. Ex. Omkreds, Kunstord, Sandsynlighed o. m. fl.). Videnskaben skal behandles saaledes, at man bestræber sig for „paa én Gang baade at tænke ret og tale ret", og for at tænke ret maa man altid have Filosofien med, thi „dersom Filologien og de saakaldte smukke Videnskaber læres eller forhandles uden Filosofi, gjøre de Folk til Pedanter". Filosofien bliver altsaa „den højere Grundlære", en aldeles fornøden Videnskab for alle Slags Lærde, men saa forstaas der rigtig nok ogsaa ved Filosofi noget ganske andet, end man hidtil havde været vant til at forstaa derved. Den er hverken „en Krambod opfyldt med mange Skuffer, og hver Skuffe tilproppet med adskillige Ord og Gloser, som ikke bruges i en borgerlig Tale, men høres alene i Skolerne og de saakaldte lærde Sammenkomster", eller „en Samling af adskillige Gisninger og Meninger, artige iblandt og til en behagelig Tidsfordriv ikke utjenlige, men alligevel ubevislige", eller „intet andet end en pralende Disputerekunst og en Filosof paa vor Fru Moders Maal en mundkaad Ordgydere", den er en Videnskab, „som i vore Dage ej alene er bleven klar og forstaaelig, men endog overmaade fornøjelig ved Leibnitzens og andres Skrifter". Med andre Ord, det er den virkelig frugtbare filosofiske Tænkning, han kæmper for, i Modsætning til den golde Formalisme, man hidtil havde ladet sig nøje med.

Sine Grundsætninger tro forfattede Eilschow næsten alle sine filosofiske Skrifter i fuldstændig populær Form. Hans Hovedarbejde er „Filosofiske Breve over adskillige nyttige og vigtige Ting" (1748). Ogsaa Kvindens Interesse for stringent Tænkning søgte han at vække ved „Forsøg til en Fruentimmer-Filosofi eller alvorlige og lystige Samtaler med et Fruentimmer om det, der er nyttigt og fornøjeligt i alle Filo-

sofiens Parter" (1749). Ogsaa Filosofiens Historie var han inde paa; han gav saaledes en Levnedsbeskrivelse af Pythagoras i en Samling „Filosofiske, historiske og økonomiske Skrifter, udgivne af et Selskab", som han forfattede og udgav 1746—47, blandt hvilke man desuden finder et Stykke „Om Forsynen". Hans religiøse Standpunkt kommer klarest frem i de filosofiske Breve samt i „Tentamen jurisprudentiæ divinæ et theologiæ naturalis polemicæ" (1749). Han afviser ikke uden videre Aabenbaringen, siger endogsaa et Steds. at „Fornuft som Fornuft, det er Indsigt i Sandheders Sammenhæng, kan umulig staa i Strid med den evige ubedragelige Sandhed, som har givet os Fornuften og Bibelen", men hældede dog nærmest til den Anskuelse, at den naturlige Religion var Vejen til sand Gudsdyrkelse, og at man maa gaa ud fra den naturlige Religion for at komme til den aabenbarede. Sin Tids radikale, hensynsløse Fritænkere gjør han imidlertid bestemt Front imod. „Jeg holder ikke den Formaning for unyttig, om nogen vilde opmuntre dem til at blive sande Fritænkere eller rettænkende . . . Alt det, som I sætte imod Guds Forsyn og hans Dyrkelse, har sin Oprindelse af eders Lysters moralske Trældom. En sund Fornuft har lige saa lidt sagt eder, at Verden regeres af en Slumpelykke, som at Kjøbenhavn er blevet bygget af en Hvirvelvind". Af Betydning med Hensyn til de filosofiske og religiøse Anskuelser, Eilschow søgte at skaffe Indgang, og som i Hovedsagen er dem, der forfægtedes af den Leibnitz-Wolffiske Skole i Tyskland, er ogsaa de enkelte Skrifter, han oversatte, nemlig Fontenelles Samtaler om flere end én Verden (1748) og Voltaires Zadig eller Skæbnen, en østerlandsk Historie (1750). Sine Tanker om Modersmaalets Anvendelse har han foruden paa mangfoldige Steder i sine filosofiske Skrifter særlig udviklet i „Cogitationes de scientiis vernacula lingua docendis cum specimine terminologiæ vernaculæ. Disp." I—II (1747), der

fremkaldte flere Modskrifter, som Eilschow svarede paa i et lille Skrift med Motto: „Du sollst dich nicht verblüffen lassen“.

Eilschow siger i en Tilskrift til Holberg, at han var opmuntret af denne til at træde i hans Fodspor. Hans literære Virksomhed gaar i Virkeligheden ogsaa væsentlig i samme Retning som en af Hovedsiderne i hans store Forbilledes, hos hvem vi til Trods for hans atter og atter udtalte Ringeagt for Metafysiken træffe et meget stærkt filosofisk Element. Men medens Holberg nærmest stiller sig praktisk overfor de forskjellige filosofiske Problemer, han kommer ind paa, og derfor ofte lader sig nøje med en Middelvej, der ikke fører til nogen virkelig Løsning, er der hos Eilschow en bestemt Bestræbelse efter at underkaste Spørgsmaalene en virkelig videnskabelig og udtømmende Behandling, skjønt hans Forsøg paa at popularisere jævnlig lægger ham Hindringer i Vejen. Han viser i denne Henseende ud over Holberg og danner Overgangen imellem ham og den følgende Periode. Hans Skrifter ville altid have stor Interesse, ikke blot som Frembringelser af et livligt, for filosofisk Tænkning særlig anlagt Hoved, men ogsaa fordi de i mange Retninger fik stor Indflydelse paa Sprog- og Literaturudviklingens Gang og banede Vej for en friere og dybere Tænkning. Det er sjældent, at et Menneske, der bortrives i saa ung en Alder, faar udrettet saa meget af virkelig Betydning som denne begavede Yngling, der som sagt har Krav paa at betegnes som vor første virkelige Filosof.

Den filosofiske Retning, som kommer umiddelbart frem hos Eilschow, og som ogsaa viser sig paa saa mangfoldige Punkter i Holbergs Forfattervirksomhed, blev i høj Grad frugtbringende for det juridiske Studium, som i Andreas Hojer (1690—1739) fandt en Dyrker, der betegnes som „den virkelige Stifter af den videnskabelige danske og norske Lov-

kyndighed", og af hvem flere af den følgende Tids fremragende Jurister ere Disciple. For Literaturens almindelige Historie har denne mærkelige og højt begavede Mand dog nærmest Interesse ved de historiske Skrifter, han forfattede, og som ville blive omtalte i det følgende.

Naturvidenskaberne stod det i det hele kun smaat til med; de berømte Naturforskere i det 17de Aarhundrede fandt ingen Efterfølgere, og Interessen tabte sig efterhaanden, saa meget mere som Kjøbenhavns Brand 1728 for en Tid gjorde Fortsættelsen af dette Studium saa godt som umulig ved at lægge Anatomikammeret og flere andre her hen hørende Bygninger og Samlinger i Aske. Først ved Midten af det 18de Aarhundrede begyndte den atter at trives. Kun Mathematikeren og Astronomen Peder Horrebov (1679—1764) vandt et Navn som Observator og Forfatter. Han var Søn af en fattig Fisker og kom først 17 Aar gammel til Studeringerne. Efter at være bleven Student (1703) kom han, som allerede fra Barndommen af med de ringe Midler, der stod til hans Raadighed, havde syslet med Mathematik og Astronomi, i Huset hos Ole Rømer som dennes Medhjælper. Efter sin Lærers og Mesters Død (1710) maatte han i nogle Aar kæmpe med Nød og Fattigdom — han maatte tage imod en Huslærerplads og fik senere efter Ansøgning en Post som Acciseskriver —, idet han dog stadig fortsatte sine Studier og fastholdt Haabet om at faa Ansættelse ved Universitetet. Endelig, 1714, gik dette Haab i Opfyldelse, da han blev Professor i Astronomi til Trods for de mange Hindringer, der lagdes ham i Vejen af Konsistorium. Den videnskabelige Virksomhed, han nu fik Ro og Lejlighed til at udfolde, skaffede ham snart Anseelse baade ude og hjemme. Hans Skrifter, af hvilke „Basis astronomiæ" (1734—35) og „Elementa matheseos" (1732) ere de vigtigste, ere nærmest en videre Udvikling af Idéer, der skyldtes Ole Rømer. En hel

Del af hans Optegnelser saa vel som af hans Instrumenter gik til Grunde i Branden 1728*).

Behandlingen af Historien, særlig af Fædrelandets og Nordens gamle Historie, tog i første Halvdel af forrige Aarhundrede et meget betydeligt Opsving. Om Holbergs Virksomhed paa dette Omraade have vi talt; den gik nærmest ud paa at grundlægge en folkelig Historieskrivning og kan ikke skattes højt nok, thi det var beundringsværdigt, hvad han i denne Retning fik udrettet med de Forarbejder, han havde at bygge paa. En kritisk Historiegranskning var der før hans Tid saa godt som aldeles ikke Tale om hos os. Nu blev der ogsaa i den Henseende lagt en udmærket Grundvold.

Først og fremmest maa nævnes den lærde Islænder Arne Magnussen (1663—1730), som rigtig nok selv skrev saa godt som intet, skjønt faa var saa bevandrede i den gamle nordiske Historie som han, men som ikke des mindre med Rette har vundet et berømt Navn for den utrættelige Iver, hvormed han samlede Haandskrifter og Aktstykker til Nordens gamle Historie, og for de storartede Resultater, han opnaaede i denne Henseende. Han havde den bedste Lejlighed dertil, da han blev sendt til Island som Medlem af en Kommission, der skulde ordne Øens Matrikelvæsen, og han benyttede sit Ophold der oppe, som med enkelte Afbrydelser varede næsten ti Aar, til at samle et helt Bibliothek af Haandskrifter. Han var udrustet med en kongelig Skrivelse, der befalede Islænderne at overgive alt, hvad de havde af den Art, til ham, men han nøjedes ikke med i al Almindelighed at gjøre dette Bud gjældende, men gik selv om fra Gaard til Gaard for at samle, hvad der fandtes af slige gamle Sager, og det viste sig, at der, til Trods for de store Sendinger, der i det 17de Aarhundrede vare gaaede baade til Danmark og Sverige,

*) Horrebovs samlede Arbejder ere udgivne under Titlen: P. Horrebovii Opera mathematico-physica I—III, 1740—41.

endnu var en rig Høst at gjøre. Paa denne Maade fik han tilvejebragt en Samling, der var enestaaende i Norden, og som han stadig forøgede. Ulykkeligvis gik største Delen af den til Grunde i Branden 1728. Hvad der blev reddet, og hvad han endnu fik samlet i det Par Aar, han overlevede denne frygtelige Ulykke, skjænkede han Universitetet. Den Arnæmagnæanske Samling udgjør kun en Tredjedel af, hvad den var før Branden, men den er endnu den betydeligste i sin Art, som nogen enkelt Mand har samlet, og indeholder en Mængde uvurderlige Skatte. Sin Formue skjænkede han ligeledes til Universitetet som et Legat til Udgivelse af Oldskrifterne og i det hele til Fremme for Oldtidsstudierne.

Medens Arne Magnussen saaledes tilvejebragte et Materiale af den allerstørste Betydning for fremtidig historisk Forskning, grundlagde Gram og Langebek ved deres betydningsfulde literære Virksomhed den historiske Kritik.

Hans Gram (1685—1748) er i flere Henseender en af sin Tids interessanteste og betydeligste Personligheder. Han var en Præstesøn og havde af sin Fader faaet en saa grundig klassisk Opdragelse, at han allerede i sit attende Aar, da han dimitteredes til Universitetet, satte Professorerne i Forbavselse ved sine Kundskaber i de gamle Sprog, særlig i Græsk. 1714 blev han Professor i dette Sprog, og han vandt en saadan Berømmelse for sin Kyndighed i det hele Evropa over, at han raadspurgtes af de navnkundigste Lærde. En anselig Række filologiske Skrifter, mest Disputatser, af sprogligt, mythologisk og archæologisk Indhold betegne hans Virksomhed i denne Retning. Det varede imidlertid ikke længe, før Gram kom ind paa Studiet af Nordens Historie. Strax efter sin Tronbestigelse gjorde Kristian den sjette ham til sin Bibliothekar og udnævnte ham til kgl. Historiograf, og Aaret efter blev han Gehejmearkivar. Han havde i disse Stillinger rig Lejlighed til at fordybe sig i Kilderne paa en Maade og i en Udstrækning, som ingen havde gjort det før,

og der fulgte nu en meget omfattende Produktion i historisk Retning. Han udgav forskjellige ældre Forfatteres (Niels Krags, Niels Slanges og andres) Arbejder med en Mangfoldighed af lærde Noter til Berigtigelse og yderligere Oplysning — hans Noter er undertiden saa vidtløftige, at de ikke blot i kvalitativ, men ogsaa i kvantitativ Henseende blive Hovedsagen. Hans Udgave af Meursius' Historia Danica regnes for det vigtigste af hans Skrifter. — Han forfattede derhos talrige Afhandlinger, i hvilke han med sjælden Skarpsindighed og paa Grundlag af et overordentlig omfattende Kjendskab til Kilderne drøfter en Mængde Spørgsmaal vedrørende Nordens Historie og Sprog, sondrer imellem Historie og Digtning som ingen før ham, gjendriver Vildfarelser, der i Aarhundreder havde haft Kurs som Trossætninger, drager en Mængde nyt Stof frem og i det hele taget viser den historiske Forskning den Vej, den maa gaa. Noget sammenhængende historisk Værk kom Gram ikke til at skrive, hans Begrænsning henviste ham naturlig til at fordybe sig i Enkeltheder; at udrede dem var Maalet for hans Granskning, i det væsentlige uden Hensyn til, om de var store eller smaa. Helhedsopfattelsen, der skulde resultere af Enkelthedernes brogede Mangfoldighed, havde han ikke Forudsætninger til at naa, men i at rydde Grunden, hvorpaa Bygningen skulde staa, og lægge Materialet til den til Rette var han en Mester, og han fører med Rette Tilnavn af vor kritiske Historieskrivnings Fader.

Den nys omhandlede Række historisk-kritiske Afhandlinger, der fremkom i det af Gram stiftede Videnskabernes Selskabs Skrifter, ere forfattede paa Modersmaalet, men han havde langt vanskeligere ved at bruge dette end Latinen. Han tilhører i Virkeligheden, skjønt hans Virksomhed betegner et afgjørende Fremskridt, i mange Henseender den gamle Lærdomstid, hvilket bl. a. ogsaa viser sig i den omfattende polyhistoriske Viden, han søgte og erhvervede sig — der var ikke ret mange Videnskaber, han ikke var grundig hjemme i.

Men der var i hans Liv og Forfatterskab en bestemt Udvikling bort fra den gamle Tids Pedanteri til større aandelig Frihed, hvilket bl. a. kommer karakteristisk frem i hans Forhold til Holberg. Han stod fra først af afgjort fjendtlig overfor denne; vi have alt berørt, at han følte sig personlig krænket af et Sted i Peder Paars, fordi man antog, at den „sølvbeslagne tykke Homerus“, der omtaltes, var et Exemplar, der tilhørte Gram, og han vedblev længe at se skjævt til Holbergs Virksomhed som Komedieskriver og Folkeskribent. Han fik imidlertid efterhaanden Øjnene op for, at dette Forfatterskab havde sin store Betydning, og at Holberg var noget andet end en Charlatan. Det var for en væsentlig Del det under Kristian den sjette florerende Pietisteri, som han var en afgjort Hader af, der gjorde ham mere klarøjet overfor Holberg og i det hele mere frisindet. Hen imod Slutningen af hans Liv stod han i et venskabeligt og fortroligt Forhold til Holberg, og der falder Udtalelser af ham, som vise, at han har lært at værdsætte dennes Skrifter efter Fortjeneste — i alt Fald de poetiske; Holbergs historiske Arbejder, som var saa vidt forskjellige fra hans egne, har han næppe kunnet paaskjønne, og om han end i det hele er gaaet frem i Henseende til Frisindethed i Anskuelser paa det religiøse og moralske Omraade, har han dog sikkert heller ikke her kunnet holde Strid med Holberg.

Den anden af dette Tidsrums store Historikere, Jakob Langebek, (1710—75) var ligesom Gram en Præsteson. Allerede fra Barndommen af lagde han en stærkt fremtrædende historisk Sans for Dagen; den næredes ved Læsning i Saxo og andre gamle Krøniker. Efter at være bleven Student lagde han sig paa egen Haand efter Islandsk. Efter at have taget theologisk Embedsexamen kom han i Huset hos Gram, der skaffede ham Ansættelse ved det kongelige Bibliothek og i det hele tog sig af den unge flittige lærde, hvis sproglige og historiske Studier stadig antog et større og større Omfang. Efter at Grams Forsøg paa at faa stiftet et Anti-

kvitetskollegium, i hvilket han mente at kunne skaffe sin unge Ven en fast og sikker Stilling, var strandet, og Videnskabernes Selskab var bleven stiftet, uden at Langebek var bleven Medlem deraf, oprettede denne et Par Aars Tid efter (1745) Selskabet for Fædrelandets Historie og Sprog, der Aaret efter ligesom Videnskabernes Selskab blev „kongeligt". Som dets Formand udgav han første Række (I—VI) af den for vor Historieforskning overordentlig vigtige Samling „Danske Magazin" og leverede selv saa godt som alle Bidragene dertil. Denne Virksomhed førte ham meget snart ind i en Strid, hvis Gang og Afslutning er saa betegnende for Tidens absolutistiske Præg, at den fortjener at omtales. Langebek, der ligesom Gram først og fremmest var historisk Kritiker, og naar han fandt en Fejl, ikke kunde lade den staa, men rettede den „uden Dadel, men ogsaa uden Komplimenter", gjorde i første Bind af „Danske Magazin" opmærksom paa nogle Fejltagelser i Pontoppidans store Kirkehistorie. Herover blev den ansete Professor saa forbitret, at han udgav et heftigt Stridsskrift imod Selskabet, hvilket fremkaldte et Svar fra Langebek. Dette var meget maadeholdent, og Langebek havde den almindelige Mening for sig, men Pontoppidan tyede nu til Kongen og Dronningen, og Enden blev, at „Studiosus" Langebek blev tvungen til at „bekjende, at i visse af ham udgivne Anmærkninger var Hans velædle Højærværdighed, Hr. Erik Pontoppidan, som baade er Professor Theologiæ og kgl. Majestæts Hofprædikant, paa en meget grov og uanstændig Maade angreben, og ydmygst afbede den brugte meget grove og fornærmelige Skrivemaade". Kongen var saa vred over den utilbørlige Insubordination, han havde vist, at han endog skal have truet med Citadellet. Nogen Indflydelse paa Langebeks Stilling fik denne Strid dog ikke. Han kom senere til at staa paa en meget god Fod med Pontoppidan, og ved Grams Død blev han dennes Efterfølger som Gehejmearkivar, hvilken Stilling han beholdt til sin Død.

„Danske Magazin“ har ikke blot stor Betydning i historisk Henseende paa Grund af den Mangfoldighed af Stof, der fremdroges i det, og den kritiske Behandling, det underkastedes, men frembyder ogsaa megen Interesse fra den sproglige Side, idet det viser os Langebek opfyldt af levende Sans for Modersmaalet, ivrig arbejdende paa at raade Bod paa den Fordærvelse, det i lange Tider havde været udsat for. Han havde tidligere udgivet et Tidsskrift paa Tysk „Dänische Bibliothek“, nærmest til Oplysning for fremmede, men det danske Selskabs Skrifter, hedder det i dets Love, skulde være affattede paa Dansk, og det „paa ren, sirlig og forstandig Dansk, og alle fremmede Ord og Talemaader udelukkes, undtagen de, der besynderligen henhøre til visse Kunster og Videnskaber, som baade forstaas af alle og enten aldeles ikke eller ej uden lang Omsvøb og Beskrivelse kunne med lige Fynd og Nethed gives i det danske Sprog“. De sex Bind, Langebek udgav, indeholde ogsaa i denne Henseende en stor Rigdom af udmærket Stof, som senere er bleven udbyttet af mangfoldige, men strax udrettede Langebek i denne Henseende lidt eller intet, dertil var Ligegyldigheden for stor og den fra Hoffet udgaaende Indflydelse i Retning af Landets og Sprogets Fortyskning for overmægtig. Betegnende nok finder han sig i sin Fortale til første Bind foranlediget til næsten at gjøre Undskyldning, fordi han skriver paa Dansk. „Vi tro ikke“, siger han, „at nogen dansksindet vil lægge os til Last, at vi skrive i Modersmaalet, men meget mere maatte finde sig stødt over, om vi, der skrive i et dansk Land om danske Ting til det danske Folks Nytte, vilde bruge andet end det danske Sprog, der er lige saa rent og skjønt som noget andet i Verden“. De dansksindede lagde ham det vel ikke til Last, men var vist nok i Almindelighed temmelig ligegyldige, enten han brugte det ene eller det andet Sprog, og ved Hove syntes man ikke om det.

Langebek kom lige saa lidt som Gram til at skrive noget

større sammenhængende Værk, men ved Siden af de mange større og mindre Afhandlinger, hvori han nedlagde Resultaterne af sin skarpe kritiske Forskning, kom han dog til for en Del at realisere en stor Tanke og skjænke sit Folk et Værk af den største Betydning. Det er den omfattende Samling af Kildeskrifter til Danmarks Historie, som han begyndte at udgive 1772 under Titlen „Scriptores rerum Danicarum medii ævi“. og hvis tre første Bind stamme umiddelbart fra hans Haand. Endnu skal nævnes, at han ved sin Død efterlod sig en overordentlig rig Samling dels af Uddrag af historiske Kilder, dels af paabegyndte og næsten fuldførte Arbejder til Oplysning af Fædrelandets Historie og Sprog, i alt over tre Hundrede Bind.

Det var Gram og Langebek, der væsentlig gav Holbergs Tidsalder dens Præg for det historiske Studiums Vedkommende, og deres Indflydelse kom igjennem den historiske Skole, der dannede sig omkring dem, til at strække sig langt ned i Tiden. Inden vi forlade dette Tidsrum, maa vi dog endnu omtale et Par historiske Forfattere, der ikke tilhørte den kritiske Skole, som nu blev grundlagt, men væsentlig havde deres Forudsætninger i den Synsmaade, der var den herskende i den lærde Tid. Navnlig gjælder dette om den ene af dem, Niels Slange, som ogsaa for saa vidt nærmest tilhørte den foregaaende Tidsalder, som han var født 1657, men han levede langt ind i Holbergs Tid (han døde 1737), og hans Arbejde saa' først Lyset efter hans Død og i en af den nye Retning stærkt paavirket Skikkelse. Han havde gjort store Samlinger til en Kristian den fjerdes Historie, til hvis Udgivelse Kristian den sjette tilstod ham Understøttelse, imod at Gjennemsynet overdroges Gram, for at der kunde blive taget tilbørligt Hensyn „saa vel til den historiske Sandhed som til Kongens Hæder“. Den gamle Mand døde, før Gram var bleven færdig med det vidtløftige Arbejde kritisk at gjennemgaa det store Materiale, og, som det foreligger, er det for

en stor Del Grams Værk, om end Planen og Methoden er Slanges. Gram kom for øvrigt ikke til at føre det helt til Ende; det var Langebek, der lagde den sidste Haand paa det. Der er samlet en Mængde Stof i dette omfangsrige Værk (2 Foliobind), og det kritiske Gjennemsyn, Gram har underkastet det, giver det Betydning som en vigtig historisk Kilde, men for den, der søger andet end „Aar- og Dagregistre“, har det kun lidet Værd. Holberg siger om det, at det „er ikke nær saa stort, som det synes at være, og det saa vel i Henseende til vidtløftige Registre og Ting, som ikke interessere Læseren“. Større Betydning som historisk Forfatter havde den før omtalte udmærkede Jurist Andreas Hojer (1690—1739). Hans første Arbejde „Kurzgefasste Dänemarkische Geschichte“ (1718), som han forfattede som Hovmester for at give sine Elever et brugbart Kompendium over Fædrelandets Historie, fremkaldte et Modskrift fra Holberg, som under Pseudonymen Povel Rytter angreb ham skarpt, fordi han i sin Fortale havde udtalt sig nedsættende om de tidligere danske Historieskrivere og bl. a. ogsaa havde kritiseret Holbergs Introduktion til de evropæiske Rigers Historie. Holberg stod ingenlunde ene overfor Hojer i denne Sag; der herskede en stærk og almindelig Forbitrelse baade over Fortalen og selve Bogen, som ikke tog nær saa ærbødig paa Kongerne, som man var vant til. Der blev nedsat en kongelig Kommission til at bedømme den, og Følgen blev, at den blev beslaglagt i adskillige Aar. 1722 blev Hojer ikke desto mindre kongelig Historiograf. Som saadan udarbejdede han et Par Værker, „som i vor historiske Literatur endnu søge deres Lige“ (Werlauff). Han fortsatte nemlig de af hans Forgænger i Historiograf-Embedet, L. H. Amthor paabegyndte „Jahrbücher Friederichs IV“, der gaa til 1711 og omfatte 13 Kvartbind, som henligge i Haandskrift, og som for største Delen skyldes Hojer, og gav i sit Skrift „König Friederichs des vierten glorwürdigstes Leben“ en mindre voluminøs Frem-

stilling af sin Tids Historie. Det sidst nævnte Arbejde blev udgivet 1829 af Kieler-Professoren Falck og „stiller ved sin Sindighed, Klarhed, Upartiskhed, Lethed i at ordne og sammenstille og sit passende Foredrag Hojers Navn blandt vore ypperste Historieskriveres“ (N. M. Petersen).

Medens den mangesidige Virksomhed, Holberg udfoldede i Modersmaalet, bidrog væsentlig til at aabne Samtidens Øjne for dets praktiske Anvendelighed paa mangfoldige Omraader, hvorfra det tidligere havde været udelukket, saa at det kom mere og mere i Brug, jo længere Tiden led, blev det ogsaa gjort til Gjenstand for en theoretisk Granskning, som ganske vist kun af en enkelt blev dreven paa en dybere gaaende Maade og med klart Syn for dets Natur og Love, men som dog vidner om, at de spredte Bestræbelser, der i Slutningen af den lærde Tidsalder vare udfoldede paa dette Omraade, vare gaaede i Arv til den følgende, og at der endogsaa begyndte at røre sig et mere almindeligt Liv. Vi have lejlighedsvis antydet, at der var en puristisk Bevægelse, som ganske vist af mange dreves til Yderligheder, men som fandt en virkelig udmærket Forkæmper i Eilschow. Ogsaa Retskrivningen var nu og da Gjenstand for Undersøgelse og Diskussion. Frederik Rostgaard (1671—1745) søgte paa Grundlag af Peder Syvs Samlinger, hjulpen af Langebek og andre, at tilvejebringe en dansk Ordbog, som, skjønt den var anlagt efter en langt mindre Maalestok end Moths, dog delte dennes Skæbne ikke at blive færdig. Men alle disse Bestræbelser ere i Henseende til virkeligt Værd for intet at regne i Sammenligning med, hvad Universitetspedellen, senere Klokker ved Trinitatis Kirke, Jens Højsgaard (1698—1773) udrettede i Retning af Granskning af Modersmaalet. Hans Virksomhed tiltrak sig kun i meget ringe Grad hans Samtids Opmærksomhed, men hvad der kom frem paa dette Omraade i mange Aar efter, skyldes i Virkeligheden væsentlig ham, og omsider fremdrog Rask ham af den Forglemmelse, hvori han saa ufortjent var kommen, og

hævdede ham Pladsen som en af vore skarpsindigste Sproggranskere. Han begyndte med lejlighedsvis at tage Del i Retskrivningsstriden, men gik derfra over til at behandle den danske Sproglæres forskjellige Omraader og har givet udtømmende Fremstillinger baade af det danske Sprogs Lydlære, Formlære og Syntax, overalt udfoldende en Skarpsindighed og et Blik for Sprogets Væsen, som næsten er ubegribeligt, naar man ser hen til hans Forudsætninger, navnlig til, at han saa godt som ganske manglede Kjendskab til Oldsproget. Han kan som Følge deraf ikke forklare alle Fænomener, men hans Iagttagelsesevne og logiske Sans er saa skarp og hans Blik for Sammenhængen imellem Fænomenerne saa sikkert, at hans Arbejder var noget for sin Tid ligefrem mærkværdigt og til alle Tider ville indtage en fremragende Plads i vor Sproggransknings Historie — hans Syntax, der vel maa betegnes som hans Hovedværk („Methodisk Forsøg til en fuldstændig dansk Syntax", 1752) er endnu uden Sidestykke i vor Literatur.

Digtekunsten frembyder, bortset fra Holberg, ikke noget lysteligt Skue i første Halvdel af det attende Aarhundrede. Der var langt fra Mangel paa Poeter, der mylrede af dem som af Fluer i September, som Holberg siger, men deres Frembringelser var det kun daarlig bevendt med. Det var i det hele taget det forrige Aarhundredes aandløse og udtværede Rimerier, der fortsattes, og det eneste, der kunde tages som et Varsel om en bedre Fremtid, var den Omstændighed, at denne „Poesi" gjennemgaaende blev slettere og slettere, mere og mere nærmede sig sin Opløsning. De Forsøg, der af enkelte (Holberg, Rostgaard, Pontoppidan) gjordes paa ved Præmier at fremkalde gode danske Vers, hjalp ikke; det var en upoetisk Tid, og de Krav, den stillede til Digtekunsten, kunde

aldrig føre til andet end til aandløst Rimsmederi. Holberg slog igjennem, fordi han var en Digter af første Rang, en af dem, der rive deres Tid med, enten den vil eller ej, og fordi han ogsaa som Digter kom en Trang i Tiden i Møde, som i og for sig ikke havde noget med Poesien at gjøre; men se vi bort fra ham, vil vi finde, at de Poeter, man fortrinsvis satte Pris paa, gjennemgaaende var saadanne, som nu kun have literaturhistorisk Interesse, medens de enkelte, hos hvem der rørte sig noget frisk og ejendommeligt, i hvem Digtningen enten satte Blomst eller nye Spirer, gik deres Gang temmelig upaaagtede.

En Type paa den af Datiden yndede og beundrede Poesi med dens skruede Svulst, dens Koketteren med Sprænglærdom, dens flove Forsøg i Retning af det vittige, have vi i Kristian Frederik Wadskjær (1712—1779), som efter at have skrevet en Uendelighed af Vers omsider (1752) blev Professor poëseos ved Kjøbenhavns Universitet og Censor over de danske Digte. Han havde for øvrigt gjennemgaaet meget, før han naaede saa vidt. Sexten Aar gammel blev han Student og lagde nu, skjønt han maatte tjene sit Brød ved at undervise, Grunden til den mangesidige Lærdom, han i sine Digte viser sig i Besiddelse af. Han blev saa Pontoppidans Amanuensis og hjalp ham med at lave hans Bøger. Skjønt han allerede var begyndt at blive bekjendt ved sine Vers, og skjønt han havde formaaende Velyndere, førte han dog i nogle Aar, efter at han havde forladt Pontoppidan, et temmelig kummerligt Liv, nærmest ernærende sig ved at skrive Lejlighedsvers paa Bestilling. Efter at have forfattet og til Dels indgivet Ansøgning — naturligvis paa Vers — om de forskjelligste Embeder, som Tolder, Sorenskriver o. s. v., blev han endelig paa Holbergs Anbefaling Professor i Historie i Sorø. Her kunde han imidlertid ikke komme ud af det med sine Foresatte, saa Enden blev, at han fik sin Afsked, men efter i nogle Maaneder atter at have nydt et ufrivilligt Otium blev han endelig 1752 Pro-

fessor ved Universitetet, og nu var hans poetiske Forfatterskab til Ende, idet han fra nu af til sin Død udelukkende helligede sig til Videnskaberne og sine Embedsforretninger. Det har næppe kostet ham nogen synderlig Overvindelse at slaa sig fra Poesien, thi skjønt han endnu af Worm (i Lexicon over lærde Mænd) betegnes som en Mand, der har „gjort sig berømmelig ved sin danske Poesi", og skjønt han for saa vidt kunde siges at have en vis poetisk Begavelse, som han aabenbart havde meget let ved at skrive Vers, behøver man ikke at læse meget af hans talløse Rimerier for at se, at noget egentligt Kald til Digtekunsten havde han ikke. Men han er ikke uden Interesse som en karakteristisk Repræsentant for, hvad der kan faa Navn af Poesi i en poesiforladt Tid*).

---

*) Som Prøve paa Wadskjærs Stil hidsættes Begyndelsen af hans Ode i Anledning af Frederik den femtes Salving:

Skingrer, I Sorø omzinglende Skove,
Egen med Bøgen antræde en Dans,
alting er muntert og lystigt til Hove,
hver Mand fornøjet til Lands og til Vands.
Skummer, I Sorø omcirklende Søer!
Sjunger, I Sorø udzirende Møer!
Hopper, I Mure, I Marker, I Gjærder!
Hele Naturen har glade Gebærder.

Hjorten med sine udgrenede Takker
skær' Kaprioler i Lunde og Krat,
bryster sig, knejser og højt sig opnakker,
ligesom han var en stor Potentat.
Han med Hjortinden, hans raske Gemal,
først iblandt Dyrene aabner en Bal,
Stillitsen hurtig for dennem opspiller
med musikaliske Toner og Triller.

Ræven undskylder sig for Menuetter,
men slaar i Polskdans sin Rumpe i Traad
o. s. v.

I hans Sørgetanker over Kristian den sjette hedder det:

Gud just paa denne Tid har Nordens hulde Dronning
velsignet naadelig med Livets modne Frugt;
hvo ved, om ej maaske en stor og mægtig Konning

Ogsaa Tøger Reenberg (1656—1742), der „ikke kunde leve uden at rime“, havde i sin Tid og længe efter Ry for at være en stor Digter og vakte et ikke ringe Røre ved sin „Forsamlingen paa Parnas“, i hvilken han skarpt kritiserede de samtidige Poeter, saa vel som ved sin „Ars poetica“, som imidlertid begge er temmelig talentløse og meget vidtløftige Rimerier. Mere tiltalende for vor Tid er hans mindre Digte, navnlig det Par Drikkeviser, der haves fra hans Haand, og hans Lejlighedsdigte, der ikke ere uden Lune. Men i det hele taget repræsenterer han ligesom Wadskjær den fra det forrige Aarhundrede arvede Retning uden at tilføre den noget nyt Moment*).

Det samme gjælder om Præsten Jørgen Sorterup (1662—1723) som Satiriker og Lejlighedsdigter, men ved Siden af den Produktion, han udfoldede som saadan, har han dog i en enkelt Retning frembragt noget, der staar højt over det meste af, hvad der ellers fremkom, og som giver ham en ganske ejendommelig Plads i Literaturen, nemlig hans „Nye Heltesange om Frederik den fjerdes Sejrvindinger“ (1715). Sorterup var den sidste Repræsentant for den nationale Retning, saaledes som den traadte frem i Slutningen af det lærde Tidsrum. Han var nøje knyttet til Peder Syv og syslede ligesom denne med Sprog- og Oldforskning, og hans Heltesange vidne smukt om, at han ikke uden virkeligt Udbytte havde fordybet sig i den gamle Folkedigtning. Det er lykkedes ham i disse af national Begejstring udsprungne Digte at lade Folkevisens Tone klinge smukt og ejendommelig igjennem, som oftest at nærme sig og nu og da helt at ramme dens simple troskyldige Stil, der danner en saa afgjort Modsætning til den

---

i dette lille Hus og Slot er indelukt?
(som i et lidet Slot Kong Numa fordum boede).
Hvo ved, om her er ej Oprejsning for vor Sorg?
Jeg har det faste Haab, ja spaar og tør formode,
at Dronninglivet er et lidet Kristians-Borg.

*) Reenbergs Digte ere udgivne af T. R. Teilmann 1769.

dels opskruede og snirklede, dels grove og gemene Stil, man ellers finder hos ham som hos næsten alle hans samtidige.

Som Satiriker indtager Kristian Falster (1690—1752) en fremragende Plads ved Siden af Holberg. Han var en udmærket Filolog og vandt som saadan et berømt Navn ikke blot hos os, men ogsaa i Udlandet ved sine lærde Skrifter, af hvilke det betydeligste er „Amoenitates philologicæ“ (1729—32), en Samling af Afhandlinger, i hvilke han dels behandler videnskabelige Æmner, dels anstiller Betragtninger over sin Tids Forhold i forskjellige Retninger. Han viser sig her som en Mand, der i Henseende til Modenhed og aandelig Overlegenhed ikke staar tilbage for Holberg, om hvem han, skjønt han staar fuldkommen selvstændig ved Siden af ham, jævnlig minder ved hele sin frie Opfattelse og ved de Anskuelser han fremsætter paa mange enkelte Punkter, f. Ex. i Henseende til Modersmaalet, den golde Polyhistori, i religiøs Henseende o. s. v. Hans filologiske Interesse førte ham tidlig ind paa at omplante latinsk Digtning paa dansk Grund. Han udgav saaledes en Oversættelse af Ovids Klagebreve og af Juvenals fjortende Satire, to Arbejder, som vandt stor og fortjent Anerkjendelse for deres rene og smukke Sprog, hvorhos navnlig Oversættelsen af Ovid udmærker sig ved den Troskab og Smag, hvormed Originalens Tone helt igjennem er bevaret. Som selvstændig poetisk Forfatter har Falster uden for Satiren aldeles ingen Betydning; han hæver sig i sine mange Lejlighedsdigte og alvorlige Rimerier ikke over sin Tid, men som Satiriker er han ikke langt fra at være Holberg jævnbyrdig. Skjønt han ligesom denne kom ind paa dette Omraade fra den latinske Literatur — Oversættelse af Juvenal danner for ham som for Holberg Indledningen til den selvstændige Produktion —, og skjønt det, som det til Dels allerede fremgaar af Titlerne paa Falsters Satirer (f. Ex. „Den daarlige udenlandske Rejse“, „Den utidige Rangsyge“), hvad der da ogsaa ligger i Sagens Natur, for en stor Del er de samme Æmner, de to

Forfattere behandle, er deres Digtnings Karakter dog væsentlig forskjellig. Medens Holberg nemlig meget hurtig kom ind paa at tage bestemt Sigte paa de hjemlige Tilstande, er Falsters Satirer holdte i en mere almindelig Stil. I det hele taget maa Falster med Hensyn til Behandlingsmaaden af Satiren nærmest betragtes som Kulminationen, det klare og fyldige Udtryk af, hvad der i denne Retning mere eller mindre uklart og besværlig rørte sig i Literaturen i det syttende Aarhundredes anden Halvdel, medens der med Holberg bryder noget helt nyt frem. Der er gjennemgaaende en betydelig Skarphed og Bitterhed i Falsters Satirer, et mere ætsende end lattervækkende og befriende Lune. De ere mere udsprungne af Indignation end af Blik for det komiske. Det ligger i Sagens Natur, at han ikke helt undgik Beskyldning for at sigte til bestemte Personer, skjønt hans Digtning i Virkeligheden ikke gav ringeste Grund dertil. Et Vidnesbyrd om det Bifald, hvormed Falsters Satirer, der er 11 i Tallet, og som udkom hver for sig i Aarene 1720—42, modtoges, er de mange Oplag, flere af dem oplevede (en enkelt 7, flere 5). *)

Hvor liden Sans der i Holbergs Tidsalder var for ægte Poesi, naar den ikke som Satiren eller den gudelige Digtning lagde Beslag paa andre Sider af Opmærksomheden end dem, Poesien i og for sig henvender sig til, ses af den Skæbne, der overgik Ambrosius Stub (1705—1758), som ikke uden Grund er bleven kaldt Skaberen af den nyere danske Lyrik. Han var Søn af en Landsbyskrædder paa Fyen, blev i sit tyvende Aar Student, men naaede aldrig videre, rimeligvis fordi han manglede Midler til at fortsætte Studeringerne. I sin Ungdom og største Delen af sin Manddomstid synes han mest at have opholdt sig paa forskjellige Herregaarde paa Fyen og omliggende Øer, dels som „Skriverkarl“ og dels som

---

*) Kristian Falsters Satirer ere udgivne af Chr. Thaarup med en Afhandling om Digterens Levnet og Skrifter 1840.

Huslærer; sine sidste Leveaar tilbragte han i Ribe som privat Skolelærer for en Del ansete Borgeres Børn, og her døde han i den dybeste Armod efter bestandig at have kæmpet med Nød og Modgang, hvilket ikke har ladet sig helt uden Spor i hans Digtning, hvorvel denne gjennemgaaende bærer Præget af at være udsprungen af en livsglad og frisk Natur, som der skulde Tid til at stække Vingerne paa. Om hans Levned vides ikke synderlig mere, end hvad her er sagt, et betegnende Vidnesbyrd om, hvor ligegyldig han var sin Samtid. De Viser og Sange, der let og som af sig selv strømmede fra hans Læber, modtoges vel med Bifald i de snævre Kredse, han levede i, men nogen dybere Interesse for dem fandtes ikke, og der er næppe nogen Tvivl om, at den Samling Digte af ham, vi have, og som udkom tolv Aar efter hans Død, ikke paa langt nær omfatter alt, hvad han har skrevet. Og dog var Stub en Digter, som enhver Tid, der havde blot det ringeste Begreb om lyrisk Poesi, vilde have hilset med Glæde, og som i enhver Literatur vilde indtage en smuk Plads — i vor staar han som et fuldstændigt Særsyn i Betragtning af den Tid og de Forhold, hvorunder han levede. Han var en ejendommelig, ægte poetisk Natur med en frisk og livfuld Fantasi og udrustet med Evne til, uagtet Sproget endnu var lidet eller slet ikke opdyrket i denne Retning, at give sine Følelser og Stemninger et simpelt og naturligt Udtryk. Man maa overfor Stub ikke glemme, at han saa at sige er den første danske Digter, som uden for den gudelige Digtnings Omraade forsøger at synge frit fra Hjærtet. Fastholder man det, vil man, til Trods for det forældede Sprog, paa mange Punkter overraskes af, hvor langt han er naaet. Den lille Samling, vi have fra hans Haand, indeholder adskillige Digte, der, naar de ses fra det Synspunkt, hvorfra de maa og bør ses, fortjene at kaldes sande Perler, og igjennem dem alle banker der et varmt og ædelt Digterhjærte. Den Dom, der blev fældet over Stubs Digte

strax ved deres Udgivelse 1771, at de var „Fostre af det sindrigste poetiske Geni, som Naturen selv havde dannet til Poesien, og hvis høje Gejst skulde maaske have ytret sig i en langt højere og ædlere Tone og udbredt sig langt videre til Fædrelandets udødelige Ære, dersom ikke menneskelige Vilkaar og Omstændigheder havde indskrænket dette Geni alt for meget og til visse Timers Munterhed“, gjælder endnu i alt væsentligt, fraregnet det superlativiske i Udtrykkene, som maa skrives paa den Tids Regning, i hvilken den fremkom*).

Den Karakteristik af Stubs Digtning, der indeholdes i det nys anførte Citat, er for øvrigt langt fra udtømmende, for saa vidt som den kun omtaler hans Digte som Udtryk for og Bærere af „visse Timers Munterhed“. En frisk og frejdig Glæde over Livet og et aabent Blik for dets Herlighed er ganske vist Grundtonen i Stubs Sang og det, der giver den dens ejendommelige Ynde, og den kan ogsaa godt bryde ud i Form af en lystig Drikkevise, men den er saa langt fra blottet for Alvor, at det religiøse Element endogsaa maa siges at indtage en meget fremragende Plads i den og jævnlig bryder frem af de Naturstemninger, der drive ham til at synge, og endogsaa har affødt en hel Række „gudelige Arier“, af hvilke vel kun de færreste ligefrem kan betegnes som Salmer, men som, skjønt de gjennemgaaende langt fra høre til det bedste, Stub har skrevet, dog give ham en fremragende Plads blandt Datidens religiøse Digtere. Dette vil i og for sig ikke sige stort, thi skjønt der var mange af dem, er der kun en eneste af virkelig Betydning for vor Salmedigtnings Udvikling, nemlig Hans Adolf Brorson. Se vi bort fra ham og fra enkelte vellykkede (f. Ex. „Hvo ikkun lader Herren raade“ og andre, der stamme fra Frederik Rostgaards Haand) iblandt den Hærskare af tyske Salmer, der kom frem i mer eller mindre smagløse Oversættelser, er det meste af, hvad Tiden frem-

*) Samlede Digte af Ambrosius Stub. 5. Udgave ved Fr. Barfod. 1879.

bragte, uden alt poetisk Værd og i høj Grad frastødende for vor religiøse Sans. Kingo var næsten fuldstændig glemt, og i Stedet for hans løftende, festlige Lovsang høre vi kun de tunge, uhyggelige Suk, Pietismen afpressede Sjælene. Det hele er „rimet Jammer og jammerlige Rim".

Højt over al denne Elendighed hæver kun Brorson sig, og helt har hans Salmedigtning endda ikke undgaaet Mærker af Tiden, der vanhelde den saa meget mere, som de træde dobbelt stærkt frem i Modsætning til den store Skjønhed, denne ualmindelig rigt begavede Lyriker jævnlig naar. Hans Adolf Brorson blev født den 20de Juni 1694 i Sønderjylland i Randrup imellem Ribe og Tønder, hvor hans Fader var Præst. 28 Aar gammel blev han Præst i sin Fødeby, hvorfra han otte Aar efter forflyttedes til Tønder. 1737 blev han Stiftsprovst i Ribe og 1741 Biskop over Ribe Stift, et Embede, Kristian den sjette efter et Sagn i hans Slægt skal have givet ham som Løn for Salmen „Op al den Ting, som Gud har gjort". Her virkede han som en nidkjær og dygtig Embedsmand til sin Død 1764. Brorson maatte hele sit Liv igjennem, kæmpe med mangehaande Sorger, ikke mindst med Sorger for Udkommet til sig og sin talrige Familie; vi have hans eget Vidnesbyrd, strax efter at han var bleven Biskop, for, at han „formedelst de mange Trængsler, som han i mange Aar og indtil Dato havde været hjemsøgt med, havde endog ved den allersparsommeligste Levemaade ej kunnet til denne Stund bringe det videre end at sidde i beknyttede og trykte Omstændigheder", og af de tunge Slag, der ramte ham, skal her kun nævnes, at han i Løbet af kort Tid mistede sin første Hustru og ti Børn. Dette bidrog selvfølgelig til at forøge hans naturlige Hang til tungsindig Grublen, som kun hans inderlige Fromhed og faste Tro kunde holde ham oppe over. En væsentlig Trøst og Opmuntring under sine ofte store Sinds- og Legems Lidelser fandt han i sin Salmedigtning, som han allerede kom ind paa, medens han var Præst i Randrup, og som

han fortsatte til det sidste. Han begyndte med at oversætte tyske Salmer, men det varede ikke længe, før han gik over til original Produktion, og skjønt en meget stor Del af hans Salmer og aandelige Digte — hen ved to Hundrede — ere Oversættelser, og der blandt disse findes meget smukke Ting, staar hans originale Produktion dog ulige højere. Hans Salmer udkom i to Samlinger, „Troens rare Klenodie“ 1739 og „Svanesang“, udgiven efter hans Død (1765).

Hvad der først og fremmest bidrog til at gjøre Brorsons Salmer saa yndede som ingen andens i den Tid, i hvilken de fremkom, og bestandig vil give dem en høj Plads i vor Kirkesang, er den inderlige Fromhed, der gjennemstrømmer dem, og som for det meste giver sig Udtryk i en ejendommelig, blid vemodig Tone. Han tilhører afgjort den pietistiske Retning, og dette kan undertiden give hans Digtning et saa polemisk Præg, at den tilsigtede Virkning, at opbygge og tale til Hjærtet, forfejles, men i Reglen er den varme menneskelige Følelse saa frisk og levende til Stede i dem og kommer saa fuldtonende frem, at de gribe dybt og inderlig. Brorson har ikke Kingos store Syner, og der er mindre Malm i hans Røst, men han staar ikke desto mindre i sine bedste Salmer paa Højde med Sjungekorets Digter, thi den smeltende Lyrik, han i dem raader over, er af ikke ringere Virkning end Kingos imponerende Orgelklang. Den pietistiske Retning medførte en Fristelse til paa aandelige Ting at anvende Billeder, der støde os ved deres krasse Sanselighed, og det kan ikke nægtes, at Brorson ikke sjælden giver efter for den, men paa den anden Side formaar han ofte at give Stemningen det fyldigste og klareste Udtryk i Billeder af vidunderlig Skjønhed og gribende Virkning*), og han hæver sig

*) F. Ex. i det berømte Vers:

Gik alle Konger frem paa Rad
i deres Magt og Vælde,
de mægted ej det mindste Blad
at sætte paa en Nælde.

jævnlig til en lyrisk Flugt, som faa af vore Digtere have naaet, om han end ganske vist sjælden formaar at holde sig ret længe i de Højder, han svinger sig op til, og ofte pludselig fra dem synker dybt ned i det platte og trivielle. Et Element, der giver Brorsons aandelige Digtning en ejendommelig Kolorit, er den folkelige Karakter, der gjennemgaaende udmærker den, og som ikke blot kommer frem i den stadige Brug af det hjemlige og for alle vel kjendte som Grundlag og Udgangspunkt for hans Besyngelse af det højeste og helligste, men ogsaa i den Tilknytning til den gamle nationale Digtning, gudelig saa vel som verdslig, der paa saa mange Punkter kommer frem hos ham. „Vi høre igjennem ham baade „Dagvisen“ og den gamle Folke- og Kæmpevise og H. Chr. Sthen, samt hvem der ellers gik i disse Spor, ligesom med gjenfødt Tunge“, hedder det i Rudelbachs „Om Salmeliteraturen“, „medens Kingo maaske langt klarere udtrykte en Fortsættelse af den danske Reformations Salmesang i Ordets snævreste Betydning. Det danske Folk har ogsaa meget godt forstaaet dette; thi skjønt Kingo ingenlunde vragedes, skjønt mange af hans Salmer bleve beundrede Yndlingstoner, skjønt hans Salmebog holdt sin Fane oprejst under meget ugunstige Omstændigheder lige til vore Dage, saa blev dog fortrinsvis Brorson den egentlige Folke-Forsanger, og ligesom han sang sig ind i Folkets Hjærte, saaledes lagde dette hans Toner fremfor alle paa sin Tunge“ *).

Holbergs Tidsalder var en Overgangstid af den største Betydning for Aandslivets Udvikling i Danmark. Det syttende Aarhundrede endte væsentlig i aandelig Forsumpning og Død, ved Midten af det attende var der Liv og Røre paa

*) H. A. Brorsons Salmer og aandelige Sange udgivne af P. A. Arlaud, 1867.

alle Punkter, ganske vist et Liv, som i mange Henseender var baade ubehjælpsomt og uvornt, som først skulde skeje stærkt ud og gaa en alvorlig Skole igjennem, før det artede sig og blev til noget ordentligt, men dog et Liv, der bar rige Spirer i sig. Det er først og sidst Holberg, Tanken vender tilbage til som den, der vakte det og var dets egentlige Bærer. Han staar for saa vidt ene, som han ikke danner nogen Skole, dertil er hans Virksomheds Karakter for negativ — han fandt ganske vist enkelte Efterlignere, men ingen af dem har nogen Selvstændighed, der kunde give dem Betydning —, men hvor væsentlig ene han end staar med sit store Geni som komisk Digter, og hvor højt han end rager op over sin Samtid, maa det ikke overses, at der ogsaa uden for ham rørte sig Kræfter i Tiden, der om end ad andre Veje dog førte den frem i samme Retning som han og ikke blot bares frem af ham, men ogsaa hjalp til at støtte ham. Ingen i hans Tid har som han ryddet Grunden til den nye Tid, der skulde komme, og ingen har rejst nogen stoltere Bygning paa den; men der blev dog af de ganske vist ikke mange, vi have dvælet ved, og som fortjene at nævnes ved Siden af ham, udrettet adskilligt, som ikke blot i og for sig er al Ære værd, men som i Modsætning til, hvad der var det sædvanlige i den nærmest foregaaende Tid, bærer Livets og Fremskridtets Stempel. Mænd som Gram og Langebek, som Hojer og Eilschow, som Falster og Stub, som Højsgaard og til Dels Pontoppidan, for ikke at tale om Brorson, ville til alle Tider indtage en fremragende Plads i vort Aandslivs Historie og deltoge hver i sin Retning med Ære i Arbejdet med at grundlægge en ny Æra, der var himmelvidt forskjellig fra den, der gik forud for deres Tid.

Det væsentligste Udbytte af den Holbergske Tidsalders Arbejde var, at man ved den befrugtende Berøring med det aandelige Liv, der rørte sig i det øvrige Evropa, blev vakt til selvstændig Tænkning, at Modersmaalets Ret overfor Latinen

blev anerkjendt i et Omfang som ingen Sinde tidligere, og at som Følge deraf Menigmand i langt højere Grad end før — bortset fra den af de religiøse Rørelser næsten helt optagne Reformationstid — kom til at tage Del i det aandelige Liv. Vi se da ogsaa inden for det omhandlede Tidsrum Literaturen i Modersmaalet brede sig i stadig stigende Grad og over flere og flere Omraader, og hen imod dets Slutning træffe vi som Vidnesbyrd om, hvorledes Sansen for Læsning var steget, et Par nye literære Fænomener, den moderne Roman og Tidsskriftliteraturen, af hvilke i det mindste det sidst nævnte skulde faa en meget stor Betydning for hele Udviklingen.

Begge disse Arter af Literaturfrembringelser skylde hos os Impulser fra Udlandet deres Tilblivelse. Mest direkte gjælder dette om Romanerne, der længe udelukkende vare Oversættelser. De gamle Ridderromaner og Folkebøger faldt ikke længere i Tidens Smag; de dannede spottede over disse Finkeriddere, Hr. Peder med Sølvnøglen og den skjønne Magdelone o. s. v. — de maa saaledes holde for baade hos Holberg og Eilschow —, og disse romantiske Frembringelser af en længst forsvunden Tid, der stod paa et helt andet Stade, sank ned til at blive Læsning udelukkende for Almuen, medens franske og engelske Romaner træde i deres Sted i Samfundets øvre Lag. Allerede i forrige Periode var, som vi have set, d'Urfés Astræa bleven indført i den danske Literatur af Søren Terkelsen, men denne Bog stod længe saa godt som fuldstændig ene; først noget ind i den holbergske Tidsalder begyndte den stadig stigende Læselyst i større Udstrækning at fremkalde Oversættelser af Datidens Underholdningsliteratur. Disse fremmede Romaner, af hvilke kun ganske enkelte som Fenelons „Stats-Roman“ Telemaque (oversat 1727) nu have mere end blot literærhistorisk Værd, slog stærkt an; Smagen for dem holdt sig hele det attende Aarhundrede igjennem,

og der tilførtes derfor Literaturen en stor Mængde af mer eller mindre forskruede Romaner, for største Delen i tarvelige Oversættelser*). Som de mest yndede maa fremhæves Robinsonaderne og de engelske moralske Romaner for hvilke Richardsons Pamela kan betragtes som Type. Defoes Fortælling om den skotske Matros Alexander Selkirk udkom paa Engelsk 1719; den blev først oversat paa Dansk 1745, men allerede tidligere havde Efterligninger af Defoes berømte Værk fundet Indgang i vor Literatur („Den bayerske Robinson“ er saaledes oversat 1729, „Den svenske Robinson“, 1743 o. s. v.), og det efterfulgtes af andre, som „Den tyrkiske Robinson“, der 1750 udkom i tredje Oplag med en Fortale af Eilschow, og noget senere (1761—65) den navnkundige Roman om Albertus Julius og Øen Klippeborg. Ogsaa Richardsons „Pamela eller den belønnede Dyd“, der oversattes 1743—46 affødte en meget rig Literatur af moralske Romaner, som til Trods for, at der ikke manglede advarende Stemmer, som bl. a. hævdede, at „Karaktererne i dem gemenligen ere saa outrerede, at de passe sig hellere paa Engle end paa Mennesker, og al Ting er saa quintessentieret og saa abstrakt, at Læseren i Stedet for bon sens erhverver en urimelig Affektation“, gjorde en meget betydelig Lykke, hvad der i og for sig ikke er saa forunderligt, naar man ser dem i Belysning af Datidens alvorlige Poesi, der i det hele taget ikke giver dem noget efter i Opskruethed og Svulst.

Tidsskriftliteraturen, som ogsaa kom frem i Slutningen af Holbergs Tidsalder og hurtig bredte sig, tog det bekjendte engelske populært moraliserende Tidsskrift „The spectator“ til Forbillede og indskrænkede sig, bortset fra et Par ganske betydningsløse originale Tidsskrifter, i Begyndelsen til lige-

---

*) Som en for sin Tid dygtig Oversætter fortjener at nævnes Barthold Johan Lodde (1706—88) som bl. a. oversatte Richardsons Pamela.

frem Oversættelse af det og de Efterligninger deraf, der fremkom i flere Lande. Det ældste Tidsskrift af denne Art hos os er saaledes „Den fordanskede Patriot“, en Oversættelse af Hamborgertidsskriftet „Der Patriot“; ogsaa Olof Dalins „svenske Argus“ blev oversat paa Dansk 1740, og endelig blev selve Forbilledet, den engelske Spectator, fordansket (1742—43). Flere af Holbergs Arbejder, hans moralske Tanker og Epistler, ere efter Indholdets Karakter væsentlig at betragte som Afførdninger af denne Retning med dens moraliserende Behandling af almen interessante Æmner, og endelig fik vi da ogsaa (1744—45) vor „Danske Spectator samt Sande- og Granskningsmand“, der udgaves af Jørgen Riis (1716—49) og vakte et ikke ringe Røre ved den Skarphed, hvormed han i sine Straffeprædikener drog til Felts imod Folkets Laster og i det hele taget udtalte sig om sin Tids Forhold i forskjellig Retning. Omtrent samtidig (1745—46) udgav Tyskeren Johan Elias Schlegel (1718—49), der var kommen til Kjøbenhavn 1743 og med beundringsværdig Energi og Dygtighed havde sat sig ind i de danske Forhold, sit fortræffelige Ugeblad „Der Fremde“, der i en livlig og underholdende Form giver vigtige Bidrag til Belysning af Datidens Liv. Kun Skade, at det var paa Tysk, hvilket imidlertid ikke synes at have kunnet være nogen Hindring for dets Udbredelse, thi Kjøbenhavn var efter hans eget Sigende den Gang en By, „wo man grösstentheils eben so gut als in Deutschland Deutsch sprechen hört“. Som de anførte Aarstal vise, formaaede imidlertid intet af disse Tidsskrifter at holde sig mere end en ganske kort Tid. Det var først i den følgende Periode, og navnlig hen imod Aarhundredets Slutning, at Tidsskriftliteraturen ret kom i Flor.

Hvor stor en Forandring der var foregaaet i Løbet af det attende Aarhundredes første Halvdel, baade i Henseende til Læselystens almindelige Udbredelse og til det Omfang,

hvori Boghandlere og Forfattere søgte at tilfredsstille den, just ikke altid paa den heldigste Maade, derom have vi karakteristiske Vidnesbyrd i adskillige Udtalelser fra Holbergs sidste Aar. Vi ville derfor til Slutning lade ham, som selv ved sit Exempel havde sat „saa mange unge studerende Personer udi Activitet", men som efterhaanden saa' denne Activitet blive af en anden Natur, end han havde tænkt og ønsket, karakterisere de literære Tilstande ved Midten af Aarhundredet. Han siger saaledes i en af sine Epistler (306): „En skarpsindig Autor, som levede mod Enden af den sidste Alder (i det 17de Aarhundrede) har udtalt, at medens Kritiken udi de lærde Sprog varede, saa' man Mænd af en overvættes stor Lærdom og saadanne, som den paafølgende Alder ikke haver kunnet fremvise. Den nye Filosofi, som siden er kultiveret tillige med moderne Sprog, haver bragt den sidste Alders Mennesker udi anden Smag, saa at den anden gamle Erudition haver ophørt, og i dens Sted er bleven mærket en mere fin Gejst og nøjere Skjønsomhed, saa at samme Alders Mennesker ere blevne mindre lærde, men mere skjønsomme end de forrige. Saaledes dømmer herom bemeldte Autor og kan man ikke sige, at hans Dom er ilde grundet, thi det er ganske klart, at de forrige anvendte deres meste Tid og utroligt Arbejde paa at forklare Autores og at rense dem fra Kopistfejl, bekymrede sig lidet om at hæve deres Gejst højere. Hvis man derimod vil gaa videre frem i Tiden og ligne den Alder, hvorunder vi nu leve, med den sidste, nemlig det 18de Seculo, saa mærker man en kjendelig Aftagelse saavel i det ene som i det andet". Om den stigende Skrivelyst og Overfladiskhed udtaler han sig navnlig meget skarpt i Fortalen til sine Heltindehistorier, i hvilken han lægger Forfatterne adskillige Ting paa Sinde og bl. a. advarer dem imod at „henfalde til Charlataneri, for hvilken Lyde vor Nation indtil denne Tid temmeligen haver været befriet". Han klager

over, at „de, som ere bekvemmest til at zire Publikum med deres Skrifter, have mindst Tillid til dem selv ... „Man kan sige om dem, at de kunde, om de vilde, ligesom man kan sige om mange andre, at de ville, efterdi de ikke kunne, hine have Kræfter, men ingen Lyst, disse Lyst, men ingen Kræfter. Jeg sigter paa ingen især, men siger ikkun i Almindelighed, at vore Skribentere, som tilforn have været distingverede ved Modesti, nu gaa i fuld Galop til Charlataneri, saa at hvad vi tilforn have bebrejdet fremmede, bebrejdes os nu af dem igjen, thi ingen tager nu mer i Betænkning at agere Autor, ja man haver set Haandværksfolk, ja indtil norske Bønder at kommentere over historiske og politiske Sager, saa at Staden som tilforn haver været plaget med Obstruktion, nu laborerer af Tarmeløb. Hvis nogen ellers vil sige, at disse mine Anmærkninger gaa for vidt, da kan jeg svare og bevise, at de grunde sig paa alle fornuftige Landsmænds Klagemaal, og at det er deres enstemmige Ønske, som saadant af mig haver udpresset. Tilmed kan det ikke udtolkes mig til Dristighed, om jeg efter langsommelig Tids Arbejde en Gang gjør Erindring til unge Mennesker, sær til dette Universitets Studenter, hvoraf fast den halve Del paa nogen Tid haver taget sig for at agere Autores. Dette maa alle tilstaa, at slige Erindringer have aldrig været mere nødvendige end nu om Stunder .... Det synes, at den store Mængde af Bøger saa vel af Originaler som af Oversættelser sigter alene til at forfremme Boghandleres Næring. ... Udi denne store Mængde Skrifter have vi dog Mangel paa de Ting, som sigte til at forfremme Kunster og Videnskaber. Vi have endnu store Hul i vore Historier, som maa stoppes, os fattes Provinciers og Stæders Beskrivelser, os fattes græske og latinske Autorum og Poeters Oversættelser og adskillige andre fornødne Ting. Hvis Skrifter af den Natur komme for Lyset, vilde jeg glæde mig derved ... Skrivesygen tager mer og mer til, og utallige

Skrifter nedregne, som intet Sigte kan have uden at fortjene en Haandskilling. Man kan vel ikke fortænke fattige Studenter, at de søge ved deres Arbejde at vinde noget, men de kunde ofte ved nyttigere Arbejde erholde det samme Sigte. De kunde for Exempel i Steden for at oversætte Romaner og andre saadanne Bøger, som vi ikke behøve, arbejde paa Traduktioner af gamle latinske og græske Autores, som os fattes, og derved øve sig saa vel udi de lærde Sprog som udi deres Modersmaal. Og hvis de endelig ville arbejde paa Originaler, da kunde vel hittes paa andre nyttige og bekvemme Materier, hvorudi enhver Patriot vilde søge at gaa dem til Haande, som man ser at ske ved det danske Magazin, som er et prisværdigt Foretagende. Det er til sligt og andet Arbejde, fornuftige Patrioter ønske, at vore Skribenter ville bruge deres Penne. Ville de sige, at saadant giver ingen Næring, efterdi Almuen, som er Styrken af Landet, finder mest Smag udi Dukketøj, saa viser dog Erfarenhed, at nyttige Skrifter have ogsaa Afgang. Hr. Egedes Grønlands Beskrivelse paa Dansk haver haft god Aftræk, er ogsaa bleven oversat paa fremmede Sprog. Von Havens Rejse udi Rysland haver ogsaa haft samme Lykke. Og hvad Almuen ingen Smag finder udi, dertil kan den her saa vel som i andre Lande vænnes."

Saaledes maatte Forholdet tage sig ud for Holberg; for os stiller det sig i et noget andet Lys. At der fremkom Masser af Skrifter, som i og for sig lige saa godt eller hellere kunde være blevne uskrevne, er ganske vist, men i det store Hele bør dog denne Produktion, der henvender sig til Folkets store Masse, tages som et Vidnesbyrd om, at man var slaaet ind paa en Vej, som, om end i Begyndelsen under megen Vaklen og Usikkerhed, førte fremad. Den ovenfor af Holberg anførte Karakteristik passer i alt væsentligt paa den lærde Tid og Holbergs Tidsalder; hin syslede i det hele taget

nærmest med ørkesløse Smaating — at der var Mænd, som ogsaa naaede op til større Vidder, have vi forhaabentlig tilstrækkelig stærkt betonet, men de var og blev Undtagelser —, i denne er en Stræben efter Aand og levende Kundskab i Stedet for den forudgaaende Tids døde Lærdom umiskjendelig, og i denne Henseende er Ludvig Holberg Banebryderen.

